STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03548

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע

ניי בעארבייט

נאָך פראָפעסאָר **גרעץ**

און אנדערע קוועלען

מיט אַ פאָררעדע פון ד״ר הלל צייטלין.

זיבענטער באַנד:

פון דיער משיח בעוועגונג ביז'ן סוף פון 18-טען יאָהר-הונדערט.

דריטע פערבעסערטע אויפלאַגע.

פערלאַג / ב. שימין / ווארשא.

פערקויף: געז. „צענטראַל“ ווארשא.

Printed in Poland

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

אינהאלט:

זיבעטעס קאַפּיטעל: ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי — 245

נײַנטעס קאַפּיטעל: די נאָכוועהעניש פון דער משיח-בעוועגונג 273

צעהנטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּאַ — 306

עלפטעס קאַפּיטעל: מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע — 351

צוועלפטעס קאַפּיטעל: דער חסידיזם און די השכלה — 381

דרײַצעהנטעס קאַפּיטעל: די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע — — — 399

פירצעהנטעס קאַפּיטעל: די רעאַקציע — — — 424

פופצעהנטעס קאַפּיטעל: די רעפאָרם-בעוועגונג און די יודישע וויסענשאַפט — — — 439

אכטעם קאפיטעל.

ברוך שפינאזא און שבתי צבי.

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטו-לעבען מיט דער אלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאנציפאציע מיט דער עפאכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאנען צוויי מענשען, וואס זענען לויט זייער נאטור און לויט זייער שאפונג געוועזען צוויי געגענגעזעצטע פערזענליכקייטען, אבער דאך עהנליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראגישען גורל. דאס זענען געוועזען דער גרויסער פילאזאף ברוך שפינאזא און דער גרויסער מיסטיקער שבתי צבי. ביידע האבען געענדיגט דערמיט, וואס זיי זענען אוועק פון זייער פאלק, ביידע האבען ארויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צארן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סיף כל סוף אוועק; נאר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען שבתי צבי און זיינע אפאסטאלען האבען בעשאפען א גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאס גאנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאהרען, און סוף כל סוף גארנישט, אויסער פערדרוס און צארן, נישט איבערגעלאזען נאך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין א ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאזאף שפינאזא, וועלכער איז געוועזען ווייט פון קאמפף, האט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט ארויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאך איבערגעלאזען נאך זיך א גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען א צירונג פאר דעם פאלק, וואס האט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האט פערלאזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געווארען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געווען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געלייענט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר׳ יצחק אבוהב, ר׳ מנשה בן ישראל און ר׳ שאול מארטיירא. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב״ם, רלב״ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געווען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געווען גענויגט צו פרייער חקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געווען דעמאלט די ליטערארישע שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היך האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא׳ם וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש, ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט נעגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערציי-גונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט", און ער האט ואגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געוואָרען נישט פון גאָט, נאָר גע־שאַפען געוואָרען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען. דאָן איז דאָך נאַריש און נישט־עהרליך צו האַלטען זיך ביי די יודישע געזעצען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען מיט פיעל יאָהרען צוריק צוליעב אזעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפינאָזאַ האָט דעריבער דערשפירט, אַז עס איז געגען זיין געוויסען צו האַלטען זיך ביי די געזעצען, אין וועלכע ער גלויבט מעהר נישט. כל זמן זיין פאָטער האָט געלעבט, האָט ער דאָך זיך נאָך נישט בעשלאָסען אָפען איבערצורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאָטער איז געשטאָרבען פלעגט ברוך שפינאָזאַ נאָך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אריין און זאָגען קדיש. נאָר ווען דאָס טרויער־יאָהר האָט זיך געענדיגט, האָט ער אויפגעהערט בעזוכען די שוהל און איז פאַקטיש ארויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע ברידער, וואָס האָבען איהם געהאַלטען פאַר אַ געפעהרליכען אפיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסט־ליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפינאָזאַ האָט ארויסגערופען אַ גרוי־סע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אַמסטערדאַמער ספרדים האָבען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט ארויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האָבען אַזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבער אין לאַגער פון די שונאים; די טראַגישע געשיכטע מיט אוריאל אַקאָסטאַ האָט זיי שוין געהאַט אַנגעלערנט און דעריבער האָבען די פיהרער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפרובט ווירקען אויף שפינאָזאַ'ן מיט גוטע רעד. זיי האָבען געוואָלט פועל'ן ביי איהם, אַז ער זאָל ווינציגסטענס פאָרמעל נישט איבעררייסען די בעציהונגען מיט'ן יודענטום, אָפען נישט טאָן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען ביישפיעל אַנדערע יודען, און דערפאַר האָט מען שפינאָזאַ'ן פאָרגעלעגט אַ יעהר־ליכע גרויסע פענסיע. שפינאָזאַ איז אָבער געווען נישט פון די מענ־שען, וואָס פערקויפען זיך צוליעב געלד, און ער האָט אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאַג פון די אַמסטערדאַמער קהל־פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי שאול מאָרטייראַ, וועלכער האָט זיך ביי איהם געבעטען רחמים, ער זאָל נישט אַוועק פון יודענטום. דאַן האָט מען ברוך שפינאָזאַ ארויסגערופען צום בית־דין און איהם ערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז בעוויזען געוואָרען, אַז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבער

ווערט ער אריינגעלעגט אין א „חרם קטן", ד. ה. אין פערלויף פון דרייסיג טעג דארף ער זיין אויסגעשלאסען פון דער יודישער געמיינדע און אין דער צייט דארף ער תשובה טאן. שפינאזא האט, נאטירליך, נישט געוואלט תשובה טאן, און אין יולי 1656 איז ער שוין אריינגעלעגט געווארען אין „גרויסען חרם", וואס איז פייערליך אויסגערופען געווארען אין שוהל. דער חרם האט זיך געענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער: „זאל ער זיין פערשאלטען טאג און נאכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט אריין און ווען ער געהט ארויס. זאלען אויף איהם קומען אלע שרעקליכע קללות, וואס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפוילען, אז קיינער זאל נישט קומען אין זיין געזעלשאפט, נישט האבען מיט איהם קיין מונדליכע אדער שריפטליכע בעציהונגען, נישט געפינען זיך מיט איהם צוזאמען אונטער איין דאך אדער אין זיינע ד' אמות און נישט לעזען קיין ווערק זיינס".

די דאזיגע שטראף פון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פאר שפינאזא'ן נישט געווען קיין גרויסער אומגליק, ווייל פאקטיש האט ער נאך פריהער איבערגעריסען יעדע פערבינדונג מיט יודען, ואגאר מיט זיינע קרובים. אבער דער שענדליכער אקט פון חרם האט אויף איהם, ווי עס ווייזט אויס, געמאכט א גרויסען רושם, און ער האט דאס אויף זיין גאנץ לעבען נישט געקענט מוחל זיין. אין זיינע שפעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין א שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געווען א גוטער און רוהיגער מענש. דאס אבזאגען זיך פון דער יודישער רעליגיע האט איהם געבראכט אבצוזאגען זיך אויך פון יודישען פאלק און זיינע אינטערעסען.

נאכ'ן חרם האט ר' שאול מארטיירא דערלאנגט א מעלדונג דעם אמסטערדאמער מאגיסטראט, אז דער אויסגעשלאסענער שפינאזא לייקענט אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל, וואס איז אויך דער יסוד פון דער אפיציעלער מלוכה-רעליגיע. דער מאגיסטראט האט צוליעב דעם בעפוילען שפינאזא'ן, צו פערלאזען אמסטערדאם, און ער האט זיך בעזעצט אין א נאהענטען דארף, נאר אין עטליכע מאנאטען ארום איז ער צוריקגעקומען. פון דעמאלט אן האט שפינאזא געוואוינט אין פערשידענע ערטער פון האלאנד, וואו ער האט געפיהרט א שטיל לעבען פון א איינזאמען פילאזאף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האט ער אויסגעלערנט די מלאכה פון שלייפען גלעזלעך צו ברילען.

און אַלערליי שפּעקטיוועָן; אַ דאַנק זיינע קענטניששען אין פיזיק האָט ער פערפאָלקאָמט די טעכניק פון דער דאָזיגער אַרבייט און געקענט לעבען, חאָטש ברוחק, פון זיינע פערדיענסטען. דער דינער גלאָז־שטויב, וואָס געהט אַרויס בּיים שלייפען די גלעזלעך, האָט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאָזאָף, וואָס איז געווען בירושה געניגט צו שווינדזוכט, און די דאָזיגע קרענק האָט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראַכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פראָפעסיאָנעלער אַרבייט האָט שפינאָזאַ זיין גאַנצע צייט אָבגעגעבען פאַר זיין גייסטיגער שאַפונג, וואָס איז געווען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואַנציג יאָהר זענען געשאַפען געוואָרען יענע גרויסע ווערק, וואָס וועלען אייביג פערנעהמען אַ חשוב'ען פּלאַץ צווישען די געניאַלע שאַפונגען פון מענשליכען גייסט.

אַ גרויסען רעש האָט געמאַכט שפינאָזאַ'ס ערשטע ווערק „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט". אין דעם ווערק ווערט אָבגעגעבען אַ בּעדייטענדער פּלאַץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפינאָזאַ'ס בּעהאַלטענער פערדרוס אויף די רבנים, וואָס האָבען איהם מחרים געווען, האָט נישט ווילענדיג זיך אָבגערופען אויף זיין בּעציהונג צום גאַנצען יודענטום. און חאָטש שפינאָזאַ האָט אומעטום געזוכט נאָר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אַלץ די ריינע פרייע חקירה, האָט ער דאָך נישט געקענט בּלייבען קאַלטבּלוטיג און רוהיג בּנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלאָרקייט, צווייזייטיגקייט און האַלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואָס אָנבּעלאַנגט דער בּיבּעל, האַלט שפינאָזאַ, אַז דאָרט האָבען זיך מיט דער צייט אַריינגעגנב'עט פיעל טעותים. און אַז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געוואָרען דורך משה און די נביאים, נאָר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפינאָזאַ אויף אַ הויכער מדרגה, אָבער די יודען האָבען נישט וואָס צו שטאָלצירען מיט זיי, ווייל אויך אַנדערע פעלקער האָבען געהאַט נביאים. אין יודענטום זענען שפינאָזאַ'ן דאָך געפעלען געוואָרען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאָראַל פון די נביאים און די געזעלשאַפטליכע אָרדנונג לויט די געזעצען פון דער תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאָלט שפינאָזאַ אַזוי: אַמאָל איז די יודישע מלוכה־אָרדנונג געווען פאָלקאָם דעמאָקראַטיש; אַלע האָבען געהאַט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאָט אַליין. די רעליגיע און די בּירגערליכע

געזעצען האבען זיך פעראייניגט אין איין תורה. אזוי אז דער, וואס
האט עובר געווען אויף א געזעץ פון דער רעליגיע, האט דערמיט אויך
געבראכען די מלוכה=ארדנונג, און דער, וואס האט געהיט די געזעצען
פון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געווען א טרייער ביר־
גער פון לאנד. די יודען זענען ווי אריינגעטרעטען אין א אבמאך מיט
גאט, אז זיי זאלען היטען זיין תורה, און דערפאר וועט ער זיי היטען
און זיי וועלען האבען א קיום אויף אייביג. זינט יודען האבען אנגעהוי־
בען פאדערן, אז צווישען זיי און גאט זאל זיין א פערמיטלער, און זיי
האבען געזאגט צו משה'ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו
אלהים פן נמות", האבען זיי מוחל געווען אויף זייער זכות צו שטעהן
אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאט און משה איז געווארען פארשטע־
הער. ער האט זיי געגעבען געזעצען און געבאטען לויט דער פאדערונג
פון דער צייט און איינגעארדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות.
שפעטער האט משה איבערגעגעבען די פאליטישע ממשלה צו זיין
תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האט ער איבערגע־
געבען זיין ברודער אהרן. די הערשאפט פון די כהנים איז בעגרענצט
געווארען דורך דעם פאליטישען הערשער און זיי האבען דעריבער נישט
געהאט קיין חלק אין לאנד, כדי זיי זאלען נישט קענען פערחאפען אין
זייערע הענד אויך די פאליטישע מאכט. מיט משה'ס טויט איז די
יודישע מלוכה געווארען נישט קיין מאנארחיע, נישט קיין דעמא־
קראטיע, נאר א טעאקראטיע (א געטליכע מלוכה). די פאליטישע
הערשאפט איז איבערגעגעבען געווארען צו אייניגע שבטים און די
כהנים זענען געווארען די פערמיטלער צווישען גאט און זיין פאלק.

די דאזיגע ארדנונג איז געווען נוצליך פאר'ן פאלק אין פיעל
הינזיכטען. די, וואס האבען געהאט די מאכט אין זייערע הענד, האבען
נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאס פאלק,
ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געווארען צו די כהנים און לוים און
די מאכט=האבענדע האבען נישט געהאט צו טאן מיט איהר. אלע
יודען האבען געוואוסט די געבאטען און די געזעצען פון דער תורה.
אזוי אז עס איז שווער געווען זיי צו ענדערן. דאס מיליטער איז בע־
שטאנען פון גאנצען פאלק און איז נישט געווען קיין בעזונדערער קלאס.
אזוי אז מען האט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פון פאלק מיט
דער הילף פון דער ארמעע. די הערשער האבען נישט איבערגענומען
זייער מאכט בירושה, נאר ערווארבען זי דורך פערזענליכע מעלות

און גוטע אײגענשאַפטען. אַזאַ וואונדערבאַרע אָרדנונג האָט געמוזט ענטוויקלען אין פֿאָלק אַ שטאַרקע ליבע צום אײגענעם פֿאָטערלאַנד און דער אײגענער רעליגיע; ווײל רעליגיע און פֿאָטערלאַנד זענען דאָ געווען ענג צוזאַמענגעבונדען צווישען זיך. דאָס פֿאָטערלאַנד איז פֿערהײליגט געוואָרען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פֿערפֿעסטיגט געוואָרען דורך דער צוגעבונדענקײט צו דער אײגענער ערד און אײגענע לעבענס־פֿאָרמען. אומעטום, אין גאָטעס־דינסט, אין קרבנות — אויף יעדען שריט און טריט האָבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די ליבע צום אײגענעם פֿאָלק און די דאָזיגע מערקווירדיגע אחדות איז געוואָרען אַ צווײטע נאַטור בײ דער יודישער אומה. אײנע פֿון די גרויסע מעלות פֿון יענער אָרדנונג איז געוועזן דאָס, וואָס די ערד איז פֿונאַנדערגעטײלט געוואָרען אויף גלײכע חלקים און אַלע זענען געבליבען אויף זײער נחלה, ווײל די ערד איז נישט פֿערקויפֿט געוואָרען אויף אײביג און פֿלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר אײגענטימער אין יאָהר פֿון יובל. דעריבער זענען כמעט קײן אָרימע לײט נישט געוועזן בײ יודען און יעדענפֿאַלס איז די אָרימקײט נישט געוועזן שרעקליך, ווײל די מצוה פֿון „ואהבת לרעך כמוך" איז שטרענג געהיט געוואָרען. אָבער אין דער צײט, ווען די יודישע פֿערגאַנגענהײט איז לויט דער מײנונג פֿון שפּינאָזאַ פֿול מיט שענקײט און גרויסקײט, איז די יודישע געגענוואַרט לויט זײן מײנונג פֿול מיט חסרונות, און דאָ פֿערליערט דער גרויסער פֿילאָזאָף זײן פֿילאָזאָפֿישע רוהיגקײט און זוכט בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקײט. ער אָנערקענט נישט דאָס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האָט זיך לויט זײן מײנונג אָנגעהויבען שוין לאַנג, פֿון דעם מאָמענט, ווען יודען האָבען אָנגעהויבען אויסקלײבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האָט נישט געקענט דערלאָזען, אַז נעבען איהר זאָל עקזיסטירען נאָך אַ צווײטע ממשלה, די כהנים, און דעריבער האָבען די מלכים אָנגעהויבען אײנפֿיהרען געצען־דינערײ, כדי אָראָבצושלעפּען די כהנים פֿון זײער גרויסקײט. די יודען האָבען פֿערלאָזען זײער „מלכות שמים", דאָס קעניגרײך פֿון הימעל; צוזאַמען מיט זײער אַמאָליגער מלוכה־אָרדנונג האָבען זײ אויך פֿערלאָזען זײער תורה, וואָס איז געוועזן פֿעסט צוזאַמענגעבונדען מיט דער מדינה. די יודישע טעאָקראַטיע האָט אָנגעהויבען פֿאַלען אַלץ נידעריגער, ביז יודען זענען אײנגענומען געוואָרען דורך דעם מלך בבל. לויט דער טעאָריע פֿון שפּינאָזאַ, איז דער מקור פֿון יעדער

גערעכטיגקייט נאך די קראפט: דער שטארקער האט דאס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואכען און פאר דעם כח דארף מען נאך ארונטער בויגען דעם קאפ, און לויט דער טעאריע זענען יודען געוואָרען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געוואָרען דורך בבל. מיט איין וואָרט: פערליערענדיג די קראפט איהרע, האט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאבע און האט געדארפט אראב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאָזא איז געווען אין אמסטערדאם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאלאגיש-פּאָליטישען טראקטאט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ-קראפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האבען די יודען אין אמסטערדאם געפייערט דעם חנכת-הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעוועהנליך גרויס, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אז דאס יודענטום האט נאך געוואג קראפט אין זיך און וועט נאך לאנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאריעס. אין א קורצער צייט ארום (דעם 21-טען פעברואר 1677) איז דער גרויסער פילאָזאף איינזאם געשטארבען. יודען האבען זיך שטארק נישט געשראָקען פאר שפינאָזא'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאטש אין יענער צייט זענען יודען געווען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאך האבען זיך געפונען ווייניג, וואס זענען ארויסגעטרעטען מיט פראבעס צוצושטערען שפינאָזא'ס פילאָזאפישען סיסטעם, ווייל מען האט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאר'ן יודענטום. אבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואס אזא גייסטיגער אוצר, ווי שפינאָזאס אידעען, האבען נישט געפונען פאר זיך קיין באָדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו א פרעמדער קולטור. שפינאָזא מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען אויסגעשלאָסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאנדערגענאנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואס האט פון זיך ארויסגעגעבען אזא פרייען דענקער, ווי שפינאָזא, האט אין דערזעלבער צייט ארויסגעגעבען פון זיך אזא מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נור וועהרענד די דעמאלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאסט פאר די פרייזיניגע געדאנקען פון שפינאָזא און ער איז דעריבער ארויסגעוואָרפען געוואָרען פון יודענטום, וואס האט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האט שבתי צבי

געפונען פאר זיך א גינסטיגען באדען און ארויסגערופען אזא שטארקע משיח־בעוועגונג, וואס האט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאט אין דער יודישער געשיכטע פון בר־כוכבא אן.

דאס לעבען פון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאס געבורטס־לאנד פון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פערשטיינערט און פערגליווערט, ווי א שטעהענדיגער טייך. די אמאל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואס זענען זיך אנגעלאפען קיין טערקיי נאך די רדיפות אין שפאניען און פארטוגאל, זענען דארט פערגליווערט געווארען און פערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פון ווילקיר און דעספאטיזם האט נישט געקענט דערלאזען קיין פרייע קולטורעלע אדער עקאנאמישע טעטיגקייט, וויל כדי די בעפעלקערונג זאל קענען פריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען א זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פריהער פון אלץ נויטיג, אז עס זאל עקזיסטירען פרייהייט פון פערזאן און פערמעגען. אין טערקיי דאגעגען איז יעדע פראווינץ געווען אונטערגעווארפען דער אונבעגרענצטער מאכט פון פאשא, וועלכער האט געקענט טאן מיט דער בעפעלקערונג אלץ, וואס זיין הארץ גלוסט. עס זענען געווען פאקטען, ווען די פאשא׳ס האבען אפען געראבעוועט ביי זייערע אונטערטאנען און די העכערע מאכט האט געקוקט און אפילו נישט פראטעסטירט. אזוי, למשל, האט איינער איבן־פארוך אבגעקויפט פאר געלד די שטעל פון א פאשא אין ירושלים. וועלענדיג אבנעהמען זיינע קאסטען נאך מיט ריוח, האט דער פאשא ארויפגעלעגט א גרויסע קאנטריבוציע אויף די ירושלים׳ער יודען און פלעגט אויפמאהנען דאס געלד דורך אכזריות׳דיגע מיטלען: ער פלעגט ארעסטירען די אנגעזעהענסטע יודען, זיי האלטען אין תפיסה, פייניגען זאגאר, ביז מען האט איהם נישט בעצאהלט דאס געלד. די פערמעגליכע יודען זענען ענטלאפען אין די בערג און אין די הויהלען, נאר די ארימע האבען געמוזט פערבלייבען. מען האט געפרובט זיך בעקלאגען פאר דער העכערער מאכט און מען האט גע׳פועל׳ט, אז מען זאל שיקען קיין ירושלים א קאדי (ריכטער), אבער יענער האט בעסער זיך געטיילט מיט׳ן פאשא, איידער זיך אננעהמען פאר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאהר ארום איז איבן־פארוך אבגעזאגט געווארען פון דער שטעל, נאר פאר דער צייט האט ער שוין בעוויזען אנצוראבעווען איבער גענוג, אזוי אז פון די ארימע יודען איז שוין נישט געווען מעהר וואס צו נעהמען.

אין אזא לאנד האט זיך ניט געקענט ענטוויקלען קיין פרייע עקאנאמישע טעטיגקייט. דאס רוב יודען זענען געווען זעהר ארים און געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פאלעסטינא איז מען געקומען נאר פאסטען און גאט בעטען, אן דער וועלט האט מען פערגעסען און די מיסטישע קבלה האט דארט געלאזען טיעפע ווארצלען. פיעל מקובלים פלעגען ארויספאהרען איבער דער וועלט, קלויבען נדבות פאר די ארימע אין פאלעסטינא און אומעטום פערשפרייטען די דונקעלע אידעען פון אר"י'ם שול. די ספרדים אין טערקיי האבען זיך צוגעוועהנט צום געדאנק, אז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אנהויבענדיג פון אברבנאל, וועגען משיח-קומען, מוז ערפילט ווערן, און אז די מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאמענט פון דער גאולה. מען האט געפרובט בעשטימען דאס יאהר פון דער גאולה. עס האט געהערשט די מיינונג, אז דער אנהויב פון משיח'ס-צייטען קומט אוים אין ת"ח (1648), לויט א געוויסען רמז אין „זהר". אזעלכע טונקעלע האפנונגען האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיאסטישע נאטורען און אט האט זיך געפונען א מענש, וואס האט אליין געגלויבט און אנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אז דאס איז דער, וועמען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאלק.

שבתי צבי איז געבוירען געווארען אין סמירנא, אין יאהר 1626 אום תשעה באב. סמירנא איז דעמאלט געווען איינער פון די האנדעלס-צענטרען אין טערקיי. די שטאדט איז בעזונדערס אויפגעלעבט געווארען אין 1640-ער יאהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס האבען צוליעב דער דעמאלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און וועגעריג זיך איבערגעטראגען פון קאנסטאנטינאפאל קיין סמירנא. דעמאלט זענען פיעל אין א קורצע צייט רייך געווארען, און צווישען זיי איז אויך געווען דער פאטער פון שבתי-צבי, מרדכי, וועלכער איז פריהער געווען א ארימער הענדלער. שבתי צבי האט נאך אין די יונגע יאהרען אויסגעזעהען צו זיין א אונגעוועהנליכער מענש. ער האט אהן איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין רבי אין תלמוד איז געווען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר' יוסף אישקפה, און אין קבלה האט שבתי צבי זיך געהאלטען אן סיסטעם פון בעריהמטען אר"י. נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א גרויסע נויגונג צו איינזאמקייט, פלעגט זיך האלטען אבגעזונדערט פון מענשען און אפט זיך באדען אין ים, פון וואס זיין קערפער, ווי

עס שיינט, האט דערנאך אזוי געשמעקט, אז זיינע אנהענגער האבען דאס אנגענומען פאר א סימן פון געטליכקייט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח=יודען, האט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאכט מיט זעהר א שען מיידעל, נאר ער האט ארויסגעוויזען א פעראכטונג צום לעבען מיט א ווייב און געמוזט זיך גט'ען; מען האט איהם חתונה געמאכט א צווייט מאל, אבער דאס האט זיך וויעדער געענדיגט מיט א גט.

וואס מעהר דער יונגער שבתי צבי האט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אלץ שטארקער איז אין איהם געווארען דער פערלאנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאס קומען פון משיח. די מקובלים האבען געגלויבט, אז פאר דער גאולה פון פאלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער איינענער נשמה, די אויסלייזונג דארף זיך אנהויבען פון זיך אליין: מען דארף פריהער בעפרייען אין זיך די „געטליכע פונקען", אבריינינגען דאס הייליגע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרייטען א באדען פאר משיח'ן. צו דעם צוועק האט שבתי=צבי געפיהרט א לעבען פון א נזיר, אפט געפאסט און יעדען טאג, סיי זומער, סיי ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אזעלכע מיטלען האט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאנד פון עקסטאז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאנטאזיע און דער רעאלער וועלט, און צייטענווייז פלעגט זיך איהם אויסווייזען, אז ער האט שוין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאלקאמענהייט און אז ער אליין איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלייזער פון יודישען פאלק. צו זיין אייגענעם גלויבען אין זיך איז נאך צוגעקומען די השפעה פון דער ארומיגער סביבה. צו צוואנציג יאהר איז שבתי=צבי שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון א קרייזעל יונגע מיסטיקער, וואס האבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און היים געגלויבט אין דער גיכער גאולה. דער צוואנציג=יעהרי=גער שבתי=צבי, מיט זיין שען בעגייסטערט געזיכט, שווארצע פער=טראכטע אויגען און שענער שטים, האט געמוזט בעצויבערן אלע זיינע נאהענטע און דאס האט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האט אנגעהויבען אלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אנגעקומען דאס יאהר 1648, ווען עס האט זיך גע=דארפט, לויט דעם „זהר", אנהויבען די גאולה, האט שבתי=צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אז יעצט טאר ער מעהר נישט ווארטען און אז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפלעקען זיך פאר א גרעסערען קרייז מענשען. ער האט אנגעהויבען אפענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואס ער זעהט ביינאכט, וועגען די ענטדעקונגען, וואס מען מאכט איהם פון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאס פאלק. איינמאל האט ער עפענטליך ארויסגערעדט דעם שם המפורש (יהוה), וואס איז געווען ערלויבט נאר דעם כהן־גדול בשעת ער האט אבגעריכט די עבודה אין בית־המקדש, און די דאזיגע דעמאנסטראציע האט געזאלט בעווייזען, אז דער מאמענט פון דער גאולה, ווען דער בית־המקדש וועט ווידער אויפגעבויט ווערן, איז שוין נאהנט. די סמירנער רבנים מיט ר׳ יוסף אישקפה אין דער שפיץ האבען זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען דרייסטען שריט פון שבתי־צבי מיט זיינע אנהענגער און האבען איהם און זיינע אנהענגער ארייגעלעגט אין חרם. זיי האבען געמוזט פערלאזען די שטאדט און וואנדערן, און ט׳האט געמיינט, אז דערמיט האט מען אונטערדריקט די גאנצע בעוועגונג; עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז דאס פייער האט ביסלעכווייז זיך פונאנדערגעפלאקערט און איז געווארען נאך געפעהרליכער. וואנדערענדיג האט שבתי־צבי געפיהרט א אגיטאציע אין אלע יודישע שטעדט; די רדיפות אויף איהם האבען נאך פערשטארקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אנהענגער און ביסלעכווייז איז פון דעם קליינעם הייפעל מיסטיקער געווארען א מעכטיגע פאלקס־בעוועגונג, וואס האט אויפגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאר אויך אנדערע לענדער.

אין סאלאניקי און אין קאנסטאנטינאפאל האט שבתי־צבי געפונען נייע אנהענגער. עס האבען נאך געפעהלט אפאסטאלען, וואס זאלען פערשפרייטען זיין נאמען איבער דער וועלט און בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע, און אזא מענש האט זיך געפונען. דאס איז געוועזן אברהם היכיני, א בעריהמטער דרשן, א מענש מיט א גרויסען איינפלוס אויף די פאלקס־מאסען. עס איז שווער צו זאגען, צי אברהם היכיני איז געוועזן פשוט א גייסטיג־קראנקער מענש אדער א שווינדלער, נאר ער האט אבגעטאן א זאך, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די פינסטערע מאסען, וועלכע זענען געווען איינגעגלויבט אין שבתי־צבי. ער האט ערגעץ בעקומען א אלטען געהיימניספולען כתב־יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אנדערעס געווען פאלגענדע נבואה־ווערטער: „איך, אברהם, וואס האט פערבראכט 40 יאהר אין איינזאמקייט... איך האב געפרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואונדערליכער

קץ, און אט איז דער ענטפער פון מיין פריינד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן א זוהן ביי מרדכי=צבי און מען וועט איהם א נאמען געבען שבתי=צבי. ער וועט איינגעהמען דעם גרויסען קראקאדיל, דערשטיקען די שלאנג און ער איז עס דער אמת׳ער משיח”... די דאזיגע געהיימניספולע נבואה האט געווירקט אויף שבתי=צבי אליין, וואס איז געווארען אלץ דרייסטער און אנגעהויבען אלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאלאניקי האט ער פאר זיינע אנהענגער געמאכט א גרויסע סעודה, געהייסען זיך ברענגען א ספר=תורה, און ערקלערט, אז ער פייערט איצט זיין חתונה מיט דער תורה, די טאכטער פון גאט. דאס האט זעהר אויפגעבראכט די סאלאניקער רבנים, וועלכע האבען איהם אויך פון דארטען פערטריבען.

נאך לאנגע וואנדערונגען איז שבתי=צבי געקומען קיין פאלעסטינא. דארט איז פון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געוועזען שטארקער, ווי אומעטום, דארט איז די אמונה אין דער גאולה געוועזען פעסטער און שבתי=צבי האט פערשטאנען, אז דארט איז דער באדען גינסטיגער פאר זיין מיסיע. ער האט אנגעהויבען זיך מעהר אנשטרענגען, מאכען אסקעטישע איבונגען, האט אפט פערבראכט די צייט אויף די קברים פון די בערי‌המטע יודישע מענער און דארט הויך געוויינט און מיט זיין שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה=נעכט. געהענדיג איבער די גאסען פלעגט שבתי=צבי טיילען מתנות די קינדער און איז דערמיט געווארען נאך פאפולערער. אין גיכען האט זיך געמאכט א מעשה, צוליעב וועלכער ער האט נאך מעהר נושא חן געוועזען ביי די ירושלימער איינוואוינער. אין יענער צייט איז די ירושלימער קהילה, וואס האט געלעבט אויפ׳ן חשבון פון די נדבות, וועלכע מען האט אהין צוגעשיקט פון אייראפא, זעהר פעראָרימט געווארען, ווייל צוליעב דער 30=יעהריגער מלחמה פון דייטשלאנד און דעם קאזאקען=אויפשטאנד אין פוילען, זענען די יודען פון יענע לענדער אליין ארים געווארען און נישט געקענט שיקען קיין נדבות. צום אומגליק האט דער טערקישער פאשא נאך ארויפגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטייערען, וועלכע זיי זענען נישט אימשטאנד געוועזען צו בעצאהלען, און דער פאשא האט זיי געסטראשעט מיט שווערע שטראפען. דאן איז שבתי=צבי אוועק קיין קאירא, וואו עס האט געוואוינט איינער פון זיינע אנהענגער, דער רייכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, א אבקויפער פון די מלוכה=שטייערען, און ביי איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פון דער הייליגער שטאדט ירושלים. דער מילדער פילאנטראפ

צעלעבי האט אריינגעטראגען די גאנצע סומע געלד, וואס דער פאשא האט געפאדערט פון דער ירושלימער געמיינדע, און די ירושלימער יודען האבען געבענשט שבתי-צבי, אלס זייער אויסלעזער פון אומגליק.

אויך אין עגיפטען איז פארגעקומען א געשיכטע, וואס האט פערפעסטיגט אין די אנהענגער פון שבתי-צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאאירא האט שבתי-צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבארער געשיכטע פון א יודיש מעדעל, שרה, א געבוירענע אין פוילען. בעת דעם קאזאקען-אויפשטאנד אין פוילען, ווען שרה איז נאך זעקס יאהר אלט געוועזען, האט מען זי ארויסגעכאפט פון פאטער'ס הויז און אוועקגעפיהרט אין א מאנאסטיר, וואו מען האט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דארט האט זי אבגעלעבט צעהן יאהר און איינמאל ביינאכט האט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפען. מען האט זי געפונען א האלב-נאקעטע אויפ'ן יודישען בית-עולם און זי האט דערצעהלט, אז איהר פאטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואלט ארויסגעשטופט פון מאנאסטיר. די יודען האבען מורא געהאט צו האלטען זי ביי זיך און מען האט זי אבגעשיקט קיין אמסטערדאם, כדי זי זאל דארט קענען פריי זיך אומקעהרען צום יודענטום. פון אמסטערדאם איז זי דורך דייטשלאנד אבגעפאהרען קיין ליוואָרנא. דאס לאנגיעהריגע לעבען אין מאנאסטיר, דאס ארומוואנדערן איבער דער וועלט און די צרות פון די קינדער-יאהרען האבען ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל אויף דעם יונגען מיידעל, וואס איז געווארען העכסט נערוועז, עקזאלטירט און אומעטום פלעגט זי זאגען, אז איהר שטעהט פאר חתונה צו האבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מיידעל זענען דערגאנגען אויך צו שבתי-צבי, און ער האט ערקלערט, אז פון אויבען איז אויך איהם אנגעצייכענט געווארען חתונה צו האבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחי'ם קיין ליוואָרנא, מען האט גע-בראכט דאס מעדעל שרה קיין קאאירא, אין הויז פון מאגנאט צעלעבי, וואו עס איז פייערליך געפייערט געווארען די חתונה מיט דעם קינפטיגען משיח. עס האבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין ליוואָרנא האט שרה געפיהרט א אויסגעלאסענעם לעבען. ווען מען האט וועגען דעם דער-צעהלט שבתי-צבי, האט ער געענטפערט: „דעם נביא הושע האט אויך גאט געהייסען חתונה האבען מיט א אויסגעלאסענער פרוי".

פון קאאירא איז שבתי-צבי ווידער אבגעפאהרען קיין ארץ-ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער מחנה אנהענגער. די

עקזאַלטירטע און מיסטיש-אויסגעלאַסענע שרה האָט מיט איהר שענהייט נאָך פערגרעסערט די צאָהל אָנהענגער פון שבתי-צבי. זיינע תלמידים פלעגען זאָגען, אַז ער האָט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פונקט ווי ער האָט נישט געלעבט מיט זיינע ערשטע צוויי פרויען, נאָר א פאַקט איז, אַז שרה פלעגט פיהרען אַ אויסגעלאַסען לעבען פון ווילדע טענץ און מיסטישע שפּילעריַיען און דערמיט צוגעצויגען פיעל יודישע יונגע ליַיט, וואָס האָבען אין דער געטליכקייט פון שבתי-צבי נישט געגלויבט.
אין דער שטאָדט עזה האָט שבתי-צבי בעקומען אַ נייעם וויכטיגען אָנהענגער, דעם יונגען נתן אַשכנזי, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע אין דער בעוועגונג. ער האָט זיך ערקלערט אַלס נביא פון משיח און דערצעהלט, אַז אין שבועות 1665 האָט ער געהערט אַ בת-קול: „פון היינט אָן ביז איבער אַ יאָהר מיט איניגע חדשים וועט קומען משיח בן-דוד". מיט אמאָל איז דער יונגער און שטילער נתן געוואָרען אַ דרייסטער און ענטוזיאַסטישער טוער. ער האָט פונאַנדער-געשיקט אין אַלע יודישע שטעדט, וואו שבתי-צבי האָט געהאַט אָנהענגער, אַזאַ צירקוליאַר: „אונזער משיח שבתי-צבי... וועט אַראָבנעהמען די קייזערליכע קרוין פון קאָפּ פון טערקישען סולטאַן און אַרויפלעגען אויף זיין קאָפּ, און דער סולטאַן וועט איהם נאָכגעהן ווי אַ עבד כנעני, וויַיל איהם, שבתי-צבי, געהערט די מאַכט. דערנאָך וועט אונזער משיח פערשוואונדען ווערן פון די אויגען פון ישראל און קיינער וועט נישט וויסען, צי ער לעבט, צי ער איז געשטאָרבען; ער אָבער וועט אוועק אין יענער זיַיט פון טייך סמבטיון, דורך וועלכען, ווי עס איז בעוואוסט, עס איז נאָך נישט דורכגעגאַנגען קיין מענש אויף דער וועלט, וויַיל אַ גאַנצע וואָך שטראָמט ער געשווינד און וואַרפט אַרויס שטיינער, און נאָר אום שבת רוהט ער... פון דאָרטען וועט אונזער משיח, ריַיטענדיג, אָפּפאָהרען צוזאַמען מיט משה רבינו און אַלע יודען קיין ירושלים... אויפ'ן וועג וועט געגען זיי אַרויסטרעטען דאָס חיל פון גוג און מגוג, נאָר שבתי-צבי וועט קעמפפען מיט זיי, נישט דורך שפּיזען און שווערדען, נאָר מיט זיין אָטעם וועט ער הרג'נען די מערדער און זיי אַראָבניַדערן צו דער ערד. ווען אונזער משיח מיט משה רבינו וועלען אָנקומען קיין ירושלים, וועט גאָט אַראָבלאָזען פון הימעל אַ בית-המקדש פון גאָלד און טייערע שטיינער, וואָס וועלען בעלויכטען די גאַנצע שטאָדט. דערנאָך וועט ער ברענגען קרבנות... שפּעטער וועט זיך אָנהויבען תחית-המתים".

די ירושלימער יודען האָט גוט פֿערדראָסען די אויפֿפֿיהרונג פֿון שבתי צבי און זיי האָבען געזוכט מיטלען צו מאַכען אַ סוף פֿון דער גאַנצער בעוועגונג. דער רב ר' יעקב חאַגיז און זיין בית־דין האָבען איהם מתרה געווען, אַז זיי וועלען איהם אַריינלעגען אין חרם, נאָר שבתי צבי האָט זיך נישט וויסענדיג געמאַכט, ווייל ער האָט גוט געוואוסט, אַז כמעט אַלע ירושלימער יודען זענען זיינע אָנהענגער. אפילו ר' משה גאַלאַנטי אַליין, דער איידים פֿון ר' יעקב חאַגיז, האָט געגלויבט, אַז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפֿאַלס אַ געטליכער מענש. די רבנים האָבען אָבער אויסגערופֿען אין אַלע שוהלען, אַז שבתי צבי איז אַ רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האָט פֿערשטאַנען, אַז נישט אַזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פֿון די רדיפות פֿון די רבנים. און ער האָט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא", נתן, אַז ער זאָל אָנהויבען זאָגען נביאות וועגען דעם, וואָס די אַמאָליגע קדושה פֿון ירושלים האָט זיך אָבגעטאָן פֿון איהר און איצט איז די שטאָדט עזה היילינגער פֿון ירושלים. צוזאַמען דערמיט האָט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אַריבערגעקליבען קיין סמירנאַ, די געבורטס־שטאָדט פֿון משיח, וואו זיי האָבען געהאָפֿט צו געפֿינען פֿאַר זיך אַ גינסטיגערען באָ־ען.

פֿאַר זיין פֿערלאָזען ירושלים האָט שבתי צבי פֿונאַנדערגעשיקט דעלעגאַטען אין פֿיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האָבען געפֿיהרט אַ פּראָפּאַגאַנדע און ערוואָרבען נייע אָנהענגער פֿון ערוואַרטעטען משיח. אין סמירנאַ אַליין איז ער אָנגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד. דאָרט האָט מען שוין לאַנג געהאַט פֿערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האָט איהם אַריינגעלעגט מיט עטליכע יאָהר צוריק. דאָרט האָט ער געפֿונען אַ נייעם ווילכטיגען אָנהענגער, ר' שמואל פרימו, אַ געשיקטער און קלוגער מענש, וואָס איז געוואָרען דער סעקרעטאַר פֿון שבתי צבי. פּרימאָ איז אפשר געווען דער איינציגער קלאָרער און ניכטערער מענש צווישען די אַלע ענטוזיאַסטישע משוגעים, וואָס האָבען אַרומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פּרימאָ איז בעוואוסטזיניג געגאַנגען צו זיין צוועק, האָט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח" פֿאַר זיינע פּערזענליכע אינטערעסען, און פֿון דער צווייטער זייט האָט אויך שבתי צבי געהאַט פֿון איהם פֿיעל נוצען, ווייל פּרימאָ האָט געוואוסט, ווי אַזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאַך אַ פֿייער־

ליכען כאַראַקטער און זי אַזויערנאָך צו מאַכען פאַר אַ גרויס, ווילטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האָט די ערשטע צײַט זיך געפֿיהרט מיט טאַקט און אַלײן בעפֿוילען זײַנע מענשען, אַז זיי זאָלען פֿאָרלויפֿיג נישט רעדען וועגען איהם אַלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אָבער געגאַנגען מיט איהר אײַגענעם וועג, אפשר געגען ווילען פֿון שבתי צבי אַלײן, און דעם 10־טען סעפּטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאָס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אַרײַן, האָט מען פֿון עולם, אין מיטען שופר־בלאָזען, איהם פּראָקלאַמירט אַלס משיח און אָנגעהויבען אויסשרײַען: זאָל לעבען אונזער מלך! זאָל לעבען אונזער משיח!

פֿון דעמאָלט אָן האָבען זיך אין סמירנאַ אָנגעהויבען שטורמישע אַרומגע־הכנות צו דעם קומען פֿון משיח. עפּעס אַ מין שגעון האָט אַרומגעכאַפּט אַלעמען, אַלט און יונג, מענער און פֿרויען; עס האָט זיך ענטוויקעלט די עפּילעפּסיע, מענשען פֿלעגען געהן אין גאַס, פּלוצלינג אַנידערפֿאַלען צו דער ערד און אָנהויבען נביאות זאָגען וועגען משיח׳ן. אַלע האָבען זיך אָנגעהויבען גרײַטען צום טאָג פֿון דער גאולה; די סוחרים האָבען פֿערלאָזען זײַערע געשעפֿטען, די אַרבײַטער זײַער אַרבײַט, און אַלע האָבען פֿיעל געפֿאַסט, געפּײַניגט זיך און תשובה געטאָן. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס פֿלעגען פֿאַסטען אַ גאַנצע וואָך און די נאַכט נאָכדעם פֿערברענגען אין „תיקונים", זאָגען חצות און טובל׳ען זיך אין ים. פֿון דער צווייטער זײַט האָבען אײניגע פֿערבראַכט די טעג אין אויסגעלאַסענקײַט, געזונגען לידער און זיך פֿרעהליך געמאַכט. נישט זעלטען פֿלעגט מען זעהן איבער די גאַסען דעם משיח אַלײן, וואָס איז געגאַנגען אין דער שפּיץ פֿון אַ גרויסער מחנה, און דער כאָר האָט געזונגען פּסוקים פֿון תהלים.

אין דער גרויסער משיח־התלהבות פֿלעגען זיך אויך אָבטאָן מיאוסע מעשים. די פֿרוי פֿון שבתי צבי, די פֿערחלומ׳טע און אונבאַוואוסטזיניג־אויסגעלאַסענע שרה, האָט נישט איבעריג געהיט די גרעניצען פֿון צניעות און מענער מיט פֿרויען פֿלעגען זיך פֿערזאַמלען און זינגען און טאַנצען ביז צו שגעון. די אײנציגע ניכטערע מענשען, וואָס האָבען געפּרובט פּראָטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האָבען טײַער בעצאָהלט דערפֿאַר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאַנגען דער בעוואוסטער רב ר׳ חיים בנבנשתי, אײנער פֿון די גרעסטע תלמודיסטען פֿון יענעם דור. ער האָט נישט פּראָטעסטירט, ווען די

שבתי-צבי'ניקעס האבען בעזייטיגט פון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפען דעם רב ר' אהרן לפפא, וואס האט פראטעסטירט געגען די משיח-וואקחאנאליעס; ר' חיים האט נאך אליין פערנומען די שטעל פון אבגעזאגטען רב און איז דערנאך געווארען א הייסער מאמין פון שבתי צבי. איינער א גרויסער פילאנטראפ, חיים פינייא, האט גע-פרובט צווייפלען אין דער היילינקייט פון שבתי צבי, נאר דער המון האט איהם בעלאגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער'הרג'עט. איהם האט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפען, נאר ווען ער איז אהיים געקומען, האט ער געטראפען זיינע איינענע טעכטער ליגען אהן בע-וואוסטזיין אויף דער ערד און זאגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פאטער האט געמוזט ארויפנעהמען אויף זיך די מאסקע פון א מאמין, און ווען דער עולם האט זיך דערוואוסט, אז דער אנגעזע-הענער ר' חיים פינייא איז צוגעשטאנען צו די תלמידים פון שבתי צבי, איז די שמחה נאך גרעסער געווארען.

די געשעהענישען אין סמירנא זענען אין גיכען בעוואוסט געווא-רען אין אלע יודישע שטעדט. פון די יודישע קהלות אין קליין-אזיען פלעגען קומען קיין סמירנא פיעל מענשען, וואס האבען אליין געוואלט זעהן דעם משיח, און קומענדיג אהין, זענען זיי אליין געווארען אנ-הענגער פון שבתי צבי. דער סעקרעטאר פרימא האט פונאנדערגע-שיקט איבער די יודישע שטעדט מאניפעסטען מיט גוטע בשורות ווע-גען משיח; דער „נביא" נתן פון עזה און אנדערע אפאסטאלען האבען בעצויבערט די נאאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואס דער „משיח" האט בעוויזען; אפילו קריסטען האבען זיך פער-אינטערעסירט מיט דער משיח-בעוועגונג. די פארשטעהער פון די איי-ראפעאישע מלוכות, די אגענטען פון די גרויסע האנדעלס-פירמעס אין האלאנד און ענגלאנד האבען שריפטליך מודיע געווען וועגען די גע-שעהענישען אין סמירנא. אויף די בערזען אין אייראפא האט מען גע-שמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען א וויכטיג געשעהעניש, און מיט אונגעדולד ערווארטעט די ידיעות פון סמירנא. דאס האט, נאטיר-ליך, גענוירקט אויף די יודען אין אייראפא. די זיסע האפנונג, אז עס איז שוין געקומען א סוף צו די יודישע צרות, האט נישט ווילענדיג פערחאפט אלע יודישע הערצער; אומעטום האבען זיך איבערגע'חזר'ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואס אין סמירנא: מען האט פיעל געפאסט, געפייניגט זיך, תשובה געטאן און נביאות געזאגט. אין קאנסטאנטינא-

זאָל האָט איינער אַ אַלטער יוד, אַ מקובל, פּלוצלינג אָנגעהויבען נביאות זאָגען, אַז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פלעגט פאַלען אויף דער ערד אַ פער׳חלש׳טער, זינגען ווי אַ קינד און טאַנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל עלבאַ אין איטאַליען האָט זיך געפונען אַ יוד אַ שניידער, וואָס האָט בעקומען עפּילעפּסיע און נביאות געזאָגט אויף שבתי צבי. אַזעלכע ערשיינונגען פלעגען פאָרקומען אויך אין אַנדערע ערטער. נישט בלויז די פאָלקס=מאַסען האָבען געגלויבט אין משיח׳ן, נאָר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לייט. די משיח=בעוועגונג איז געוואָרען אַ מין עפּידעמיע, וואָס האָט זיך געשווינד פערשפּרייט איבער אַלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל אָבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאָל צושטרייען די נעדיכטע וואָלקענס. אין אַזאַ צייט וואָלט נאָר אַזאַ מענש ווי שפּינאָזאַ, מיט זיין קלאָרען שכל און געניאַלער רוהיגקייט, געקענט פערשפּרייטען אַ שיין אויף דער מיסטישער בעוועגונג און אַרויסרופען אין יודענטום אַ נייע בעוועגונג, אַ ראַציאָנאַלע און פריידינגע; שפּינאָזאַ האָט שוין אָבער דעמאָלט זיך געהאַט אָבגעקעהרט פון אַלע יודישע אינטערעסען און האָט געקוקט אויף דער משיח=בעוועגונג, ווי אויף אַ נאַרישקייט, וואָס ס׳לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואָס עס טוט זיך אין סמירנאַ, זענען אָנגעקומען קיין איירָאָפּאַ אין פריהלינג 1665. די האַנדעלס=שיפען, וואָס זענען געגאַנגען פון טערקיי, האָבען געבראַכט די ידיעות וועגען דער משיח=בעוועגונג צוערשט אין די איירָאָפּעאישע פּאָרט=שטעדט — האַמבורג, אַמסטערדאַם, ווענעדיג און ליוואָרנאָ. די דאָזיגע שטעדט זענען טאַקע געוואָרען אַ נעסט פאַר דער שבתי=צבי=בעוועגונג. די בריעף פון סעקרעטאַר שמואל פּרימאָ, די צירקולאַרען פון „נביא" נתן העזתי, די ערצעהלונגען פון די אָנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואָס עס קומט פאָר אין סמירנאַ, — דאָס אַלץ האָט אויפגערודערט די מוחות און גערייצט די פאַנטאַזיע. איינע אַ יודישע פרוי אין האַמבורג פון יענער צייט, גליקעל האַמעלן, שרייבט אין אירע מעמוארען: „עס איז אוממעגליך צו בעשרייבען די שמחה, וואָס האָט אונז אַלע אַרומגעכאַפּט, ווען עס זענען אָנגעקומען בריעף פון טערקיי. דעם גרעסטען טייל בריעף האָבען בעקומען די ספרדים און די אַלע פלעגט מען ברענגען אין שוהל אַריין און לייענען אויפ׳ן קול. אַהין פלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פלעגען זיך אָנטאָן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פון זיי האט זיך ארומגעגארטעלט מיט א ברייטען גארטעל פון גרינעם זייד, עהנליך אויף דעם גארטעל פון שבתי צבי. זיי פלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאסען און האבען זיך געפרעהט, ווי אמאל בעת דער שמחה פון בית=השואבה, לעזענדיג די אנגעקומענע בריעף. אייניגע האבען אויסגעקויפט זייער גאנץ פערמעגען, די הייזער און הויפען, און פון טאג אויף טאג ערווארטעט די גאולה. מיין שווער, וואס האט געוואוינט אין האמעלן, האט פערקויפט דאס הויז מיט'ן גאנצען פערמעגען און זיך בעזעצט אין האלדעסהיים. ער האט אונז צוגעשיקט קיין האמבורג צוויי קעסטלעך מיט לייוועגד פון פערשידענע סארטען און אלערליי עסענווארג; דארט איז געווען ארבעס, געריכערט פלייש, קאמפאטען פון פלוימען, געטריקענטע פרוכטען און אנדערע שפייזען, וואס קענען זיך האלטען. דער גוטער מענש האט געמיינט, אז מיר וועלען גלייך פון האמבורג אריבערפאהרען קיין ארץ ישראל".

אזא אויפרעגונג האט אויך געהערשט אין אמסטערדאם, אין הויפט האנדעלס=צענטער פון די דעמאלטיגען יודען. דארטען פלעגען ארומגעהן פון האנד צו האנד פערשידענע משיח=מאניפעסטען. אין אײנעם פון די מאניפעסטען האט נתן העזתי געשריבען קאטעגאריש: „אזוי האט גאט געזאגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאמען איז שבתי=צבי. ער וועט ארויסטרעטען ווי א גבור, ווי א קאמפפס=מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאט, אז איהר זאלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאנצער פראכט"... אין די שוהלען און אויף די גאסען פלעגען פארקומען מאניפעסטאציעס מיט געזאנג און טענץ. די קריסטען דאבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האבען אביסעל חוזק געמאכט פון דער בעוועגונג; אייניגע פון זיי האבען אבער אויך געגלויבט אין דער נאהענטער אויסלייזונג פון יודען, ובפרט, אז די אייראפעאישע קאנסולען האבען אין זייערע אפיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פיעל פון דעם, וואס יודען האבען דערצעהלט. פון לאנדאן האט דער דייטשער געלעהרטער אלדענבורג געשריבען זיין פריינד ברוך שפינאזא: „דא רעדען אלע וועגען דער אומקעהרונג פון די יודען, וואס זענען צוזייהט אין גלות שוין העכער צוויי טויזענד יאהר, צוריק אין זייער פאטערלאנד. נישט פיעל גלויבען דא דערין, נאר פיעל ווינשען דאס. איך וויים. אז אויך די אמסטערדאמער יודען האבען דערפון געהערט און זענען זעהר אויפגערעגט דער־פון. אויב דאס וועט מקוים ווערן, וועט

דאָס אַרויסרופֿען אַ איבערקערעניש אין דער גאַנצער וועלט".

די אויפֿרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופֿע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 1666. אין האַמבורג פֿלעגט מען אין די שוהלען לייענען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". פֿון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפֿאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ פֿאָרשטעהער פֿון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי-צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ-ישראל. אויף'ן וועג האָבען זיי זיך פֿערהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בריעף מיט אַ ביטע איבערצוגעבען דאָס שבתי-צבי. די שרייבער'ס פֿון דעם בריעף ווענדען זיך צו שבתי-צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אוים זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפֿיהלען און בעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער-הערשער, מיט וואָס פֿאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן: צי זאָלען מיר זיך שוין בעוואָפֿנען און געהן אויף גאָטס-הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאָד ביז אַלע אונזערע צווייהטע און צושפּרייטע וועלען זיך ווידער פֿערזאַמלען?" דעם דאָזיגען בריעף האָבען אונטערגעשריבען אין נאָמען פֿון אַ גאַנצער גרופּע דער בעוואוסטער רב און ד"ר ר' בנימין מוספיה און נאָך עטליכע פֿאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופּע רבנים און פּרנסים האָבען נאָך פֿריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אדרעס פֿאַר שבתי-צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פֿערבלענדניש, איז געווען דער לאָנדאָנער רב ר' יעקב ששפּורטש, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבורג. ער איז געווען איבערצייגט, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אָדער אַ פּשוט'ער שווינדעל, אָדער אַ פֿערבלענדניש, און ער האָט אָהן אויפֿהער געשריבען בריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פֿאָלק פֿון דער געפֿעהרליכער בעוועגונג. דערויף האָט ער אָבער בעקומען ענטפֿערען, וואו די רבנים האָבען געלויבט די געטליכקייט פֿון שבתי-צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פֿון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר' יעקב ששפּורטש זיך נישט בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפֿען אין האַמבורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח-בעוועגונג, ווייל עס איז געגוג געווען איין אונפֿאָרזיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, זיין אויף די פֿייערונגען לכבוד שבתי-צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שוויינען. ווען ער האט זיך איינמאל ערלויבט אפען צו פראטעסטירען געגען דעם, וואס די שבתי-צבי'ניקעס האבען מבטל געווען איינינע נאציאנאלע תעניתים, ווי תשעה-באב, האט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעליידיגט און די מאסע פלעגט זיך בעציהען צו איהם פיינדליך. ער האט געקענט אראבווארפען פון זיך די מאסקע און אפען פראטעסטירען ערשט שפעטער, ווען שבתי-צבי האט אזוי טרויעריג געענדיגט און פערלאזען די אמונה פון זיינע עלטערן.

אין פיעל שטעדט פלעגען פארקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויביגע און די „אונגלויביגע", וואס זענען געווען אין דער מינדערהייט. אין איינינע ערטער האט מען זיך זאגאר געשלאגען אין די שוהלען און עס זענען געווען פעלען, ווען מען האט די אונגלויביגע געשלאגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי-צבי זאל ביזהער נישט געווען אליין גלויבען אין זיין מיסיע, וואלט ער איצט, נאך דעם כבוד, וואס מען האט איהם אנגעטאן פון אלע זייטען, געמוזט אנהויבען גלויבען, אז ער איז באמת געשיקט פון גאט אויסצופיהרען א ווילטיגע מיסיע. יעדען טאג פלעגען צו איהם קומען שלוחים פון פערשידענע שטעדט, וואס האבען איהם געבראכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפיהלען, ווי — א קייזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האט שבתי-צבי אליין נישט געהאט קיין חלק אין די אלע פייערליכקייטען און אין דער גוזמא'דיגער התפעלות בנוגע צו זיין פערזאן; דאס אלץ איז געטאן געווארען אהן זיין בעפעהל, אפשר געגען זיין ווילען, און נאר זיינע „נביאים" און „אפאסטאלען" האבען בעשאפען די אטמאספערע, אין וועלכער שבתי-צבי איז געווארען א„געטליכע פערזאן".

אממערהרסטען האט די משיח-בעוועגונג זיך פערשפרייט אין פוי-לען. דארט האט זי געפונען פאר זיך טיעפע ווארצלען אין פאלק און אין דער פאלקס-שטימונג. נישט קיין בלויזער צופאל איז דאס געווען, וואס פונקט אין דעם יאהר (1648), ווען אין פוילען זענען פארגעקומען די הריגות פון חמעלניצקי, איז שבתי-צבי צום ערשטען מאל ארויסגע-טרעטען אין סמירנא. ביידע געשעהענישען האבען געהאט א גרויסען צוזאמענ-האנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפאנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקים מיטהעלפער, די טאטארען, האבען אוועקגעפיהרט קיין טערקיי, וואו זיי זענען אויסגעלעזט געווארען דורך די טערקישע יודען, האבען מיט זייערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פון יודישען צענטער אין

פוילען געקענט בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע פאר דער משיח-בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאטאסטראפע אין פוילען האבען שטארק געווירקט אויף דער נשמה פון שבתי-צבי און צוגעגרייט א באדען פאר דער פראפאגאנדע, וואס ער האט געפיהרט בעת זיינע וואנדערונגען. פון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי-צבי געווען בעזונדערס נאהענט דעם צוועהטאגטען הארץ פון די פוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געווארען איבער דער וועלט און זיין נאמען האט זיך פערשפרייט אלס אויסלייזער און משיח, האבען זיי, די פוילישע יודען, זיך אבגערופען דערויף מיט א בעזונדער התפעלות און מיטגעפיהלט. איינער א מאלאראסישער שריפטשטעלער פון יענער צייט שרייבט וועגען די פוילישע יודען: „די יודען האבען געפייערט א נצחון. איינינע פון זיי האבען פערלאזען זייערע הייזער און פערמעגען, נישט געוואלט טאן קיין זאך און געזאגט, אז אט וועט משיח זיי איבערטראגען אויף א וואלקען קיין ירושלים. אנדערע האבען גאנצע טעג געפאסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל׳ט אין די טייכען, לייענענדיג עפעס א ניי-פערפאסטע תפילה... אין יענער צייט האבע איינינע קליינמוטיגע און ארימע קריסטען, הערענדיג די מעשות וועגען פאלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאלצקייט פון די יודען, אנגעהויבען צווייפלען אין קריסטוס׳ען".

די האפנונגען אויף א גיכער אויסלעזונג האבען זיך נאך פערשטארקט נאכדעם ווי עס האבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואס זעגען געשיקט געווארען צו שבתי צבי פון פוילען. איינער פון די שלוחים איז געווען דער זוהן פון לעמבערגער רב ר׳ ד ו ד ה ל ו י, דער גרעסטער אויטאריטעט פון יענער צייט, דער קאמענטאטאר פון „שולחן ערוך". די דעלעגאטען פון פוילען האבען זיך פארגעשטעלט פאר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געווען ארעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אבידאס, ביי קאנסטאנטינאפאל. זיי זענען ערשטוינט געווארען, ווען זיי האבען דערזעהען, אז שבתי צבי איז ארומגערינגעלט פון א גרויסער מחנה יודען פון עטליכע טויזענד מאן, צווישען וועלכע עס האבען זיך געפונען פיעל בעגייסטערטע זקנים, אנגעזעהענע יודען, וואס זענען זיך צונויפגעפאהרען פון אלע עקען וועלט. שבתי צבי האט איבערגעגעבען די דעלעגאטען פאלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6-טען טאג פון דער אויפלעבונג פון מיין

גייסט און נשמה, כ"ב תמוז... איך שיק א מתנה דעם מאן פון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פון „טורי זהב", דוד הלוי, זאל ער אויף זיין עלטער בליהען מוטיג און פריש! אין גיכען וועל איך פאר אייך נקמה נעהמען און אייך טרייסטען ווי א מוטער איהר קינד, איך וועל אייך בעצאהלען הונדערט מאל גוטס. דער טאג פון נקמה איז אין מיין הארץ, און דאס יאהר פון מיין אויסלעזונג איז שוין געקומען. אזוי זאגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פון אלע קיסרים... גאט'ס משיח, דער לייב פון דער הויך שבתי צבי" נ"י. אויסער דעם בריעף האט שבתי-צבי איבערגעגעבען א מתנה דעם אלטען רב ר' דוד הלוי: א העמד, וואס דער רב זאל אנטאן. אין בריעף האט שבתי אויך געבעטען, מען זאל איהם צושיקען פון פוילען דעם „נביא" נחמיה הכהן. דער „משיח" האט נישט געוואוסט, אז דערזעלבער נחמיה הכהן וועט ברענגען א אומגליק אויף זיין קאפ.

דערווייל האט זיך דערנעהענטערט דאס יאהר פון דער גאולה און די שטימונג איז געווארען אלץ געשפאנטער און נערוועזער. איינער, וואס האט בייגעוואוינט די געשעהנישען פון יענער צייט, דערצעהלט וועגען דעם, וואס איז פארגעקומען אין האמבורג אין אנהויב 1666: „לכבוד שבתי-צבי האט מען אין די שוהלען געלייענט א תפילה, אין א פארם, וואס פאסט פאר א קייזער. דאס פאלק האט דערביי זיך אויפגעהויבען פון די ערטער און מיט יראת הכבוד, ווי פאר דער העכסטער מאכט, געענטפערט „אמן" אויף יעדע ברכה; ווער עס האט נישט געענטפערט, האט ריזיקירט מיט'ן לעבען. זיי האבען געווארט אויף א בעשטימטען טאג פון דער גאולה, לויט דעם בעפעהל פון קייזער (שבתי) און זיין נביא (נתן). אמאל איז דער טערמין בעשטימט געווארען אויפ'ן יאהר 1672, און אמאל אויף די נאהענטסטע חדשים ניסן אדער סיון. ערווארטענדיג די גאולה, האבען אלע פלייסיג זיך אבגעגעבען צו תשובה, תפילה און געוויין, כדי זוכה צו זיין צו דערזעהען די בעפרייאונג אהן חבלי משיח ווייל אזוי האט פערזיכערט זייער נביא: די גאולה וועט קומען אין גיכען, און דורך תשובה וועט מען פערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאנצער וועלט איז פארגעקומען א פלייסיגע תשובה מיט פייניגען דעם קערפער, תעניתים, וואס האבען אמאל געדויערט א גאנצע וואך, טבילות אין קאלט וואסער און אנדערע פארמען פון סיגופים (פייניגען זיך), וואס דאס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל - פערשטעהן. דער

נביא פֿון עזה האָט וועגען דעם אַלץ מודיע געווען. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז פֿיעל האָט זיך פֿערוואָלט פֿאָהרען, כּדי אַליין צו זעהן איהם (שבתי-צבי) און בײַ איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פֿון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אַזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופֿיעל טומעל האָט שוין שבתי-צבי אַרום זיך בעשאַפֿען, צוגרוים איז שוין געווען די בעשטימטע ערוואַרטונג פֿון דער גאולה, אום ער זאָל קענען ווײַטער בלײַבען זיצען אין סמירנאַ און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואַליעס אַרום איהם און עס קלאַפּען די הערצער. און אָט אין אָנהויב 1666 איז דער פֿערגעטערטער אויסלייזער אַוועק פֿון סמירנאַ קײַן קאָנסטאַנטינאָפּאָל, כּדי — ווי מען האָט געזאָגט — אָבצונעהמען די קרוין בײַם סולטאַן. פֿאַר׳ן אָבפֿאָהרען האָט שבתי-צבי צוטיילט „די וועלט״, ד. ה. די גאַנצע טעריטאָריע פֿון דער קינפֿטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס-און-צוואַנציג פֿון זײַנע מקורבים. מען דערצעהלט אַלס קוריאָז, אַז איינער פֿון די זעקס-און-צוואַנציג „חלקים״ איז אַרײַנגעפֿאַלען צו אַ אָרימאַן, וואָס האָט געלעבט פֿון נדבות. עס האָבען זיך געפֿונען רײַכע יודען, וואָס האָבען געוואָלט בײַ דעם אָרימאַן אָבקויפֿען פֿאַר אַ גרויסע סומע געלד זײַן חלק „מלוכה״, נאָר יענער האָט אויף קײַן פֿאַל נישט געוואָלט.

די טערקישע רעגירונג, וואָס אין איהר שפּיץ איז דאַן געשטאַנען דער גרויס-וויזיר אַחמעד קעפּרילי, האָט געוואוסט וועגען דער בעוועגונג צווישען יודען, נאָר ער האָט זיי נישט געשטערט כּל זמן די בעוועגונג איז נישט אַריבערגעגאַנגען די גרעניצען פֿון דער פּראָווינץ, טיילווייז צוליעב מורא אַרויסצורופֿען אונרוהען און טיילווייז צוליעב חאַבאַר האָט די אַדמיניסטראַציע אין דער פּראָווינץ געלאָזט צו רוה שבתי-צבי מיט זײַן חברה. נאָר ווען יענער צוזאַמען מיט זײַן סעקרעטאַר פּרימאָ און עטליכע פֿרײַנד זענען געפֿאָהרען אין דער רעזידענץ פֿון טערקײַ, האָט די העכערע מאַכט שוין אָנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פֿעראָרדנונג פֿון גרויס-וויזיר האָט מען שבתי-צבי שוין אָבגעוואַרט בעת דאָס שיף האָט זיך אָבגעשטעלט אין די דאַרדאַנעלען און מען האָט איהם אַרעסטירט. אין עטליכע טעג אַרום האָט מען דעם משיח געבראַכט צופֿיהרען אין קייטען קײַן קאָנסטאַנטינאָפּאָל און אײַנגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים אַרום האָט מען איהם איבערגעפֿיהרט אין דעם נאָהענטען פּאַלאַץ אַבידאָס. אַהין איז אויך געקומען

זײַן פרוי, שרה, דער סעקרעטאַר פּרימאָ און אײניגע מקורבים.

דער אַרעסט פון שבתי-צבי האָט נאָך פערשטאַרקט דאָס גלויבען אין איהם. דאָס פאָלק האָט אויסגעטײַטשט דעם אַרעסט אַזוי, אַז דער משיח דאַרף יעצט איבערלעבען יענע יסורים, וואָס דאַרפען קומען פאַר דער גרויסער נאַציאָנאַלער בעפרײַאונג. קײן קאָנסטאַנטינאָפּאָל זענען זיך אָנגעפאָהרען פיעל פון שבתי-צבי'ס אָנהענגער פון דער גאַנצער וועלט. פיעל האָבען מיטגעבראַכט טײַערע מתנות פאַר דעם לײַדענדען משיח און דער משיח האָט געלעבט אין זײַן תּפיסה, ווי אַ פירשט אין זײַן פּאַלאַץ. די טערקישע וואַך איז געווען איבערגעקויפט און די דעפּוטאַטען און מאמינים, וואָס זענען געקומען צום משיח אין תּפיסה אַרײַן, האָבען פאַר זיך געזעהען אַ איבעראַשענד בילד: אָנשטאָט אַ אָרימען אַרעסטאַנט, איז געשטאַנען פאַר זײ אַ שטאָלצער מענש, וואָס איז געזעסען אין זײַן פּאַלאַץ, ווי אַ קײזער. דאָס האָט נאָך מעהר גערײצט די פאַנטאַזיע און דער פּאַלאַץ אַבידאָס האָט בײַ די אָנהענגער פון שבתי-צבי בעקומען דעם נאָמען „מגדל עוז". כּדי צו אונטערהאַלטען אין פאָלק די אמונה אין אַ נאָהענטער איבערקעהרעניש, האָבען די אַפּאָסטאָלען פון שבתי-צבי אָנגעהויבען אָבשאַפען פיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואָס איצט האָט די גאולה זיך שוין אָנגעהויבען און לויט דער מסורה דאַרפען אַלע מצוות בטל ווערען בעת משיח וועט קומען. דעם תּענית פון שבעה-עשר-בתמוז האָבען די שבתי-צבי'ניקעס מבטל געמאַכט אויף דעם סמך, וואָס אין יענעם טאָג האָט די געטליכקײט זיך צום ערשטען מאָל ענטפּלעקט צו שבתי-צבי. אפילו דער תּענית פון תּשעה-באָב איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יום-טוב, ווײַל אין דעם טאָג איז געבוירען געוואָרען דער משיח, וועלכער דאַרף צוריק אויפבויען דעם בית-המקדש.

פון אַבידאָס זענען פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע יודישע געמײנדעס צירקולאַרען אין נאָמען פון שבתי-צבי. אין די שוהלען פלעגט מען לײענען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תּשועה". זעהר פיעל רעפּוטאַציעס זענען געקומען זיך בוקען פאַר דעם משיח. צווישען אַנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאָהנטער נחמיה הכּהן און פון איהם איז אויף שבתי-צבי געקומען אַ אונערוואַרטעט אומגליק. שבתי-צבי האָט אָנגענומען דעם „נביא" נחמיה הכּהן זעהר פרײַנדליך און געהאַט מיט איהם אַ לאַנגען געשפּרעך. ווי עס שײַנט, האָט ער געוואָלט מאַכען איהם פאַר זײַן פאָרשטעהער אין פּוילען; נאָר די אוידיענץ האָט

נישט געבראַכט צום געווינשטען צוועק. נאָך לאַנגע וכוחים צווישען נחמיה הכהן און שבתי־צבי וועגען די יסודות פון דער קבלה איז נחמיה אַוועק אַ ענטטוישטער און נישט אָנערקענט שבתי־צבי פאַר דעם אמת'ען משיח. די פאַנאַטישע אָנהענגער פון שבתי־צבי זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט דערויף און נחמיה האָט געמוזט ענטלויפען קיין אַדריאַנאָפּאָל, איבערגעקליידעט אין טערקישען אָנצוג. דאָרט איז נחמיה געגאַנגען צום אָרטיגען נאַטשאַלניק (קיימאַקאַם), מודיע געווען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין פּאַלאַץ אַבידאָס, און איהם אויפגעקלערט, ווי ווייט געפעהרליך עס איז די משיח־בעוועגונג פאַר דער טערקישער מלוכה.

מען האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען דעם סולטאַן, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין אַדריאַנאָפּאָל. דער סולטאַן איז געוואָרען פול מיט גרימצאָרן און איז געווען גרייט צו טויטען דעם פאַלשען משיח, נאָר זיינע מקורבים האָבען איהם אָבגערעדט דערפון, אָנווייזענדיג, אַז דאָס קען ברענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האָבען געראַטען דעם סולטאַן: איבערצורעדען שבתי־צבי, אַז ער זאָל איבערגעהן אין מחמד'נישען גלויבען און דערמיט וועלען זיינע נאמנים, ערשטענס, זיך אָבקעהרען פון איהם און פאַר'ן איסלאַם וועט דאָס זיין אַ גרויסער נצחון. איינער אַ דאָקטאָר דיראָן, אַ געוועזענער יוד, וואָס האָט אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען, האָט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי־צבי. ווען מען האָט דעם משיח איבערגעפיהרט פון אַבידאָס קיין אַדריאַנאָפּאָל צום געריכט, האָט דיראָן פאַר איהם אָבגעשילדערט אַ שרעקליך ביילד, ווי אַזוי דער סולטאַן איז אויפגעבראַכט געגען איהם, וואָס פאַר אַ האַרבע שטראָף עס שטעהט איהם פאָר, און שבתי־צבי איז געוואָרען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבסט־שוץ האָט געטאָן זיינס און דער „משיח" האָט פערשטאַנען, אַז גאָט האָט איהם צוגעשיקט אַ נסיון און אַז ער מוז זיך בעשליסען אויף אַ ענערגישען שריט. ווען מען האָט איהם אויפ'ן צווייטען טאָג געבראַכט צום סולטאַן, האָט ער פאַר איהם אַוועקגעוואָרפען צו דער ערד זיין יודישע היטעל און אָנגעטאָן אַ ווייסען טערקישען טורבאַן, אַלס צייכען פון איבערגאַנג צום איסלאַם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז באַלד בעשטימט געוואָרען פאַר אַ מקורב צום טערקישען סולטאַן און בעקומען דעם טיטול מאַחמער־עפענדי. איהם האָבען גלייך נאָכגעטאָן זיין פרוי שרה און איינצינע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאָך דעם האָט שבתי אָנגעהויבען שפּיעלען אַ צווייזייטיגע ראָליע: די טערקען האָט ער פערזיכערט, אַז ער ווענדעט אָן אַלע מיטלען איבערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען וויעדער האָט ער איינגערעדט, אַז זיין שריט איז אַריינגעגאַנגען אין דעם פּראָגראַם זיינעם, אַז מיט זיין שמד'ען זיך איז פאָרגעקומען נאָר אַ טיעפער מיסטישער אַקט און אַז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאַנער צום יודישען גלויבען אין אַ נייער פאָרם. פיעל פון זיינע מאמינים האָבען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפענטליך תשובה געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפען פון דעם „משיח". די פאַנאַטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין שבתי-צבי און זיך געלאָזט פיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האָט מען פערשפּרייט קלאַנגען, אַז נאָר דער שאָטען פון שבתי-צבי האָט אָנגענומען אַ פרעמדען גלויבען און דער אמת'ער איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט זיך באַווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פון דער גאולה. די הויפּט-אַפּאָסטאָלען פון שבתי-צבי האָבען ווייטער געפיהרט זייער פּראָפּאַגאַנדע. אין „זהר" האָבען זיי געפונען אַ רמז, אַז דער משיח וועט זיין „גוט פון אינעווייניג און שלעכט פון אויסענווייניג". אַז ער וועט זיך אַריינלאָזען אין אַ גרויסען אָבגרונד פון שלעכטס, כדי פון דאָרטען אַרויסצושלעפּען די „געטליכע פונקען". דער נביא נתן פון עזה האָט אין זיינע אויפרופען צום פאָלק ערקלערט, אַז מען דאַרף זיך נישט נעהמען צום האַרצען דעם שריט פון שבתי צבי, ווייל „אַלע זיינע מעשים זענען טיעפע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל קען נישט אַריינדרינגען". דער פאַלשער נביא האָט זאָגאַר געהאַט די דרייסטקייט אַריינצופאָהרען קיין אַדריאַנאָפּאָל, די רעזידענץ פון משיח דעם פעררעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די שטאָדט. דאַן איז נתן אַוועק קיין איטאַליען און דאָרט פאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאַגאַנדע, פערשפּרייטענדיג פערשיעדענע בבא-מעשות וועגען שבתי-צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גע'רודפ'ט, נאָר די מאַסע האָט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם געפאָלגט. די משיח-פאַנטאַזיעס האָבען נאָך געלעבט אין פערשיעדענע יודישע שטעדט.

שבתי-צבי האָט דערווייל זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. אַמאָל האָט ער אויסגעזעהען ווי אַ הייסער פאַנאַטישער מוסולמאַנער און

אמאל — מתפלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערעמאניעס און ליעדער=געזאנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהענישען האבען איבערגעלאזט א טיעפען רושם אויף דעם עקזאלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאלקאמענעם שגעון. דער טערקישער רעגיערונג איז ענדליך נמאס געווארען די צווייזייטיגע שפיעל פון שבתי=צבי, פון וועלכען מען האט פריהער ערווארטעט גרויסע זאכען; מ'האט איהם אויפגעהערט ארויסגעבען פענסיע אלס א בעאמטען פון הויף און מען האט איהם אבגעשיקט קיין קאנסטאנטינאפאל. דארט האט ער נאך געהאט א קליינעם קרייז אנהענגער, וואס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס=וויזיר האט זיך דערוואוסט, אז שבתי האט נאך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האט ער בעפוילען צו פערשיקען איהם אין אזא ארט, וואו עס זענען נישט געווען קיין יודען. דארט, אין א פערווארפענעם שטעדטעל דולציגא, איז שבתי=צבי געשטארבען (ערב יום=כפור 1676). ער איז געשטארבען אפיציעל אלס מוסולמאנער און בעגראבען געווארען דורך מוסולמאנער.

אזוי האט זיך געענדיגט די גרויסע טראגי=קאמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האבען ערווארטעט די גאולה, האט געמוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאכען א שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואס האבען נאך געגלויבט אין איהם נאכדעם ווי ער איז א פערראטער געווארען, האבען איצט דערזעהן פאר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאן אויף זייער חטא. די רבנים האבען איצט נאך שטרענגער געקוקט, אז אין זייערע געמיינדעם זאלען מעהר זיך נישט געפינען קיין אנהענגער פון שבתי=צבי. אבער דאך האט די בעוועגונג געלאזען אזעלכע טיעפע ווארצלען אין פאלק, אז אויך יעצט האבען איינציגע אלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי=צבי. אויב די שבתי=צבי=בעוועגונג איז יעצט אבגעשטארבען, האבען אבער די שבתי=צבי'ניקעס אלץ געלעבט אלס סעקטע. איינציגע האבען נאאיוו געגלויבט, אז שבתי=צבי איז ארויף אויפ'ן הימעל און וועט אין א צייט ארום ווידער קומען אויסלייזען דאס יודישע פאלק פון גלות; אנדערע האבען פערלוירען די אמונה אין דער נאציאנאלער בעפרייאונג, אבער זיי האבען געגלויבט, אז דאס לעבען און דער טויט פון שבתי=צבי האבען געהאט א טיעפען מיסטישען זין, אז גאט האט איהם אראבגעשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאלק.

די נעסט פון דער סעקטע שבתי=צבי'ניקעס האט זיך געפונען אין טערקיי, נאר פון דארטען זענען געשיקט געווארען שלוחים קיין איירָאפא צו פיהרען א פראפאגאנדע און ערווערבען נייע מיטגליעדער. אין דער שפיץ פון דער סעקטע זענען די ערשטע צייט געשטאנען מענשען, וואס זענען געווען נאהענט צו שבתי=צבי. איינער פון זיי איז געווען אברהם מיכאל קרדוזו, וועלכער האט בעשאפען די „טעאריע" פון דער סעקטע. לויט דער דאזיגער טעאריע, עקזיסטירען צווייערליי געטליכקייטען: גאט אלס די ערשטע סבה פון אלץ, וואס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאט קאן מען נישט בעגרייפען מיט'ן שכל און ער האט נישט קיין שום סימנים און טיטולען, און דער גאט פון ישראל (אלהי ישראל), וואס הערשט איבער דער וועלט און אין זיינע הענד איז דער גורל פון יודישען פאלק און פון אנדערע פעלקער. שבתי=צבי איז געווען די פערקערפערונג פון צווייטען מין געטליכקייט (צוליעב פארזיכטיגקייט האט די סעקטע איהם אנגערופען בלויז „געטליכער מאן"). זיך אליין האט קרדוזו אמאל ארויסגעשטעלט אלס דעם משיח בן יוסף, וועלכע דארף פארטזעצען די ארבייט פון אמת'ען משיח, וואס איז פארלויפיג פערשוואונדען געווארען פון דער וועלט.

דאס לעבען פון דעם אפאסטאל איז געווען רייך אין געשעהענישען. קארדאזא איז געווען א זוהן פון מאראנען, געלעבט אין שפאניען, וואו ער האט געלערנט מעדיצין און געפיהרט א לעבען פון א לעב=יונג, ליעב געהאט פרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געווארען, איז ער ענטלאפען קיין איטאליען און איבערגעגאנגען אין יודישען גלויבען. פון דארטען איז ער אוועק קיין טערקיי, וואו ער האט זיך צוזאמענגעטראָפען מיט שבתי=צבי, און נישט קוקענדיג אויף זיין וועלטליכער בילדונג איז ער געווארען א פערברענטער אנהענגער פון דעם „משיח". אין טריפאלים האט ער פערנומען די שטעל פון א דאקטאר ביי'ם הויף און דא האט ער אנגעהויבען פיהרען שריפטליך און מונדליך א הייסע מיסטישע פראפאגאנדע צווישען די יודען אין אפריקא. די רבנים האבען איהם אבער פערפאלגט און ער האט געמוזט פערלאזען טריפאלי. ער איז ענטלאפען קיין סמירנא, וואו ער האט געוואלט שפיעלען די ראליע פון א צווייטען משיח נאך שבתי=צבי. אבער אויך פון דארטען האט מען איהם פערטריבען. זיין שטורמיש לעבען האט ער געענדיגט אין קאאירא (1706), אלס דאקטאר ביי א עגיפטישען פאשא.

די ערשטע יאהרען נאך דעם טויט פון שבתי=צבי האבען די סעק=

טאַנטען פֿון סמירנאַ זיך געלאָזט פֿערדרעהען אַ קאָפּ פֿון חזן דניאל ישראל, וועלכער האָט געפּרעדיגט, אַז שבתי=צבי איז נישט געשטאָרבען, נאָר לעבט ערגעץ אין אַ אונבעוואוסטען אָרט און וועט קומען אין 45 יאָהר אַרום בעפֿרייען זיין פֿאָלק. דער דאָזיגער „נביא" האָט געהאַט אַ ערפֿאָלג. די אָרטיגע רבנים האָבען גע׳פּועל׳ט ביי דער אַדמיניסטראַציע, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען דעם דאָזיגען פֿאַנאַטיקער, אָבער ער האָט וויטער געפֿיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין דער אומגעגענד פֿון סמירנאַ. ער האָט געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט לפנים אַרויפֿגענומען אויף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם, כדי פּטור צו ווערן פֿון די רדיפות, ווי עס האָבען געטאָן פֿיעל אַנדערע סעקטאַנטען.

די הויפּט=נעסט פֿון דער סעקטע איז געווען סאַלאָניקי, וואו עס האָבען זיך געפֿונען די קרובים פֿון שבתי=צבי און זיינע פֿאַנאַטישסטע אָנהענגער. דאָרט האָבען זיך אויך געפֿונען די „געזעצליכע יורשים" פֿון שבתי=צבי. עטליכע יאָהר פֿאַר זיין טויט איז געשטאָרבען שבתי׳ס פֿרוי, שרה, און דאַן האָט שבתי חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון איינעם פֿון זיינע תלמידים, דער סאַלאָניקער „חכם" יוסף פֿילאָזאָף. די דאָזיגע צווייטע פֿרוי פֿון שבתי=צבי האָט געהאַט אַ קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי=צבי׳ניקעס האָבען געהאַלטען פֿאַר אַ גלגול פֿון שבתי און איהם גערופֿען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אַז נאָך דעם טויט פֿון שבתי=צבי האָט די אַלמנה זיינע זיך פֿערמאַכט אין אַ צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאָך ערקלערט, אַז איהר מאַן איז געקומען צו איהר פֿון יענער וועלט און געהייסען, אַז יעקב זאָל זיין פֿערערבענט אַלס זיין זוהן. אין נאָמען פֿון דעם צווייטען משיח וואָס איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט די „מלוכה" געפֿיהרט אַ „רעגענט": זיין פֿאָטער יוסף פֿילאָזאָף און די אַלמנה פֿון שבתי. אין דעם דאָזיגען קליינעם קרייזעל האָט געהערשט די מיינונג, אַז די זינד פֿון דער וועלט קענען אויסגעקויפֿט ווערן דורך נאָך גייע זינד. דערביי האָט מען זיך פֿעררופֿען אויף דעם מאמר פֿון תלמוד, אַז משיח וועט קומען אָדער אין אַ דור, וואָס וועט זיין אינגאַנצען זכאי (ריין פֿון זינד) אָדער אינגאַנצען חייב (פֿול מיט זינד). אויף דעם סמך האָט די סעקטע זיך אַריינגעלאָזט אין שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט. די מענער פֿלעגען זיך בייטען מיט די ווייבער, ברידער האָבען געלעבט מיט שוועסטער א. אַז. וו.. די רבנים האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו קעמפּפֿען געגען דער אויסגעלאַסענקייט און געמאָלדען וועגען דעם דער

אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט אָנגעהויבען פֿערפֿאָלגען די סעקטע. כדי צו בעפֿרייען זיך פֿון די רדיפות, האָט די סעקטע נאָכגעטאָן דעם ביישפּיעל פֿון שבתי־צבי, און אין 1687 האָבען 400 מאַן פֿון זיי אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אַנדערע אָנפֿיהרער פֿון דער סעקטע האָבען דערביי פֿערזיכערט, אַז אויך דער פֿעררעט האָט אַ טיעפֿען סימבאָלישען זין. פֿאַר די מוסולמאַנער וויעדער האָבען זיי זיך געהאַלטען ווי פֿרומע גלויביגע. אויסערליך האָבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאָניעס פֿון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאָר בעהאַלטענערהייד האָבען זיי אָבגעהיט די מיסטעריען פֿון שבתי־צבי. ביסלעכווייז האָבען די גע'שמד'טע סעקטאַנטען אַלץ מעהר זיך דערווייטערט פֿון די דינים פֿון דער יודישער רעליגיע און פֿלעגען אָנרופֿען די אמת'ע יודען „כופרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטאָרבען, איז די אָנפֿיהרונג איבער דער סעקטע אַריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פֿון דער סעקטע שבתי־צבינ'יקעס זענען נאָך פֿערבליבען ביז יעצט. אין סאַלאָניקי לעבען נאָך היינט אייניקלעך פֿון שבתי־צבי, וואָס האָבען זיך אָבגע'שמד'ט. די טערקען רופֿען זיי „דאָנמע", ד. ה. פֿעררעטער, זיי אַליין רופֿען זיך אָן „מאַמינים". די סעקטע צופֿאַלט זיך אויף דריי גרופֿען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואָס שטאַמען פֿון שבתי־צבי אַליין; 2) יאַקוביטי, אָנהענגער פֿון יעקב־צבי; 3) קוניאָזי, אָנהענגער פֿון אַ געוויסען אָסמאַן־באַבאַ, וואָס האָט געלעבט אין מיטען 18־טען יאָהרהונדערט. אין סאַלאָניקי געפֿינען זיך ביז 1000 פֿאַמיליעס פֿון די „דאָנמע". דער גרעסטער טייל פֿון זיי לעבט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און פֿון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אַריינגאַנגען. זיי האָבען חתונה נאָר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פֿון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פֿאָהרען קיין מעקאַ, נאָר ביי זיך אין דער היים האָבען זיי געהיימע ערטער פֿאַר גאָטעסדיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פֿייערען תשעה־באָב, וואָס איז דורך שבתי־צבי פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון אַ נאַציאָנאַלען טרויער אין אַ יום־טוב. אין זייערע תפילות רופֿען זיי אָן שבתי־צבי „אונזער קייזער און משיח". אייניגע תפילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אָן מיט די ווערטער: „אין נאָמען פֿון גאָט פֿון ישראל, די קרון פֿון

ישראל, פון די דריי פערבאנדען פון דער אמונה, וואס זענען איינס"...

די שפּראַך זייערע איז טערקיש, נאָר אין רעליגיעזע אנגעלעגענ־הייטען בענוצען נאָך די דאָנמע'ס עטוואס העברעאיש און שפאניאליש. די דאָנמע'ס זענען זעהר פערבאָרגען אין אלץ, וואס אנבעלאנגט זייער רעליגיע; יעדער, וואס ענטדעקט פאר פרעמדע די סודות פון זייער רעליגיע, רעכענט זיך פאר א פערדעטער און איז חייב מיתה, נאָר דאָך האָט מען די לעצטע צייט ענטדעקט דעם קאטעחיזיס פון דער דאָזיגער סעקטע אין צווייערליי נוסחאות. דער אינהאלט פון איינעם פון די נוסחאות איז פאָלגענדער:

גאָט איז איין און איינציגער און שבתי־צבי איז זיין נביא. אדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אנדערע העלדען פון דער ביבעל זענען נאָך א טייל פון שבתי־צבי, וועלכע האָט אלטצעהן מאָל זיך בעוויזען אויף דער וועלט אונטער פערשידענע נעמען. די וועלט איז בעשאפען נאָר פאר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאנער זענען בעשטימט צו שיצען זיי, פונקט ווי די שאָלעכטס פאר אנ'איי. נישט־יודען אין אלגעמיינעם ווערען אנגערופען קליפה און זייערע נשמות צוזאמען מיט די קערפער פערשווינדען אין גיהנם. א גלויביגער טאָר נישט חתונה האָבען נישט מיט קיין "קליפה", נישט מיט קיין יודישע טאָכטער, כל־זמן יודען וועלען נישט אנערקענען, אז שבתי־צבי איז געווען זייער משיח; די יודען און די "גלויביגע" וועלען זוכה זיין צום גן־עדן. עס וועט קומען א צייט, ווען אלע יודען וועלען אנערקענען דעם אמת און מודה זיין, אז יעקב און משה און אנדערע זענען געווען נישט מעהר, ווי א חלק פון שבתי־צבי; דעריבער דארף מען יודען נישט האסען. דאָך טאָר א סעקטאנט נישט רעדען מיט קיין יודען און מיט קיין קליפה וועגען זיין רעליגיע. פריהער פון אלץ דארף מען געדענקען דעם כלל, אז א דאָנמע דארף זיך ארויסגעבען פאר א מוסולמאנער און אין הארצען בלייבען א גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פערטיידיגען דעם איסלאם, אנערקענען דעם קאָראן און די מוסולמאנישע גייסטליכע; אָבער מען טאָר זיך נישט משפט'ן אין די מוסולמאנישע געריכטען. אויב צווישען איין "גלויביגען" און צווייטען קומט פאר א סכסוך, דארף ער בעטראכט ווערן אין זייער איינענעם בית־דין, וואס משפט נאָר לויט די געזעצען

פון משה. די דאָנמע׳ס דאַרפען טראָגען צוויי נעמען: איינעם פאַר דער וועלט, און דעם צווייטען פאַר די אייגענע מענשען. זיי טאָרען נישט טרינקען קיין שום שאַרפע משקאות.

אין אייראָפּאַ האָבען די אָנהענגער פון שבתי־צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה וועגען זיין פערראַט און אין די שוהלען האָט מען ווייטער מתפלל געווען פאַר דעם „מלך המשיח״. שפּעטער, ווען דער פאַקט איז בעשטעטיגט געוואָרען, האָבען זיך דאָך געפונען פיעל, וואָס זענען ווייטער געבליבען ביי זייער אמונה. אייניגע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס אַ טיעפע פּאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אַראָבצעוואַרפען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען אַ טיעפען קבלה־סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה״ פון דער „טומאה״. די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע׳שמד׳ט, נאָר איז אַרויף אויפ׳ן הימעל. די פיערטע האָבען פערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי־צבי אַ גרויסע אַרמעע, מיט וועלכער ער געהט אויף פּוילען און וועט זיך נוקם זיין פאַר די יודישע קרבנות, וואָס זענען געפאַלען ביי דעם אויפשטאַנד פון חמעלניצקי. ווען קיין אייראָפּאַ איז אין פריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט־נביא פון שבתי־צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפונען מעהר אונגלויביגע, ווי גלוביגע. קיין ווענעדיג האָט מען איהם פריהער נישט געוואָלט אַריינלאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצוואונגען, אונטערצושרייבען אַ ערקלערונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פריהער געזאָגט און געפּרעדיגט וועגען שבתי־צבי, איז פאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די ווענעדיגער רבנים פונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמיינדעס און איטאַליען. פון ווענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געוואָרען קיין ליוואָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך איינגעגעבען אַריינצורייסען זיך קיין רוים. דאָרט האָט ער פערבראַכט צווישען זיינע חברים, געהיימע שבתי־צבי׳ניקעס און ווידער געמאַכט שווינדלען; ער האָט אַריינגעוואָרפען אין טיבר אַ צעטעלע, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען: „אין אַ יאָהר אַרום וועט רוים חרוב ווערן״. ער האָט אויך פונאַנדערגעשיקט צו זיינע אָנהענגער אַ צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פראַזען אויף דער שפּראַך פון „זהר״. דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געצעהלטע מענשען פון דער מאַסע. די מעהר אָנגעזעהענע יודען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט. מורא האָבענדיג פאַר רדיפות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אַדריאַנאָפּאָל און געוואַנדערט איבער פערשיעדענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטאָרבען אין סאָפיא (באָלגאַריען) אין 1680.

צוזאַמען מיט נתן העזתי האָט אַרומגעוואַנדערט איבער איטאַליען און דייטשלאַנד א צווייטער אַפּאָסטאָל פון שבתי־צבי, שבתי רפאל. ער האָט פריהער געפיהרט זיין אַגיטאַציע אין רוים און אין ווענעדיג, נאָר ווען מען האָט זיך דאָרט דערוואוסט וועגען פעררעט פון שבתי־צבי, איז יענער אַריבערגעפאָהרען קיין דייטשלאַנד. אויך דאָרט האָט ער אָבער שוין קיין ערפאָלג נישט געהאַט, ווייל מען האָט איהם גע־כאַפּט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האָט געמוזט אַרויס־פאָהרען קיין אַמסטערדאַם. פון דאָרט איז ער אַריבער קיין טערקיי, וואו מען האָט איהם אָהן אויפהער גע׳רודפ׳ט אַלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאָלג האָט געהאַט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאַדט, וואָס האָט געוואוינט אין פּראַג. נאָכ׳ן טויט פון שבתי־צבי איז מרדכי מוכיח אַרויסגעטרעטען אַלס נייער „נביא". ער איז געוועזען א געלעהרטער מקובל, געפאַסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אַסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאַז. ער איז אַרומגעפאָהרען איבער בעהמען, אונגאַרן און מעהרען און גערופען דאָס פאָלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האָט ער ענטוויקעלט אזא געדאַנק: שבתי־צבי האָט געמוזט זיך שמד׳ען, כדי אַרויסצושלעפּען די „קליפה" פון איסלאַם, אָבער ער איז געוועזען נאָר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת׳ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאָהר אַרום נאָכ׳ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האַלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם אַרויסגעבען, וועט ער אויך זיין געצוואונגען אַרויסצו־שלעפּען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. דערביי האָט מרדכי מוכיח געגעבען אָנצוהערעניש, אז ער איז דאָס טאַקי דער אמת׳ער משיח. שפּעטער, ווען מען האָט איהם איינגעלאַדען פון אונגאַרן קיין איטאַליען, האָט זיין פאַנטאַזיע נאָך מעהר זיך צופלאַקערט און ער פלעגט שוין אָפען זאָגען, אז ער איז דער משיח בן דוד. אָבער דאָך האָט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאָזען אויך איטאַליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האָט ער שוין מעהר נישט געקענט אַרויסרופען. ער האָט א צייט געוואַנדערט איבער פּוילען און דייטשלאַנד, און איז געשטאָרבען אין זיין פאָטערלאַנד, אין אונגאַרן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען דעם שרעקליכען פערראַט פון „מלך המשיח״, און ווען די שרעקליכע ידיעה איז שוין יאָ אנגעקומען אַהין, האָבען פון פאַלשען משיח זיך אָבגעקעהרט נאָר אַ טייל אָנהענגער; די מאַסע האָט ווייטער געגלויבט, אַז שבתי־צבי האָט נאָר פאָרלויפיג אָנגעטאָן אויף זיך דאָס טערקישע היטעל, און האָט פון איהם ערוואַרטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי און אין מערב־אייראָפּאַ, אזוי האָט אויך אין פוילען די שבתי־צבי־בעוועגונג זיך פערוואַנדעלט אין אַ סעקטע, אָבער נאָך לאַנג־לאַנג האָט געדויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאָלק; נאָך ביז ענדע פון 18־טען יאָהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געוועזען פערזונקען אין חלומות און מיסטישע טרוימערייען, וואָס האָבען געפיהרט צו טרויעריגע רעזולטאַטען.

אַרום 1695 האָט זיך אין פוילען בעוויזען אַ ערנסטער און געפעהרליכער פּראָפּאַגאַנדיסט פון דער משיח־אידעע. דאָס איז געוועזען דער מקובל חייח מלאך. ער איז אַ לענגערע צייט געוועזען אין טערקיי, אין דער סוויטע פון שבתי־צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוילען, האָט ער אָנגעהויבען פּרעדיגען, אַז דער משיח וועט ווידער אויפלעבען 40 יאָהר נאָך זיין אָבזאָגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין יאָהר 1706, פּונקט ווי משה רבינו האָט אָבגעהאַלטען די יודען 40 יאָהר אין דער מדבר, איידער ער האָט זיי געבראַכט קיין ארץ ישראל. די אַגיטאַציע פון חיים מלאך האָט געהאַט אַ ערפאָלג, בעזונדערס צווישען דער פינסטערער מאַסע. אין גיכען איז צוגעקומען אַ נייער אַגיטאַטאָר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז אַ געוויסע צייט געוועזען אין איטאַליען, וואו ער האָט ערלערנט די פּראַקטישע קבלה, און צוריקקומענדיג קיין פוילען, האָט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט און זיי אָנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה. די צאָהל פון זיינע אָנהענגער איז געוואַקסען און זיך פערוואַנדעלט אין אַ בעזונדער סעקטע מיט'ן נאָמען „חסידים״. (דער לעזער דאַרף געדענקען, אַז די דאָזיגע חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דאָ, האָבען נישט קיין שייכות צו די שפּעטערדיגע חסידים פון בעל־שם). די דאָזיגע סעקטע האָט איבערהויפּט זיך אָבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאַסטען און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים״ האָבען זיך פעראייניגט מיט די אָנהענגער פון חיים מלאך און באַלד האָט די סעקטע דערגרייכט צו אַזאַ גרויסער צאָהל אָנהענגער, אַז די רבנים האָבען

דערזעהען א גרויסע געפאהר און אנגעהויבען רודפ'ן זיי. דאן האבען די אנפיהרער פון דער סעקטע גענומען רופען א מאסען-עמיגראציע קיין ארץ-ישראל, כדי דארט פייערליך צו ערווארטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האט א פארטיע פון עטליכע הונדערט מאן, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאזט אין וועג אריין. די עמיגראנטען האבען גרופענווייז זיך געלאזט איבער עסטרייך, דייטשלאנד און איטאליען און זיך אבגעשטעלט אין פערשידענע שטעדט. דארט האבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אנגעטאן אין ווייסע קיטלען מיט ספרי תורות אין די הענד, געפרעדיגט פאר דער מאסע וועגען דעם גרויסען טאג, ווען משיח וועט קומען, און גערופען צו תשובה און פייניגען זיך, כדי זוכה צו זיין בעגעגנען דעם משיח. די דרשות האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק, איבערהויפט אויף די פראסטע מענשען און פרויען, וועלכע האבען פערגאסען פיעל טרערען. אויפ'ן וועג איז צו דער פארטיע צוגעשטאנען נאך א מחנה יודען, וואס האבען געוואלט זעהן ארץ ישראל, אזוי אז די צאהל עמיגראנטען האט דערגרייכט פופצעהן הונדערט מאן. די מחנה האט זיך צוטיילט אויף צוויי טיילען: איין פארטיע, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך, איז פון וויען אבגעפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל; די צווייטע פארטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפיץ איז געפאהרען קיין פאלעסטינא דורך ווענעדיג. נאך פיעל אומגליקען און ליידען אין וועג זענען קיין ירושלים אנגעקומען א מאן טויזענד. אין גיכען איז דארט געשטארבען יהודה חסיד. זיינע אנהענגער זענען געבליבען אין פערצווייפלונג. זיי האבען געוואוינט אין א בעזונדער פלאץ און זיך ערנעהרט פון נדבות; אבער אזוי ווי די ארימע איינוואוינער פון ירושלים האבען אליין געלעבט פון נדבות, האבען זיי נישט געקענט אויסהאלטען די עמיגראנטען, וועלכע זענען געבליבען אהן שום מיטלען צום לעבען. אין פערצווייפלונג איז די פארטיע וואנדערער צווייהט און צושפרייט געווארען: איינינע האבען זיך פעראייניגט מיט זייערע חברים אין טערקיי און ארויפגענומען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם; אנדערע האבען זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא; די דריטע האבען זיך געלאזט אנרעדען פון די דייטשע מיסיאנערען און אנגענומען דאס קריסטליכע גלויבען. דער צווייטער אנפיהרער פון די עמיגראנטען, חיים מלאך, איז אויף א קליינער צייט פערבליבען אין ירושלים מיט א קליין הייפעל אנהענגער, וועלכע האבען געהיים מתפלל געווען אויף דעם שטיינער פון די שבתי-צבי'ניקעס. מען

דערצעהלט, אַז חיים מלאך האָט געמאַכט אַ הילצערנע פיגור פון שבתי־צבי און פאַר איהר געטאַנצט און מתפלל געווען. איהם האָט מען אַרויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאָך אויך פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ער האָט געמוזט זיך אומקעהרען אַהיים, וואו ער האָט ווידער געפיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין גאַליציען און אין פּאָדאָליען. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1720.

ניט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים", האָבען די פערשידענע סעקטעס אין פּוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פּאָדאָליען און גאַליציען האָט ווייטער געאַרבייט די געהיימע סעקטע שבתי־צבי'ניקעס. זיי האָבען עובר געווען אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה־באָב געמאַכט אַ יום־טוב, אַלס געבורטסטאָג פון שבתי־צבי. די דאָזיגע סעקטע האָט אין איהר קולט אַריינגעפיהרט אויסגעלאַסענקייט צוזאַמען מיט אַסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואָס די שבתי־צבי'ניקעס האָבען געפייניגט דעם קערפּער און פערגאָסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון", האָבען זיי זיך אויך אָבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאַסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראַכט אויף דער דאָזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע טאַטען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָהר פון רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאַמענפאָהר האָט ביי אַ פייערליכער שטימונג אַריינגעלעגט אין חרם אַלע שבתי־צבי'ניקעס, וואָס וועלען ביז אַ געוויסען טערמין נישט תשובה טאָן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאָס דאָזיגע מיטעל האָט טיילוויז געווירקט און איינינגע האָבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אָנגעהויבען זיך האַלטען אין אָפיציעלען יודענטום, אָבער דאָס רוב פון זיי זענען געבליבען פער'עקש'נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאָהר אַרום האָבען די רבנים געמוזט אָנקומען צו אַ צווייטען חרם און דאָס מאָל איז שוין אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי־צבי'ניק, וואָס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאָזיגער חרם איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע געמיינדעס און געלייענט געוואָרען אין די שוהלען. אָבער אויך די דאָזיגע רדיפות האָבען נישט געקענט איינגאַנצען אויסוואָרצלען די סעקטע. אין פיעל ערטער האָט די אמונה אין שבתי־צבי נאָך אַלץ געלעבט און אָנגענומען נייע פאָרמען.

ניינטעס קאפיטעל.

די נאכוועהענישען פון דער משיח-בעוועגונג.

די שבתי-צבי-בעוועגונג האט געהאט לאנגע נאכוועהענישען. די מיסטישע נייגונגען ביי יודען האבען אנגענומען נייע פארמען, דער נאמען שבתי-צבי איז מיט דער צייט פערגעסען אדער דערמאנט געווארען זעהר געהיים; עס איז אבער פערבליבען נאך אויף א לאנגער צייט דער קולט פון א משיח בכלל, און פון ענדע 17-טען יאהרהונדערט און אנהויב 18-טען זעהען מיר אלץ דיזעלבע טרוימעריי׳ען און מיסטישע שטרעמונגען, וואס גיסען זיך אויס אין פערשידענע פארמען. בכלל טראגט אויף זיך יענע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע א שטעמפעל פון א מין ווילדען שגעון צוזאמען מיט א שרעקליכער אינערליכער בענקשאפט, וואס האבען פערהאפט כמעט אלע שיכטען פון פאלק. פונקט ערב דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע. פונקט אין דער צייט, ווען אין מערב-אייראפא האט שוין אנגעהויבען שטארק אטעמען מיט די נייע אידעען, וואס האבען גערופען צו פרייהייט און נאטירליכקייט, האבען ביי יודען אויפגעלעבט מיט א שטארקער קראפט אלע שטימונגען און נייגונגען פונ׳ם פינסטערען מיטעלאלטער. דאס יודישע פאלק האט דעמאלט אויסגעזעהען, ווי א שיף אהן א רודער, געטראגען דורך מעכטיגע חוואליעס פון איין פונקט צום צווייטען, פון איין טרוים צום אנדערען, אהן א וועג-ווייזער, אהן א בעשטימטער גרויסער אידעע. צווישען די יודישע רבנים זענען אין יענער צייט שוין נישט געווען אזעלכע גרויסע מענשען מיט ליכטיגע קעפ, וואס זאלען קענען דיענען אלס ביישפיעל פאר אנדערע. יעדער נארישער געדאנק, וואס

האט נאך געפונען עפעס א סמך אין א פסוק אדער אין א אויפגעבלאזענער מליצה, יעדע אונלאגישע אידעע, וואס איז נאר געווען בעפוצט מיט קבלה-ווערטער און רמזים, איז אנגענומען געווארען ביי'ם פאלק, וואס האט נישט געקענט לאגיש דענקען און אנאליזירען. פערשידענע מישוגה'דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפרוכען און בעשווערונגען, האבען זיך פערשפרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאס פאלק איז נישט פעהיג געווען אבצוטיילען דאס גוטע פון שלעכטען. אין יודענטום האבען זיך אריינגעריסען פרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים. נאר עס איז נישט געווען, ווער עס זאל פראטעסטירען און צו וועמענס ווערטער מען זאל זיך שטארק צוהערען. דאס איז געווען א צייט פון א פאלקאמער רעליגיעזער אנארחיע, פון א אלגעמיינער פערבלענדעניש, און די רעזולטאטען דערפון זענען געווען: קנאה און שנאה צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפות און רכילות, וואס האבען בעשאפען א באדען פאר פערשידענע שווינדלער און אוואנטוריסטען.

פון סאלאניקי און סמירנא פלעגען אפט קומען קיין מערב-אייראפא פינסטערע פערזענליכקייטען און געהיים געפיהרט א אגיטאציע פאר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאמען פון שבתי-צבי איז שוין נישט דערמאנט געווארען בפירוש, נאר איז ברמז פערשטאנען געווארען פון די „מאמינים", אלס סימבאל פון איינעם פון די געטליכע אטריבוטען. אין אנהויב פון 18-טען יאהרהונדערט האט א גרויסען טומעל ארויסגערופען איינער פון די דאזיגע פינסטערע מיסיאנערען, נחמיה חיון, א געבוירענער אין באסניען, וואס איז ארומגעפאהרען איבער גאנץ טערקיי און מערב-אייראפא. דאס איז געווען איינער פון יענע טיפישע מענשען פון יענער עפאכע, אין וועלכע עס איז שווער אבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיסטיקער און וואו עס הויבט זיך אן דער אוואנטוריסט. אין דער יוגענד האט חיון געוואוינט אין סאראיעווא, דערנאך האט ער פערנומען די שטעל פון א „חכם" אין איינער פון די יודישע קהילות ביי סאלאניקי, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די פערמאסקירטע סאלאניקער סעקטאנטען. דארט האט ער אנגעשריבען א ווערק, וואו ער האט ענטוויקעלט דעם געדאנק וועגען דער דרייאייניגקייט: סבה ראשונה, אבא קדישא, שכינה (די ערשטע אורזאך, דער הייליגער פאטער און דער הייליגער גייסט). אונטער „אבא קדישא" האבען די

סעקטאַנטען פערשטאַנען שבתי-צבי, נאָר אָפען האָט מען דאָס נִישט אַרויסגעזאָגט און בלויז די נאָהענטע האָבען וועגען דעם געוואוסט. דאָן האָט נחמיה חיון זיך געלאָזען אין וועג אַריין; ער איז פריהער געווען אין איטאַליען, אויסגעבעטען בײַ אײניגע אָנגעזעהענע רבנים אַ הסכמה אויף זײַן ווערק און דערנאָך איז ער אוועק קײַן פּראַג, וויען, בערלין. אין בערלין האָט ער אָבגעדרוקט זײַן ספר „מהימנותא דכולא". וואו דער טעקסט איז געווען געשריבען אין נאָמען פון אַ אַנאָנימען מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פּירושים פון נחמיה חיון. פון בערלין איז חיון אָבגעפאָהרען קײַן אַמסטערדאַם, דער צענטר פון דעמאָלטיגען יודענטום.

אין דער שפּיץ פון דער אַמסטערדאַמער ספרדישער געמײַנדע איז דעמאָלט געשטאַנען ר' שלמה איילאָן, וועלכער האָט אין דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימערײַען פון שבתי-צבי און דערנאָך, אין די עלטערע יאָהרען, זיך אָבגעזאָגט פון זײַן פריהעריגער אמונה. ווען חיון איז געקומען צום רב ר' שלמה איילאָן, וואָס האָט, וואהרשײַנליך, אויך יעצט געהאַט סימפּאַטיזירט מיט די מיסטישע חלומות, האָט ער בײַ'ם רב געפונען שטיצע. דאָס האָט אויפגעבראַכט דעם רב פון דער אשכנזישער געמײַנדע, ר' צבי אשכנזי, וואָס איז מעהר בעוואוסט מיט דעם נאָמען „חכם צבי". דער חכם צבי איז געווען אַ געבוירענער פון פּוילען און איז פון פּוילען אַנטלאָפען בעת דעם קאָזאַקען-אויפשטאַנד, ווען ער און זײַן גאַנצע פאַמיליע זענען שיער נישט אומגעקומען. ער האָט זײַנע יונגע יאָהרען פערבראַכט אין אָפען, דערנאָך אין באָסניען און אין אַלטאָנאַ, וואו ער האָט בעקומען אַ גרויסען נאָמען אַלס גאון און שטרענגער היטער פון יודישען געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליבען געוואָרען פאַר אַ רב פון דער אשכנזישער געמײַנדע אין אַמסטערדאַם, האָט ער באַלד געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיט ר' שלמה איילאָן, ווײַל צווישען די ספרדים און אשכנזים האָבען שוין לאַנג געהערשט שטענדיגע סכסוכים און אויך דערפאַר, ווײַל דער חכם צבי, אַלס שונא פון דער קבלה, האָט פער-זענליך נישט געקענט דורכקומען מיט דעם מקובל ר' שלמה איילאָן. דאָס אָנקומען פון נחמיה חיון האָט אַט די סכסוכים נאָך פערשאַרפט און געדינט אַלס סיגנאַל צו אַ מלחמה. דערוויַסענדיג זיך וועגען דעם כבוד, וואָס די ספרדים האָבען אָבגעגעבען נחמיה חיון, איז דער חכם צבי געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאַנען

דער אָנגעזעהענער געלעהרטער ר׳ משה חגיז, וואָס איז פֿון לאַנג געוועזען פֿערביטערט געגען דער שבתי=צבי=בעוועגונג און געגען יעדען מין מיסטיציזם בכלל, ביידע געלעהרטע האָבען איבערקוקט דאָס ווערק פֿון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די אידעע וועגען דער דרייאייניגקייט איז געגען דעם יסוד פֿון דער יודישער אמונה, וואָס אָנערקענט נאָר איין גאָט, און אַז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין אַ פֿערמאַסקירטער פֿאָרם, דורכגעפֿיהרט דער געדאַנק וועגען דער געטליכקייט פֿון שבתי=צבי; דערביי איז אויך פֿעסטגעשטעלט געוואָרען, אַז דער אַנאָנימער טעקסט פֿון ווערק איז נישט מעהר, ווי אַ קאָפּיע פֿון אַ כתב=יד פֿון שבתי=צבי אַליין. אויף דעם גרונד האָט דער חכם צבי און ר׳ משה חגית אַרייַנגעלעגט אין חרם דעם מחבר פֿון ווערק נחמיה חיון און דאָס ווערק אַליין פֿער׳משפּט צום פֿערברענען. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט די ספרדים, וועלכע האָבען ערקלערט, אַז אַ בעזונדער קאָמיסיע פֿון געלעהרטע, וואָס האָבען בעטראַכט דאָס ווערק פֿון חיון, האָבען דאָרט נישט געפֿונען קיין שום אפּיקורסות. אין דער ספרדישער שוהל האָט מען אויף להכעיס געפֿייערט נחמיה חיון און ערקלערט אַ קאָנטר=חרם געגען חכם צבי און ר׳ משה חגית; דעם לעצטען האָבען די ספרדים זאָגאַר פֿער׳מסר׳ט פֿאַר דער מאַכט. לאַנג האָבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די ביידע לאַגערען און געענדיגט האָט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואָס ר׳ משה חגית האָט געמוזט אָבפֿאָהרען קיין אַלטאָנאַ, און דער חכם צבי איז געווען געצוואונגען צו פֿערלאָזען זיין שטעל און אָבפֿאָהרען קיין פּוילען, וואו ער האָט שפּעטער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ רב אין לעמבערג (ער איז געשטאָרבען אין 1718). דעם נצחון האָט אָבער חיון נישט געקענט אויף לאַנג אויסנוצען, ווייל סוף כל סוף זענען געגען איהם אַרויסגעטרעטען די רבנים אויך פֿון אַנדערע לענדער און איהם אַרייַנגעלעגט אין חרם. דער אַוואַנטוריסט חיון האָט געמוזט וואַנדערן פֿון שטאָדט צו שטאָדט און ערגעץ נישט געפֿונען קיין רוה. אין עסטרייך האָט ער זיך בעקלאָגט פֿאַר דער מאַכט, אַז די יודען רודפֿ׳ען איהם פֿאַר זיין געדאַנק וועגען דער דרייאייניגקייט, וואָס וואָלט געקענט מקרב זיין דאָס יודענטום צום קריסטענטום. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פֿון דער דרייאייניגקייט פֿון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט וויַיט. שוין דער זוהן פֿון נחמיה חיון האָט זיך גע׳שמד׳ט אין רוים און שפּעטער

פלײסיג געשיקט מסירות אויף יודען פאר דער אינקוויזיציע.

פונקט ווי דעם חכם צבי, אזוי איז אויך בעשערט געווען זיין זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פיהרען אין זיין לעבען א הארטען קאמפף געגען די רעשטען פון די שבתי-צבי׳ניקעס און שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, וואס האט ווי א פייער ארומגעכאפט פיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געווארען און פערבראכט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען אין אלטאנא, ביי האמבורג. א קורצע צייט האט ער פערנומען די שטעל פון א רב אין דער שטאדט עמדען. בטבע איז ער געווען א גרויסער קפדן, א שטרענגער מענש, ליעב געהאט איינזאמקייט און דעריבער געהאט ווינציג גוטע פריינד. ער איז דעריבער נישט געווען מסוגל צו פערנעהמען א געוועלשאפטליכע שטעלע, און פון 1730-טען יאהר אן האט ער בכבוד געוואוינט אין אלטאנא אלס פריוואטער געלעהרטער און זיך פערנומען מיט האנדעל, מיט דרוק-זאכען און מיט שרייבען זיינע אייגענע ווערק. ווען אין דער לופטען האט ווידער אנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האט דער שטרענגער טעמפעראמענט פון ר׳ יעקב עמדין אויפגעפלאקערט און ער איז ארויסגעטרעטען אלס קאמפפס-מענש. דער הויפט-קרבן פון זיין בייזער פעדער איז געווארען דער בעריהמטעסטער גאון פון יענער צייט, ר׳ יהונתן אייבעשיץ (ר׳ יהונת׳על פראגער).

ר׳ יהונתן אייבעשיץ (1690—1764) איז געווען דער גאון פון בעהמען און מעהרען. צו איין און צוואנציג יאהר איז ער שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה אין פראג, פון וועלכער עס זענען ארויסגעקומען הונדערטער קאנדידאטען אויף רבנים. ער איז אויך געווען א גיטער דרשן און מיט זיינע דרשות אין שוהל פלעגט ער בעצויבערן די צוהערער און זיך ערווארבען פיעל פריינד, זאגאר צווישען קריסטען. ווי דאס רוב מענשען פון יענער צייט, האט אויך ר׳ יהונתן זיך פערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אז אין דער יוגענד האט ער זיך אויך געדרעהט צווישען די געהיימע שבתי-צבי׳ניקעס, וואו עס האבען געפיהרט א פראפאגאנדע חיון און אנדערע אוואנטוריסטען, און פון יענער צייט איז ביי ר׳ יהונתן פערבליבען א פערבארגענע סימפאטיע צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן איינגעלאדען געווארען אלס רב קיין מעץ, וואס האט געהערט צו פראנקרייך. אין עטליכע יאהר ארום האט ר׳ יהונתן פערנומען א גרעסערע שטעל אלס הויפט-ראבינער פון די

דריי פעראייניגטע געמיינדעס פון דייטשלאנד — אלטאנא, האמבורג און וואנדסבעק. דארט, אין אלטאנא, האט ער זיך צוזאמענגעשטויסען מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פון דעמאלט אן האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע רדיפות אויף איהם.

אלס אנהענגער פון דער פראקטישער קבלה האט ר׳ יהונתן געגלויבט, אז דורך פערשידענע שפרוכען און בעשווערונגען קען מען ארויסטרייבען „דבוקים” און אויסהיילען קראנקע. דעריבער, ווען אין אלטאנא האט זיך ענטוויקעלט א עפידעמיע, פון וועלכער עס פלעגען אויסשטארבען קינפעטארינס, האט ר׳ יהונתן אנגעהויבען העלפען די ווייבער, וואס זענען געקומען צו איהם נאך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אריינגעלעגט א שטיקעל פארמעט מיט פערשידענע אונקלארע אויפשריפטען אין גייסט פון דער קבלה. אזעלכע קמיעות פלעגט ער ארויסגעבען נאך פריהער, זייענדיג אין מעץ און פראנקפורט. פון דארט האט מען געגעבען צו וויסען קיין אלטאנא, אז די קמיעות פון ר׳ יהונתן ערוועקען עפעס א צווייפעל. עס האבען זיך געפונען נייגיריגע, וואס האבען געעפענט איינע פון די קמיעות, וואס ר׳ יהונתן האט ארויסגעגעבען, און דורך פונאנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פערשידענע קאמבינאציעס האט מען פון דארטען ארויסגעלייענט פאלגענדעס: „אין נאמען פון יהוה דער גאט פון ישראל, וואס רוהט אין דער פראכט פון זיין מאכט... דער גאט פון זיין משיח שבתי-צבי, וואס איז פאר אונז א היילונג געווען און וואס מיט׳ן אטעם פון זיין מויל דער׳הרג׳עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אלע שלעכטע רוחות... אז זיי זאלען נישט שלעכטס טאן דער טרעגערין פון דער קמיע”... חאטש עס איז א גרויסער ספק, צי דער טעקסט פון דער קמיע איז ריכטיג דעפישירט געווארען, נאר דערוויל האט דאס געמאכט א גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואס האט קיינמאל נישט געוואלט וויסען פון פשרות, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האט עפענטליך אין שוהל בעשולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אז ער געהערט צו דער געהיימער סעקטע שבתי-צבי׳ניקעס. ר׳ יהונתן האט צונויפגערופען א גרויסע פערזאמלונג אין שוהל און עפענטליך פאר אלע געגעבען א שבועה, אז ער האט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האט ער געפאדערט פון זיינע תלמידים און אנהענגער, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פאר דעם כבוד פון דער תורה און ארויסטרעטען צו

פֿערטײדיגען זײער בעלײדיגטען לעהרער. פֿון דאַן אָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ ערביטערטער קאַמפּף צווישען די אָנהענגער פֿון ר׳ יעקב עמדין און פֿון ר׳ יהונתן אײבעשיץ.

די פֿאָרשטעהער פֿון די דרײַ פֿעראײניגטע געמײנדעס, וואו ר׳ יהונתן איז געוועזען רב, האָבען זיך אָנגענומען פֿאַר זײער גײסטיגען פֿיהרער און געדראָהעט מיט אַ חרם געגען די רכילות׳ניקעס. ר׳ יעקב׳ן האָט מען אָנגעהויבען שטאַרק רודף׳ן און ער האָט זאָגאַר אויף אַ געוויסער צײַט געמוזט פֿערלאָזען אַלטאָנאַ, אָבער דורך דעם איז ער אַרײַן אין נאָך אַ גרעסערען צאָרן און אָנגעהויבען אַגיטירען געגען זײַן געגנער דורך שאַרפֿע פּאַמפֿלעטען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט פֿריהער אין אַמסטערדאַם און דערנאָך אין אַלטאָנאַ, אין זײַן אײגענער דרוקערײַ („תורת הקנאות״, „שפת אמת״). אין די ווערק זײַנע האָט ער אַרויסגעשטעלט ר׳ יהונתן אַלס פֿערטרעטער פֿון שבתי-צבי און איהם בעשולדיגט אין פֿיעל פֿערברעכענס. אַ דאַנק די פּאַמפֿלעטען זענען אײניגע גרויסע רבנים צוגעשטאַנען צו ר׳ יעקב עמדין און אַרײַנגעלעגט אין חרם די אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן. דער קאַמפּף האָט זיך אויף אַזאַ אופֿן נאָך מעהר פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט; אין איהם זענען אַרײַנגעצויגען געוואָרען אויך די רבנים פֿון פּוילען, פֿון וועלכע די מעהרהײַט, ווי למשל די מיטגלידער פֿון „ועד ארבע ארצות״, זענען דאַן געוועזען אויף דער זײַט פֿון ר׳ יהונתן. אין 1755 האָט ר׳ יהונתן פֿערעפֿענטליכט אַ ספר, אין וועלכען ער האָט זיך פֿערטײדיגט פֿון די בעשולדיגונגען און געבראַכט די מײנונגען פֿון פֿיעל אָנגעזעהענע רבנים, וואָס זענען געשטאַנען אויף זײַן זײַט. דאָס האָט אַרויסגערופֿען נאָך אַ שאַרפֿערען ענטפֿער פֿון ר׳ יעקב עמדין. כמעט די גאַנצע יודישע וועלט האָט זיך פֿונאַנדערגעטײלט אויף צווײַ לאַגערן: אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן און געגנער זײַנע. די גרויסע מחלוקת איז זאָגאַר דערגאַנגען צום האַמבורגער סענאַט, צום דעניזשען קעניג און אַרויסגערופֿען אַ טומעל אין דער דײַטשער פּרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאַנען און זיך געוואונדערט: וואָס קומט דאָ אַזעלכעס פֿאָר? דער פּראָפֿעסאָר פֿון טעאָלאָגיע מעגערלין האָט ערקלערט דעם דעניזשען קעניג, אַז אײבעשיץ פֿיהלט אין האַרצען די דאָגמען פֿון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבער מיט פֿערדיענט ער, מען זאָל איהם שיצען. אַ דאַנק דער בעשיצונג פֿון די קריסטען איז ר׳ יהונתן פֿערבליבען אויף זײַן שטעל ביז׳ן טויט. ר׳ יעקב עמדין האָט איהם איבערגעלעבט אויף 10 יאָהר און אויך נאָכ׳ן טויט

פון גענגער האט ער נישט אויפגעהערט צו בעליידיגען זיין אנדערע קען דורך שארפע פאמפלעטען. זייענדיג אויפגעבראכט געגען דער גאנצער משיח-בעוועגונג בכלל, האט ר׳ יעקב עמדין געזוכט די קוועלען פון דער דאזיגער בעוועגונג און ער האט געפונען, אז שילדיג אין אלץ איז דער „זהר״. און אט, ביי זיין גאנצער שטרענגער פרומקייט, האט ר׳ יעקב עמדין געהאט די דרייסטקייט אפען צו ערקלערען אין זיין ווערק „מטפחת ספרים״, אז א גרויסער טייל פון הייליגען „זהר״ איז נישט מעהר ווי געפעלשטע ליטעראטור, וואס מען האט בכיון ארויסגעשטעלט אלס די שאפונג פון ר׳ שמעון בן יוחאי, און אז אין „זהר״ געפינען זיך פיעל אידעען, וואס זענען געגען גייסט פון יודענטום. אין דער דאזיגער דרייסטער ערקלערונג, אין דעם אפענעם קאמפף צווישען דער קבלה און דעם רב׳ניזם, הערט זיך שוין די שטים פון א נייער עפאכע, פון א קולטורעלער בענייאונג אין יודישען לעבען.

נאר דערווייל איז נאך נישט פערניכטעט געווארען דער קוואל, פון וועלכען עס האבען געשעפט די פערשידענע טרוימער און מיסטיקער און וועלכער האט געבראכט צו אזוי פיעל נישט-ערפילטע האפנונגען און כ..יעריגע רעזולטאטען. פון דור צו דור זענען אויפגעשטאנען נייע טרוימער און נייע שווינדלער, וואס האבען געפונען פאר זיך פיעל אנהענגער, און עס האט נעמווט פאריבער א צייט ביז מען האט אנגעהויבען פערשטעהן, אז מען מוז איינמאל פאר אלע מאל מאכען א סוף צו דער גאנצער משיח-קבלה. דערווייל איז נאך די רפואה נישט געקומען און די עפידעמיע פון טרוימעריי האט ארויסגערופען אלץ מעהר קרבנות. איינער פון זיי איז געוועזען דער דיכטער משה חיים לוצאטא, וועמענס לעבען עס קען דיענען אלס א טעמא פאר א טראגישער דראמע.

משה חיים לוצאטו איז געבוירען געווארען אין פאדוא אין 1707 ביי א רייכער יודישער פאמיליע פון ספרדים. ער האט בעקומען א ערציהונג, וואס איז אין יענעם דור געוועזען א זעלטענהייט. צוזאמען מיט דער ביבעל און תלמוד האט ער אויך געלערנט אלגעמיינע וויסענשאפטען. קענענדיג לאטייניש און איטאליעניש, האט לוצאטא געהאט א פרייען וועג צו די אלטע און נייע ליטעראטורען. נאך נאר אין די יונגע יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א פאעטישען טאלענט און געשריבען געדיכטען אויף פערשידענע פאלען, אין א שענער ב[illegible]לישער שפראך. ביידעדעם האט ער פערפאסט א קורצען לעהרבוך וועגען סטיליסטיק „לשון למודים״. סיי אין פראזע, סיי אין פאעזיע האט לוצאטא ארויס-

געוויזען אַ שענעם געשמאַק, אַ זעלטען-שענעם סטיל, — זאַכען, וואָס זענען פאַר דעם שווערען און געשמאַקלאָזען סטיל פון יענער עפּאָכע געווען אַ זעלטענע ערשײַנונג. צו 20 יאָהר האָט ער שוין אָנגעשריבען זײַן אידילישע דראַמע „מגדל עוז“, וואו עס ווערט בעזונגען די רײַנע ליעבע. דאָס דאָזיגע ווערק איז פאַר יענער צײַט געווען אַ אונגעוועהנ-ליכע ערשײַנונג, לויט זײַן סטיל און אינהאַלט.

וואָלט לוצאַטאָ ווײַטער געגאַנגען אויף דעם וועג, וואָלט ער אפשר געוואָרען דער רעפאָרמאַטאָר פון דער יודישער ליטעראַטור און אַרויסגערופען אַ נײַע עפּאָכע. אָבער ער איז געווען אַ זוהן פון זײַן דור, געגאַנגען אין וועג פון דער מיסטיק, און דאָ הויבט זיך אָן זײַן טראַגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר“ מיט די פירושים פון אר״י, האָט לוצאַטאָ בעוויזען אַ קונץ, וואָס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האָט נאָכגעמאַכט דעם אייגענטימליכען אָריגינעלען סטיל פון „זהר“ און דאָס האָט אין איהם אַליין אַרויסגערופען אַ מיסטישע התלהבות. ער האָט אָנגעהויבען רופען זײַן ווערק „דער צווייטער זהר“ און זיך אײַנגערעדט, אַז נישט ער אַליין, מיט זײַן אייגענעם שכל, שרײַבט דאָס ווערק, נאָר עפּעס אַ נבואה פון אויבען דיקטירט איהם דאָס, עפּעס אַ „מגיד“ אָדער אַ מלאך קומט אַלע נאַכט און זאָגט איהם, וואָס צו שרײַבען. וואָס מעהר ער האָט זיך פערטיעפט אין די מיסטישע סודות, אַלץ מעהר האָט ער אָנגעהויבען גלויבען, אַז איהם שטעהט פאַר צו מאַכען דער וועלט עפּעס אַ וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האָט ער זײַן סוד פערטרויט פאַר די חברים זײַנע, וואָס האָבען צוזאַמען מיט איהם ער-לערנט די קבלה, און יענע זענען געוואָרען ענטוזיאַסטישע אָנהענגער פון זײַן געטליכקײַט. איינער פון די חברים, יקותיאל גאָרדאָן פון ליטאַ, וואָס איז געקומען קײַן פּאַדואַ אַרײַנצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאָר דערנאָך פערלאָזען די וויסענשאַפט צוליעב דער קבלה, איז געווען אויף אַזוי פיעל אונפאַרזיכטיג, אַז ער האָט אין אַ בריעף אַהײַם מודיע געווען, אַז לוצאַטאָ איז אַ געטליכער מאַן, אַז ער זעהט בײַנאַכט נבואות, אַז אליהו הנביא אַליין קומט איהם ענטדעקען די סודות פון דער קבלה און אַז בכלל איז לוצאַטאָ אַ אונגעוועהנליכער מענש. פונקט האָט זיך דערוואוסט וועגען אינהאַלט פון בריעף דער אויבענדערמאָנטער ר׳ משה חגית, וואָס האָט געפיהרט אַ פערביטערטען קאַמפף נעגען אַלע מיסטיקער, און ער האָט אויפגעהויבען אַ ליאַרם. עס האָבען אָנגעהויבען פליהען בריעף צו די איטאַליענישע און דײַטשע רבנים,

וועלכע ר׳ משה חגית האט פארגעלעגט בײַצײַטענס אויסצעווארצלען די אפיקורסות און אַרײַנלעגען לוצאטאָ׳ן אין חרם אַרײַן, אָדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגען פון זײַנע געדאנקען. נאך לאנגע קשות און דראָהונגען מצד די רבנים האט לוצאטאָ געגעבען א שבועה אז ער וועט מעהר נישט פיהרען קײַן מיסטישע פּראָפּאגאנדע און וועט אויף ווײַטער מעהר גאָרנישט שרײַבען װעגען קבלה.

אין גיכען האט ער אָבער געמוזט ברעכען זײַן שבועה. ער האט ווידער אָנגעהויבען שרײַבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרײַטען עטליכע מאַנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועגעדיגער רבנים אַרײַנגעלעגט לוצאטאָ׳ן אין חרם און זײַנע ווערק פער׳משפט צו פערברענען (1734). דער טעקסט פון חרם איז איבערגעלײַענט געוואָרען אין די שוהלען און פונאנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמײַנדעס פון דײַטשלאנד, האָלאנד און פוילען. לוצאטאָ האט מעהר נישט געקענט פערבלײַבען אין איטאַליען און ער איז אוועק קײַן אַמסטערדאַם. אויפ׳ן וועג איז ער אַרײַנגעפאָהרען קײַן פראנקפורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זײַן קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען א הבטחה, אז ער וועט מעהר נישט לערנען קײַן קבלה, נישט שריפטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואָס זענען יונגער פון 40 יאָהר. ערשט אין אַמסטערדאַם האט דער אומגליקליכער וואַנדערער געפונען רוה אויף א צײַט. דאָרט האט ער געפונען פרײַנד און מעצענאַטען, וואָס האָבען זעהר געשעצט זײַן פּאָעטישען טאַלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האָט ער אויך אָנגעשריבען זײַן בעסט ווערק „לישרים תהלה״, א אַלעגאָרישע דראַמע. ער האט אָבער ווידער נישט געהאַלטען וואָרט, ווײַטער געשריבען וועגען קבלה און פאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זײַנע אָנהענגער. שפּעטער האט איהם אָנגעהויבען ציהען קײַן ארץ־ישראל, אין געבורטסלאנד פון אר״י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאטאָ איז אוועק אַהין. אָבער נאָך אײידער ער האט דערגרײַכט זײַן ציעל, האט איהם דער טויט אוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פון דער דזשומא אין 1747, 40 יאָהר אַלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זײַנע פיעל קבלה־ווערק („פּתחי חכמה״, „מאמר החכמה״, „חוקר ומקובל״ און אַנדערע) האט לוצאטאָ אַרײַנגעטראָגען א קלאָרע פילאָזאָפישע סחעמע און א בעשטימטע מעטאָדע, פון וועלכע אַנדערע מקובלים זענען געווען אינגאנצען פרעמד. אויך זײַנע איבעריגע ווערק

זועגען מאראל פון יודענטום („מסלת ישרים”), וועגען תלמוד און אגדה („דרך תבונות”) זענען אָנגעשריבען מיט דער קלאָרער שפּראַך פון דער משנה, אין אַ זעלטען-שענעם סטיל.

אויך אין פּוילען, וואו עס האָבען געאַרבייט אַזעלכע אַגיטאַטאָרען, ווי חיים מלאך, האָט די שבתי-צבי-בעוועגונג געלאָזען טיעפע וואָרצלען און קיין חרם פון די רבנים, קיינע רדיפות זענען נישט געווען אימשטאנד אויסצעוואָרצלען די רעשטען פון דער בעוועגונג. מיט די רדיפות האָט מען דערגרייכט נאָר דאָס, אַז די פאַנאַטישע מיסטיקער האָבען געמוזט לעבען פערבאָרגען און פערמאַסקירט, אָבער געהיים האָבען זיי נאָך פלייסיגער, ווי פריהער, געטאָן זייערס, זיך פערטיעפט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אויסגעלאַסענקייט. די בתי-מדרשים זענען געווען פול מיט געהיימע שבתי-צבי'ניקעס, וואָס האָבען נישט געהאַלטען פון תורה און מצוות און אונטער דער מאַסקע פון חסידות און קבלה אָבגעטאָן מיאוס'ע מעשים. די צאָהל פון די פערמאַסקירטע מיסטיקער איז געווען גרויס און זיי האָט נאָר געפעהלט אַ אָנפיהרער, וואָס זאָל זיי פעראייניגען, צוגעבען מוט און ווייזען אַ וועג צו אַ אָפענער טעטיגקייט. אַזאַ מענש האָט זיך געפונען און דאן איז פון דער סעקטע פערבאָרגענע און צושטרייטע שבתי-צבי'ניקעס געוואָרען אַ בעוועגונג. עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען טומלען אין דער יודישער וועלט און ווידער האָט די בעוועגונג זיך געענדיגט מיט אַ שרעקליכער פערצווייפלונג. דער אָנפיהרער פון דער דאָזיגער סעקטע, מיט וועלכער עס האָט זיך געענדיגט די משיח-בעוועגונג, איז געווען
י ע ק ב פ ר אַ נ ק.

יעקב פראַנק איז פון די יונגע יאָהרען אָן געוואַקסען אין אַ אַטמאָספערע פון פוסטע טרוימערייען, צולאָזענקייט און אַבערגלויבען. ער איז געבוירען געוואָרען אַרום 1726 אין אַ שטעדטעל אין גאַליציען. זיין פאָטער יעקב לייב איז געווען אַ רב אָדער אַ דרשן און איז פאַר געהערען צו דער געהיימער סעקטע פון די שבתי-צבי'ניקעס אַרויסגעטריבען געוואָרען פון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין וואָלאַחיען. יעקב איז דאָרט געוואָרען אַ משרת ביי אַ יודישען סוחר און פלעגט אָפט אַריינפאָהרען מיט סחורה קיין טערקיי, וואו ער האָט בעקומען זיין צונאָמען (פראַנק — פרענק, אַזוי רופט מען אין טערקיי אַלע, וואָס קומען

פֿון אייראָפּא). אין סאַלאָניקי האָט יעקב פֿראַנק זיך בעקאַנט מיט די איבערגעבליבענע סעקטען פֿון שבתי-צבי׳ס אָנהענגער און גלייך איבערגענומען זייער תורה. הגם ער איז אין תלמוד געווען אַ פֿאָלקאָמער עם-האָרץ, האָט ער דאָך באַלד אויסגעלערנט די תורה פֿון דער קבלה, בעזונדערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אַז די נשמה פֿון משיח ווערט יעדען דור מגולגל אין פֿערשידענע מענשען. אַלס אַ געבוירענער אוואַנטוריסט, וואָס האָט נאָך פֿון די קינדער-יאָהרען שוין געטרוימט וועגען גרויסע שווינדלערייען, איז די דאָזיגע אמונה אין גלגול געווען זעהר גינסטיג פֿאַר איהם, ווייל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא, מחמד, קריסטוס, שבתי-צבי און זיינע נאָכפֿאָלגער האָט געלעבט די נשמה פֿון משיח, פֿאַרוואָס זאָל זי אויך נישט מגולגל ווערן אין איהם, יעקב פֿראַנק? פֿראַנק האָט בעשלאָסען איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל, אַז ער מוז ווערן „אַ גרויסער" מענש און שטעהן אין דער שפּיץ פֿון אַ גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האָבען איהם מיטגעהאָלפֿען צו דערגרייכען זיין ציעל. ער האָט חתונה געהאַט מיט זעהר אַ שענער פֿרוי פֿון באָלגאַריען און אַ דאַנק איהר האָט ער צוגעצויגען צו זיך פֿיעל אָנהענגער. אין אַ קליינער צייט אַרום האָט ער שוין געהאַט אַרום זיך אַ גאַנצע באַנדע פֿון פּוסטע טרוימער און אויסגעלאַסענע מענשען, וואָס האָבען געגלויבט, אָדער זיך געמאַכט גלויבען, אַז פֿראַנק איז אַ היילינער מענש און אַז אין איהם לעבט די נשמה פֿון משיח.

ווי עס ווייזט אויס, האָט פֿראַנק זיך דערוואוסט וועגען דער מחלוקת אין פּוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יהונתן אייבעשיץ און ער האָט בעשלאָסען, אַז איצט איז די צייט פֿאַר איהם זעהר גינסטיג, אַז איצט וועט ער קענען צונויפֿזאַמלען אַרום זיך די פֿערבאָרגענע שבתי-צבי׳ניקעס און ווערן זייער אָנפֿיהרער. ער איז אַוועק קיין פּוילען, אַרומגערייזט איבער פֿיעל שטעדט און זיך בעקאַנט מיט די רעשטען פֿון דער משיח-בעוועגונג. פֿראַנק האָט פֿאַר די פֿערבאָרגענע סעקטאַנטען ענטדעקט דעם סוד, אַז ער איז דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פֿון שבתי-צבי. ער האָט אָפֿען ערקלערט, אַז דער צווייטער פֿון דער דרייאייניגקייט, מלכא קדישא, אָדער ווי די סאַלאָניקער מיסטיקער פֿלעגען זיך אויסדריקען: „סאַנטאָ סעניאָר" (היילינער פֿאָטער), איז ער. פֿון דעמאָלט אָן פֿלעגען איהם זיינע אָנהענגער רופֿען מיט דעם דאָזיגען שמען. אויף

דער שפּראַך פון „זהר" און אין דעם נוסח פון די שבתי-צבי'ניקעס
האָבען פראַנק'ס אָנהענגער געשאַפען פאַר איהם אַ „יהי-רצון", ווי פאַר
אַ געטליכער פערזאָן. אויב די פראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע-
וואוסטזיניגע אויפגאַבע פאַר זיך, איז דאָס געווען: פערטיליגען דעם
תלמוד און אינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פון דער וועלט. דעם אָרט
פון תלמוד דאַרף ביי יודען פערנעהמען דער „זהר", וואָס איז ביי די
פראַנקיסטען געווען היילינער פון אַלץ. נישט אומזיסט האָט מען זיי
טאַקע גערופען „זהר'יסטען" אָדער „קאָנטראַ-תלמודיסטען". מיט אַ פער'-
ביסענער עקשנות האָבען די פראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין
אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תלמוד. נישט
בלויז אין די ענינים פון איסור און היתר, נאָר אויך אין די דינים פון
צניעות און מאַן- און ווייב-לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע
מעשים, וועלכע דער תלמוד פערבאָט, און די אַלטע יודישע פאַמיל-
יען-ריינקייט איז דורך זיי אָפען צערשטערט געוואָרען. צווישען די
פראַנקיסטען האָבען זיך געפונען אויך פיעל רבנים און דרשנים. אַ
בכבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פערנומען אלישע שור,
אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער
חיה, וואָס האָט געקענט אויסווענינ דעם „זהר" און אַ' גערעכענט גע-
וואָרען פאַר אַ נביאה ביי די פראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פערברענטע
אָנהענגער פון יעקב פראַנק און דאָס גרעסטע פערגניגען פאַר זיי איז
געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פון תלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע-
טען אָפען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פלעגען מתפלל זיין און אָב-
טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי
ענטדעקט. דאָס איז געווען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל. דער עולם
יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל-אכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע
יודען ביי פערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פערבאָרגענע
מעשים. מען האָט אויפגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס
האָבען די פראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַ
זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פון „זהר", אָבער
אַנדערע האָבען פערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקיטער
פרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען
איז אַוועק צו דער פאָליציי, וועלכער מען האָט געמאָלדען, אַז פראַנק
מיט זיין חברה פערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ-

ליצײ איז געקומען און זײ אלעמען ארעסטירט. יעקב פראנק אלײן, אלס א אונטערטאן פון א פרעמדער מלוכה, האט מען אויף מארגען בעפרײט, נאר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאזיגע געשיכטע האט געמאכט א גרויסען רושם. די רבנים און די פארשטעהער פון די קהלות האבען זיך גענומען צו זײער אײנציגען געװעהר און אנגעהויבען פון אלע זײטען רודפ'ען די פערבארגענע פראנקיסטען. דאס האט געהאט א װירקונג, און פיעל זענען געקומען זיך מתודה זײן און עפענטליך תשובה געטאן אויף זײערע זינד. די מענער-פראנקיסטען האבען מודה געװעזען, אז פראנק האט זײ געצװאונגען עובר זײן אויף אלע געבאטען פון תלמוד, און די פרויען האבען דערצעהלט, אז זײ האבען זיך פערנומען מיט אויסגעלאסענקײט, זיך געביטען מיט די מענער און געלעבט אין זנות. דאן האבען זיך פערזאמעלט אין בראד די רבנים פון אלע שטעדט און מיט גרויס פײערליכקײט איז אויסגערופען געװארען א שטרענגער חרם אויף אלע פראנקיסטען. כדי צו פערהיטען פון װײטערדיגע סעקטעס, האבען די רבנים אויסערדעם אויך אײנגעפיהרט, אז דעם „זהר” זאלען מעגען לערנען נאר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פון דרײסיג יאהר.

די רבנים האבען אבער פערשטאנען, אז מיט'ן חרם אלײן װעט מען די בעװעגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פון פוילען האט מען זיך געװענדעט צום גרויזאמען ר' יעקב עמדין מיט א פראגע, צי מען מעג רודפ'ען די פראנקיסטען. ר' יעקב עמדין האט געענטפערט, אז מען מעג און דעמאלט האט ער אויך געהאט די דרײסטקײט צו ערקלערען אז אויב מען װיל אויסװארצלען דאס שלעכטס מיט אײן מאל, מוז מען פיהרען א קאמפף געגען דעם הויפט-קװאל פון אלע פערשידענע סעקטעס, געגען „הײליגען” זהר אלײן. די פראנקיסטען האט מען דאן פער'מסר'ט פאר דער רעגיערונג, אז זײ װילען גרינדען א נײע רעליגיע, און לויט די פוילישע געזעצען האט מען געדארפט פער'משפט'ען צום פערברענען יעדען, װאס װיל אײנפיהרען א נײעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אבער דא האבען די פראנקיסטען געפונען א אונערװארטעטע שטיצע בײ'ם בישאף דעמבאװסקי פון קאמענעץ-פאדאלסק. די פראנקיסטען האבען דערלאנגט דעם בישאף א שריפטליכע ערקלערונג, אז זײ מײנען גאר נישט צו גרינדען א נײע סעקטע, אז זײ זענען נאר געגען תלמוד, װאס איז פול מיט שקרים, און האלטען זיך בײ'ם „זהר”, װאס איז דער רײנער אמת

פון יודענטום. כדי צו בעווייזען, אז זיי האבען זיך אינגאנצען אבגע-טיילט פון תלמוד, אדער כדי זיך נוקם צו זיין פאר די רדיפות אויף זיי, האבען די פראנקיסטען ערקלערט, אז יודען בענוצען קריסט-ליך בלוט און אז שולדיג דערין איז דער תלמוד, וואס הייסט טאן אזעלכע זאכען.

דערשמעקט אזא טייערע מסירה אויף דעם תלמוד, איז דער בישאף געווארען פול מיט ליעבע צו די פראנקיסטען און זיי אלעמען בעפרייט. די פריהערדיגע גע'רודפ'טע פראנקיסטען האבען איצט אליין אנגעהויבען רידפ'ען אנדערע, און כדי צו שטעלען זייערע געגנער אין א אונאנגע-נעהמער לאגע, האבען זיי דערלאנגט א בקשה צום בישאף דעמבאווסקי, אז ער זאל איינארדנען א רעליגיעזען וכוח צווישען די תלמודיסטען און קאנטרא-תלמודיסטען. דער בישאף האט מיט פערגניגען מסכים געווען צו דער בקשה און דאן האט איינער פון די רבנים-פראנקיסטען (מעג-ליך, אז דאס איז געווען אלישע שור) גענומען אויף זיך אנצושרייבען א ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געווארען פאלגענדע ניין פרינציפען פון דער אמונה פון די פראנקיסטען:

א) די פראנקיסטען גלויבען מיט'ן גאנצען הארצען אין תורת משה, אבער די דאזיגע תורה איז איינגעהילט אין א שלייער פון טיע-פע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערן דעם מענשען נאר דורך א בעזונדער געטליכער השפעה.

ב) איינער פון די סודות איז די דרייאייניגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אז גאט פערקערפערט זיך אין דער געשטאלט פון א מענשען, וואס האט אלע מענשליכע תאוות. אבער ביי איהם שטאמען די תאוות נישט פון יצר-הרע, נאר פון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען ברענגען די גאולה נישט בלויז פאר יודען, נאר פאר דער גאנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אז עס וועט קומען משיח און צונויפנעהמען די יודען פון גלות און זיי ברענגען קיין ארץ-ישראל, איז פאלש, ווייל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפגעבויט ווערן.

ז) גאט, וועלכער וועט זיך פערקערפערן אין דער געשטאלט פון א מענשען, וועט אבריינינגען די מענשען פון דעם ערשטען חטא, וואס אדם און חוה האבען ארויפגעווארפען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תלמוד פערטייטשט די תורת-משה אויף א אנדער אופן,

אבער ער איז פול מיט פאלשע אידעען, און אלע יודען, וואס האלטען זיך ביי'ם תלמוד, געהען אויף א פאלשען וועג; דארט געפינען זיך אויך שרעקליכע אונארמאלישע זאכען, ווייל דער תלמוד ערלויבט אבצונארען די קריסטען און זאגאר בענוצען זייער בלוט.

ט) דער אמת'ער פירוש צו תורת־משה איז דער „זהר“, וואס איז דורכאוים דער היפך פון תלמוד.

די דאזיגע פרינציפען זענען בעוויזען געווארען דורך פאלשע ראיות פון תנ"ך, און דאס אלץ האט מען אבגעדרוקט אין פויליש און אין העבראיש און פערשפרייט צווישען פאלק. אויף אזא אופן האבען פאר די פוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צייטען פון צוריק מיט 350 יאהר אנ'ערך, ווען לויט דער פעראָרדנונג פון פויפסט בענעדיקט איז אין טארטאזא איינגעאָרדענט געווארען אויך אזא רעליגיעזער דיספוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לארקי איז געשטאנען און גע'דרשנ'ט וועגען די שקרים פון דער יודישער אמונה. די יודען אין פוילען האבען געמוזט מיט זייערע אויגען צוזעהן, ווי זייערע אייגענע ברידער, יודען אין לאנגע קאפאטעס און שטריימלעך, רבנים און אלטע לייט שטעהען און רעדען רכילות אויפ'ן תלמוד. צום אומגליק האבען זיך אויך צו יענער צייט נישט געפונען אין פוילען יודען, וואס זאלען גוט בעזיצען די פוילישע שפראך און זאלען זיין פעהיג אין א קלארען סטיל, מיט לאגישע ראיות, צוצושטערען די טענות פון די פראנקיסטען. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די פוילישע יודען האבען זיך ערנסט דערשראקען פאר דעם וכוח און אנגעווענדעט אלע מיטלען איהם נישט צו דערלאזען. זיי האבען גע'טענה'ט, אז אזעלכעס איז אין פוילען נאך נישט פארגעקומען און אז די יודישע רעליגיעזע פרייהייט איז געזיכערט דורך פערשידענע פריווילעגיעס; זיי האבען אויך פערשפרייט הויפענס געלד און זיך משתדל געווען פאר דער שליאחטע, אבער דאס אלץ האט נישט געהאלפען. דער בישאף דעמבאווסקי האט ארויסגעגעבען א פעראָרדנונג, אז די יודען מוזען שיקען קיין קאמענעץ דעלעגאטען צום וכוח, און אויב זיי וועלען דאס נישט טאן, וועלען זיי בעשטראפט און דער תלמוד פערברענט ווערן.

אויפ'ן דיספוט זענען פון די תלמוד'יסטען געקומען ווינציג דעלעגאטען, און צווישען זיי האבען זיך געפונען זעהר ווינציג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שיינט, האבען די רבנים נישט געהאט די נויטיגע פעהיגקייטען אבצוענטפערן ווי געהעריג אויף די טענות פון די פראנקיס־

מען און דער אײַנדרוק פֿון דיספוט איז געװען, אַז די „קאָנטראָ־
תלמוד׳יסטען" האָבען מנצח געװען. דאַן האָט דער בישאָף אַרויסגעגע־
בען אַ בעפֿעהל, אַז די געגנער פֿון תלמוד האָבען דאָס רעכט אין יע־
דער שטאָדט אַרויסצורופֿען אויף אַ עפֿענטליכען דיספוט די תלמודיס־
טען, װעלכע טאָרען זיך נישט אָבזאָגען דערפֿון. אויסערדעם זענען די
יודען־תלמוד׳יסטען מחויב אײַנצוצאָהלען די פֿראַנקיסטען פֿינף טויזענד
גילדען פֿאַר די שאָדענס, װאָס די פֿראַנקיסטען האָבען געליטען בעת
די אָנפֿאַלען אויף זײ. אויך דאַרפֿען די יודען אַרײַנטראָגען 150 דוקאַ־
טען גאָלד פֿאַר דער קאַטוילישער קירך אין קאַמענעץ; דערצו דאַרפֿען
אַלע עקזעמפּליאַרען פֿון תלמוד קאָנפֿיסקירט און פֿערברענט װערן.
אַ פֿינסטערניש און פּחד איז פּלוצלינג אָנגעפֿאַלען אויף די פּוילישע
יודען. יעדען טאָג פֿלעגען די קאַטוילישע גײַסטליכע צוזאַמען מיט די
פֿראַנקיסטען זיך אַרײַנרײַסען אין די יודישע הײַזער, מאַכען רעװיזיעס
און קאָנפֿיסקירען דעם תלמוד. דערנאָך האָט מען אַלע קאָנפֿיסקירטע
עקזעמפּליאַרען מיט פּאַראַד פֿערברענט אויפֿ׳ן פֿײַער און די יודען האָ־
בען דאָס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפֿען. אויסערדעם
האָבען אין יענער צײַט זיך פֿערגרעסערט די בלוט־בלבולים, און אויך
דאָס איז געװיס געװען אַ דאַנק די רכילות פֿון די פֿראַנקיסטען אויפֿ׳ן
תלמוד. עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויף די פּוילישע יודען רוקט זיך
אָן אַ נײַע חמאַרע. אָבער פּלוצלינג איז אָבגעשטאָרבען דער פֿערטײדי־
גער פֿון די פֿראַנקיסטען, דער בישאָף דעמבאָװסקי, און אויף די פֿראַנ־
קיסטען האָט זיך װידער אָנגעהויבען אַ רײַהע רדיפֿות. די פּוילישע
מאַכט האָט מיט אַמאָל געביטען איהר בעציהונג צו די פֿראַנקיסטען,
װעלכע מען האָט אָנגעהויבען אַרעסטירען, שלאָגען אָפֿען אין די גאַסען
און בעלײדיגען זײ. זעהענדיג, אַז אין פּוילען האָבען זײ קײן פּלאַץ
נישט פֿאַר זיך, זענען פֿיעל פֿראַנקיסטען אַװעק קײן בעסאַראַביען, װאָס
האָט דעמאָלט געהערט צו טערקײ. אָבער אויך דאָרט האָט מען זײ נישט
געלאָזט צו רוה, װײַל פֿון פּוילען האָט מען געגעבען צו װיסען די
דאָרטיגע יודען, װער און װאָס עס זענען די פֿראַנקיסטען און װאָס פֿאַר
אַ צרות זײ האָבען אָנגעטאָן די פּוילישע יודען. די פֿראַנקיסטען האָט מען
אויך דאָרט אָנגעהויבען שרעקליך רודפֿ׳ען, און הונגעריגע, פֿערצװײ־
פֿעלטע, אָהן אויפֿהער גע׳רודפֿ׳טע, פֿלעגען זײ װאַנדערען פֿון שטאָדט
צו שטאָדט. זײ האָבען אפילו גע׳פּועל׳ט בײַ׳ם קעניג אויגוסט III, אַז זײ
זאָלען מעגען זיך אומקעהרען קײן פּוילען און פֿרײַ דאָרט לעבען, אָבער

די ערלויבניש פון קעניג האט קיין בעדייטונג נישט געהאט, ווייל די שליאַכטע איז געשטאַנען אויף דעם צד פון די יודען-תלמוד'יסטען און די פראַנקיסטען זענען ווידער גע'רודפ'ט געוואָרען און נישט בעקומען קיין פרנסה. אין פערצווייפלונג האָבען זיי געשיקט דעפוטאַטען צו זייער „קדוש" פראַנק, אַז ער זאָל זיי אַרויסהעלפען און אַליין קומען קיין פאַדאָליען. נאָך לאַנגע בקשות האָט יעקב פראַנק מסכים געווען זיך אומצוקעהרען קיין פוילען און מיט זיין קומען האָט די סעקטע ווידער אויפגעלעבט.

יעקב פראַנק האָט זיך בעשלאָסען אויף אַ ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האָבען זעקס פאָרשטעהער פון די פראַנקיסטען זיך פאָרגעשטעלט פאַר דעם „פרימאַס" פון דער קאַטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האָבען דערלאַנגט אַ אויספיהרליכע מעלדונג, אַז זיי זענען גרייט זיך אָבצושמד'ען, אויב נאָר די פוילישע מאַכט וועט מסכים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פון די בעדינגונגען איז געווען, אַז מען זאָל זיי ערלויבען איינאָרדנען נאָך איין עפענטליכען וכוח מיט די תלמוד'יסטען און אויך זיי אָבגעבען אַ בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאַני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פראַנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספּלאָאַטירען די פויערן און לעבען פון פראָצענט און שענקעריי; זיי ווילען בעסער זיך פערנעהמען מיט ערד-אַרבייט. אויף דער דאָזיגער מעלדונג האָט לוביענסקי געענטפערט, אַז ער קען צוזאָגען די פראַנקיסטען נאָר עולם-הבא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפילט ווערן שפּעטער, ווען זיי וועלען זיך אָבשמד'ען. ווי עס שיינט, האָט לוביענסקי נישט געגלויבט, אַז די פראַנקיסטען ווילען באמת זיך שמד'ען, און דעריבער נישט מסכים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האָבען די פראַנקיסטען צו יענער צייט נאָך נישט אין זינען געהאַט צו שמד'ען זיך און נאָר געוואָלט אויסנאַרען די ערלויבניש אויף אַ עפענטליכען וכוח. אָבער באַלד האָט דאָס מזל ווידער אָנגעהויבען שפּילען פאַר די פראַנקיסטען. דער פרימאַס לוביענסקי איז אויף אַ צייט אָבגעפאָהרען און זיין שטעל האָט דערווייל פערנומען דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי. יענער האָט מסכים געווען צו דער בעדינגונג פון דעם וכוח און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבנים האָבען בעקומען אַ בעפעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16-טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אַדעליגע זענען פערבעטען געוואָרען צו קומען

אין אַ גרויסער צאָהל. אַרײַנגאַנגס-בילעטען אויף דעם דיספוט זענען פערקויפט געוואָרען פאַר גרויסע פרײַזען און די הכנסה איז בעשטימט געוואָרען לטובת די אָרימע פראַנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האָט דער וכוח זיך אָנגעהויבען מיט גרויס פּאַראַד. אין אַ לעמבערגער קירך געעפענט האָט איהם דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי, וואָס איז אויך געווען פאָרזיצענדער. פון די רבנים זענען געקומען 40 מאַן און זייער פאָרשטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר׳ חיים ראַפּאָפּאָרט; פון די פראַנקיסטען זענען געקומען נאָר 10, ווײַל דאָס רוב פון זיי זענען געווען אָרים און נישט געהאַט קיין געלד אויף אַזאַ ווײַטען וועג. די דעבאַטען האָבען זיך פערצויגען עטליכע טעג, און דאָסמאָל זענען די רבנים אַרויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פערשטאַנד, אָבער עס איז דאָ אַ גרונד צו רעכענען, אַז דער אַלגעמיינער סך-הכל פון די דעבאַטען איז דאָך געווען לטובת די פראַנקיסטען, און די רבנים האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים דערשלאָגען און פערשעמט.

ווען דער דיספוט האָט זיך געענדיגט, האָט מען פון די פראַנקיסטען אָנגעהויבען פאָדערן, אַז זיי זאָלען האַלטען וואָרט און בעווייזען, אַז זיי זענען ווירקליך טרײַ דעם קריסטענטום. צוערשט האָבען די פראַנקיסטען זיך אָבגעזאָגט דערפון און נישט געוואָלט בײַטען די אמונה פון זייערע עלטערן. דערווײַל איז אָבער געקומען צו פאָהרען דער „קדוש" אַליין, יעקב פראַנק, וועלכער האָט געגעבען אַ סיגנאַל זײַנע אָנהענגער, אָנצוטאָן אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום, — נאַטירליך, צוליעב טיעפע מיסטישע סודות. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען דער שמד; די טויף-צערעמאָניעס זענען פאָרגעקומען פײַערליך אין די קירכען פון לעמבערג, און אונטערפיהרער פון די פראַנקיסטען זענען געווען די פאָרשטעהער פון דער פוילישער אַריסטאָקראַטיע. דערבײַ האָבען די פראַנקיסטען אָנגענומען די נעמען און פאַמיליעס פון זייערע טויף-פאָטערס, אַרײַנטרעטענדיג אויף אַזאַ אופן גלײַך אין דער פוילישער אַריסטאָקראַטיע. אין לעמבערג אַליין האָבען אין פערלויף פון די יאָהרען 1759 און 1760 זיך אָבגע׳שמד׳ט 514 מענער און פרויען, צווישען זיי אויך די אייניקלעך פון די גאונים שור. פראַנק אַליין, וועלכער איז אַרײַנגעפאָהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פּאַראַד, אין אַ קאַרעטע אײַנגעשפּאַנט מיט 6 פערד און אַרומגערינגעלט מיט 50 רײַטער , האָט צוערשט דורך פערשידענע תירוצים זיך אָבגעזאָגט

באלד צו שמד'ען זיך. אין דער אמת'ען איז פראנק נאר אויסען געווען, אז זיין שמד'ען זיך זאל פארקומען נישט אין לעמבערג, נאר אין ווארשא, ביי א גרויסער פייערליכקייט: ער האט אויך פון זיין שמד'ען זיך געוואלט האבען נוצען פאר זיך. אין ווארשא האט פראנק געבעטען, אז דער קעניג אויגוסט III אליין זאל זיין דער טויף-פאטער. דער קעניג האט מסכים געווען און דאס שמד'ען זיך פון אנפיהרער פון די פראנקיסטען איז פארגעקומען ביי גרויסע צערעמאניעס, מיט א פאראד, אין דער אנוועזענהייט פון דער קעניגליכער פאמיליע און הויכגעשטעלטע לייט (נאוועמבער 1759). ביי'ם שמד'ען זיך האט פראנק אנגענומען דעם נאמען יוזעף.

דאך האבען די פוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע'שמד'טע פראנקיסטען. די פינסטערע פערגאנגענהייט פון פראנק און די יראת-הרוממות, מיט וועלכער די פראנקיסטען האבען זיך בעצויגען צום „הייליגען האר", — דאס אלץ האט ארויסגערופען א שטארקען חשד. אויסערדעם האבען די יודען נישט אויפגעהערט שיטען געלד אין אלע זייטען און מסר'ען די פראנקיסטען פאר דער פוילישער מאכט. זיי האבען זיך משתדל געווען, אז מען זאל צווינגען זיך שמד'ען אויך די איבעריגע פראנקיסטען, כדי זייער זכר זאל נישט בלייבען צווישען יודען. ענדליך האבען די פוילישע גייסטליכע זיך איבערציינגט, אז די פראנקיסטען האבען זיך גע'שמד'ט נאר כדי אבצונארען די פאליאקען, אז זייער אנפיהרער, פראנק, ווערט נאך אלץ גערעכענט פאר א „הייליגען פאן" און אז זייער דאגמאט וועגען דער דרייאייניגקייט איז פונקט אזוי וויים פון קריסטענטום, ווי פון יודענטום. לויט דער פעראָרדנונג פון דער העכערער מאכט האט מען פראנק'ען ארעסטירט אין ווארשא און איהם גענומען אויף א שטרענגען פערהער. ווי פראנק האט זיך נישט גענדרעהט, האט ער דאך נישט געקענט בעווייזען, אז ער איז א גלויביגער קריסט; אויסערדעם האבען זיינע אייגענע אנהענגער דורך זייער עדות-זאגען איהם ארויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געוואָרען און דאן האט דאס געריכט פון די גייסטליכע בעשלאָסען: איינזעצען פראנק'ען אין טשענסטאָחאָווער פעסטונג און איהם האלטען אין דארטיגען מאנאסטיר, כדי ער זאל נישט קענען האבען קיין בעציהונגען מיט זיינע פערעהרער.

13 יאהר (1760—72) האט פראנק פערבראכט אין פעסטונג; דער צוועק פון די קאטוילישע גייסטליכע איז אבער נישט דערגרייכט געוואָרען.

זיינע תלמידים האָבען איצט נאָך מעהר געגלויבט אין איהם און ווייטער געהאַט נאָהענטע בעציהונגען מיט זייער „הייליגען פאַן". פיעל פון זיי זענען זאָגאַר אַריינגעדרונגען קיין טשענסטאָחאָוו אַליין און געוואוינט אין דער אומגעגענד פון שטאָדט, וועלכע זיי האָבען אָנגערופען „תרעא דרומי" (די טויערען פון רוים). פראַנק האָט בעגייסטערט זיינע אָנהענגער דורך רעדעס און בריעף, אין וועלכע ער האָט ערקלערט, אַז ראַטעווען די נשמה קען מען נאָר דורך דער „רעליגיע פון אדום". אונטער דעם וואָרט האָט פראַנק פערשטאַנען עפּעס אַ מישמאַש פון יודענטום און קריסטענטום. אויך דאָס אויסזעהען פון „ליידענדען משיח" האָט צוגעגעבען מוט און גלויבען די אָנהענגער פון פראַנק. זיי האָבען זיך דערמאָנט, אַז אויך שבתי-צבי האָט געביטען זיין אמונה, און אַז אויך ער איז געזעסען אַרעסטירט אין פעסטונג, און דאָס האָט זיי צוגעגעבען גלויבען, אַז פראַנק איז דער צווייטער משיח. קיין שום בעשטימטע מאָראַלישע פּרינציפּען, אָדער נייע רעליגיעזע דאָגמען האָט פראַנק זיינע אָנהענגער נישט געגעבען. ער פלעגט נאָר זאָגען: „איך בין געקומען בעפרייען די וועלט פון אַלע געזעצען און געבאָטען, וואָס האָבען עקזיסטירט ביז איצט".

ווען פוילען איז צוטיילט געוואָרען צווישען די מלוכות, (ענדע 1772), איז געקומען אַ סוף צו דער תּפיסה פונ'ם „הייליגען". דער רוסישער גענעראַל ביביקאָוו, וועלכער האָט איינגענומען טשענסטאָחאָוו, האָט פראַנק'ען בעפרייט. ער האָט אַ קורצע צייט פערבראַכט אין וואַרשאַ און דערנאָך איז ער מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, אין דער בעגלייטונג פון אַ גרויסער סוויטע אָנהענגער, אַוועק פון פוילען און זיך בעזעצט אין מעהרען (1773). די ווייטערדיגע מעשים פון דאָזיגען גרויסען אַוואַנטוריסט זענען שוין פאָרגעקומען אין מערב-אייראָפּאַ; אין עסטרייך האָט ער געשפּיעלט אַ ראָליע פון אַ מיסיאָנער, וואָס זיין אויפגאַבע בעשטעהט אין פערשפּרייטען קריסטענטום צווישען יודען, און ער האָט זאָגאַר בעקומען חן אין קעניגליכען הויף. אין גיכען האָט מען זיך אָבער אויך דאָרט דערוואוסט וועגען זיין פינסטערער פערגאַנגענהייט און מען האָט זיך איבערצייגט, אַז ער איז אַ שווינדלער. פראַנק האָט געמוזט פערלאָזען אויך עסטרייך און ער האָט זיך בעזעצט אין אָפענבאַך, דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער זיך אַ נאָמען נעגעבען „דער באַראָן פון אָפענבאַך". צוזאַמען מיט זיין זעלטען-שענער טאָכטער חוה (האַוואַשאַ), וועלכע האָט פערדרעהט אַ קאָפּ פיעל הויכע לייט פון דער

פּוילישער אריסטאָקראַטיע, האָט ער געלעבט אין דער שפּיץ פון זיין סעקטע, וואָס איז איהם געבליבען טריי. חוה'ן האָבען פראַנק'ס תלמידים גערופען „די היילינגע פאַננאַ" און אין דער סעקטע פלעגען פאָרקומען פערשידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האָט געשפּיעלט א גרויסע ראָליע. פראַנק האָט געלעבט אין גרוים רייכטום, ווייל זיינע אַנהענגער אין פּוילען און מעהרען האָבען נישט אויפגעהערט צו שיטען געלד פאַר זייער „היילינגען פאַן", און פראַנק'ס הויז האָט זיך געפיהרט אויף'ן שטיינער פון די קעניגליכע הויפען. ווען פראַנק איז געשטאָרבען (1791), האָט די סעקטע פון די פראַנקיסטען אַנגעהויבען זיך צופאַלען. די אַנהענגער פון פראַנק האָבען ביסלעכווייז אַנגעהויבען זיך צונויפגיסען מיט דער קאַטוילישער בעפעלקערונג, פערלוירען דעם כאַראַקטער פון א סעקטע און ענדליך אינגאַנצען פערשוואונדען געוואָרען צווישען דער פּוילישער מאַסע. די שענע חוה האָט פריהער געוואָלט שפּיעלען די ראָליע פון איהר פאָטער נאָך זיין טויט, אָבער דאָס האָט זיך איהר נישט איינגעגעבען. זענענדיג געוועהנט צו פיהרען א „הויף", האָט זי זיך פערפלאָנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פון איהרע קרעדיטאָרען, איז זי געשטאָרבען אין 1816, אין אָפענבאַך.

אזוי האָט זיך געענדיגט די בעוועגונג פון די פראַנקיסטען. מיט זיי צוזאַמען האָט זיך אויך געענדיגט די גאַנצע משיח-בעוועגונג — זי איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין א טרוימערישען מיסטיציזם, אין א שטרעבונג צו בעפרייען זיך פון די יודישע אייביגע צרות דורך אָבזאָגען זיך פון יודענטום, און דער וואַנזיניגער מיסטיציזם האָט זיך פערוואַנדעלט אין פשוט'ער שווינדלעריי. דער דאָזיגער שטורם, וואָס האָט זיך געטראָגען איבער יודען אין פערלויף פון פיעל יאָהרען, האָט אָבער געהאַט אויך גוטע זייטען, ווייל ער האָט מיטגעהאָלפען אויפצוועקען די יודען פון זייער שלאָף און ארויסרופען אין זיי א אינטערעס צו בעניייען די יודישע קולטור. דאָס פאָלק האָט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאָס אַלטע, טרוקענע, רבני'שע יודענטום האָט שוין מעהר נישט געקענט בעפרידיגען דאָס יודישע האַרץ, וואָס האָט געלעכצט נאָך אביסעל פרייהייט פון דער טרוקענער דאָגמע, נאָך א נייע יודישקייט, וואָס זאָל מעהר רעדען צום געפיהל, ווי צום געדאַנק.

אזוי ווי ביז איצט, האָט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח-בעוועגונג האָט אָבגעפרישט אביסעל די פערשטיקטע לופט און צוגעגרייט א באָדען צו נייע אידעען. דער רבניזם און דער מיסטיציזם האָבען אין

דעם לאַנגען האַרטען קאַמפּף, וואָס זיי האָבען געפֿיהרט צווישען זיך, אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָב-טרעטען זייער אָרט פֿאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פֿון אַ קולטורעלער בענייאונג זענען געווען גענוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפֿיהרט צווישען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפּרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פֿראַנק האָט געקענט פֿערפֿיהרען אַזוי פֿיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרוימעריִיען, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען איף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה אַענדעלסאָן געשלאָסען פֿריינד-שאַפֿט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפֿטשטעלער לעסינג; אין פּאָר-טוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפֿענס פֿון דער אינק-וויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דע-באַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פֿון דער מלוכה אין זייערע רעכ-טען מיט דער איבעריגער בעפֿעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז עפּעס נייעס וועכט זיך, אַז פֿאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע. און די עפּאָכע איז געקומען.

צעהנטעם קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב-איירָאפּאַ.

אין דער לויפֿטען האָט שוין געאָטעמט מיט נייע אידעען, עס האָט זיך געשפּירט דאָס אָנקומען פֿון דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט, אָבער די אַלטע פּאָליטיק פֿון מיטעלאַלטער בנוגע צו יודען האָט נאָך ווייטער זיך געפֿיהרט אין פֿערלויף פֿון העלפֿט 17-טען ביז העלפֿט 18-טען יאָהרהונדערט. מערב-איירָאפּאַ האָט נאָך אַלץ נישט געקענט דערוואַקסען ביז דעם געדאַנק, אַז יודען האָבען דאָס רעכט צו וואוינען פֿריי אומעטום און פֿיהרען אַ פֿרייען האַנדעל אַלס מענשען מיט גלייכע רעכטען. אין דאָס רוב לענדער האָט מען די יודען אָדער אינגאַנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האַנדלען, אָדער מען האָט זיי דאָס ערלויבט נאָר אונטער שווערע און בעליידיגענדע בעדינגונגען.

די טראַדיציעס פֿון די פֿינסטערע מיטעלאַלטערישע צייטען זענען מעהר ווי אומעטום פֿערבליבען אין עסטרייך, וועלכע איז נאָך דער עפּאָכע פֿון דער רעפֿאָרמאַציע געוואָרען דאָס הויפּט-נעסט פֿון קאַטוליציזום אין איירָאפּאַ. דאָרט האָבען פֿעסט זיך איינגעאָרדענט די יעזואיטען, וועלכע האָבען געהאַט אין זייערע הענד די גאַנצע שליטה און געפֿיהרט אַ האַרטען קאַמפּף געגען די פּראָטעסטאַנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האָט מען נאָך די יודען געלאָזט צו רוה, אָבער אין ווין און אין די נידער-עסטרייכישע פּראָווינצען האָבען די פֿרומע

קאטוילִיקען נישט געקענט אריבערטראגען די יודען. דער וואוקס פון די יודען אין וויען, וואו עס איז זיי אין 1624 ערלויבט געווארען צו וואוינען אין א בעזונדער געטא, האט זעהר בעאונרוהיגט די קאטוילישע בעפעלקערונג. דער וויענער מאגיסטראט האט נישט איינמאל זיך געשטארעט, אז די יודישע געמיינדע זאל בעפרייט ווערן פון אונטער דער שוץ פון קעניג און איבערגעהן צו דער ממשלה פון דעם מאגיסטראט אליין, וועלכער זאל קענען טאן מיט די יודען אלץ, וואס ער וויל, אבער דאס האבען נישט דערלאזט די קיסרים, וועלכע האבען נישט געוואלט פערלירען די גרויסע הכנסות, וואס די יודישע געמיינדע האט זיי אריינגעבראכט. די אגיטאציע פון מאגיסטראט האט אבער סוף כל סוף געהאט א ערפאלג, ווען אויף זיין זייט איז איבערגעגאנגען די קייזערין מארגאריטא, די פרוי פון קייזער לעאפאלד דעם 1-טען. א געבוירענע פון שפאניען, וואס האט שוין לאנג זיך בעפרייט פון די אונגלויביגע יודען, האט די פרומע מארגאריטא זיך געשפירט זעהר שלעכט אין וויען, וואו צוזאמען מיט איהר האבען געוואוינט די „אונגלויביגע". איינמאל, ווען די קייזערין האט געבוירען א טויט קינד, איז איהר געקומען א געדאנק אין קאפ, אז דאס איז א שטראף פון גאט דערפאר, וויים מען לאזט צו רוה די „שונאים פון דער קירך". דעם דאזיגען פרומען געדאנק האבען אונטערגעחאפט די גייסטליכע און די קייזערין האט געפאדערט פון איהר מאן, אז ער זאל ווידער איינפיהרען דעם אלטען עדיקט וועגען פערטרייבען יודען וואוינען אין וויען. לעאפאלד האט איבערגעגעבען די פראגע אויף דער בעטראכטונג פון רייכס-ראט. דארט האבען די מיינונגען זיך צוטיילט: אייניגע האבען געפונען, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון וויען וואלט געווען א געוואלד-טאט און אויך אויסערדעם געבראכט פיעל שאדען דער מלוכה-קאסע; אנדערע האבען געפונען דעם פלאן וועגען ארויסטרייבען יודען פאר געוואונשען. די וואגשאל האט איבערגעוואויגען דער פאנאטישער נייישטאדטער בישאף קאלאוויטש. ער האט אין קירך אין דער אנוועזענהייט פון קייזער געהאלטען א הייסע פאטריאטישע רעדע, אין וועלכער ער האט געשילדערט די וויענער יודען אלס פערברעכער, גזלנים און גנבים, און אויך זיי בעשולדיגט אין א מלוכה-פערראט — אין געהיימע בעציהונגען מיט דער טערקישער רעגירונג. די רעדע האט געמאכט א גרויסען איינדרוק און לעאפאלד האט ארויסגעגעבען א בעפעהל (27-טען

פעברואר 1670) וועגען ארויסטרייבען די יודען פון וויען און פון די פראווינצען פון נידער- און אויבער-עסטרייך.

דעם 1-טען מארט 1670 האבען די העראלדען מיט טרומייטען אויסגערופען איבער די גאסען פון וויען, אז ביז יולי דעם יאהר דארפען יודען פערלאזען די שטאדט. די יודען האבען אנגעהויבען אנווענדען אלע מיטלען אבצושאפען דעם דאזיגען שרעקליכען בעפעהל. זיי האבען געשאנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פאמיליע, פאר-געשטעלט זייערע אלטע פריווילעגיעס, אויפגעוויזען זייערע גרויסע פערדיענסטען פאר דער מלוכה, אבער קיין זאך האט נישט געהאל-פען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האט זיך פערשפרייט איבער דייטשלאנד און אנדערע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. אין איינינע ערטער האט מען געפאסט און אין די שוהלען גאט געבעטען, אז די גזירה זאל בטל ווערן. די אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געשפיעלט א ראליע אין דער פאליטישער וועלט, האבען געפרובט ווירקען אויפ'ן וויענער הויף דורך דער דיפלאמאטיע. אין דער הינזיכט האט פיעל געארבייט דער בעוואוסטער פינאנסיסט יצחק עמנואל טעקסיירא פון די שפאנישע מאראנען, דער רעזידענט פון דער שוועדישער קע-ניגין אין האמבורג. ער האט אוועקגעשיקט בריעף צו זיינע בעקאנטע פון די הויכגעשטעלטע פערזאנען אין שפאניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט א בקשה, אז זיי זאלען זיך סטארען ביי'ם וויענער הויף וועגען אבשאפען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האט טאקע באלד אוועקגעשיקט א שריפטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פויפסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאכען דעם בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. קיין זאך האט אבער נישט געהאלפען: דער קייזער לעאפאלד איז געבליבען ביי זיין בעשלוס.

אין יולי האבען די יודען אנגעהויבען פערלאזען די שטאדט. ווען עס זענען שוין ארויסגעפאהרען פון איהר העכער אנדערטהאלבען טוי-זענד יודען, האבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אז ער זאל חאטש זיי איבערלאזען, אבער עס האט נישט געהאלפען. די לעצטע גרופע יודען האבען פערלאזט די שטאדט אין טרויער-טאג פון תשעה-באב. עס זענען נאר פערבליבען די יודען, וואס האבען באנקראטירט און זענען אריינגעזעצט געווארען אין די טורמעס, ווי אויך 18 פארשטעהער פון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געוואָרען אַלס ערבות, אַז די אַרויסגעטריבענע יודען זאָלען נישט פּער=
גיפּטיגען די ברונעמס אָדער מיט אַנדערע מיטלען נקמה נעהמען פון די
קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאָס רעשט יודען אַרויסגעטריבען גע=
וואָרען פון שטאָדט. פון די פיער טויזענד יודען האָט קיין איינער נישט
איינגעשטימט צו טויפען זיך, און דאָס האָט אַרויסגערופען די פערוואונ=
דערונג פון די קריסטען. אין וויען איז נאָר פערבליבען איין און איינ=
ציגער יוד — דער פינאַנץ=אַגענט ביי'ם הויף מאַרקוס שלעזינגער=יפה. די
קלעריקאַלען האָבען געפייערט זייער נצחון. דער וויענער מאַגיסטראַט
האָט דעם פערלאָזענעם קוואַרטאַל, וואו יודען האָבען פריהער גע=
וואוינט, אַ נאָמען געגעבען לעאָפּאָלדשטאַדט, לכבוד דעם קייזער. אויפ'ן
אָרט פון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האָט מען אויסגעבויט
אַ קלויסטער, און דער קייזער האָט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דאָרט
האָט מען אויף אַ גאָלדענער שילד אָנגעשריבען: „נאָכדעם ווי די יו=
דען זענען אינגאַנצען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון דאַנען, האָט דער
קייזער בעוויליגט אויסצובויען אַ קירך אויף דעם אָרט פון זייער שוהל,
די מערדער=גרוב".

די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט אָבער באַלד דערשפירט די
טרויעריגע רעזולטאַטען פון דער יעזואיטישער פּאָליטיק. די בירגער פון
וויען זענען נישט אימשטאַנד געווען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה=
שטייערען, וואָס די יודען האָבען פריהער אַריינגעבראַכט, און די קריסט=
ליכע סוחרים האָבען זיך אָנגעהויבען קלאָגען, אַז דער מסחר איז געפאַ=
לען, ווייל עס האָט זיך פערקלענערט די צאָהל געברויכער. שוין אין
דריי יאָהר אַרום האָט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פאָה=
רען אויף די ירידים אין די שטעדט פון נידער=עסטרייך, פון וואַנען מען
האָט זיי ערשט נישט לאַנג פערטריבען. ביסלעכווייז האָבען די יודען אָנ=
געהויבען אַריינפאָהרען צוליעב האַנדעלס=צוועקען אויך קיין וויען, וואו
זיי האָבען אין אַ קליינער צייט געבילדעט אַ בעדייטענדע קאָלאָניע פון
„דערוויילינגע איינוואוינער". ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די טערקיש=
עסטרייכישע מלחמה (1683), האָט לעאָפּאָלד ברייט אויסגענוצט די יודי=
שע באַנקירען און פינאַנסיסטען. איינער פון זיי, שמואל אָפּענהיים
פון היידעלבערג, האָט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באַלד
נאָך איהם האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וואוינען אין וויען נאָך פיעל
יודען, אַלס קרובים אָדער משרתים פון דעם היידעלבערגער עושר.
דער לעצטער, וועלכער איז געווען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פון זיינע ברידער, האט פיעל אויפגעטאן פאר דער ווידער-אויפלעבונג פון דער יודישער קהלה אין וויען. דער דעקרעט פון 1670 איז אפיציעל נישט בטל געווארען; ער האט אבער ביסלעכווייז פערלוירען זיין בעדייטונג איבער די בעדינגונגען פון לעבען אליין, איבער דער עקאנאמישער נויטווענדיגקייט.

ווען עס האט זיך געענדיגט די מלחמה צווישען עסטרייך און טערקיי און עסטרייך האט אבגעהאלטען א נצחון, זענען צו איהר ווידער איבערגעגאנגען די אונגארישע פראווינצען, וואס האבען זיך פריהער געפונען אונטער דער הערשאפט פון טערקיי. די יודען פון בודאפעשטער ראיאן, וועלכע עס האט זיך גאנץ רוהיג געלעבט אונטער דער טערקישער ממשלה, האט זיך, נאטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעווארפען ווערן דער נייער הערשאפט פון דעם קלעריקאלען עסטרייך. ווען דאס עסטרייכישע מיליטער האט בעלאגערט בודאפעשט, האבען די יודען ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער פערטיידיגונג פון דער פעסטונג. דערפאר, ווען די עסטרייכישע סאלדאטען האבען איינגענומען די בעלאגערטע שטאדט, האבען זיי זיך אן די יודען נוקם געווען. פיעל פון זיי זענען אויסגע׳הרג׳עט געווארען און די איבערגעבליבענע זענען אנטלאפען קיין טערקיי און אין אנדערע לענדער. דער קייזער לעאפאלד האט פערבאטען יודען, מחמד׳אנער און פראטעסטאנטען צו וואוינען אין בודאפעשט, און די שנאה פון די אונגארן צו די יודען איז געווען אזוי גרויס, אז נאך אין 18-טען יאהרהונדערט האט מען זיי נישט ערלויבט צו בעזעצען זיך אין דער אלטער רעזידענץ פון אונגארן און פאר דורכפאהרען דורך בודאפעשט האבען די יודען געמוזט צאהלען א ספעציעלען שטייער. גרויסע יודישע קבוצים האבען זיך געפונען נאר אין די איבעריגע שטעדט פון אונגארן, און זייער צאהל האט זיך בעדייטענד פערגרעסערט אין 18-טען יאהרהונדערט, ווען עס זענען צוגעקומען די אנגעקומענע פון עסטרייך, מעהרען, בעהמען און פוילען. זייער הויפט-געמיינדע איז געווען פרעסבורג.

דער קלעריקאליזם אין עסטרייך האט נישט אויפגעהערט אויך בעת דעם קעניגען פון קארלוס VI (1711—40). עס האבען זיך ווידער אנגעהויבען די פראבעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיאנערישע דרשות אין די שוהלען. עס פלעגט טרעפען, אז די יודען האבען געשטעלט א ווידערשטאנד דער חוצפה פון די מיסיאנערען, וועלכע האבען זיי ארויסגעבראכט פון געדולד. אין דער שטאדט

אויסזעע האבען די יודען ארויסגעטריבען דעם דארטיגען גלח, וואס איז געקומען אום יום כפור האלטען א דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפאר האט מען די יודען שטרענג בעשטראפט; די שוהל איז צערשטערט געווארען און דריי גבאים זענען ארויסגעטריבען געווארען פון שטאדט. דארט וויעדער, וואו די יודען האבען יא גענאסען עטוואס פרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האט דאס זיי אבגעקאסט זעהר טייער. אין וויען האט מען פון די יודען געפאדערט, זיי זאלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פלארין אויף די הוצאות פון דער קאראנאציע פון קארלוס VI. די הלואות פון דער רעגיערונג פלעגען געמאכט ווערן דורך די פינאנץ-אגענטען שמואל אפענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האבען געמוזט ביי אלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אנדערש וואלטען זיי געבראכט א אומגליק אויף אלע יודען. נאר נאך דעם אלעמען האט דאך דער קייזער קארלוס ארויסגעגעבען עטליכע טיראנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אזוי איז אונטער זיין הערשאפט ארויסגעגעבען געווארען דאס ווילדע געזעץ (1726), אז אין יעדער יודישער פאמיליע האט נאר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאס רעכט חתונה צו האבען און איינפיהרען א אייגען הויז. דאס דאזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האט געוואלט פערהיטען, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט צו-שטארק פערמעהרען, איז שטרענג אבגעהיט געווארען אין פערלויף פון 100 יאהר.

בעת'ן קעניגען פון מאריא טערעזיא (1740—60) האט געדראהט א גרויסע געפאהר די יודען פון בעהמען און מעהרען. אין אנהויב פון איהר קעניגען האט עסטרייך פערפיהרט א מלחמה געגען פרייסען און פראנקרייך. בעת דאס מיליטער פון שונא האט בעלאגערט פראג, האבען די יודישע שונאים פערשפרייט א קלאנג, אז די יודען פיהלען מיט די פרייסען און די פראנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאלע קייזערין האט געגלויבט אין די דאזיגע קלאנגען און נישט לאנג טראכטענדיג האט זי ארויסגעגעבען א בעפעהל, ארויסצוטרייבען די יודען פון מעהרען און בעהמען „צוליעב פערשידענע וויכטיגע סיבות" א שרעק איז אנגעפאלען אויף דער הונדערט-טויזענדיגער יודישער בעפעלקערונג פון ביידע פראווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פערעפענטליכט געווארען. צוואנציג טויזענד יודען פון דער אלטער פראגער קהלה האבען געמוזט אין מיטען ווינטער פער-

לאזען די שטאדט און וואנדערן איבער די דערפער, דאס גאנצע האנדעלס=לעבען אין ביידע פראווינצען האט זיך אבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פערשטאנען, צו וואס פאר א קריזיס אזא פאליטיק קען ברענגען. ענדליך האבען זיך אריינגעמישט די ליבעראלע דיפלאמאטישע פארשטעהער פון ענגלאנד און האלאנד, ווי אויך די יודישע קאפיטאליסטען ביי'ם וויענער הויף, וועלכע האבען אנגעהויבען פאדערן און בעטען, אז די קייזערין זאל אבשאפען דעם דעקרעט. ענדליך האט מאריא טערעזיא נאכגעגעבען; פריהער האט זי ערלויבט די יודען ווידער זיך צו בעזעצען אין אלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פראג; דערנאך איז זיי ערלויבט געווארען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאהר קיין פראג, צוליעב די אנקלאגען פון די „שטאנדען", אז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאנד מיליאנען=היזיקות".

די לעבענס=בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אבער נאכדעם נאך שווערער געווארען. די לאסט פון געוועהנליכע און אויסער=געוועהנליכע שטייערען איז אהן אויפהער געוואקסען. צוזאמען דערמיט האט מען זיך געסטארעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האט מען איינגעפיהרט א „פרעה'שען" געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געווארען די צאהל פון די יודען, וואס האבען פאמיליעס: אין בעהמען האבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאמיליאנטען, און אין מעהרען -- 5,100. מעהר פון די צאהל יודען האבען נישט געטארט חתונה האבען. בכלל האבען נישט געפעהלט קיין בעליידיגענדע געזעצען פאר יודען. אזוי, לרשל, האט מען אין פראג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ'ן מארק עסענווארג פריהער פון א בעשטימטער שעה און דאס איז געטאן געווארען מיט דעם צוועק, אז די קריסטען זאלען פריהער זיך פערזארגען מיט פראוויזיע. די ארטיגע מאכט האט געפאדערט פון די יודען, אז זיי זאלען טראגען א ספעציעלען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטארק בעגרענצט געווארען אויך אין האנדעל און אין האנדווערק.

אין דעמזעלבען יאהר (1670), ווען מען האט פון עסטרייך ארויסגעטריבען די יודען, האט פאר זיי זיך געעפענט א ניי לאנד -- דאס

פראָטעסטאנטישע פרייסען. ניט צוליעב הומאניזם און גאסטפריינדליכ=קייט האָט פרייסען אריינגענומען צו זיך די יודען, נאָר צוליעב עקאָ=נאָמישע און פאָליטישע צוועקען. דער גרויס=קורפירשט פרידריך=ווילהעלם פון בראנדענבורג, וועלכער האָט געלעגט דעם פונדאמענט צו דער איבערהערשאפט פון פרייסען און דייטשלאנד, האָט זיך גע=שטעלט א אויפגאבע אויפצוהויבען דעם עקאָנאָמישען וואוילשטאנד פון לאנד דורך א האנדעלס=קאָלאָניזאציע. ער האָט זיך גענומען אלס ביי=שפיעל האָלאנד, וואָס האָט אויפגעבליהט א דאנק די יודען, און ארייננ=געלאָזען צו זיך אין לאנד די ארויסגעטריבענע פון פראנקרייך. אין בראנדענבורג האָבען זיך נישט געפונען קיין יודען נאָך פון 1573=טען יאָהר, נאָר נאָך דעם שלום אין וועסטפאליען, ווען צו בראנדענבורג זענען צוגעקומען נייע צוויי פראָווינצען, האלבערשטאדט און קלעווע, און דער גרויס=קורפירשט האָט דאָרט געפונען יודען, וואָס האָבען דאָרט שוין געוואוינט פון אלטע צייטען, האָט ער געפונען פאר נוצליך זיי איבערצולאָזען אויף זייערע ערטער. ער האָט זאָגאר געשטיצט די גרויסע יודישע סוחרים און איינעם פון זיי, אליהו גאָמפערץ, האָט ער בעשטימט פאר זיין פינאנציעלען אגענט. פרידריך=ווילהעלם האָט פערשטאנען, אז די יודישע קאפיטאליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען דער מלוכה, און בעשלאָסען, זיי מקרב צו זיין. לויט זיין בעפאָלמעכ=טיגונג פלעגט גאָמפערץ אָפט פאָהרען קיין אמסטערדאם פיהרען אונטער=האנדלונגען וועגען אנלייהען, און אין א צייט פון מלחמה פלעגט ער צושטעלען געוועהר און פולווער פאר דער ארמעע. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרייך, האָט פרידריך-ווילהעלם געשריבען זיין באָטשאפטער אין וויען, אז ער איז גרייט אויפצונעה=מען ביז 50 יודישע פאמיליעס פון די רייכע קלאסען, וועלכע זאָלען קומען קיין בראנדענבורג מיט זייערע קאפיטאלען. דער באָטשאפטער האָט וועגען דעם מודיע געווען די פאָרשטעהער פון דער יודישער גע=מיינדע אין וויען, וועלכע האָט ארויסגעשיקט קיין בערלין א דעפו=טאציע פון 12 מאן, אום צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט'ן קור=פירשט. אין א יאָהר ארום, אין מאי 1671, זענען פערעפענטליכט געוואָרען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאמיליעס האָבען געמענט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אנדערע שטעדט פון פריי=סען. די דאָזיגע בעדינגונגען זענען געווען שווער און בעליידיגענד, נאָר פאר געטריבענע מענשען אָהן א היים און אָהן א שוץ, איז אויך

דאָס גוט געווען. יודען איז ערלויבט געוואָרען צו וואוינען אין אַלע שטעדט פון בראַנדענבורג אָהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועגליכע גיטער. פאַר דעם חסד איז יעדע יודישע פאַמיליע מחויב איינצוצאָהלען יעהרליך אַכט טאַלער און אויסער דעם איין גולדען גאָלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאָר מען נישט און עס ווערט נאָר ערלויבט איינצואָרדנען פּריוואַטע מנינים פאַר'ן גאָטעס-דיענסט. אַלערליי מסחרים זענען ערלויבט געוואָרען אויסער „וואָכער״ און אַרויספיהרען מטבעות פון לאַנד. אויף די דאָזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אַריינגעלאָזען געוואָרען קיין בראַנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאָהר, מיט דעם רעכט צו בענייען דעם אָבמאַך נאָך דעם טערמין.

די עמיגראַנטען פון עסטרייך האָבען זיך הויפּטזעכליך בעזעצט אין בערלין. באַלד זענען אַהין אַריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אַהין אַריינגעלאָזען ווערן נאָר נאָך אַ שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט-רייכע יודען זענען אַהין אַריינגעפאָהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בעפעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אַליין, קוקען מיט רוגזה און פערדרוס. די קריסטליכע איינוואוינער האָבען זיך בעצויגען צו די עמיגראַנטען מיט שנאה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אַז ער זאָל זיי בעגרענצען אין האַנדעל.

דער נאָכפאָלגער פון גרויס-קורפירשט פרידריך I, וועלכער האָט אין יאָהר 1701 אָנגענומען דעם טיטול „פּרייסישער קעניג״, האָט אויך זיך געהאַלטען בנוגע צו יודען ביי דער פּאָליטיק פון „שוץ״, ד. ה. פאַר גרויסע פּרייזען האָט ער זיי געשאָנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאַנדען״ האָבען אָנגעהויבען זיך משתדל זיין, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען די יודען, וואָס האָבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגסבערג, טילזיט, מעמעל און אַנדערע שטעדט, האָט דער קעניג נישט געפונען פאַר מעגליך צו בעפרידיגען די דאָזיגע ביטע. אָבער אין דערזעלבער צייט האָט ער אָנגענומען מיטלען, אַז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאָל זיך נישט שטאַרק פערגרעסערן. פאַר דעם רעכט צו וואוינען האָט פרידריך אַרויפגעלעגט אויף די יודען אין גאַנץ פּרייסען איין אַלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאַטען, אַנשטאָט דעם פריהעריגען קאָפּ-אָבצאָהל. דערביי האָט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואָס האָבען

געהאט א ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואס האבען אזא ערלויבניש נישט געהאט. די לעצטע פלעגט מען שטרענג בעשטראפען און ארויסשיקען פון לאנד. פרידריך דער ערשטער האט אויך געהאט יודישע הויף-מעקלערס. א בעזונדער חשוב איז ביי איהם געוועזען דער בערלינער יודישער יובעליר יאסט ליבמאן, וואס האט געגעבען דעם קעניג אויף בארג טייערע שטיינער, צו וועלכע פרידריך האט געהאט א שטארקע ליידענשאפט. ליבמאנ׳ען איז ערלויבט געווארען צו האבען ביי זיך אין הויז א שוהל. אזא פריוואטע שוהל האבען אויך געהאט די רייכע פאמיליעס רים און פייט. ווען צווישען די ביידע שוהלען איז אויסגעבראכען א מחלוקת, האט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אלטען פערבאט, ערלויבט אויסצובויען א עפענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאהר ארום בעניים געווארען, אין דער אנוועזענהייט פון קעניג אליין. אויף אזא אופן איז די יודישע געמיינדע אין בערלין אפען לעגאליזירט געווארען. די אנגעלעגענהייטען פון דער געמיינדע זענען געפיהרט געווארען דורך געוועהלטע גבאים, וואס פלעגען בעשטעטיגט ווערן פון קעניג.

אין גיכען איז אבער פארגעקומען א קוריאז וואס האט געבראכט דער רעגירונג זיך אריינצומישען און אינערליכען רעליגיעזען לעבען פון די יודען. די משומדים ווענצעל און קאץ, וואס זענען אויסגעשלאסען געווארען פון דער יודישער געמיינדע, האבען גע׳מסר׳ט די יודען, אז אין דער תפילה „עלינו", וואס זיי זאגען נאך יעדען דאווענען, ווערט געלעסטערט קריסטוס׳עס נאמען און ביים דערמאנען דעם נאמען שפייט מען אויס. די דאזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געווארען אויף פאלגענדער פראזע פון „עלינו": „מיר לויבען גאט, דעם בעשעפער פון דער וועלט, דערפאר, וואס ער האט אונז נישט געמאכט גענליכען צו יענע פעלקער. וואס בוקען זיך צום נארישען און פוסטען און זענען מתפלל צו א גאט, וואס קען זיי נישט העלפען". אין דער דאזיגער פראזע האט מען געזעהען א אום-כבוד פאר׳ן קריסטענטום און אין ווארט „צום פוסטען" („וריק") האט מען איינגעזעהען א רמז איבער קריסטוס׳ען אליין (די ווערטער „וריק" און „יש"ו" בעטרעפען לויט די ציפערען פון די אותיות א גלייכע צאהל — 316). ווען מען האט וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם קעניג האט ער בעפוילען, אז די פראווינציעלע אדמיניסטראטארען זאלען ארויסרופען צו זיך די רבנים און די פארשטעהער פון די געמיינדעס און פאדערן פון זיי א שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו״ געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריסטענטום. די אַרויסגערופענע רבנים האָבען געענטפערט, אַז די רמזים פון „עלינו״ זענען נאָר געגען די געצענדינער, אָבער נישט געגען קריסטענטום. אַ גוטע מיינונג פאַר יודען האָט אויך אַרויסגעזאָגט דער אָנגעפרעגטער קריסטליכער טעאָלאָג מיחאַעלס פון האַלע. דאָך איז אין האַרצען פון קעניג פערבליבען אַ חשד געגען דער תפילה „עלינו״. ער האָט דעריבער אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל (1703), אַז ביים זאָגען „עלינו״ זאָלען די יודען נישט אַרויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאַכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאָזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געוואָרען פאָליציאַנטען, וועלכע האָבען געדאַרפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אַריין און אַכטונג געבען, אַז „עלינו״ זאָל דער חזן זאָגען הויך אויף אַ קול און אַז די יודען זאָלען דערביי נישט שפייען. די דאָזיגע בעליידיגענדע פאָליציי־השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געוואָרען ערשט אין דער עפּאָכע פון מענדעלסאָן.

נישט בעסער איז אויך געוועזען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך־ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די אַלגעמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געוואָרען, נאָר דערפאַר איז יודען ערלויבט געוואָרען צו עפענען די קראָמען צוגלייך מיט די קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האַנדעל, וואָס זענען פריהער געוועזען פערבאָטען. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ פּראָטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האָבען אַרויסגעגעבען פאָלגענדע דעקלאַראַציע: „אַזוי ווי די סוחר׳ישע גילדיע בעשטעהט פון אָרענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אַריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאָט־לעסטערער, אויסגעלאַסענע און בכלל מענשען, וואָס בעזיצען מיאוס׳ע איינגענשאַפטען״. די סוחרים האָבען זיך אויך משתדל געוועזען פאַר׳ן קעניג, אַז ער זאָל בעגרענצען די יידען אין האַנדעל, זיי האָבען דאָס אָבער נישט גע׳פועל׳ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געוועזען נישט ווינציגער יודענפיינד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אַז די יודישע בעפעלקערונג זאָל נישט וואַקסען. אין 1730 האָט ער אַרויסגעגעבען „אַ גענעראַל־פּריווילעגיע און רעגלאַמענט וועגען יודען״, וואו עס איז אויפ׳ן שטרענגסטען אופן נאָרמירט געוואָרען די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. וואוינרעכט האָט יעדער יוד

געקענט איבערגעבען נאָר זיין עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל נישט ווינציגער פון 2000 טאָלער; פאַר די איבעריגע איז דער צענז פון וואוינרעכט שוין פיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוינען נאָר 120 יודישע פאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געווען דאָרט גאַנצע 180 פאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפוילען די איבעריגע אַרויסצוטרייבען. אויף די אָנקלאָגען און טענות פון די יודען האָט דער קעניג געענטפערט, אַז ער וועט ליעבער איינשטימען, דאָס אַלע יודען זאָלען פערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פערלירען דעם יעהרליכען שטייער פון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען, אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערן דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פערבליבען אין דער עפּאָכע פון „אויפגעקלערטען אַבסאָלוטיזם", בײַם קעניגען פון פרידריך II „דעם גרויסען" (1740—86). נישט קוקענדיג דערויף, וואָס פרידריך איז געווען אַ פילאָזאָף און אַ פרייזיניגער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען נישט געקענט בעפרייען זיך פון די אַלטע אַבערגלויבענס און נישט אָנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פאַר זיי. ער האָט נישט בעהאַלטען זיין שנאה צו יודען און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער לאַגע אין פּרייסען זאָל נישט פערבעסערט ווערן. לויט דעם „גענעראַל-רעגלאַמענט" פון פרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען נישט חל געווען די אַלגעמיינע געזעצען, וואָס זענען געווען גילטיג פאַר דער גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה. זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פון קעניג אַליין, וועלכער האָט געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זיין הארץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אָנגעזעהנע רייכע סוחרים, איבערהויפּט פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבערגעגעבען זייער וואוינרעכט און רעכט פון האַנדעל זייערע עלטערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געווען די יונגערע מיטגליעדער פון יעדער יודישער פאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינרעכט נאָר פאַר זיך אַליין, אָבער נישט געקענט איבערגעבען דאָס רעכט זייערע קינדער, סיידען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פון קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח", האָט פרידריך אַרויפגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטייער: יעדער

יוד, וואס האט געוואלט בעקומען א ערלויבניש חתונה צו האבען אדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, האט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פארצעלייַ-פאבריק א געוויסע צאהל פארצעלייַ אויף א סומע פון 300 ביז 500 טאלער און די איינגעקויפטע כלים האבען געמוזט טראנספארטירט ווערן קיין אויסלאנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פארצעלייַ האבען נאטירליך געליטען שאדען, ווייל דאס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האט געקאסט זעהר טייער, אבער דערפאר האט פרידריך זיך געטרייסט מיט דעם געדאנק, אז דורך דעם דאזיגען אייגענטימליכען שטייער אויף יודען ווערט דערווייל די פרייסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפרייט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאנד פלעגט פרידריך אויך ארויסגעבען די יודען קאנצעסיעס אויף פאבריקען, אדער זיי ערלויבען צו פערגרעסערן די צאהל מיטגלידער פון זייער פאמיליע מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען אויסבויען פאבריקען. אויף אזא אופן פלעגען די יודען אפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאר געלט קויפען זייער רעכט צו עקזיסטירען. ביי דעם אלעם זענען אבער די יודען דאך געווען אין די הענד פון „פילאזאף“, פרידריך II, נישט מעהר ווי א שפיעלצייג, מיט וועלכע ער האט געקענט רעגירען אהן שום פעראנטווארטליכקייט, מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס, זיי גוטס אדער שלעכטס טאן לויט זיין אייגענעם קאפריז. א מאל האט פרידריך די יודען „בעשיצט“ און טובות געטאן, און א אנדערם מאל — זיי געיאגט און געטריבען. ווען (נאך דער ערשטער צוטיילונג פון פוילען) צו פרייסען איז איבערגעגאנגען א טייל פון דער ווייכסעל-געגענד מיט א בעדייטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האט פרידריך געוואלט ארויסטרייבען פון דער נייער פראווינץ אנ'ערך 4000 יודען, וואס זענען פאר איהם נישט „נוצליך“ געווען, און נאר מיט גרויס מיה האט זיך איינגעגעבען איהם אבצורעדען פון דעם קאפריז. יעדענפאלס האבען די פוילישע יודען, וואס זענען איצט געווארען פרייסישע אונטערטאנען, פערלוירען פיעל פון זייערע רעכטען, וועלכע זיי האבען געהאט אונטער דער הערשאפט פון פוילען.—

געהען מיר איבער צו דייטשלאנד בכלל. אין דער לאגע פון די דארטיגע יודען אין דער עפאכע פון העלפט 17-טען ביז העלפט 18-טען

יאָהר=הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פּראָצעס, וואָס אין אנדערע לענדער. אויך דאָרט האָט מען יודען נאָך בעהאַנדעלט ווי אַ נידעריגען קלאַס מענשען, אָדער נאָר אויסוואורפען פון דער מענשהייט, אויך דאָרט האָבען די אַלטע אַבערגלויבענס אַרויסגערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אָבער דאָס לעבען איז זיך בעגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג און נעגען דעם רצון פון די יודישע שונאים אַלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער גלייכבערעכטיגונג, וואָס האָט געמוזט קומען. דער קאַפּיטאַליזם, וואָס איז געגאַנגען מיט אַ טריאומפירענדען מאַרש איבער איירָאפּא, האָט געבראַכט דערצו, אַז דעם הויפּט=פּלאַץ אין דער אינדוסטריע זאָלען פערנעהמען די שטעדט און די הויפּט=פאַקטאָרען פון דער דאָזיגער עקאָנאָמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געווען די גערודפ'טע און בעלייידיגטע יודען. אַדאַנק זיי האָט שטאַרק אויפגעבליהט דאָס קליינע האָלאַנד, עס האָבען אויפגעוואַקסט די פּאָרט=שטעדט פון צפון=דייטשלאַנד, עס האָט אָנגעהויבען זיך שטאַרק ענטוויקלען דאָס יונגע פּרייסען. אַדאַנק דער עקאָנאָמישער ראָליע פון די יודען האָבען זיי אויך אין דייטשלאַנד פערפעסטיגט זייערע אַלטע פּאָזיציעס און ערוואָרבען נייע קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס האָט אַ גרויסען פּלאַץ פערנומען די האַמבורגער געמיינדע.

די פּיאָנערען פון דעם פּראָצעס אין דער נייער צייט זענען געווען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען, — דיזעלבע, וואָס האָבען געגרינדעט אַזאַ גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אַמשטערדאַם. נאָך אין יאָהר 1583 האָט אַ גרופּע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט אַ ביטע צום סענאַט אין האַמבורג, אַז ער זאָל זיי ערלויבען וואוינען דאָרט ווינציגסטענס אויף אַ צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פאַר דער שטאָדט, נאָר די דאָזיגע ביטע איז אָבגעזאָגט געוואָרען. אין ניבען זענען אָבער קיין האַמבורג אַריינגעדרונגען די מאַראַנען פון פּאָרטוגאַל, וועלכע האָבען די ערשטע צייט זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילּיקען. צווישען זיי זענען געווען רייכע סוחרים, פאָרשטעהער פון אויסלענדישע פירמעס און דאָקטוירים. איינער פון די מאַראַנישע דאָקטוירים, ראָדרינאָ דע=קאַסטראָ, איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער צווישען דער קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דזשומאַ=עפּידעמיע, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין האַמבורג. ביסלעכווייז האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום און

אפען זיך ארויסגעבען פאר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געווארען זעהר אויפגעבראכט און אנגעהויבען פאדערן פון סענאט, אז מען זאל די מאראנען ארויסטרייבען פון שטאדט. אבער נישט אזוי לייכט איז געווען ארויסצוטרייבען א גאנצע גרופע מענשען, וואס האבען שוין געהאט פערנומען וויכטיגע פאזיציעס אין עקאנאמישען לעבען פון שטאדט, און דער סענאט האט זיך דעריבער געווענדעט צו די טעא־לאגישע פאקולטעטען פון יענא און פראנקפורט מיט א אנפראגע, וואס מען דארף דא טאן. די טעאלאגען פון יענא האבען געענטפערט, אז מען קען די יודען לאזען ווייטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אז זיי זאלען זיך נישט פערזאמלען אין עפענטליכע שוהלען און אז זיי זאלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאלאגען פון פראנקפורט ווידער האבען אויסגעדריקט זייער האפנונג, אז די מאראנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפ'ן גרונד פון די תשובות האט דער סענאט (1612) ערלויבט די מאראנען צו וואוינען אין האמבורג, געשאנקען זיי דאס רעכט פון פרייען האנדעל, נאר דערפאר שטארק בעגרענצט זייערע פערזענליכע רעכטען; זיי האט מען פערבאטען צו בויען א שוהל, קויפען נחלאות און זייערע מתים האבען זיי געמוזט פיהרען צו קבורה קיין אלטאנא, וואו די יודען האבען געהאט א בית־עלמין. עס איז ענט־שטאנען א משונה'דיגע לאגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האמבורג האבען שוין געהאט אויסגעבויט א גרויסע האנדעלס־באנק (צווישען די גרינדער פון דער בעריהמטער האמבורגער באנק — אין יאהר 1623 — זענען געווען 12 יודען), האבען זיי נאך נישט געהאט קיין אייגענע שוהל און אפילו קיין ארט צו בעגראבען זייערע טויטע. אבער ביסלעכווייז האט די ספרד'ישע געמיינדע זיך פערגרעסערט; זיי האבען זיך דערשפירט פעסטער און אין יאהר 1626 האבען זיי שוין, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאט, אויסגעבויט א קליינע שוהל מיט'ן נאמען „תלמוד תורה" און איינגעלאדען צו זיך א רב.

עס האט זיך ווידער אויפגעהויבען א רעש. דער עסטרייכיש־דייטשער קייזער פערדינאנד II האט געשיקט דעם סענאט א צוטרעגנען פארוואורף, פארוואס ער דערלאזט יודען, צוליעב פראקטישע חשבונות, אזוי פריי זיך לעבען. אויף דער אנפראגע פון סענאט האבען די יודען דיפלאמאטיש אבגעענטפערט, אז זיי האבען אויסגעבויט נישט קיין שוהל, נאר א פשוט הויז, וואו מען זאל קענען צוזאמען לייענען די תורה,

נביאים און תהלים זאגען; דערביי האבען די יודען געגעבען אנצוהערעניש, אז אויב מען וועט זיך מיט זיי בעגעהן שטרענג, וועלען זיי איבערפיהרען זייערע קאפיטאלען אין אנדערע שטעדט. אויפ׳ן סענאט, וועלכער האט געזארגט פאר די האנדעלס-אינטערעסען פון שטאדט, האט דאס געהאט א ווירקונג. דאגעגען האבען אבער די גייסטליכע זיך נישט בערוהיגט. זיי האבען נישט אויפגעהערט אגיטירען געגען יודען; פון די גייסטליכע האט זיך אויסגעצייכענט דער פאנאטישער גלח יאהאן מילער, וועלכער האט געפאדערט, אז מען זאל פערמאכען די יודישע שוהל, פערוועהרען זיי צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פראקטיק און בכלל בעניי׳ען געגען זיי אלע מיטעלאלטערישע רעפרעסיעס. זיינע אנטיסעמיטישע אידעען האט ער ענטוויקעלט אין א בעזונדער בוך מיט׳ן טיטול: „דער יודאאיזם, אדער א אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבלענדניש און אבגעשטאנענקייט פון יודישען פאלק”. אט די גייסטליכע פאנאטיקער זענען אבער נישט אימשטאנד געווען עפעס אויפצוטאן; די געמיינדע פון די פארטוגעזען אין האמבורג האט שוין דעמאלט געהאט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געווען גרויסע קאפיטאליסטען און אזעלכע אנגעזעהענע און איינפלוס-רייכע מענשען, ווי די באנקירען דיעגא אברהם און זיין זוהן עמנואל-יצחק טעקסיירא, יעקב קוריעל און נונעס דע-קאסטא, קאנסולען פון פארטוגאלישען קעניג. די אלע האבען געפיהרט א ברייט לעבען, געפאהרען אין שענע עקיפאזשען און אויסערליך איז שווער געווען אונטערצושיידען זיי פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17-טען יאהרהונדערט איז אין האמבורג צוזאמען מיט דער ספרדישער געמיינדע געגרינדעט געווארען א געמיינדע פון אשכנזים. די ערשטע אשכנזים זענען אהין, ווי ס׳שיינט, אריינגעדרונגען פון אלטאנא, וואס איז זעהר נאהענט פון האמבורג, כמעט ווי איין שטאדט, נאר האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דענעמארק. די אלטאנער יודען האבען געפיהרט זייערע מסחרים אין האמבורג און ביסלעכוויז דארט געגרינדעט א זעלבסטשטענדיגע געמיינדע. אין דער צייט, וואס די ספרדים האבען זיך בעטייליגט אין דער גרויס-אינדוסטריע, האבען די אשכנזים זיך פערנומען מיט קליינהאנדעל, אבער אויך צווישען זיי האבען זיך געפונען רייכע מענשען.

די דייטשען פלעגען די אשכנזים רודפ'ן נאך מעהר ווי די ספרדים, וואס האבען געהאט א שטיקעל פאליטישע מאכט אין אויסלאנד און געשפירט זיך פעסטער; דאך האבען די געמיינדעס פון האמבורג און אלטאנא מיט דער צייט זיך ענטוויקעלט. אין גיכען איז צו זיי צוגעשטאנען די קהלה פון דער שכנות'דיגער שטאדט וואנדסבעק און די אלע דריי אשכנזישע געמיינדעס האבען זיך פעראייניגט אונטער דער הנהגה פון איין רב, וואס האט געוואוינט אין אלטאנא. די רבנים פון דער דאזיגער פעראייניגטער געמיינדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זענען געווען אזעלכע בעריהמטהייטען, ווי ר' יצחק קאצענעלענבויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פון דער ספרדישער געמיינדע איז א געוויסע צייט געווען דער בעריהמטער ר' יעקב ששפורטש. מיט דער צייט האבען די אשכנזים, א דאנק זייערע פעהיגקייטען צוצופאסען זיך צו די ארומיגע בעדינגונגען, ביסלעכווייז גובר געווען די ספרדים און אין דער צייט, ווען די אשכנזישע געמיינדעס זענען אלץ מעהר געשטיגען, זענען די ספרדים אלץ מעהר געפאלען. שפעטער זענען די שטאלצע ספרדים אינגאנצען אוועק פון האמבורג און איבערגעוואנדערט קיין האלאנד, ענגלאנד און אמעריקא.

די לאגע פון די יודען אין די אלטע געטא'ס פון דייטשלאנד איז געווען בעדייטענד ערגער. אין פראנקפורט אם מאין זענען אין יאהר 1694, לויט דער אפיציעלער רשימה, געווען 415 יודישע פאמיליעס, און נאר א העלפט פון זיי האבען זיך פערנומען מיט בעשטימטע בעשעפטיגונגען: 109 — מיט נעבען געלד אויף פראצענט און מיט אלטווארג, 106 — מיט מאנופאקטור און גאלאנטעריי-סחורות, 26 — מיט באקאליי, 9 — מיט וויין און ביער, 5 האבען געהאלטען האטעלען און רעסטאראנען. די איבעריגע פאמיליעס האבען שוין געלעבט פון די דאזיגע „פערזארגטע" יודען. אין דער ווירקליכקייט איז אבער די צאהל יודישע פאמיליעס אין פראנקפורט געווען גרעסער פון דער דאזיגער אפיציעלער ציפער. ווען א שרפה האט אין יאהר 1711 פערניכטעט דעם יודישען קווארטאל אין פראנקפורט, זענען געבליבען אהן א דאך ביז 2000 יודען. אט די גאנצע יודישע בעפעלקערונג האט געלעבט אין ענגען געטא, פון וועלכען מען האט געמעגט ארויסגעהן אין דער „קריסטליכער שטאדט" נאר אין בעשטימטע שעה'ען פון טאג. ביינאכט פלעגען די טויערען פון געטא געשלאסען ווערן און ביי זיי איז אוועקגעשטעלט

געוואָרען אַ וואָך. זונטאָג און אין די קריסטליכע ימים טובים פלעגט דאָס געטאָ אָבגעשלאָסען ווערן נאָך 4 אַ זייגער בייטאָג. אַרויסגעהן פון געטאָ האָט מען געקענט נאָר אין עקסטערע צופאַלען, ווי שיקען נאָך אַ דאָקטאָר אָדער אָבטראָגען אַ בריעף אויף פּאָסט. אין די גאַסען האָבען די יודען נישט געטאָרט געהן איבער די טראָטואַרען און דערביי פלעגען זיי די גאַסען-יונגלעך נאָכלויפען און שרייען פערשידענע בעליידיגענדע אויסרופען. די אומגליקליכע האָבען געמוזט אַראָבנעהמען די הוטלען, דען אַנדערש האָט מען זיי געשלאָגען.

אין די ערשטע יאָהרען פון 18-ען יאָהרהונדערט האָט אין דייטשלאַנד זיך אָנגעהויבען אַ גרויסע ליטעראַרישע אַגיטאַציע געגען יודען. דער אָנפיהרער פון דער אַגיטאַציע איז געווען דער פּראָטעסטאַנטישער געלעהרטער יאָהאַן אייזענמענגער, וועלכער האָט געלייענט לעקציעס וועגען די מזרח-לשונות אין הײדעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפלעכליך מיט דער רבנ'ישער ליטעראַטור, האָט ער פון דאָרטען אַרויסגענומען פערשידענע אַפאָריזמען און אַנעקדאָטען, צונויפגעזאַמעלט פון דער אַלטער ליטעראַטור אַלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפ'ן גרונד פון דעם מאַטעריאַל האָט ער אָנגעשריבען אויף דייטש אַ בוך אין צוויי טײלען מיט אַ משונה'דיגען לאַנגען טיטול, און דאָס ווערק האָט געזאָלט דינען אַלס אַ מין ענציקלאָפּעדיע פון אַנטיסעמיטיזם פאַר די „אָרענטליכע קריסטען". ווען דאָס בוך האָט זיך נאָך געפונען אין דרוק, האָבען שוין וועגען דעם זיך געטראָגען קלאַנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געוואָרען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום איינפלוס-רייכען יודען שמואל אָפּענהיים, אַ באַנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר דעם אימפּעראַטאָר לעאָפּאָלד 1 און אויס'פועל'ן ביי איהם אַנ'אַרעסט אויף אייזענמענגער'ס בוך, וואָס קען אַרויסרופען אַ אויפרעגונג צווישען המון. אַ דאַנק די ענערגישע בעמיהונגען פון אָפּענהיים האָט לעאָפּאָלד בעפוילען צו פער'חתמ'ענען און האַלטען פערשלאָסען אַלע 2000 עקזעמפּלאַרען פון אָבגעדרוקטען ווערק. די יודען האָבען פאָרגעלעגט אייזענמענגער'ן 12 טויזענד גולדען בתנאי, אַז ער זאָל אינגאַנצען פערניכטען זיין בוך, נאָר יענער האָט געפאָדערט דרייסיג טויזענד גולדען און פון געשעפט איז גאָרנישט געוואָרען. אין גיכען איז אייזענמענגער געשטאָרבען; זיינע יורשים האָבען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אַראָבצונעהמען דעם אַרעסט פון בוך און זיי האָט זיך איינגעגעבען אַריינצוציהען אין

דעם ענין דעם פרייסישען קעניג פרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פרידריך האט זיך משתדל געוועזען פאר'ן אימפעראטאר לעאפאלד, אז דאס בוך זאל ערלויבט ווערן, און דערביי אנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאר האט געליטען פיעל שאדענס און איז דורכדעם זאגאר פריהצייטיג געשטארבען; לעאפאלד האט אבער נישט געוואלט משנה-זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אבגעדרוקט געווארען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה-צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאזיגער פאמפלעט איז פון יענער צייט אן געווארען א אונערשעפליכער קוואל פאר די אנטיסעמיטען פון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פון דאן זיין כלומר'שט טעארעטישע בעגרינדונג, און פון דארטען האבען די יודענפיינד נישט אויפגעהערט צו שעפען פאלשע ציטאטען פון תלמוד, אנעקדאטען פון דער רבנ'ישער ליטעראטור און קאמישע קוריאזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פאליטישער פראצעס געגען יודען.ביים הויף פון הערצאג קארלוס-אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדיענט אלס פינאנץ-אגענט און פערמיטלער דער פעהיגער יוד יוסף-זוסיע אפענהיימער, וועלכער האט זיך פערנומען מיט צושטעלען פאררידען פאר די ארמעען פון פערשידענע דייטשע פירשטען. דער הערצאג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פערמיטלער פאר פערשידענע ריזיקאלישע אונטערנעהמונגען. אפענהיימער האט בעקומען די קאנטראליע איבער די געלד-אפעראציעס, ער איז אויך געוועזען ממונה אויף די מלוכה-שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאנאפאל אויף פערשידענע געווערבען און פאר די אלע פריווילעגיעס האט דער הערצאג פון איהם געפאדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פערגרעסערן די הכנסות זיינע. אפענהיימער, וועלכער האט פאקטיש פערנומען די שטעל פון א פינאנץ-מיניסטער, האט פלייסיג ערפילט דעם רצון פון זיין האר און איינגעפיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפמאהנען פינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פערגרעסערט געווארען און געלעגען ווי א לאסט אויפ'ן פאלק. די הויף-לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אפענהיימער און געזוכט א געלעגענהייט איהם אומצוברענגען פון דער וועלט; דאס פאלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

א פשוט'ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל־הבית, נאר ווי א „זשיד", וואס זויגט דאס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האבען איהם איינמאל, בשעת דעם געלד־קריזיס אין גאנץ דייטשלאנד, בעשולדיגט, אז ער האט ארויסגעלאזען מטבעות העכער פון דער נארמע און נישט אין דער אמת'ער וואג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אפענהיימער האט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאר א קאמיסיע פון עקספערטען, — זיינע שונאים האבען זיך אבער נישט בערוהיגט און יעדעס מאל אויסגעזוכט א נייע געלעגענהייט צו קאמפראמיטירען איהם. געגען איהם האט מען ארויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאס פאלק איז געווען אויפגעבראכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד אפענהיימער האט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אז פון איהם שטאמען אלע שלעכטע פראיעקטען און געזעצען, וואס דער הערצאג גיט ארויס. אפענהיימער האט פערשטאנען, אין וואס פאר א געפאהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאל געבעטען ביים הערצאג דימיסיע, נאר יענער האט איהם נישט געוואלט אבלאזען פון זיך. אין דעם מאמענט, ווען דער הערצאג האט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פלוצלונג א קאטאסטראפע געשעהען. אפענהיימער האט געהאט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאג אין לודוויגסבורג, וואו ער האט זיך מיט איהם געזעגענט, נאר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאג פלוצלונג געשטארבען (מערץ, 1737). אפענהיימער איז אוועק צוזאמען מיט א פאלקאווניק פון הערצאגס סוויטע קיין שטוטגארט, כדי אנצוזאגען דער הערצאגין וועגען טויט פון איהר מאן. אבער דא האט איהם ערווארטעט א ארעסט; איהם האט מען אריינגעווארפען אין תפיסה צוזאמען מיט נאך עטליכע שטוטגארטער יודען. אויף דעם פערהער האט מען איהם געפייניגט און ארויסבעקומען ביי איהם דורך ענוים, אז ער זאל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאן האט מען איהם פערמשפט צום הענגען. מען האט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פארגעלעגט אנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאר ער האט געענטפערט: „איך וויל בלייבען א יוד; איך פאל אלס קרבן פון געוואלדטאט און אונרעכט". דעם דריטען פעברואר 1738 האט מען דעם פערמשפט'ען ארויסגעפיהרט אין מיטען שטאדט און ביי א גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט־אורטייל. ער איז געשטארבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל" און ביי פרייד־אויסרופען פון פובליקום. אויף די

גראווירען פון יענער צייט איז אויסגעמאלט די טויט־שטראף פון אפּענהיימער און אויף איינער פון זיי געפינט זיך פאלגענדע סאטירישע אויפשריפט אין פערזען: „זיס (זוסיא), וועלכער האט שלעכט געקענט די תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געווען, וועלכער האט אבגעלאכט פון די גייסטליכע און דאס פאלק ארים געמאכט... דעם הויף און דאס לאנד אבגענארט, אין דער מלוכה פאלשע מטבעות אריינגעפיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאכטעט, — דער מוז איצט פגר'ן, ווי א הונט, און אלס לויהן — מיט זיך די תליה בעפוצען".

אין יענער עפאכע איז אין ערגעץ אזוי פלייסיג און אויסגעהאלטען נישט אבגעהיט געווארען די פאליטיק פון „אפּוטרופסות" איבער יודען, ווי אין איטאליען. זינט דער קאטוילישער רעאקציע אין דער צווייטער העלפט פון 16־ען יאהרהונדערט, ווען דער פאנאטישער פויפסט פאאול IV האט ווידער איינגעפיהרט די מיטעלאלטערישע אכזריות'דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאס יודישע לעבען געווארען אונערטרעגליך. פון גאנץ איטאליען, אויסער רוים און אנקאנא, האט מען יודען ארויסגעטריבען, אבער אויך דאס ביסעל יודען, וואס האט געהאט וואוינרעכט אין די פויפסטליכע פראווינצען, איז ווי איבערגעלאזען געווארען נאר מיט דעם צוועק, אז מען זאל זיי פייניגען און מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס. די איבערגעבליבענע יודען זענען געווארען שענדליכע קנעכט, וואס קומען אב א שטרענגע שטראף פאר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אדער זיי זענען מיט געוואלט געשלעפט געווארען אין דער קירך. די פאליטיק פון די פויפסטען איז בעשטאנען דערין, אז יודען דארף מען נישט פערטיליגען, נישט אינגאנצען אויסרוימען, נאר האלטען אין שענדליכער שקלאפעריי און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אזוי גאט בעשטראפט די „שונאים פון דער קירך". אן דער דאזיגער פאליטיק האבען זיך געהאלטען אלע פויפסטען פון דער דערמאנטער עפאכע.

דער יודישער קווארטאל אין רוים האט זיך געפונען אויפ'ן בּוֹרעג פון טיבער, אין א טאל, וואס פלעגט אפט פערפלייצט ווערן בעת א גרויסען רעגען, אדער ווען דער טייך האט זיך פונאנדערגעגאסען. דער דאזיגער קווארטאל איז געווען אבגעטיילט פון די איבע=

ריגע טאלען פון שטאדט דורך א פעסטער וואנט, אין וועלכער עס
זענען געווען געמאכט טויערען אויף ארויסצוגעהן. געגען דעם הויפט=
טויער איז געשטאנען א הילצערנער צלם מיט א אויפשריפט אויף העב=
רעאיש פון נביא ישעיהו: „א גאנצען טאג שפרייט איך אוים מיינע
ארימס צו דעם פער׳עקשנ׳טען פאלק״ -- דאס האט געהייסען, אז די
קירך טרויערט זעהר וועגען דעם „אונגלויבען״ פונ׳ם עם קשה=עורף.
ביינאכט פלעגען די טויערען פון געטא פערשלאסען ווערן און די
פערשפעטיגטע האט די וואך אריינגעלאזען נאר מיט א בעזונדער שיין
פון דער פאליציי. אזוי ווי לויט די בולעס פון פאאול IV האבען די
יודען נישט געטארט האבען קיין נחלאות, זענען אפילו די הייזער אין
געטא נישט געווען קיין יודישע; זיי האבען אנגעהערט צו קריסטען,
וועלכע פלעגען זיי פערדינגען די יודען. די קריסטליכע הויז=בעזיצער
האבען זיך בענוצט מיט דער קריטישער לאגע פון די יודען, וואס
האבען קיין אייגענע הייזער נישט געקענט האבען, און גענומען פאר
די וואוינונגען זעהר הויכע פרייזען, אזוי אז די פויפסטליכע קוריע
אליין האט שוין געמוזט רעגולירען די פרייזען. לויט דער בעשטעטי=
גונג פון א רייזענדען, וואס האט בעזוכט רוים אין יאהר 1724, איז דער
יודישער קווארטאל בעשטאנען פון צוויי גרויסע און זעקס קליינע גאַ=
סען, וואו עס האבען געוואוינט אין א שרעקליכער ענגשאפט דריי טוי=
זענד פאמיליעס, ד. ה. 20–25 טויזענד פערזאן. די מערהייט פון זיי
האט זיך פערנומען מיט קליין=האנדעל און מיט מלאכות. די גאסען
פון געטא זענען געווען איבערפולט מיט קרעמלעך, אין וועלכע מען
האט געהאנדעלט מיט אלץ. די יודישע אלטווארג=קויפער פלעגען גע=
שייצט ווערן דורך דער רוימישער מאכט, אלס א „פריוויליגירטער״
שטאנד פון יודישען פאלק, און זיי האבען זאגאר געהאט דאס רעכט
ארומצוגעהן איבער די קריסטליכע הייזער און אויך האבען סקלאדען פון
סחורה אויסערהאלב דעם געטא. פון די מלאכות איז די פערשפרייטסטע
געווען שניידעריי״. „אפט אום זומער – דערצעהלט איינער פון יענער
צייט – זעהסטו הונדערטער שניידער, וואס זיצען מיט זייער ארבייט
אויף די גאסען, ביי די טהירען פון זייערע וואוינונגען. דא זיצען אויך
די פרויען, וואס ארבייטען אוים קנעפ און פעטעלקעס פאר קנעפ; די
דאזיגע ארבייטארינס האבען זיך שוין אזוי פערפאלקאמט אין זייער אר=
בייט, אז די שניידער פון אנדערע פעלקער אין דער גאנצער שטאדט
מאכען ביי זיי בעשטעלונגען אויף קנעפ און פעטעלקעס. אין אלגעמיינעם

זענען דריי פֿיערטעל יודישע בעלי־מלאכות שניידער, און די איבעריגע פֿערנעהמען זיך מיט אנדערע מלאכות״. די קריסטליכע צעכען און גילדיעס פֿלעגען נישט זעלטען אנגעבען ביטעס צו דער מאכט וועגען פֿערבאָטען יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט דער אָדער יענער מלאכה, און די ביטעס פֿלעגען אָפֿט ערפֿילט ווערן. דער פּויפּסט אינאָקענטי XI האָט פֿערבאָטען די יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט באַנק־געשעפֿטען, און אינאָקענטי XIII האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַז יודען זאָלען פֿערקויפֿען נאָר אַלטוואַרג, אָבער נישט קיין נייע מלבושים.

פֿון דער דאָזיגער אָרימער בעפֿעלקערונג האָט די קוריע אַרויס־געפּרעסט אונגעוועהנליך גרויסע שטייערען, אָפֿט אויך זעהר בעליידיגענ־דע. עס האָבען עקסיסטירט, למשל, אַזעלכע שטייערען: לטובת דער קאַטוילישער קאַמער, לטובת גע׳שמד׳טע יודען, געהאַלט פֿאַר דער וואַך פֿון געטאָ, פֿאַר די מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פֿאַר׳ן רעכט צו עסען מצה פּסח א. אז. וו. די דאָזיגע שטייערען, וואָס פֿלעגען אויפֿגעמאָנט ווערן זעהר שטרענג, האָבען אַ תּל געמאַכט פֿון דער יודישער געמיינדע, וועלכע פֿלעגט מוזען אָנקומען צו הלוואות; אין אָנהויב פֿון 18־ען יאָהרהונדערט האָט דער חוב פֿון דער געמיינדע דערגרייכט די סומע פֿון אַ האַלבען מיליאָן רובל, — אַ ציפֿער, וואָס האָט איבערגעשטיגען די סומע פֿון דער יעהרליכער הכנסה פֿון אַלע יודישע איינוואוינער צוזאַמען. פֿון ענדע 17־ען יאָהרהונדערט איז פֿאַר די יודען איינגעפֿיהרט געוואָרען אַ ספּעציעלער שטייער, וואָס איז געוועזען פֿערבונדען מיט אַ שענדליכער צערעמאָניע. אין די פֿריהעריגע צייטען האָט עקסיסטירט אַ באַרבאַרישער מנהג, אַז אין די פֿרעהליכע טעג פֿון דעם קאַטוילישען קאַרנאַוואַל פֿלעגט מען אַרויסטרייבען אַ גרופּע יודען אויף אַ פֿרייען אָפֿענעם פּלאַץ און דאָרט זיי צווינגען, זיך צו יאָגען איינער נאָכ׳ן צווייטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פֿאָרשטעהער פֿון דער געמיינדע האָבען געמוזט צו־פֿוס בעגלייטען די רוימישע סענאַטאָרען איבער׳ן גאַנצען „קאָרסאָ״ און דערביי ווערן צו שפּאָט און צו שאַנד פֿון די גאַסען־יונגען און חוליגאַנעם. צוליעב די פּראָטעסטען פֿון די יודען געגען דעם מנהג, האָט דער פּויפּסט קלעמענט IX אין יאָהר 1668 איינגעפֿיהרט אָנשטאָט דעם אַ ספּעציעלען יודישען שטייער פֿון 300 סקודי לטובת דעם מאַגיסטראַט, אָבער דאָס דערלאַנגען דעם דאָזיגען שטייער איז אויך געוועזען פֿערבונדען מיט אַ בעליידיגענדער צערעמאָניע. יעדעס יאָהר אין ערשטען טאָג פֿון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פון יודען, מיט'ן רב אין דער שפיץ, נעדארפט קומען אין קאפיטאלישען פאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך אראבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה וועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פלעגט דער עלטסטער פון דעם פאלאץ ענטפערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פינקטליך צאהלען די שטייערן, און פערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג” מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!”

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד-צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א געל היטעל אויף די קעפ, און די פרויענצימער — א דעקטוך פון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען ארשין די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געוועזען ענליך אויף די רויטע קארדינאלישע היטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפעהל, אז די יודען זאלען זיך ווידער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפיהלען בעליידיגט געווארען פון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פלעגט אין יענער עפאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פלעגען אין די יודישע הייזער זיך אריינרייסען די פאליציי-בעאמטע און טרייבען די מענער, פרויען און קינדער, עלטער פון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען גענארפט קומען נישט ווייניגער פון הונדערט מענער און פופציג פרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפטמאל א משומד, געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפען און אויפמערקזאם הערען.

מיט פערצווייפלונג פלעגען יודען אבקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פלעגט די פאליציאישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פלעגען זיך אפט אריינרייסען פאליציי-בעאמטע און אויעקפיהרען איינעם פון דער פאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ-וואו אויסגעדריקט א פערלאנג צו שמד'ען זיך. די קרבנות פלעגט מען אוועקפיהרען אין די ספעציעלע הייזער פאר ערב-משומדים, וואו מען האט זיי אבגעהאלטען פירציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפרובט זיי איבערררעדען צום שמד. די שוואכע פלעגען זיך אונטערגעבען און יענע האט מען מיט גרויס פאראד אריינגעפיהרט אינ'ם נייעם גלויבען; די שטארקערע, דאגעגען, זענען געבליבען פעסט און נאכדעם ווי זיי האבען בעצאהלט פאר די פירציג טעג געצוואונגענע קעסט האט מען זיי אבגעלאזען אהיים. יעדער משומד האט בעקומען א בעלוין פון 150 סקודי און עס האבען זיך געפונען אוואנטוריסטען און פערברעכער, וואס פלעגען ספעציעל צוליעב דעם אב'שמד'ען זיך. די צאהל פון די משומדים פלעגט אויך פערפולט ווערן דורך די פערמשפט'ע צום טויט אדער צו קאטארגע, וואס פלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאר זיי האבען געביטען די אמונה, אזוי אז ווען איינער פלעגט זיך קריגען מיט'ן צווייטען, פלעגט ער סטראשען: „איך וועל דיך דערהרג'נען און דערנאך זיך שמד'ען"; דען געוואוסט האט מען, אז דער שמד פערדעקט אויף יעדען פערברעכען. א דאנק דעם אלעם איז די צאהל פון די משומדים שטארק געוואקסען, און אין יאהר 1724 האט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האבען געוואוינט אין א בעזונדער קווארטאל און די יודען האבען נישט געטארט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען.

דער אינקוויזיציאנס-טריבונאל האט אויך געזארגט וועגען דער צענזור פון די יודישע ספרים. איינמאל אין 10 אדער 15 יאהר האבען די צענזארען רעווידירט די יודישע כפרים. צוליעב דעם פלעגען זיי אומגעריכט אריינפאלען אין די יודישע הייזער און מאכען א רעוויזיע. די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין אונטערשריפט פון די פריהערינע צענזארען, פלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אנטי-קריסטליכע" ערטער פלעגט מען פערשטריכען און ערשט דערנאך האט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פערענדיגט די שענע געביידע האט דער פויפסט פיוס VI, וועלכער האט אין יאהר 1775 ארויסגעגעבען א „עדיקט וועגען יודען" — א מין שולחן ערוך, וואו עס זענען צונויפגעזאמעלט און סיסטעמאטיזירט געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואס האבען עקסיסטירט אין פערלויף פון צוויי הונדערט יאהר. דאס איז געווען איינער פון די שענדליכסטע קאדעקסען, וואס די רוימישע קירך האט ווען עס איז

גרויסגעגעבען; דא זענען מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט צונויפגענו־ מען געוואָרען אַלע געזעצען געגען יודען, יעדער מינדסטער פּרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען ניט פערגעסען געוואָרען אפילו אַזעלכע אייגצעלהייטען, ווי דער פערבאָט פאר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראָבען די מתים, פאָהרען אי־ בער דער שטאָדט אין קאַרעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער־וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאָזיגע „קאָנסטיטוציע" וועגען יודען האָט דער פויפסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אַלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאָל וויסען, וואָס ער טאָר ניט און וואָס פאר אַ שטראָף איהם ערוואַרט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פער־ באָטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאָזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געוואָרען דער „הייליגער" אינקוויזיציע.

אַזוי האָט זיך געלעבט יודען אין די פויפסטליכע פּראָווינצען. ווי אַזוי זיי האָבען געלעבט אין די איבעריגע פּראָווינצען פון איטא־ ליען, אויסערהאַלב דער פויפסטליכער שליטה — דאָס קען מען זיך פאָרשטעלען, ווען מען נעהמט אין אַכט, אַז צפון־איטאַליען האָט אין יענער עפּאָכע מעהרסטענטייל געהערט צו דער ממשלה פון עס־ טרייך, און דרום־איטאַליען האָט זיך געפונען אונטער דער אויבער־ השגחה פון שפּאַניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאַליזם האָט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פּראָווינצען, ווי ווענעדיג און פּאַדוא, איז די לאַגע ניט בעסער געווען; אויב דאָרט האָט מען יודען ניט גע'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האָט מען זיי גערודפ'ט צוליעב פשוט'ער עקאָנאָמישער קאָנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטאָ מיט די אַלע בעגרענצונגען, וועלכע האָבען געדאַרפט פּאַראַליזירען דעם פרייען יודישען האַנדעל. אין פּאַדוא האָבען די יודען געוואָלט קאָנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאַבריקאַציע פון זיידענס, וואָס איז דאָרט געווען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האָט דער יוד טריעסטע דאָרט געגרינ־ דעט אַזאַ פאַבריק, אין וועלכער עס האָבען געאַרבייט העכער זעקס הונדערט מאַן; אָבער די דאָרטיגע קריסטליכע סוחרים האָבען אַזוי לאַנג אַגיטירט געגען יודען, ביז זיי האָבען גע'פּועל'ט, אַז מען זאָל זיי פערבאָטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאַבריקאַציע. אויפ'ן באָדען פון קאָנקורענץ איז אין פּאַדוא אין יאָהר 1684 זאָגאַר פאָרגעקומען

אַ פּאָגראָם, און דער רעגירונג איז נישט לייכט אָנגעקומען צוריקצושטעלען די אָרדנונג.

נישט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאָך די אַלטע יודישע קולטור אין איטאַליען נישט דערשטיקט געוואָרען. אין פּאַדוּאַ האָבען פיעל יודען געלערנט מעדיצין אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האָבען בעקומען דעם טיטול דאָקטאָר פון מעדיצין אַן ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האָבען געמוזט צאָהלען זעהר גרויסע שטייערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פּראַקטיצירען האָבען זיי געמעגט נאָר צווישען יודען; דאָך זענען יודישע יונגע לייט, זאָגאַר פון ווייטע לענדער, געקומען קיין פּאַדוּאַ, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאָלטיגען „מקום תורה”. —

אין רוים האָט אויך נישט אויפגעהערט די טעטיגקייט פון דער יודישער זעלבסט-פערוואַלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו אַרבייטען ביי זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמיינדע איז בעשטאַנען פון צוויי גרויסע גרופּען: איטאַליענער און אימיגראַנטען; די צווייטע גרופּע איז זיך צופאַלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואַנען זיי האָבען געשטאַמט: „אשכנזים”, „צרפתים”, „קסטילים” א. אז. וו. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַבעזונדערע שוהל, און די גאַנצע געמיינדע איז געפיהרט געוואָרען דורך דעם געמיינדע-ראַט, וועלכער האָט אין זיך פעראייניגט די אַלע פערשידענאַרטיגע גרופּען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערען יעהרליך. די וואַהלען זענען פאָרגעקומען אין דער צייט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראַט האָט פון זיך אויסגעקליבען אַ קאָמיסיע פון דריי פערזאָן, וועלכע זענען געווען די אָפיציעלע פאָרשטעהער פון דער געמיינדע און דירעקט פערוואַלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראַט האָבען צווישען זיך פונאַנדערגעטיילט די פערשידענע אַרבייטען: אַכטונג געבען אויף דער ריינקייט אין די גאַסען פון געטאָ, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה-אַנשטאַלטען, קאָנטראָלירען די הכנסות פון דער געמיינדע, אַכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פליישׁ און ד. גל. דער ראַט פלעגט זיך פערזאַמלען נאָר אין עקסטרע צופאַלען. פאַר עובר זיין אויף די תקנות פון דער געמיינדע פלעגט דער ראַט אַריינלעגען אין חרם. ביי ערנסטערע פערברעכענס האָט דער ראַט געמוזט איבערגעבען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פּויפּסטליכער אַדמיניסטראַציע.

בכלל האט דאס יודישע געטא אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון א קארדינאל און איבער דעם אלעמען האט געקוקט און שטרענגע השגחה געגעבען די היילינגע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע-ראט זענען געווען פעראנטווארטליך פאר די „חטאים" פון גאנצען קהל און אויף אזא אופן איז די שטעל פון א מיטגליד אין ראט געווען נישט קיין כבוד, נאר א שווערע פליכט, וועלכע פיעל האבען אנגענומען מיט א שווער הארץ.

אין שפאניען און אין פארטוגאל האט ווייטער זיך געצויגען די טראגעדיע פון מאראנענטום. פיעל פון די מאראנען זענען שוין געווען אויסגעשטארבען, פיעל זענען פערברענט געווארען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אנדערע זענען אנטלאפען, אבער דאך איז נאך פערבליבען א גרויסע צאל מאראנען, וואס האט נישט געקענט ענטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואה פון זייערע עלטערן, אז זיי זאלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט — זיך ארויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאראנען האבען זיך איינגעגעסען אין ארגאניזם פון דעם הערשענדען פאלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אנגעזעהענע מענשען אין לאנד, זאגאר בישאפען און אינקוויזיטארען, וואס האבען נישט געקענט און נישט געוואלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאר אויסערליך געטראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. נאטירליך, איז אזא לאגע פאר דער קריסטליכער געזעלשאפט געווען אי אנ' אומגליק, אי א וועהטאג. אבער אנשטאט צו טאן דאס איינציג מעגליכע: אדער געבען די מאראנען דאס רעכט אפען צו ווערן יודען, אדער זיי ערלויבען פערלאזען דאס לאנד, האט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און שפיאנירען און אלץ נישט פערלירען די האפנונג, אז די מאראנען וועלען „תשובה" טאן. עס האבען ווייטער געפלאקערט די שייטערהויפענס, און די אויטא-דע-פע'ס זענען געווארען אזא אפטע ערשיינונג, אז דאס פאלק האט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגניגען — ווי אויף א יום-טוב.

איינער פון אזעלכע נאציאנאלע ימים טובים איז פארגעקומען אין מאדריד, אין 1680. דער שפאנישער קעניג, דער יונגער קארלאס II, האט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאסען, לכבוד זיין חתונה

מיט דער פראנצויזישער פרינצעסין מאריא-לואיזא פון ארלעאן, צו געבען דעם פאלק א גראנדיעזע „פארשטעלונג". לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-אינקוויזיטאר האט מען פון טאלעדא און פון די טורמען אין אנדערע שטעדט געבראכט קיין מאדריד 118 מאן, וואס זענען געווען פער'משפט דורכ'ן געריכט צום טויט. צווישען די פער'משפט'ע האט מען אויך געבראכט אנ'ערך 70 מאראנען. מיט א מאנאט פאר דער „פייערונג" האבען די העראלדען מודיע געווען איבער די גאסען, אז אין דעם און דעם טאג זאל דאס פאלק זיך צונויפקומען אויף דעם פלאץ אין מיטען שטאדט, וואו עס וועט פארקומען א אויטא-דע-פע. א גאנצען מאנאט האט מען געבויט עסטראדען, פאוויליאנען און א אמפיטעאטער פאר דער קעניגליכער פאמיליע. אין בעשטימטען טאג, דעם 30-ען יוני, זעקס אין דער-פריה האט פון הויף פון דער אינקוויזיציע אנגעהויבען ארויסגעהן די פראצעסיע. צווישען די געדיכטע רייהען פון המון, וואס האט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאנגען די פער'משפט'ע — באָרוועס, אין ארעסטאנטען-העמדלעך און פארבירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעמאָלט רויטע פיגורען פון טייוואלאנים, מיט אנגעצונדענע שטורקאצען אין די הענד, אין דער בעגלייטונג פון פיעל גלחים, וואס האבען געטראגען צלמים און פעהנער.

ווען די שרעקליכע פראצעסיע איז צוגעקומען צום פלאץ, האבען זיי שוין דארט אָבגעוואַרט דער קעניג, די קעניגין, די הויף-לייט, די הויכע דאמען און פערשידענע הויכגעשטעלטע פערזאנען. ביי התלהבות'דיגע אויסרופען פון המון האט מען די פער'משפט'ע צוגעפיהרט צום שייטער-הויפען, וואס האט זיך געפונען נישט ווייט פון דער קעניגליכער לאזשע. פלוצלונג האט זיך דערהערט א הארצרייסענדע שטים; דאס האט גערעדט די 17-יעהריגע מאראנין, די שענהייט פראנציסקא נייגויאיר: „האט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאגען פון דער רעליגיע, וועלכע איך האב אין זיך אנגעזויגען צוזאמען מיט'ן מילך פון מיין מוטער'ס ברוסט?", די יונגע קעניגין האט שטיל אבגעווישט א טרער פון די אויגען. באלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס-אינקוויזיטאר, מיט א קרייץ און א עוואנגעליום אין האנד און פארגעלעגט דעם קעניג צו שווערען, אז ער, אלס גלויביגער הערשער, וועט אהן רחמנות אויסרוימען די שונאים פון דער קירך און שטיצען די הייליגע אינקוויזיציע. דער קעניג האט געשוואוירען און נאך איהם

האָבען אויף אַ הויך קול געשוואוירען די איבעריגע הויכגעשטעלטע לײַט און דער המון האָט פֿײַערליך געשריען: „אָמן!". נאָך לאַנגע רעליגיעזע צערעמאָניעס, וואָס האָבען פֿערנומען דעם גאַנצען טאָג, האָט זיך אָנגעהויבען די טויט-שטראָף גופא. דעם קעניג האָט מען דערלאַנגט אַ שטורקאַץ, מיט וועלכען ער האָט אַלײן אָנגעצונדען דעם שײַטערהויפֿען. אײנע פֿון די פֿראַנצויזישע הויף-דאַמען, וואָס איז געווען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמואַרען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאַנגען צום טויט, האָט אַרויסגערופֿען אַ אַלגעמײנע פֿערוואונדערונג: אײניגע האָבען אַלײן זיך געוואָרפֿען אין פֿײַער אַרײַן, אַנדערע האָבען זיך געלאָזען פֿריהער אָבּרענען די הענד, דערנאָך די פֿיס און דאָס אַלץ איבערגעטראָגען מיט אַזאַ העלדענמוט, וואָס האָט ערשטוינען געמאַכט זאָגאַר דעם קעניג, וועלכער האָט נאָר בעדויערט, וואָס אַזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שײַן פֿון דער אמת'ער אמונה".

אין פּאָרטוגאַל איז די מאַראַנען-לאַגע געווען נאָך מעהר פֿערשאַרפֿט, דאָרט האָט די אַלטע אָפּאָזיציע געגען דעם בלוטיגען אינקוויזיציאָנס-געריכט נישט אויפֿגעהערט. ווען פּאָרטוגאַל האָט זיך בעפֿרײַט פֿון דער שפּאַנישער איבער-מאַכט (אין 1640), האָט דער פּאָרטוגאַלישער קעניג געהאַט בדעה מבטל צו מאַכען דעם טריבונאַל פֿון דער אינקוויזיציע. אונטערוואַרטעט האָבען אין דער דאָזיגער אַגיטאַציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בעטײליגט די יעזואיטען, וועלכע האָבען זיך איבערצײַגט, אַז פֿון די רדיפות אויף די מאַראַנען קומט קײן גוטס נישט אַרויס און אַז די אינקוויזיציע רואינירט נאָר דאָס לאַנד, אין וועלכען די מאַראַנען שפּיעלען אַ גרויסע עקאָנאָמישע ראָליע. דער פּויפּסט האָט ערלויבט די מאַראַנען שיקען אַ פֿאָרשטעהער קײן רוים, וואו זיי זאָלען ערקלערען זײערע טענות. די מאַראַנען האָבען אוועקגעשיקט אַ דעפּוטאַציע קײן רוים, וועלכע האָט דאָרט בעוויזען מיט פֿאַקטען, אַז די אינקוויזיציע אַרעסטירט און פּײַניגט בײַ דעם מינדסטען חשד, צווינגט די אַרעסטירטע דורך ענוים זיך מודה זײַן אין דער בעשולדיגונג און פֿערמאַטערט צום טויט דורך הונגער. דאַן האָט דער פּויפּסט (אָקטאָבער 1674) אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל וועגען אָבשטעלען אויף אַ צײַט די טעטיגקײַט פֿון די טריבונאַלען און איבערשיקען קײן רוים אין דעם הויפּט-געריכט פֿון דער אינקוויזיציע די קאָפּיעס פֿון אַלע פּראָצעסען וועגען די מאַראַנען, וואָס

זענען שוין פער'משפט געווארען. די אנהענגער פון דער אינקוויזיציע אין פארטוגאל האבען געמאכט א ליארם און איינגעארדענט פאלקס-פראטעסטען. אין צוויי יאהר ארום האט דער נייער פויפסט ווידער ערלויבט די טריבונאלען אין פארטוגאל, אבער מיט דעם תנאי, אז די טויט-אורטיילען, פערשיקונגען און קאנפיסקאציעס זאלען קאנטראלירט ווערן דורך איהם, דעם פויפסט אליין. די אינקוויזיטארען האבען אבער זיך ענטזאגט פון דער פאדערונג און דער פויפסט האט ענדליך געמוזט נאכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאלען א אונבעגרענצטע מאכט אהן שום קאנטראליע.

שוין אין א יאהר ארום נאך דער לעצטער פויפסטליכער בולע (1682) האבען די שייטערהויפענס אין פארטוגאל ווידער אויפגעפלאקערט און איינגעשלונגען פיעל נייע קרבנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געווען דער טויט פון מאראנישען פאעט אנטאניא יוסף, איינער פון די בעסטע פארשטעהער פון דער פארטוגאלישער ליטעראטור. זיינע דראמען אין דער פארטוגעזישער שפראך האבען אויף דער סצענע געהאט א גרויסען ערפאלג. זייענדיג אין הארצען א יוד, האט אנטאניא פריהער זעהר פארזיכטיג אויסבעהאלטען זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און כדי צו פערבלענדען די אויגען פון די קריסטע איז ער געווארען א מאנאך. דאן האט ער פערבראכט עטליכע יאהרען אין בראזיליען און דערנאך זיך אומגעקערט קיין ליסאבאן. דא האבען די שפיאנען ענטדעקט, אז נאך אויפ'ן 37-ען יאהר האט אנטאניא געהיים זיך מל געווען און איז איבערגעגאנגען צום יודענטום. מען האט איהם באלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאנס-געריכט און דא האט ער פאר די ריכטער געהאלטען א מערקווירדיגע פייערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האט ער געזאגט, — אז איך גלויב מיט'ן גאנצען הארצען אין משה'ס תורה. איהר אליין זענט מודה, אז די דאזיגע רעליגיע איז געגעבען געווארען דורך גאט און אז אמאל האט גאט זי ליעב געהאט; איך ווידער גלויב, אז נאך יעצט איז זי געליעבט ביי גאט. איהר, רעכנענדיג, אז גאט האט געביטען זיין מיינונג און האסט איצט דאס, וואס ער האט אמאל ליעב געהאט, פער'משפט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אז גאט קען זיין מיינונג נישט בייטען. איהר בעקלאגט זיך אויף די מחמד'נער, אז זיי האבען מיט'ן שווערד פערשפרייט זייער רעליגיע, אבער מיט וואס-זשע זענט

איהר בעסער, קריסטען, וועלכע פערשפרייטען זייער רעליגיע דורך שייטערהויפענס? די רדיפות פון די אלטע געצענדיענער געגען די גרינדער פון אייער רעליגיע דיענען פאר אייך אלס א בעוויי, אז אייער רעליגיע איז די אמת'ע; פארוואס־זשע טוט איהר אליין דאס, וואס עס האט אמאל געטאן אייער בעדריקער דיאקלעטיאן, און בעגעהט זיך מיט אונז אזוי, ווי מען איז אמאל זיך מיט אייך בעגאנגען? איהר פאדערט, אז מיר זאלען ווערן קריסטען, אבער פארוואס־זשע זענט איהר אליין נישט מקיים דאס, וואס איהר פאדערט פון אונז? אויב איהר בעזיצט נישט די אייגענשאפטען, וואס פאסטען פאר'ן קריסטענטום, טא זייט ווינציגסטענס סתם מענשען, וועלכע אנערקענען פשוט, אהן שום רעליגיע, מיט זייער נאטירליכען מענשליכען געפיהל, אז מענשען דארפען זיך נישט בעגעהן מיט אנדערע מענשען, ווי ווילדע חיות. אויב איהר האלט זיך פאר די בעליעבטע קינדער פון גאט, וועלכע ער האט געשאנקען די אמת'ע רעליגיע, — פאסט דען פאר קינדער, וואס האבען בעקומען א רייכע ירושה, צו רודפ'ן זייערע ארימע ברידער, וואס האבען קיין ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח מיט זיין אייגענער קראפט; אויב איהר ווידער פערשפרייט אייער תורה דורך שווערד און פייער, דורך ענוים, דאן בעווייזט איהר נאר איהר שוואכקייט. טוט א טראכט וועגען די קינפטיגע דורות. אויב אימיצער וועט וואגען אין דער צוקונפט צו זאגען, אז אין אונזער צייט זענען די פעלקער פון אייראפא שוין ציוויליזירט געוועזען, וועלען אלע אנווייזען אויף אייך, ווי אויף א בעוויי, אז זיי זענען נאר געוועזען בארבארען און פראים".

די רעדע פון דאזיגען גרויסען מענשען, וועלכער האט זיך שוין אין יענער צייט ארומגעטראגען מיט די גרויסע אידעען פון 18-טען יאהרהונדערט וועגען פרייהייט און מענשליכקייט, האבען, נאטירליך, געפונען פאר זיך נאר פערשטאפטע אויערען, און אנטאניא איז פערמשפט געווארען צום טויט. ער איז שוין דעמאלט 60 יאהר אלט געוועזען און זיין מערקווירדיגע עקשנות האט ארויסגערופען פערוואונדערונג און ענטציקונג. מען האט איהם געפיהרט צום טויט מיט גרויס פאראד, אין אנוועזענהייט פון קעניג אליין, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען, ער זאל תשובה טאן, און איהם צוגעזאגט א לעבענס-לענגליכע פענסיע; אנטאניא איז אבער געבליבען שטום. זיין טויט איז געוועזען א שרעקליכער. פריהער האט מען פון איהם אבגעשונדען די הויט און די נעגע-

פֿון די פֿינגער און דערנאָך ערשט אַריינגעוואָרפֿען אין פֿייער. און נאָך אויפ׳ן שייטערהויפֿען, ווען דאָס פֿייער האָט איהם אַרומגעהאַפּט פֿון אַלע זייטען, האָט ער נישט אויפֿגעהערט צו שרייען איינס: אַז עס איז מיאוס און העסליך צו בעגעהן זיך אַזוי מיט אַ מענשען, וואָס גלויבט אין זיין רעליגיע...

די שטים פֿון אַנטאָניאָ יוסף איז אָבער דאָך נישט געבליבען אָהן אַ אָבקלאַנג. אין גיכען האָבען אין אייראָפּאַ אָנגעהויבען זיך הערען נייע שטימען וועגען מענשליכקייט און פֿרייהייט און עס איז פֿאָרט געקומען אַ סוף צום פֿינסטערען קלעריקאַליזם און דער אַכזריות׳דיגער אינקוויזיציע. אין פּאָרטוגאַל גופֿא האָבען אין גיכען אָנגעהויבען צו־בלאָזען נייע ווינטען און דער מיניסטער־רעפֿאָרמאַטאָר פּאָמבאַל האָט אָבגעשאַפֿט דעם יעזואיטען־אָרדען און אָבגעשטעלט אַלע פּראָצעסען פֿון דער אינקוויזיציע געגען די מאַראַנען. שפּעטער, אין יאָהר 1774, האָט ער בכלל שטאַרק בעגרענצט די טעטיגקייט פֿון די אינקוויזי־ציאָנס־געריכטען. אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט: אין פּאָרטוגאַל זענען שוין קיין מאַראַנען כמעט ווי נישט געווען, ווייל די אַלע, וואָס האָבען איינגאַנצען זיך נישט אַסימילירט מיט דער אַרומיגער בעפֿעל־קערונג, זענען זיך צולאָפֿען איבער אַלע עקען וועלט.

אין 17־טען יאָהרהונדערט האָט זיך פֿאַר יודען געעפֿענט אַ נייע לאַנד, פֿון וועלכען זיי זענען צוריק מיט פֿיערטהאַלבען הונדערט יאָהר פֿערטריבען געוואָרען — דאָס גרויסע ענגלאַנד, וואָס איז צו יענער צייט געווען שוין אַ ערשטקלאַסיגע מלוכה. פֿאַר דעם לאַנגען פּעריאָד, וואָס די טהירען פֿון דעם לאַנד זענען פֿאַר יודען געווען געשלאָסען, פֿלעגען דאָך פֿון צייט צו צייט אַריינדרינגען אַהין איינצעלנע יודען, אָבער יענע האָבען געמוזט טראָגען אויף זיך די מאַסקע פֿון קריסטענ־טום. דאָרט האָבען נאָר געקענט וואוינען די מאַראַנען, וועלכע זענען אָפֿיציעל גערעכענט געוואָרען פֿאַר שפּאַניער, האָבען בעזוכט די קאַטוי־לישע קירך און נאָר געהיים געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האָבען אָבער נישט אויפֿגעהערט צו וואַרפֿען אַן׳אויג אויף דער רייכער מלוכה און געהאָפֿט, אַז סוף כל סוף וועלען זיי דאָרט געפֿינען אַ מקום מנוחה. די הויפּט־צענטרען פֿון דעם וועלט־האַנדעל זענען דעמאָלט געווען האָלאַנד און ענגלאַנד, וועלכע האָבען שטאַרק קאָנקורירט צווישען

זיך. עס איז דעריבער געוועזען גאנץ נאטירליך, וואס די יודען אין האלאנד, וועלכע זענען געשטאנען אין נאהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס-לייט פון ענגלאנד, האבען נישט אויפגעהערט ארויסקיקען אויף א גוטער געלעגענהייט, צו קענען פריי אריבער-שווימען צום ענגלישען ברעג, וואס איז אזוי נאהענט געוועזען פון האָ-לענדישען.

די רעוואלוציע פון 1649, ווען די מאכט איז איבערגעגאנגען צו דער פארטיי פון דעם מעכטיגען קראמוועל, האט געעפענט פאר די יודען א ברייטע פערספּעקטיווע. צווישען דער פארטיי פוריטאנער, וועלכע האבען בעקומען די אויבערהאנד אין פארלאמענט און אין דער ארמעע, זענען געוועזען זעהר שטארק די טראדיציעס פון דער ביבעל; די אידע-אלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געוועזען די הויפּט-יסודות פון זייער אמונה און דאס אלץ האט זיי געדארפט נאָ-הענט מאכען צום יודישען פאלק. פיעל פון די פוריטאנער האבען געטרוימט וועגען דעם, אז דאס „אויסדערוועהלטע פאלק" וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפארמירטער קירך, און צווי-שען זיי איז זאגאר געוועזען א סעקטע, וואס האט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין א נאהענטער וועלט-איבערקעהרעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריס-טען. ביי אזא פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאפט ענטשטאנען א געדאנק, אז מען דארף מיט עפעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האט די מאראנישע קאלאניע אין לאנדאן פערשטאנען, אז דער מאמענט איז גינסטיג פאר יודען, און דערלאנגט דעם מיליטערישען ראט א פעטיציע וועגען אָבּ-שאפען דאס געזעץ, וואס פערבאט יודען צו וואוינען אין ענגלאנד. דער ראט האט אבגעלעגט די דאזיגע פראגע אויף א געוויסער צייט, ווייל דעמאלט זענען אויף דער טאגעס-ארדנונג געשטאנען וויכטיגערע פראגען. עס איז אבער געוועזען קלאר, אז ווען מען זאל ענטוויקלען א שטארקע אגיטאציע און מיט פערשטאנד אויסנוצען דעם מאמענט, וואלט מען געקענט אויפטאן עטוואס וויכטיגעס פאר יודען. עס זענען נויטיג געוועזען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואס זאלען וויסען, ווי אזוי צו פיהרען די דאזיגע אגיטאציע, און אזא מענש האט זיך ענדליך בעוויזען, דאס איז געוועזען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער איז אליין

געוועזן נישט פון די גרויסע גייסט-מענשען, האט אבער דערפאר בעזעסען יענע אלע אייגענשאפטען, וועלכע זענען נויטיג געוועזן פאר זיין ראליע אלס אגיטאטאר און שתדלן.

נאך אין 1650, ווען ר׳ מנשה האט פערעפענטליכט זיין ווערק „די יודישע האפנונג״, וואו ער האט גערעדט וועגען דעם, וואס אין אמעריקא האט מען כלומר׳שט געפונען די רעשטען פון די עשרת השבטים, האט ער מיט א טעאלאגישען פשט׳על געוואלט בעווייזען, אז ענגלאנד דארף אריינלאזען צו זיך יודען: די יודען זענען שוין צוזייהט און צושפרייט איבער אלע לענדער, אויסער ענגלאנד. כדי עס זאל קומען משיח, וועלכער דארף צונויפזאמלען די יודען „פון אלע עקען וועלט״, איז נויטיג, אז זיי זאלען זיין אומעטום; אלזא, אויב די יודען וועלען אריינגעלאזען ווערן קיין ענגלאנד, וועט קומען משיח, ווי עס האבען פארגעזאגט די נביאים. דא, אין די מיסטישע חקירות, איז ר׳ מנשה זיך צונויפגעגאנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, וועלכע האבען אויך, אויף זייער שטייגער, געטרוימט וועגען דעם נאהענטען קומען פון משיח. די טעאלאגישע חקירות פון ר׳ מנשה זענען געוועזן צוגעפאסט צום געשמאק פון יענער עפאכע און האבען געדארפט מאכען א איינדריק. אויף די גוטע הערצער פון יענע ענגלענדער, וואס זענען געוועזן פריינדליך געשטימט צו יודען, האבען אויך געדארפט ווירקען די ערצעהלונגען וועגען יענע שרעקליכע ענוים, וואס עס זענען אויסגעשטאנען די מאראנען אין שפאניען און אין פארטוגאל. אבער נאך מעהר, ווי די בלויזע סימפאטיעס, האבען דא געשפילט א ראליע די עקאנאמישע אינטערעסען פון ענגלאנד.

קראמוועל האט פון לאנג זיך ארומגעטראגען מיט א געדאנק וועגען דער נויטיגקייט אבצוציהען די גרויסע יודישע סוחרים פון אמשטערדאם קיין לאנדאן און דערמיט בעקומען די אויבערהאנד איבער דעם שפאנישען מארק. קראמוועל איז דעריבער אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט ר׳ מנשה בן ישראל, אלס א פארשטעהער פון דער אמשטערדאמער קהלה. איהם האט מען זאגאר ארויסגעשיקט א פאספארט, כדי ער זאל קענען קומען קיין לאנדאן, נאר די צוויי-יעהריגע מלחמה צווישען ענגלאנד און האלאנד (1652—54) האט געשטערט די דאזיגע רייזע. ווען די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז קיין לאנדאן געקומען דער שוואגער פון ר׳ מנשה, אבארבאנעל-דארמידא, און פארגעשטעלט דעם פראטעקטאר קראמוועל א פעטיציע וועגען אריינלאזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבען געווארען דעם רייכס־ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן געקומען ר׳ מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר׳ מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל׳ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע״ וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ״, אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגען זענען אבער מעהרסטענטייל געווען געגען יודען. איבער א אונבעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויפגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מעהרהייט פון דער ענגלישער געזעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דער יודענפראגע און נאר יזין איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פערמעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל׳ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און וויטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינציפיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל געבליבען נישט בעשלאסען, האט ר׳ מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

ארויסגעלאָזען אין ענגליש א ווערק „די פערטיידיגונג פון יודען", וואו
ער האט זעהר אויספיהרליך אבגעלייקענט אלע מיטעלאלטערישע בעשול=
דיגונגען געגען יודען און מיט הייסע ווערטער זיך געווענדעט צו די גע=
פיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אבער אין גיכען אויסגעקומען
זיך איבערצייגען, אז זיין אגיטאציע האט נישט געבראכט דעם גע=
וואונשטען רעזולטאט. קראמוועל אליין האט נישט אויפגעהערט זיך
בעציהען פריינדליך צו ר' מנשה'ן און איהם זאגאר בעשטימט א יעהרליכע
פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפאטיע און מיטגעפיהל
האבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און
שריפטשטעלער, אבער די געזעלשאפט אין אלגעמיין איז נאך נישט גע=
ווען אויף אזוי וויט פריי און ליבעראל, אז זי זאל איינשטימען אויף
דער איינוואנדערונג פון יודען, און מיט א צובראכענעם הארץ האט ר' מנשה
געמוזט פערלאזען ענגלאנד און אבפאהרען צוריק קיין אמשטערדאם.
ער איז זאגאר נישט דערפאהרען ביז דערהיים און איז אויפ'ן וועג
געשטארבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אכטיעהריגע ענערגישע אגיטאציע, וואס ר' מנשה האט גע=
פיהרט, איז דאך געבליבען נישט אהן א געוויסער ווירקונג. די פא=
דערשטע פאראד=טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאכט
פאר יודען, דערפאר האט מען זיי אבער אריינגעלאזען דורך דער
הינטער=טהיר; די פראגע וועגען דער יודישער איינוואנדערונג איז גע=
בליבען אפען, אבער דאך איז אין לאנדאן אין א האלב=לעגאלער
פארם געבליבען א קליינע יודישע געמיינדע. ביסלעכווייז האבען די
יודען דארט בשתיקה זיך איינגעאָרדענט. זיי האבען שוין געהאט א
שטיקעל ערד אויף א בית=עלמין און א פריוואטע שוהל. ווען קארלוס
דער צווייטער איז ווידער געווארען קעניג (1660), איז די יודישע לאגע
אין ענגלאנד, געגען אלע ערווארטונגען, פעסטער געווארען. נאך זע=
נענדיג אין גלות האט קארלוס צוגעזאגט א פארשטעהער פון יודען, אז
ווי נאר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאן טובות
יודען און פערלייכטערן זייער לאגע. דערפאר האט קארלוס געפאדערט פון
די יודען א געלד=שטיצע, און איינינע יודישע פינאנסיסט‍ן האבען
איהם געגעבען בתורת מתנה א גרויסע סומע געלד. דער קעניג האט
זייןווארט געהאלטען. אין די ערשטע יאהרען פון זיין קעניגען האט
די צאהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האט שוין געוואגט
אויסצובויען א שוהל, וואו מען האט געדאווענט עפענטליך, און איינ=

געלאַדען צו זיך אַ רב. די ענגלישע קאָנסערוואַטאָרען זענען באַאונרוהיגט געוואָרען און די לאָרדען און קויפלייט האָבען אָנגעהויבען שיקען צום קעניג פּעטיציעס, אַז מען זאָל פֿערמאַכען פֿאַר יודען די טהירען פֿון לאַנד, „למובת דער רעליגיע און דעם פֿאָטערלאַנד". יודען פֿון זייער זייט ווידער האָבען אויך געשיקט פּעטיציעס צום קעניג און געבעטען צו שיצען זיי, אַלס טריַיע אונטערטאַנען. דער קעניג האָט זיי געענטפֿערט, אַז זיי קענען ווי פֿריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאַנד, אָבער מיט דעם תנאַי, אַז זיי זאָלען זיך פֿיהרען פֿרידליך און רוהיג. די אַגיטאַציע געגען יודען האָט אָבער נישט אויפֿגעהערט און אין 1673 האָט דער רייכס-פּראָקוראָר געוואָלט פֿערפֿיהרען אַ פּראָצעס געגען דער יודישער קהלה דערפֿאַר, וואָס זי האָט זיך אַליין גענומען דאָס רעכט פֿון עפֿענטליכען גאָטעס-דינסט, ווערהענד לויט די ענגלישע געזעצען האָט נאָר די אַנגליקאַנישע קירך אַליין פֿולע פֿרייהייט; דער קעניג האָט אָבער בעפֿוילען דעם פּראָקוראָר אָבצושטעלען דעם פּראָצעס און יודען צו-רוה לאָזען.

בײַ דערזעלבער פּאָליטיק האָט זיך אויך געהאַלטען דער קעניג יאַקוב II און נאָך פֿעסטער איז געוואָרען די יודישע לאַגע אין דער צייט פֿון ווילהעלם III (1688 — 1702). בײַ זיין קעניגען איז די האַנדעלס-פֿערבינדונג צווישען האָלאַנד און ענגלאַנד געוואָרען אַזוי פֿעסט, אַז די יודען פֿון אַמשטערדאַם און לאָנדאָן זענען געווען ווי צוויי גרופּען פֿון איין קהלה. די רעגירונג האָט געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פֿאַקט, וואָס די יודישע גרויסע באַנקירען האָבען אַרומגענומען מיט זייערע פֿינאַנציעלע אָפּעראַציעס גאַנץ ענגלאַנד, האָלאַנד און די אַמעריקאַנישע קאָלאָניעס, אַזוי אַז אָהן דעם יודישען קאַפּיטאַל וואָלט די ענגלישע אינדוסטריע שטאַרק געפֿאַלען. ביסלעכווייז האָט די ענגלישע געזעצגעבונג געמוזט אָבשאַפֿען די שטרענגע געזעצען געגען יודען, הגם נאַטוראַליזירט זענען געוואָרען נאָר איינצעלנע פֿון זיי און אין אַלגעמיין האָבען די יודען נאָך אַלץ זיך גערעכענט פֿאַר „אויסלענדער". אין 1723 האָט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט ערלויבט יודען צו נעהמען אין אַרענדע ערד און דערבײַ זענען פֿון דער שבועה-פֿאָרמעל, וואָס פֿלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאָטאַריעלען אַקט, אַרויסגעלאָזען געוואָרען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע". אין 1740 האָבען בעקומען דאָס רעכט צו נאַטוראַליזירען זיך אין די ענגלישע קאָלאָניעס פֿון אַמעריקאַ יענע יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט מעהר ווי זיבען יאָהר.

אין עטליכע יאהר ארום איז אין פארלאמענט אריינגעטראגען געווארען א ביל וועגען דער נאטוראליזאציע פון יודען אין ענגלאנד אליין. עס האט זיך אנגעהויבען א הייסער פארטיי-קאמפף. צוערשט איז אין יאהר 1753 דורכגעגאנגען אין דער אויבערשטער פאלאטע דער פראיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אלע יודען, וואס וואוינען שוין אין ענגלאנד איבער דריי יאהר; די נאטוראליזירטע האבען בעקומען אלע רעכטען, אויסער דאס רעכט זיך צו בעטייליגען אין די וואהלען און צו פערנעהמען מלוכה-שטעלעס. ווען דער פראיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פאלאטע, האט ער בעגעגענט א שטארקע אפאזיציע מצד די טארען (קאנסערוואטארען). אלס אנהענגער, דאגעגען, פון דעם געזעצפראיעקט האבען זיך ארויסגעשטעלט די וויגען (ליבעראלען), וועלכע האבען אנגעוויזען אויף דער וויכטיגער ראליע פון יודען אין עקאנאמישען לעבען און אויסגערעכענט, אז די יודען שטעלען-צו א צוועלפטעל חלק פון אלע מלוכה-הכנסות און האבען אין זייערע הענד א צוואנציגסטעל פונ'ם גאנצען אויסלענדישען האנדעל. נאך א לאנגען קאמפף האבען די וויגען מנצח געווען: דער געזעצפראיעקט איז דורכגעגאנגען און בעשטעטיגט געווארען דורכ'ן קעניג. אבער דא האט זיך אנגעהויבען א שטארקע אגיטאציע אויסערהאלב דעם פארלאמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאנדאן האבען אנגעהויבען שיקען פעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און אין אלע עפענטליכע ערטער האבען אגיטאטארען געהאלטען רעדעס געגען יודען, אין די גאסען האט מען געמאכט פראצעסיעס און דעמאנסטראציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ-פראיעקט. די רעגירונג האט זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען אויפגעבלאזענעם פראטעסט פון „פאלק” און געמוזט נאכגעבען: אין 1754 איז דאס געזעץ וועגען דער נאטוראליזאציע פון די יודען בטל געווארען. די בעשרענקונגען פאר די ענגלישע יודען זענען אלזא פערבליבען אין זייער קראפט, און דאס האט געהאט א דעמאראליזירענדע ווירקונג אויף א טייל פון דער ספרדישער אריסטאקראטיע אין לאנדאן. אייניגע פון די ספרדים האבען אנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אריינטרעטען אין דער העכערער געזעלשאפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אזוי האבען זיך אבגעזאגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאמיליעס, וואס זענען דערנאך בעוואוסט געווארען אין דער גאנצער וועלט: דיזראעלי, ריקארדא, אגוליאר. אנדערע ספרדישע פאמיליעס

זײנען ביסלעכװײז אַסימילירט געװאָרען אין דער ענגלישער געזעלשאַפט, פערבליבען בײ זײער רעכטלאָזיגקײט און בײ זײער יודישקײט זײנען נאָר די אשכּנזים; זײ זײנען געװען פּשוט'ע קלײנע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די היכלע פענסטער און זיך בענוגענט מיט דעם ביסעל רעכט, װאָס זײ האָבען געהאַט. װי אין האָלאַנד, האָבען אויך דאָ די אשכּנזים געהאַט זײערע בעזונדערע שוהלען, געמײנדעס, רבנים און זיך אָבגעטײלט פון די ספרדים, װעלכע האָבען געקוקט אויף זײ פון אויבען אַראָב.

אין פראַנקרײך זײנען נאָך דעם דעקרעט פון 1394 װעגען גירוש פון יודען פערבליבען נאָר קלײנע יודישע גרופּען אין פּראָװאַנס (מאַרסעל) און אין די פּויפּסטליכע פּראָװינצען (אַװיניאָן). אין דעם אויטאָנאָמישען מאַרסעל האָבען יודען געלעבט רוהיג, ביז די שטאָדט איז נישט פעראײניגט געװאָרען מיט די פּראָװינצען פון דער קעניגליכער קרוין, װעלכע האָט אויך פון דאָרטען אַרויסגעטריבען די יודען (1501). דאָך האָבען די זיהן פון דער אײביג-גע'רודפ'טער אומה בעװיזען אַרײנצודרינגען אויך אַהינצו און אין 17-טען יאָהרהונדערט זעהען מיר אין מאַרסעל אַרויסװאַקסען, װי פון אונטער דער ערד, אַ גאַנץ בעדײטענדע יודישע געמײנדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אַנקלאָגען קײן פּאַריז, די רעגיערונג שיקט פעראָרדנונגען װעגען אַרויסטרײבען די יודען. אָבער די יודישע קאָלאָניע פערבלײבט דאָך. די רעגיערונג האָט פערשטאַנען, מיט װאָס די אַנקלאָגען פון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און װאָס איז זײער אמת'ע כּונה; אין 1681 האָט דער בעריהמטער פינאַנצמיניסטער קאָלבער געשריבען: „די קאָמערץ-קנאה װעט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפ'ן די יודען, אָבער מיר דאַרפען שטעהן העכער פון די דאָזיגע געפיהלען, װאָס שטאַמען פון פערזענליכע אינטערעסען, און לאָגיש בעטראַכטען, אויף װיפיעל נוצליך עס איז פאַר דער מלוכה די האַנדעלס-טעטיגקײט פון די יודען, װעלכע נעהמט אַרום, אַ דאַנק זײערע פערבינדונגען מיט זײערע ברידער, אַלע טײלען פון ערד-קוגעל". דערזעלבער מיניסטער האָט געמוזט געהן געגען זיך אַלײן און שפּעטער מיט אַ יאָהר אונטערשרײבען אַ בעפעהל װעגען אַרויסטרײבען די יודען, װאָס האָבען זיך אונגעזעצליך בעזעצט אין

מאַרסעל, אָבער דאָס לעבען איז שטאַרקער פון יעדען געזעץ און אויך נאָך דעם בעפעהל זענען יודען פערבליבען אין מאַרסעל.

פון די טויזענדער מאַראַנען, וואָס די שרעקליכע אינקוויזיציע האָט אַרויסגעוואָרפען און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, איז אַ הייפעל וואַנדערער אַריינגעדרונגען אויך קיין דרום־פראַנקרייך. נאָך אין 16־טען יאָהרהונדערט האָבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באַיאָן און אַנדערע שטעדט, וואו זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילי־קען. געהיים האָבען זיי אָבגעהיט די געבאָטען פון דער יודישער רעליגיע, נאָר צווישען פאָלק זענען זיי געווען בעוואוסט אונטער׳ן נאָמען „נייע־קריסטען״ און אַלס פּאָרטוגאַלישע סוחרים זענען זיי שטאַרק געאַכטעט געוואָרען. אין 1550 האָט דער קעניג הענריך II אַרויסגעגעבען די „נייע־קריסטען״ אַ חאַרטיע, אַז זיי מעגען וואוינען און פריי האַנדלען אין באָרדאָ און אין אַנדערע שטעדט פון דרום. ווען די בעפעלקערונג האָט אָנ־געהויבען זיך בעציהען פיינדליך צו די געהיימע יודען און מסר׳ן זיי פאַר דער מאַכט, איז די דאָזיגע חאַרטיע פון קעניג געווען אַ גוטע שמירה פאַר די מאַראַנען. ערשט אין יאָהר 1615, ביי לודוויג XIII, איז אַרויס אַ קעניגליכער בעפעהל, אַז די קריסטען טאָרען נישט אויס־בעהאַלטען ביי זיך די געהיימע יודען און האָבען מיט זיי בעציהונגען. פיעל מאַראַנען האָבען דעמאָלט פערלאָזען פראַנקרייך און די איבער־געבליבענע האָבען אָנגעהויבען נאָך קונציגער זיך פערמאַסקירען; אַזוי איז פון דעם קליינעם הייפעלע איבערגעבליבענע מאַראַנען מיט דער צייט אויסגעוואַקסען אַ גרויסע יודישע געמיינדע. אין 1636 זענען אין באָרדאָ געווען זעקס און דרייסיג מאַראַנישע פאַמיליעס פון 167 נפשות, וואָס זענען אָפיציעל אָנערקענט געוואָרען פאַר „טרייע קאַטויליקען״. יענע פון זיי, וואָס זענען געבוירען געוואָרען אין פראַנקרייך, זענען מיט דער צייט נאַטוראַליזירט געוואָרען און בעקומען אַלע רעכטען. פון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט די פאַמיליעס מענדעס, סאַספּאָרטאַס, אַל־חאַרעס, פורטאַדאָ, אַליווייראַ, וועלכע האָבען זיך פערנומען מיט גרויס־אינדוסטריע. ביסלעכווייז וואַרפען זיי פון זיך אַראָב די מאַסקע און אין אָנהויב פון 18־טען יאָהרהונדערט טרעטען זיי שוין אָפען אַרויס אַלס אָפענע יודען, טויפען נישט זייערע קינדער און היטען עפענטליך די יודישע געזעצען. פונ׳ם יאָהר 1730 ווערט די יודישע געמיינדע אָנערקענט דורך דער רעגיערונג און פון דעמאָלט אָן ווערט די צאָהל יודען אין באָרדאָ אַלץ גרעסער. אין מיטען 18־טען יאָהרהונדערט געפינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אוויניאָן און פון די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערען זעהר נישט פריינדליך אויפגענומען פון די „אַלט-בעזעסענע" ספרדים, וואָס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרייען האַנדעל נישט בלויז אין דרום-פראַנקרייך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פּאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטיידיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען דער רייכער און געבילדעטער ספרדי יעקב-ראָדריגעס פעריירא, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב-שטומע, אַ פריינד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואָס פלעגען קומען קיין פּאַריז, האָבען געדאַרפט בעווייזען זייערע דאָקומענטען פאַר פעריירא, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פּאַריז.

נאָך פיעל בעדייטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פראַנקרייך נאָכדעם, ווי די פראַנצויזען זענען אַריינגעדרונגען אין די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען. ווען לודוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואָס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צייטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט-געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרייבען פון דאָרטען די יודען. דאָס וואָלט שוין אָבער געווען צו-פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווערער געמיט האָט ער געמוזט אָנ-בערנעהמען די יודען אונטער זיין „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טייער; דאָס קען מען זעהן דערפון, וואָס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטייער פון $10 \frac{1}{2}$ פלאָרין, אויסער יענע שטייערן, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטייערן פאַר דער „אַפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטייער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די צאהל פון די יודישע פאמיליעס אין מעץ טאר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דארפען וואוינען אין א בעזונדער קווארטאל און צאהלען, אויסער דער אלגעמיינער יעהרליכער סומע פון 20,000 ליווער פאר דעם וואוינרעכט, אויך פערשידענע צינזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אנשטאלטען. דאס רעכט פון האנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאך מעהר בעגרענצט געווארען און פאר די יודען איז נאר פערבליבען די וואכערייא. אין עלזאס, וואו פיעל יודען האבען געוואוינט אין די דערפער, פלעגען זיי בארגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער תבואה און אנדערע דארפס־פראדוקטען און דעריבער זענען זיי פערהאסט געווארען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס־האנדעל פון די יודען אין עלזאס איז בעשטאנען נאר פון האנדעל מיט יובעליר־אויסארבייטונגען און מיט פיה, אבער אויך דא האבען זיי ווינציג פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון א קריסטליכען שריפט־שטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאס געווען זעהר ווינציג רייכע מענשען.

דער ערד־בעזיצער האט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער האט געדריקט דעם פויער, וואס איז געווען זיין לייב־אייגענער. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט דער יוד געמוזט צאהלען דעם ערד־בעזיצער א ספעציעלען שטייער, אבער אויך מיט דעם שטייער האט דער פריץ געקענט צו יעדע צייט ארויסטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט ווי א פרעמדען. ווען א יוד איז געשטארבען, האבען זיינע קינדער געדארפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם א חסד, ער זאל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האט א יוד געוואלט איבערפאהרען פון איין ארט אין צווייטען, האט ער געהאט צו טאן מיט פאספארט־בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספעציעלע שטייערען. אזוי, צום ביישפיעל, פאר אריינפאהרען קיין שטראסבורג און אין אנדערע שטעדט האט יעדער יוד געמוזט צאהלען פונקט אזא „לייב־שטייער", ווי מען האט געצאהלט פאר אריינפיהרען פיה. אין דער־זעלבער צייט האט די אדמיניסטראציע געזארגט, אז די יודישע בע־פעלקערונג זאל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט די צאהל חתונות. די אדמיניסטראציע האט זיך אויך אריינגעמישט אין אינערליכען יודישען לעבען און געפאדערט, אז די אויסגעקליבענע רבנים זאלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפט פון 18-ען יאָהרהונדערט האָט די געזעלשאַפט אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט יודען און וועגען דער יודענפראַגע איז געפיהרט געוואָרען אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור אַ הייסע פּאָלעמיק. דער בעריהמטער פראַנצויזישער שריפטשטעלער וואָלטער, דער טאָן-געבער פון יענער עפּאָכע, וועלכער האָט געהאַט געוויסע פּריוואַטע חשבונות מיט איינצעלנע יודען, איז אַרויסגעטרעטען אין „פילאָזאָפישען לעקסיקאָן" מיט אַ שאַרפען אַרטיקעל געגען גאַנצען יודענטום. אַלס פרייזיניגער, האָט וואָלטער נישט געקענט שטעלען זיך אויף דעם שטאַנדפּונקט פון די קלעריקאַלען און בעמערקט, אַז ברענען יודען אויפ'ן פייער ראַטעט ער נישט, אָבער קעמפּפען געגען זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודען זענען נישט מעהר, ווי קרעמער, געלד-פרעסער און באַרבאַרען, וואָס טראָגען אין האַרצען אַ שנאה צו אַלע פעלקער. געגען די אָנפאַלען פון וואָלטער איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ שענער פערטיידיגונג פון דער יודישער אומה דער געבילדעטער ספרדי פון באָרדאָ יצחק פינטאָ, וועלכער האָט געוואוינט אין האָלאַנד און איז בעריהמט געוואָרען מיט זיין ווערק „וועגען לוקסוס". „וואָלטער — האָט פינטאָ געשריבען אין ווערק — וויל נישט זעהן די יודען אויף די שייטערהויפענס; אָבער צי איז דען די פעדער ווינציגער שעדליך, איידער די ווירקונג פון פייער? די ווירקונג פון דער פעדער איז נאָך שעדליכער דערמיט, וואָס זי געהט איבער צו די שפּעטערדיגע דורות. און וואָס קען מען ערוואַרטען פאַר דער דאָזיגער אומגליקליכער נאַציע פון דעםווילדען און פינסטערען המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פון אונזער עפּאָכע האַלט זיך ביי אַזעלכע באַרבאַרישע פאָראורטיילען?" זיין אַפּאָלאָגיע האָט פינטאָ פערענדיגט מיט פאָלגענדע ווערטער, וועלכע וואָלטער אַליין האָט אַמאָל געזאָגט אין אַנ'אַנדער אָרט, איידער ער איז געוואָרען אַ געגנער פון יודען: „זאָלען די קריסטען אויפהערען רודפ'ן און האַסען יענע, וואָס זענען אַלס מענשען — אונזערע ברידער, און אַלס יודען — אונזערע פאָטערס!" דער ענטפער פון פינטאָ האָט אַרויסגערופען אין דער ליטעראַטור און אין דער געזעלשאַפט אַ שטאַרקען מיטגעפיהל. וואָלטער אַליין האָט אין אַ בריעף צו פינטאָ געמוזט זיך מודה זיין, אַז אין זיינע מיינונגען וועגען יודען איז ער בעגאַנגען אַ פעהלער און אַז ער איז געוועזען אונגערעכט, ווען ער האָט בעשולדיגט אַ גאַנצע נאַציע צוליעב די חסרונות פון איינצעלנע יודען. פינטאָ'ס

שענער ענטפֿער דעם פֿראַנצויזישען פֿילאָזאָף האָט אָבער געהאַט איין גרויסען פֿעהלער: ער האָט איינגעטיילט די יודישע נאַציאָן אויף צוויי טיילען: ספֿרדים און אשכּנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פֿון פֿאָלק, שטאַמען פֿון אַ אַלטען יודישען שבט און זענען די יודישע אַריסטאָקראַטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאַנירען און ערציהונג אונטערשיידען זיי זיך שטאַרק פֿון די אשכּנזים, מיט וועלכע זיי ווענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די אשכּנזים, אַלס אַ „נידעריגערע ראַסע", פֿערדינען אַ טייל פֿון די פֿאָרוואורפֿען, וואָס מען מאַכט זיי, זענען די פּאָרטוגעזישע יודען ריין פֿון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האַלטען זיך און קולטור עכטע אייראָפּעער, וועלכע אַסימילירען זיך אומעטום מיט דער בעפֿעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאָזיגער שטאַנדפּונקט, לויט וועלכען די ספֿרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער טייל פֿון פֿאָלק און שטעהען פֿיעל העכער פֿון די „אָרימע" פּויליש-דייטשע יודען, איז אויף אַ לאַנגע צייט שפּעטער געבליבען פֿערשפּרייט צווישען דער פּראָגרעסיווער קריסטליכער בעפֿעלקערונג, וואָס האָט וועגען יודען וועניג געוואוסט און באמת געגלויבט, אַז די אַלע מיאוס'ע חסרונות, וואָס מען זעהט אין יודען, געהערען נאָר צו די אשכּנזים, וועלכע האַלטען זיך מיט אַ זעלטענער עקשנות ביי זייער „אַלטער" יודישקייט. איבעריגענס, איז שפּעטער אין יאָהר 1769 פֿערעפֿענטליכט געוואָרען אַ גרויס אנאָנים ווערק, „אבריעף פֿון איינינע פּאָרטוגעזישע און דייטשע יודען צום העררן וואָלטער", און דאָ איז שוין פֿערטיידיגט געוואָרען די גאַנצע יודישע נאַציאָן. וואָלטער אַליין האָט אויף די עלטערע יאָהרען אָנגעשריבען אַ אַרטיקעל וועגען דעם בוך און מודה געוועזען, אַז יודען פֿערדינען אַכטונג פֿאַר זייער גייסטיגער העלדישקייט און פֿאַר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואָס זיי האָבען איבערגעטראָגען אין פֿערלויף פֿון טויזענדער יאָהרען.

עלפטעס קאפּיטעל.

מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע.

אין יאָהר 1743 איז פון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין, דער גייסטיגער צענטר פון דייטשלאנד, אַ אָרים יודיש יונגעל, וואָס איז שטיל געגאנגען זוכען תורה און חכמה, און אָט דעם אָרימען יונגעל איז בעשערט געוועזן צו לעגען אַ פונדאַמענט פאַר דער קולטורעלער בעניאונג פון דער יודישער אומה. דאָס איז געוועזן דער קינפטיגער בעריהמטער פילאָזאָף **משה מענדעלסאָן!**

קומענדיג קיין בערלין איז בן-מנחם אַלט געוועזן 14 יאָהר (געבוירען איז ער געוואָרען דעם 6-טען סעפּטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאָדט האָט ער נאָר איין פערמעגען מיטגעבראַכט מיט זיך: זיין ביטעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואָס ער האָט בעקומען פון זיין פאָטער, אַ סופר סת״ם, און זיין שטאַרקען רצון ווייטער צו לערנען און זיך צו פערפאָלקאָמען. ער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טהיר פון זיין בן-עיר, דעם בערלינער רב ר׳ **דוב פרענקעל**, וועלכער האָט פריהער געוואוינט אין דעסוי און דאָרט געלערענט תלמוד מיט׳ן סופר׳ס פעהיגען יונגעל. ר׳ דוב פרענקעל האָט זיין געוועזענעם תלמיד פריינדליך אויפגענומען און דער קומענדיגער דענקער האָט זיך גענומען צום לערנען מיט אַ אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האָט דער פיערצעהן-יאָהריגער מענדעלסאָן, נאַטירליך, אין דחקות און נויט און געוואוינט ערגעץ אין אַ קעלער-שטוב; געלערנט האָט ער אָבער פלייסיג, און פון דער אונאויפהערליכער אָנשטרענגונג, ווי פון׳ם זיצען שטענדיג אויף איין אָרט, האָט ער אויש בעקומען אַ הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האט מענדעלסאן געשמאק געלערנט אויך דעם „מורה נבוכים", וועלכער האט איהם געעפענט די אויגען און ארויסגערופען ביי איהם א אינטערעס צו דער פילאזאפיע, און שפעטער, ווען איהם האט אנגעהויבען ציהען צו פאזיטיווער וויסענשאפט און צו ברייטע אידעאלען, האט ער אנגעהויבען לערנען די דייטשע שפראך אלס א מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסערליכער ברייטער וועלט. געטאן האט ער דאס בסוד סודות, ווייל אין יענער צייט איז אזא זאך גערעכענט געווארען ביי יודען פאר אפיקורסות, נאר אין גיכען האט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט אייניגע מענשען, וועלכע האבען איהם ארויסגעוויזען א שטארקע שטיצע אויף זיין שווערען וועג. אין בערלין האט דעמאלט געוואוינט ישראל זאמאשץ, א פוילישער געבילדעטער און בעגאבטער יונגער מאן, וועלכער האט ביי זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאר זיין נייגונג צו וויסענשאפט און פילאזאפיע. דער דאזיגער זאמאשץ האט מענדעלסאנען בעקענט מיט דער עלעמענטארער מאטעמאטיק. א צווייטער בעקאנטער, דער דאקטאר אברהם קיש פון פראג, האט מענדעלסאנען געלערנט לאטייניש און אין גיכען איז ער שוין אימשטאנד געווען צו לייענען אויף לאטיין דאס ווערק פון ענגלישען פילאזאף לאק „א עקספערימענט וועגען דעם מענשליכען פערשטאנד". דער יונגער דאקטאר אהרן גאמפערץ האט מענדעלסאנען אריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראטור און איהם בעקאנט געמאכט מיט די נייע שפראכען. אין גיכען האט מענדעלסאן שוין געהאט ערווארבען אזעלכע גרויסע ידיעות, אז דער רייכער בערלינער פאבריקאנט בערנארד האט איהם צוגענומען פאר א ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאהר ארום איז ער געווארען בוכהאלטער אין דער קאנטאר פון דעמזעלביגען פאבריקאנט און נאך שפעטער איז ער געווארען א שותף אין דער דאזיגער פירמע. מענדעלסאן איז איצט מאטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט רוהיג זיך אבגעבען מיט זיין וויסענשאפטליכער ארבייט. אין די פרייע צייטען האט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאזאפיע, זיך בעקענט מיט די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אליין אויך געשאפען און געשריבען.

אין 1754 האט דער דאקטאר גאמפערץ בעקענט מענדעלסאנען מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אנהויב פון דער דאזיגער בעקאנטשאפט קען מען רעכענען פאר א היסטארישען

מאָמענט. דאָ האָבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פֿאָרשטעהער פֿון צוויי בעזונדערע נאַציעס, פֿון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האָבען זיך פֿעראייניגט אויפ'ן באָדען פֿון אַלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען, און די דאָזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי אַ סימבאָל פֿון דער אַלגעמיינער בעפֿרייאונגס־בעוועגונג, וועלכע האָט געדאַרפֿט זיך אָנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יודישער וועלט.

לעסינג, אַ זוהן פֿון אַ לוטעראַנישען גלח, איז געוועזען אַ אמת'ער דעמאָקראַט און ליעב געהאַט אַלע געפֿאַלענע, געדריקטע און גע'רודפ'טע. הארציג צוגעבונדען צו די אָרימע דייטשע מאַסען, האָט ער ליעב געהאַט אויך די גע'רודפ'טע יודען און נאָך אין איינער פֿון זיינע ערשטע דראַמען, „די יודען", האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ טיפּ פֿון אַ איידעלען און אידעאַלען יודען, וואָס פֿערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פֿאָלק, און איז דאָך מוחל די קריסטען. אַלס אמת'ער פֿרייער מענש, וואָס האָט ליעב די פֿרייהייט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאָר מיט זיין גאַנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען אַ גרויסע מאָראַלישע פּערזענליכקייט, אַ מענש, וואָס האָט מיט זיך געטראָגען נייע אידעאַלען און זיך געשטעלט פֿאַר זיין לעבענס־אויפֿגאַבע צו בעפֿרייען דאָס דייטשע פֿאָלק פֿון די אַלטע פֿאָרורטיילען און נאַרישע סאָפֿיזמען, וואָס בינדען דעם לעבעדיגען מענשליכען גייסט און דערשטיקען זיין פֿרייהייטס־געפֿיהל. אין מענדעלסאָנען האָט לעסינג געפֿונען די פֿערקערפּערונג פֿון יענעם אידעאַלען יודען, וועלכען ער האָט אַרויסגעפֿיהרט אין זיין דראַמע, און ער האָט איהם אַ נאָמען געגעבען „דער צווייטער שפּינאָזאַ אָהן די טעותים פֿון ערשטען". איהם איז געפֿעלען געוואָרען אין מענדעלסאָנען זיין שטילער גאַסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאָראַלישע געוויכט און אויך דאָס, וואָס ער איז אַ זוהן פֿון אַ גע'רודפ'טער נאַציע. מענדעלסאָן ווידער איז נתפּעל געוואָרען פֿון לעסינג'ס בּרייטער בילדונג, פֿון זיין פֿרייען גייסט און עסטעטישען געשמאַק. די דאָזיגע פֿריינדשאַפֿט איז געוועזען זעהר נוצליך און פֿרוכטבאַר פֿאַר ביידע. מענדעלסאָן האָט געווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאָראַלישער פּערזענליכקייט, מיט זיינע פֿילאָזאָפֿישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האָט איהם אַריינגעפֿיהרט אין דעם קרייז פֿון זיינע געבילדעטע פֿריינד און איהם אויך געקרוינט פֿאַר אַ שריפֿטשטעלער. ווען מענדעלסאָן האָט איינמאָל איהם געגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב־יד מיט'ן טיטול „פֿילאָזאָפֿישע געשפּרעכען", האט לעסינג אָהן דער ידיעה פֿון זיין פֿריינד אָבגעדרוקט דאָס דאָזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפֿיהרט דעם שטילען און ענוות'דיגען מענדעלסאָן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פֿילאָזאָפֿישע געשפּרעכען" זענען געפֿעלען געוואָרען דעם פּובליקום דורך זייער שעגער שפּראַך און קלאָרען סטיל און מענדעלסאָן איז געוואָרען פּאָפּולער.

אין עטליכע יאָהר אַרום האָט מענדעלסאָן אָבגעהאַלטען נאָך אַ גרויסען נצחון: די בערלינער אַקאַדעמיע האָט בעשטימט אַ פּרעמיע פֿאַר אַ ווערק, וואָס וועט ענטפֿערן אויף דער פֿראַגע: צי קענען פֿילאָזאָפֿישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאַטעמאַטישע כללים. אין דעם קאָנקורס האָבען זיך בעטייליגט פֿיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פֿילאָזאָף קאַנט. מענדעלסאָן האָט אויך זיך גענומען, מיט אַביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער אַרבייט און זיין ווערק האָט בעקומען די פּרעמיע, ווערענד קאַנט'ס ווערק האָט נאָר זוכה' געווען צו אַ גוטער רעצענזיע (1763). דאָס האָט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פֿילאָזאָף און אין גיכען איז ערשינען מענדעלסאָנס בעריהמט ווערק „פֿעדאָן", אין דער פֿאָרם פֿון געשפּרעכען צווישען פֿילאָזאָף סאָקראַט מיט זיינע שילער וועגען דער פֿראַגע פֿון השארת הנפֿש. דאָס ווערק האָט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אָבער אין יענער צייט האָט „פֿעדאָן" געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. דער האַרציגער טאָן, די טיעפֿע אינערליכע איבערצייגונג, אַז די מענשליכע נשמה קען נישט פֿערשוואונדען ווערן נאָכ'ן טויט, די קלאָרע און שעגע שפּראַך פֿון דעם בוך — דאָס אַלץ האָט מענדעלסאָנס ווערק בעריהמט און בעליעבט געמאַכט. דאָס ווערק פֿלעגט מען לייענען און נאָך אַמאָל איבערלייענען אין אַלע קרייזען פֿון דער געזעלשאַפֿט, דאָס איבערזעצט אויף פֿערשידענע שפּראַכען און דער אויטאָר איז געוואָרען אַ מפֿורסם. מענדעלסאָנ'ען האָט מען אַוועקגעשטעלט אין דער ריי פֿון די בעסטע דייטשע שריפֿטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאָמען „דער צווייטער סאָקראַט".

אין גיכען האָט מענדעלסאָן, אַ דאַנק לעסינגס השפּעה, ערוואָרבען אויך אַ פֿיינעם געשמאַק אין דער שעגער ליטעראַטור און אָנגעשריבען אַ רייהע אַרטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האָט זיך זאָגאַר ערלויבט אין אַ פֿערשטעלטער פֿאָרם צו קריטיקירען די געדיכטען פֿון „קעניג־פֿילאָזאָף" פֿרידריך II, וועלכער האָט קיין פּאָעטישען

טאַלענט נישט געהאַט און איז געווען נישט מעהר, ווי אַ לייד̇ע̇ ־
שאַפטליכער גראַמען־מאַכער. אין הויף האָט מען מענדעלסאָנ'ען גע'מסר'ט
און מען האָט איהם אַרויסגערופען אויף אַ ערקלערונג. צום גליק האָט
מען דאָרט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאָר אָבגעשטעלט דעם
זשורנאַל, וואו ס'איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם
קעניגס שאַפונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פון דייטשלאַנד איז מענ־
דעלסאָנס נאָמען געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע
מענער פון יענער צייט האָבען געזוכט זיין בעקאַנטשאַפט, זיין הויז
איז געוואָרען אַ צענטר פאַר די געבילדעטסטע מענשען פון בערלין
און דאָרט פלעגען אָפט פאַרקומען לעבהאַפטע געשפרעכען און דיס־
פוטען וועגען הויכע פילאָזאָפישע און עסטעטישע פּראָבלעמען. אין
דערזעלבער צייט איז דער מענש, וואָס איז געשטאַנען אין צענטר
פון דעמאָלטיגען גייסטיגען לעבען, אַלץ פערבליבען ז'ער זוהן פון דער
פערהאַסטער נאַציע, און מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען אויס־
צופועל'ן ביים קעניג פרידריך פאַר מענדעלסאָנ'ען אַ פּריווילעגיע פון
אַ „שוץ־יוד", ד. ה. דאָס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז
שוין פערעפענטליכט געוואָרען מענדעלסאָנס „פעדאָן" און ער איז גע־
וואָרען אַזוי בעריהמט אין דער וועלט, אַז די בערלינער אַקאַדעמיע האָט
געוואָלט אַריינגעהמען דעם אויטאָר פון „פעדאָן" אין דער צאָהל פון
איהרע מיטגלידער, האָט דער קעניג פרידריך נישט מסכים געווען
דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאָמען פון דער ליסטע
קאַנדידאַטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין
יעקאַטערינאַ די צווייטע. מענדעלסאָנען האָט מען אויך אויף דער גאַס
דערמאָנט, אַז ער איז אַ יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פערגונען.
„איך שפּאַציר אַמאָל מיט מיין פרוי און קינדער. — דערצעהלט ער —
פּאַפּאַ! — פרעגט דאָס נאַאיווע קינד — וואָס שרייט אונז דאָרט נאָך
יענער שילער? פאַרוואָס וואַרפען זיי אויף אונז שטיינער? וואָס האָבען
מיר זיי אַזוינס געטאָן? — יאָ, טייערער פּאַפּאַ! — זאָגט אַ צווייטע
קינד —: זיי יאָגען אונז שטענדיג נאָך אויף די גאַסען און שרייען אויף
אונז: יודע, יודע! איז דען אַ חרפּה צו זיין אַ יוד און וואָס שטערט
דאָס זיי? אַך! איך לאָז אַראָב די אויגען און זיפץ שטיל: מענשען,
מענשען! צו וואָס איהר זענט ענדליך געקומען!"

האָט אָבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אַז מען זאָל איהם דערמאָ־
נען, דאָס ער איז אַ יוד? ווען מען האָט זיך משתדל געווען פאַר'ן

קעניג, אז ער זאל מענדעלסאנען ארויסגעבען א פריווילעגיע צו וואוינען אין בערלין, האט איינער פון די הויף־וויצלינגען, דער פראנצויזישער מארקיז ד׳ארזשאן, אנגעשריבען אויף מענדעלסאנ׳ס ביטע צום קעניג: „דער פילאזאף און שלעכטער קאטוילייק (דער מארקיז) בעט דעם פילאזאף און שלעכטען פראטעסטאנט (פרידריך), אז ער זאל געבען א פריווילעגיע דעם פילאזאף און שלעכטען יוד (מענדעלסאן)”. דאס איז אבער געוועזען נישט מעהר, ווי א וויץ, אין גייסט פון די שארפזיניגע בדחנים פון יענער צייט. אין דער אמת׳ען האט מענדעלסאן נישט פערדיענט דעם טיטול „שלעכטער יוד” און אין דער צייט, ווען ער האט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פילאזאפישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאך זיך נישט אונטערשיידעט פון א קריסט, איז ער אין דערהיים פערבליבען א כשר׳ער יוד, וואס פיהרט א יודיש הויז אין פולען זין פון ווארט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האט קיינמאל נישט פערגעסען, אז ער איז א זוהן פון דעם יודישען פאלק, איז אין הארצען שטענדיג געוועזען א אמת׳ער רעליגיעזער יוד, זאגאר א שטרענגער ארטאדאקס. עס איז אבער זעהר מעגליך, אז מענדעלסאן וואלט נישט געווארען דאס, וואס ער איז געווען פאר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אליין זאלען איהם געוועזען צווינגען דערצו. ער איז בטבע געוועזען א רוהיגער, שטילער מענש, וואס איז נישט געוועזען גערופען צו זיין א רעפארמאטאר און אוועקלעגען א יסוד פאר נייע אידעאלען. ער וואלט געקענט אבלעבען אלע זיינע יאהרען און אפילו נישט פרובען פארמולירען פאר זיך אליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פאר דער וועלט איז ער טאקע די ערשטע צייט געוועזען נאר א פילאזאף, א שטילער פרעדיגער פון מענשען־ליעבע, וואס די אינטערעסען פון זיין פאלק געהען איהם נישט אן, פונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אן דאס קריסטענטום. איהם איז אבער בעשערט געוועזען צו שפיעלען א גרויסע היסטארישע ראליע און באלד איז געקומען א צופאל, וואס האט מיט געוואלט ארויסגעשלעפט מענדעלסאנען פון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אוועקגעשטעלט אויפ׳ן קאמפפ׳ס־פלאץ.

דורך לעסינג׳ען האט זיך מיט מענדעלסאנ׳ען בעקאנט דער בעוואוסטער שריפטשטעלער, לאפאטער, דער ערפינדער פון „חכמת הפרצוף”, ד. ה. פון דער לעהרע, ווי אזוי צו דערקענען די אייגענשאפטען פון א מענשען דורך די שטריכען פון זיין געזיכט. ווי פיעל

אַנדערע קריסטען, איז אויך לאַפאַטער געווען ענטציקט פון מענדעל=
סאָנס פּערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האָט ער
אין איהם ענטדעקט „סאָקראַטעס'עס נשמה". די דאָזיגע שענע נשמה
האָט לאַפאַטער זעהר געוואָלט אַריבערציהען צום קריסטענטום. אין
יאָהר 1769 האָט לאַפאַטער אַרויסגעגעבען אין אַ דייטשער איבערזעצונג
אַ בוך פון זשענעווער פּראָפעסאָר בּאָנעט וועגען אמת פון קריסטענטום
און צו דער איבערזעצונג האָט לאַפאַטער אָנגעשריבען אַ הייסע פאָררעדע,
אין וועלכער ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָהנען מיט אַ פאָרשלאַג,
וואָס האָט געקלונגען, ווי אַ פּ ר אָ װ אָ ק אַ צ י ע: „אָדער עפענטליך
אָבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אָדער, אויב ער וועט זיי אָנער=
קענען פאַר ריכטיג, טאָן דאָס, וואָס עס פאָדערן די חכמה, ליעבע,
אמת און עהרע, און וואָס עס וואָלט געטאָן סאָקראַטעס, ווען ער זאָל
אָנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאַר ריכטיגע" — דאָס הייסט:
שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאָגען, אַז לאַפאַטער זאָל האָבען בכיון
געוואָלט אונטערשטעלען אַ פוס מענדעלסאָהנען, נאָר ווי עס זאָל נישט
זיין, דערווייל איז מענדעלסאָהן אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין זעהר אַ
קריטישער לאַגע. נישט ענטפערן אויף דער פראַגע, וואָס לאַפאַטער
האָט איהם אַוועקגעשטעלט, האָט ער נישט געקענט, ווייל אַנדערע
וואָלטען דאָס גערעכענט פאַר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יאָ
ענטפערן איז אויך געווען שווער, ווייל רעדענדיג וועגען יודענטום איז
אונמעגליך נישט אָנצוריהרען דאָס קריסטענטום און אַרויסזאָגען וועגען
דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואָס האָבען געדאַרפט אויפרייצען די
פרומע קריסטען. מען האָט געדאַרפט האָבען גענוג טאַקט און פער=
שטאַנד, אַז מען זאָל קענען זיך אַרויסדרעהען פון אַזאַ לאַגע און,
רעדענדיג אַלס איבערצייגטער יוד גאַנץ אָפענהערציג וועגען דער
קריסטליכער רעליגיע, דאָך נישט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען
פון די קריסטען. מענדעלסאָהן האָט אַזאַ טאַקט בעוויזען אין אַ גרויסער
מאָס. זיין ענטפער אויף דעם אַרויסרוף פון לאַפאַטער איז אָנגעשריע=
בען זעהר פאָרזיכטיג, אָבער דאָך מיט געפיהל פון היכער זעלבסט=
ווירדע. מענדעלסאָהן האָט ערקלערט, אַז ער צווייפעלט נישט אין דער
געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געווען און וועט
פערבלייבען אַ טרייער יוד. „איך וועל נישט לייקענען — שרייבט ער, —
אַז איך האָב געפונען אין מיין רעליגיע איינינע שלעכטע מנהגים, וואָס
פערשוואַרצען לײדער איהר שיין — פּונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

צוגעטשעפעט פרעמדע עלעמענטען צו יעדער אנדערער רעליגיע, — אבער אינ'ם עצם יסוד פון מיין רעליגיע בין איך אויף אזוי פיעל זיכער לויט בעווייזען, וואס קענען נישט אבגעלייקענט ווערן, אז איך שווער ביי גאט, דאס איך וועל נישט אויפהערען צו האלטען זיך ביי דעם יסוד, כל זמן איך וועל ביי מיין נשמה בלייבען". וואס אנבעלאנגט דעם קריסטענטום, האט מענדעלסאן פארזיכטיג דערמאנט, אז ער קען נישט אנערקענען אזא רעליגיע, וואס דער גרינדער פון איהר האט זיך ערקלערט פאר א גאט. קריסטענטום אין אלגעמיין האלט ער פאר א טעות, נאר צוליעב פערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאריך זיין.

מענדעלסאנ'ס טאקטישער און פארזיכטיגער ענטפער, פאר וועלכען ער וואלט דאך אין אן אנדער צייט אויפ'ן פייער געברענט געווארען, האט געמאכט א גרויסען איינדרוק. די פרייזיניגע קריסטען האבען זיך זעהר געפרעהט, וואס עס האט זיך געפונען א מענש, וועלכער האט ארויסגעזאגט א פריי ווארט וועגען קריסטענטום. פראפ. בינעט אליין האט געגעבען מענדעלסאנען רעכט און אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואס לאפאטער האט אומזיסט איהם אוועקגעשטעלט אין אן אונאנגענעהמער לאגע; אויך לאפאטער איז געווען געצוואונגען צו בעטען אין אן אפענעם בריעף ענטשולדיגונג ביי מענדעלסאנען פאר די אונאנגענעהמליכקייטען, וואס ער האט איהם פערשאפט; דער גאנצער אינצידענט האט ארויסגערופען א גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאר אויך אין אנדערע שטעדט פון אייראפא. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין פאסקווילען און בייזע ארטיקלען פון קריסטען, וואס זענען געווען אויפגעבראכט אויף דער חוצפה פונ'ם יוד מענדעלסאן, אבער אין אלגעמיין האט עס אויסגעזעהן, אז דאס יודענטום האט דא אבגעהאלטען א נצחון.

נאך מעהר בעדייטונג האט געהאט דער דאזיגער אינצידענט פאר מענדעלסאנען אליין. ער האט זיך איבערצייגט, אז עס איז געקומען די צייט איבערצוגעהן פון די אלגעמיין-פילאזאפישע פראגען צו ערקלערען די יסודות פון יודענטום, פון וועלכען זאגאר די געבילדעטע קריסטען האבען נישט געהאט קיין ריכטיגען בעגריף. נאך וויכטיגער איז געווען אין זיינע אויגען דער געדאנק צו טאן עפעס, אום אויפצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאנד פון זיינע אייגענע ברידער, און מענדעלסאן האט זיך גענומען צו א פלאן, וואס האט אין פלוג אויסגעזעהן

ניט בעדייטענד, וועלכער האָט אָבער געהאַט אונגעהויערע רעזולטאַ=
טען פאַר דער קינפטיגער קולטורעלער אויפלעבונג פון די יודען אין
דייטשלאַנד און אין אַנדערע לענדער: — ער האָט זיך גענומען איבער=
זעצען די ביבעל אויף אַ ריינער דייטשער שפּראַך, שטרענג לויט דעם
גייסט און ריכטיגען פּשט פון אָריגינאַל, און דערנאָך האָט ער צום
טעקסט פון דעם איבערזעצונג צוגעגעבען אַ פּירוש אויף העברעאיש
(„ביאור"), וואָס איז געווען געגרינדעט אויף דעם גראַמאַטישען און לאָגי=
שען פּשט פון די ווערטער און וואָס האָט בעדאַרפט אומקעהרען די
ביבעל צו איהר פריהערדיגער ריינקייט, אָהן די פערדרעהטע פּשטים,
אָהן די אַלע נאַרישע און פאַלשע טייטשען, צו וועלכע די יודען זענען
ביז אַהער צוגעוועהנט געווען. מענדעלסאָן האָט אויסגערעכענט, אַז
מיט דער דאָזיגער רעפאָרם וועט ער פיעל אויפטאָן אויך פאַר דער
קולטור בכלל, — וואָס ס'איז אויך ווירקליך געשעהען. אין דער אַרבייט
פון „ביאור" האָבען מענדעלסאָנ'ען מיטגעהאָלפען: שלמה דובנאָ,
אַ געבוירענער פון פּוילען, אַ קענער פון דער יודישער גראַמאַטיק; דער
בעוואוסטער שריפטשטעלער נפתלי הירץ וויזעל; דער לעהרער
הערץ האָמבערג און אהרן יאַראָסלאַוו. אַ דאַנק זייער מיט=
ווירקונג איז די אַרבייט אַ וועק זעהר פלייסיג, אַזוי אַז אין יאָהר 1783
אין שוין געווען פערענדיגט די איבערזעצונג פון אַלע 5 חומשים (געווען
געדרוקט אויף דייטש, נאָר מיט יודישע אותיות), צוזאַמען מיט דעם
פּירוש צו דער איבערזעצונג אויף העברעאיש.

אַז מענדעלסאָן האָט זיך ניט גענאַרט אין רעכנונג, האָט גע=
וויזען דער ערשטער טייל פון זיין ביבעל, וואָס איז ערשיענען אין
יאָהר 1778. עס איז שווער זיך פאָרצושטעלען, וואָס פאַר אַ אויפרע=
גונג ער האָט אַרויסגערופען אין דער יודישער געזעלשאַפט; די ליעב=
האָבער פון בילדונג האָבען אין „מענדעלסאָנ'ס תורה" געזעהן אַ שטאַרק
מיטעל אומצוקעהרען זיך צום ריכטיגען פּשט פון דער ביבעל, וואָס איז
שטאַרק פערדונקעלט געוואָרען אין דער עפּאָכע פון רבנ'יזם, אָבצורייני=
גען די העברעאישע שפּראַך, וואָס איז שרעקליך צוקאַליעטשעט און
פערדאָרבען געוואָרען דורך דעם ווילדען סטיל פון די רבנים, און,
ענדליך, אויך אַ מיטעל פאַר די יודישע יונגע לייט, וואָס קענען קיין
זאַך ניט אויסער דעם תלמוד, אויסצולערנען זיך דורך דער איבער=
זעצונג די דייטשע שפּראַך. אויף מענדעלסאָנ'ס איבערזעצונג זענען אָנ=
געקומען בעשטעלונגען פון אַלע שטעדט פון דייטשלאַנד, האָלאַנד,

ענגלאַנד, פֿראַנקרייך, פּוילען, בעזונדערס פֿון ווילנאָ, וואָס איז שוין צו יענער צייט געווען אַ האַלב־פֿרייע שטאָדט. קריסטען זאָגאַר האָבען זיך אַבאָנירט אויף דער נייער ביבעל־אויסגאַבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפֿאַר האָט „מענדעלסאָנ׳ס תורה״ אָבער אַרויסגערופֿען אַ גרויסען צאָרן אין לאַגער פֿון די אָרטאָדאָקסען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפּירט, אַז פֿון דער דאָזיגער ביבעל־איבערזעצונג הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, וואָס איז אַ געפֿאַהר פֿאַר׳ן אַלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פֿון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פֿון האַמבורג, ר׳ יחזקאל לאַנדוי פֿון פּראָג, ר׳ הירש חריף פֿון פּויזען און ר׳ פּינחס הורוויץ פֿון פֿראַנקפֿורט זענען אַרויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואָס האָט אויסגעזעהן ביי זיי ווי אַ חלול הקודש. מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געוואָרען פֿאַר אַפּיקורסות און די פֿרומע יודען איז שטרענג פֿערבאָטען געוואָרען צו בענוצען זיך מיט איהר. אין איינינע ערטער האָט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאָגאַר גע־ברענט אויפֿ׳ן פֿייער. ר׳ רפאל הכהן האָט געוואָלט זיך סטאַרען פֿאַר דער מאַכט, אַז מען זאָל די גאַנצע אויסגאַבע קאָנפֿיסקירען און פֿערניכ־טען, נאָר ער האָט זיך ענטזאָגט פֿון דעם פּלאַן נאָכדעם, ווי דער קעניג פֿון דענעמאַרק האָט זיך, צווישען אַנדערע, אַבאָנירט אויף דער איבערזעצונג. פֿיעל יודישע בחורים האָבען אָנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואָס האָט זיי געגעבען אַ שליסעל צו דער דייטשער שפּראַך און דערנאָך צו דער דייטשער ליטעראַטור. עס זענען אויפֿגעשטאַנען אין פֿערשיעדענע ערטער פֿיעל קליינע מענדעל־סאָנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאָך דער איבערזעצונג פֿון דער תורה איז אַרויס אַ איבערזעצונג פֿון תהלים מיט אַ גרויסער פֿאָררעדע פֿון ר׳ יואל בריל. די איבעריגע ספֿרים זענען איבערזעצט, פֿערטייטשט און אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך מענדעלסאָנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאַמפּף פֿאַר דער אינערליכער אויפֿלעבונג פֿון יודענטום, וועלכען מ. האָט אָנגעהויבען נישט־גערן און איז נאָר אַריינגעצויגען גע־וואָרען אין איהם נישט־ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואָס האָבען איהם געצוואונגען דערצו, אַזוי האָט דער דאָזיגער שטילער דענקער נישט־ווילענדיג געמוזט אַרויסטרעטען אויך אַלס קעמפּפֿער געגען דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און אויך דאָ ערפֿילען אַ וויכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האָבען די יודען אין עלזאַס געוואָלט אָנגעבען אַ ביטע צום

פראַנצויזישען קעניג וועגען שענקען זיי בירגערליכע רעכטען און זיי האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פערפאַסען פאַר זייערטוועגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפף, האָט אַרויפגעלעגט די דאָזיגע אויפגאַבע אויף זיין פריינד און פערעהרער, דעם פרייסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפטשטעלער דאָהם. ביי יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין איין וועגס מיט אַ פערטיידיגונג נישט בלויז פון די עלזאַסער יודען, נאָר פון גאַנצען יודישען פאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פערבעסערונג פון דער יודישער לאַגע". דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפונקט און געפאָדערט גלייכבערעכטיגונג פאַר יודען נאָר אין נאָמען פון מענשליכען יושר און פאָליטישען פערשטאַנד, האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען טומעל אין דער דייטשער געזעלשאַפט. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. אייניגע האָבען זיך געפרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פאַר זיין מוט און פאַר זיין פרייער מיינונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צייט נאָך ניי געוועזען; אַנדערע וויעדער זענען אַרויסגעטרעטען געגען יודען און דערביי האָבען אויך נישט געפעהלט קיין רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפט געוואָרען פון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צייט געשטאַנען פון דערווייטענס, נאָר מיט דאָהם'ס ווערק איז ער געוועזען נישט אינגאַנצען צופרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זיין בוך מודה געוועזען, אַז יודען האָבען געוויסע פעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פון די רדיפות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט נישט געקענט מסכים זיין, און יעדענפאַלס האָט ער נישט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פון די קריסטען. צווייטענס, האָט דאָהם אין זיין פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפאָדערט פאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאי, אַז די יודישע גייסטליכע און פאָרשטעהער פון דער געזעלשאַפט זאָלען האָבען די פולע מאַכט פון אַ רעגיערונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצייגטער אָנהענגער פון פאָלקאָמער רעליגיעזער פרייהייט, האָט דאָס נישט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זיין פריינד און תלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דייטשער איבערזעצונג

דאס ווערק פון ר׳ מנשה בן-ישראל „די רעטונג פון יודען”, און צו דער איבערזעצונג האט מענדעלסאן צוגעגעבען א גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האט מענדעלסאן מיט זיין שטענדיגען קלארען סטיל און לאגישער ארגומענטאציע גרינדליך אבגעווארפען די סיסטעמאטישע בעשולדיגונג, אז יודען זענען פאראזיטען, אז זיי פראדוצירען נישט, נאר לעבען פון יענעמס מיה און ארבייט, אלס פערמיטלער צווישען פראדוצירער און פערברויכער. מענדעלסאן איז געווען איבערצייגט, אז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי א רעליגיעזע, און ער האט דעריבער ארויסגעזאגט זיין זיכערהייט, אז ווי נאר דער פרינציפ פון פרייהייט פון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפהערען רודפ׳ן יודען. אויך ער פאדערט א אינערליכע יודישע אויטאנאמיע, נאר אזוי ווי יודען האבען נישט קיין אנדער מאכט אויסער דעם חרם, טרעט ער היים ארויס געגען דעם דאזיגען מיטעל און דא וואנדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אבצוזאגען פון דער געוועהנהייט צו בעשטראפען און רודפ׳ן פאר א פרייען געדאנק. „איהר, ברידער מיינע, האט צו-פיעל געשפירט איבער זיך אליין דעם דרוק פון אונטאלעראנץ. אלע פעלקער פון דער וועלט זענען ביז איצט געוועזען דורכגעדרונגען מיט דעם געדאנק, אז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראבער מאכט. און איהר האט, ווארשיינליך, איבערגענומען דעם דאזיגען טעות. א, ברידער מיינע! טוט-זשע איצט נאך דעם ביישפיעל פון ליעבע, ווי איהר האט פריהער נאכגעטאן דעם ביישפיעל פון שנאה! אויב איהר ווילט, אז אנדערע זאלען אייך דולדען און צו-רוה לאזען, זייט-זשע טאלעראנט און גנעדיג פריהער ביי זיך אליין!”

דערוויל איז נאך אבער די דייטשע געזעלשאפט זעהר ווייט געוועזען פון מענדעלסאנ׳ס אידעאל וועגען פרייהייט פון געוויסען, און ער האט געקענט זיך איבערצייגען, אז נישט בלויז דער רעליגיעזער האס ברענגט צו די יודישע רדיפות. די אגיטאציע געגען יודען אין דער ליטעראטור איז געווארען אלץ שטארקער, יעדעם גוט ווארט פאר יודען האט ארויסגערופען הונדערטער יודענפיינדליכע פאמפלעטען און זידלערייען. דאס האט ארויסגעפיהרט מענדעלסאנען אויפ׳ן געדאנק גענויער און ברייטער צו ענטוויקלען אין א גרויס ווערק זיינע מיינונגען וועגען די יסודות פון יודענטום און בעקענען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאראלישער שענקייט פון דער יודישער רעליגיע. ער האט

דיים געטאָן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אָדער וועגען דער רעליגיעזער מאַכט פון יודענטום“, וואָס איז אַרויס אין יאָהר 1783.

פון קינדווייז אָן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האָט מענדעלסאָן זיך געהאַלטען ביי דעם איין געדאַנק, וואָס איז געווען דער יסוד פון זיין גאַנצער וועלט־אַנשויאונג, — וואָס קיין פילאָזאָפיע און דער וועלט וואָלט איהם נישט געקענט אויסוואָרצלען. מענדעלסאָן האָט נישט בלויז מיט׳ן שכל, נאָר מיט׳ן גאַנצען האַרצען שטענדיג געגלויבט, אַז עס עקזיסטירט אַ לעבעדיגער גאָט, וואָס גיט השגחה אויף דער וועלט און פיהרט זי, און אַז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט פערניכטעט ווערן. נאָר ביי אַזאַ אמונה, ביי אַזעלכע אידעען קען אַ מענש, לויט מענדעלסאָנ׳ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און יענער וועלט. ער האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלען אַ קלוג און עהרליך לעבען אָהן דער אמונה אין אַ לעבעדיגען גאָט. „אָהן גאָט, אָהן אַ־העכערע השגחה און אָהן עולם הבא איז די גאַנצע מענשענליעבע נישט מעהר, ווי אַ נאַרישע געבוירענע נייגונג, און דאָס זוכען דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאַלשקייט“. און וועיל מענדעלסאָן איז לויט זיין נאַטור געווען גענייגט צו שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האָט ער געגלויבט אין גאָט. ער האָט אויך פעסט געגלויבט, אַז אַ מענש מוז טראָגען אַ רעליגיעזען יאָך אויף זיך, און איז פערציטערט געוואָרען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז עס זענען דאָ מענשען, וואָס אָנערקענען נישט קיין שום רעליגיע. לעבען אָהן אַ רעליגיע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען אָהן אַ גאָט. די פילאָזאָפיע איז איהם געווען טייער נאָר אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל זי פערשטאַרקט זיינע רעליגיעז־עטישע איבערציינגונגען, זי האָט אָבער פאַר איהם נישט עקזיסטירט אַלס זאַך אָן און פאַר זיך. „די פילאָזאָפיע דאַרף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האָב געהאַט אָהן איהר, און די דאָזיגע אויפגאַבע דאַרף זי טריי ערפילען. כל זמן די פילאָזאָפיע וועט זיין מיינע אַ גוטע פריינדין און פריינדליך מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאָזען; ווי נאָר אָבער זי וועט אָנהויבען אַרויסווייזען מיר אַ שטאָלץ, קאַלט אָדער צאָרנדיג פנים, וועל איך פון איהר אַוועקגעהן און בעסער געהן שפּיעלען זיך מיט מיינע קינדער... פון אַלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס יענע, וואָס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לעבען. אַ פילאָזאָפיע, וואָס איז מסוגל אַריינצוברענגען מיך אין אַ טרויער,

אָבצוריַיסען זיך פון מיַינע נאָהענטע אָדער פון מיר זעלבסט, אָבצוטויטען אין מיר די געפיהלען פון שענהייט און גוטס און קאַלט מאַכען מיַין האַרץ, — אַזאַ פילאָזאָפיע איז נישט מיַינע". די דאָזיגע מאָראַלישע און רעליגיעזע בעגריפען זענען נאַטירליכע און ווערן בעשאַפען צוזאַמען מיט'ן מענשען ביַי יעדער קולטורעלער שטופע. זיי זענען נויטיג פאַר'ן מענשען, ווי לופט פאַר'ן אָטעם, זיי זענען אייביג און פינקטליך, ווי מאַטעמאַטישע כללים. דעריבער איז דאָס יודענטום אַזוי טיַיער געוועזן אין זיַינע אויגען, וויַיל ער האָט געגלויבט, אַז די יודישע רעליגיע ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, וואָס זענען נויטיג דעם מענשען, אין זייער גאַנצער ריַינקיַיט און אמת'קיַיט.

אויף דער דאָזיגער אָנשויאונג, וואָס איז ביַי איהם געוועזן אַ אינערליכע איבערציַיגונג, מעהר ווי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעלסאָן געבויט אויך זיַין פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרונד פון ווערק „ירושלים" נעהמט מענדעלסאָן יענע פראַגע, וועלכע עס האָט מיט הונדערט יאָהר צוריק שוין בעהאַנדעלט שפינאָזאַ אין זיַין „טעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט". אָבער פון דעם אַלגעמיַינעם פּרינציפּ פון געוויסענס־פריַיהיַיט קומט ער, מענדעלסאָן, צו גאָר אַנ'אַנדער אויספיהר. אויך ער האַלט זיך ביַי דער מיַינונג, אַז די מלוכה־מאַכט קען נאָר קאָנטראָלירען די מעשים פון יחיד, אָבער נישט זיַין אינערליכע איבערציַיגונג; די קירך האָט נאָך ווינציגער רעכטען, איידער די מלוכה, און ווען זי נעהמט זיך צו קאָנטראָלירען דאָס געוויסען פון מענשען, איז דאָס אַ געוואַלט־טאַט, אַ פערברעכען, וויַיל איהר זאַך איז נאָר צו לערנען און טריַיסטען דעם יחיד. וואָס אָנבעלאַנגט דער יודישער רעליגיע, איז זי בעוואָרענט פון אַזעלכע געוואַלט־טאַטען, וויַיל דאָס יודענטום איז בעצם גרינדליך אַנדערש פון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

און דאָ ענטוויקעלט מענדעלסאָן זיַינע הויפּט־אידעען וועגען יודענטום. דאָס יודענטום נעהמט־אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פון געוויסענס־פריַיהיַיט. אין דעם אמת'ען ערשטען יודענטום זענען נישטאָ קיין רעליגיעזע פּרינציפּען און נישט קיין עיקרים, וואָס מען זאָל מוזען גלויבען אין זיי און שווערען אויף זיי, אַמאָל פאַלש, געגען דער איבערציַיגונג, (ווי דאָס איז, למשל, דער פאַל מיט'ן קריסטענטום); דאָס יודענטום הייסט נישט גלויבען, נאָר וויסען און פערשטעהן. דאָס איז נישט קיין אמונה, נאָר אַ געזעצגעבונג און איהר ערשטער געבאָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט", נאָר „דאָס זאָלסטו

טאָן און דאָס נישט טאָן". די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פעראייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפּרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט אין איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס־דינסט". לויט'ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעטראָכט ווערן. פאַר אַ כופר די מאַכט פון כלל איבער'ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה געהט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה־אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פּאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה".

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) רעליגיעזע אמת'ען וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת'ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) היסטאָרישע אמת'ען, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט'ס רצון, וואָס האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נויטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) די געזעצען, מנהגים און רעגעלען, וואָס זענען נויטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת'ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

טאָר נישט אָבטרעטען פון איהרע פּראַקטישע געבאָטען. קוים איז ער געבוירען אַ יוד, מוז ער ערפילען אַלע מצוות פון דער יודישער רעליגיע. דאָס יודענטום איז אויף אַזאַ אופן דער אידעאַל פון אַ רעליגיע, וואָס האַרמאָנירט פאָלקאָם מיט דער אמת'ער אידעע פון אַ מלוכה-מאַכט. די יודישע רעליגיע פערדינענט אַליין, אַז זי זאָל געשיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאָן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט אַ אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט ווינציגסטענס אויס אַ וועג פאַר די קינפטיגע דורות צו יענער הויכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאָלעראַנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאָך איצט אומזיסט דער פערשטאַנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאַפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט-בירגער — דעם ניט די פרייהייט צו זאָגען דאָס, וואָס ער דענקט, רופען צו גאָט לויט זיין איבערצייגונג אָדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דאָרט, וואו ער געפינט זי. זאָל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאָס רעכט צו לייענען אין פרעמדע הערצער, צו משפט'ן פאַר'ן געדאַנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„ירושלים" האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאָקראַט". דער גרויסער פילאָזאָף קאַנט האָט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האַלט דאָס בוך פאַר אַ בשורה-צייכען פון אַ גרויסער רעפאָרם, וואָס דאַרף פאָרקומען נישט בלויז צווישען אייער פאָלק, נאָר אויך צווישען אַנדערע פעלקער. אייך האָט זיך איינגעגעבען צו פעראייניגען אייער אמונה מיט אַזאַ גרויסער שטופע פון אמת'ער אינערליכער פרייזיניגקייט, אַז קיינער וואָלט דאָס איך נישט פאָרשטעלען, און קיין אַנדער רעליגיע וואָלט מיט איהר דערין נישט קענען קאָנקורירען. צוזאַמען דערמיט האָט איהר בעוויזען די נויטיגקייט פון פאָלקאָמער פרייהייט פאַר יעדער רעליגיע אין אַלגעמיינע קלאָרע און איבערצייגענדע ווערטער, אַז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען אַטראַכטען צו טאָן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אַלץ, וואָס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאָס וועט פעראייניגען אַלע מענשען אויף דעם אַלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע". די יודישע פרייזיניגע זענען געווען צופריעדען מיט דעם ווערק, וואָס האָט געפאָדערט די פרייהייט פון געדאַנק; די יודישע אָרטאָדאָקסען האָבען אָבער אויך געקענט בלייבען צופריעדען, וויל מענדעלסאָן איז

סוף כל סוף דאך געווען א טרייער יוד, האט געפאָדערט פון יעדען יוד אָפּצוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבט אין דער געטליכקייט פון דער תורה און זאָגאר פון תלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האט געפונען פיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ'ס ווערק; פיעל מיינונגען זיינע וועגען תוך פון יודענטום זענען שפּעטער אָבגעלייקענט געוואָרען, אָבער יעדענפאלס זענען די אידעען פון „ירושלים" פאר יענער צייט געווען ניי. און מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פון דעם ווערק, מיט דער אינערליכער איבערצייגונג, וואָס שפּירט זיך אין יעדען וואָרט פון דעם בוך, האט מענדעלסאָן געהאט א גרויסע ווירקונג אויף דעם גאנצען געדאנקענגאנג פון יענער עפּאָכע.

אזוי איז מענדעלסאָנ'ס פּאָפּולאריטעט כסדר געוואקסען. די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען איז ער געווען כמעט דער פּאָפּולערסטער מענש אין גאנץ דייטשלאנד. זיין אלטער גוטער פריינד לעסינג האט פעראייביגט מענדעלסאָנ'ס פּערזאָן אין דער וואונדערבארער דראמא „נתן דער ווייזע", וואו מענדעלסאָן ווערט געשילדערט אלס מוסטער פון גוטסקייט, ריינקייט און מענשליכער ליעבע, צו וועלכע עס זענען נאָך נישט דערוואקסען די קריסטען, די יודישע בעדריקער. דער טויט פון לעסינג'ען (1781) האט געמאכט אויף מענדעלסאָנען זעהר א טיעפען איינדריק. לעסינג איז געווען פאר מענדעלסאָנען דאָסזעלבע, וואָס ער פאר לעסינגען: זיין אידעאל, זיין טרייסט און זיין גלויבען אין דער קינפטיגער מענשהייט. די וועלט האט פערשטאנען, ווי זעלטען פריינדליך און פערבונדען עס זענען געווען צווישען זיך די דאָזיגע צוויי גרויסע מענשען, און ווען לעסינג איז געשטאָרבען, האָבען זיינע פריינד און קרובים געשיקט מיטליידס־דעפּעשען פריהער פון אלץ צו זיין פריינד — מענדעלסאָן. נישט ווינציג יסורים האט מענדעלסאָנען פערשאפט די ידיעה, אז זיין אלטער פריינד לעסינג איז פאר'ן טויט געוואָרען א אנהענגער פון שפּינאָזא'ס שיטה; דאָס איז פאר מענדעלסאָנען געווען א גרויסער קלאפּ, ווייל קיין זאך האט ער אזוי נישט געהאסט, ווי שפּינאָזא'ס פּאנטעאיזם, וואָס לייקענט אין דער בעזונדערער עקסיסטענץ פון גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השארת הנפש.

מענדעלסאָן איז פון דעמאָלט אָן געוואָרען זעהר קפּדנ'יש און נערוועז. אין זיין לעצטען פילאָזאָפישען ווערק „מאָרגענשטונדען" (א רייהע לעקציעס, וואָס ער האט געלייענט פאר זיינע קינדער און א גרופּע צוהערער) איז נאך דער טאָן רוהיג און געלאסען, נאר ווען עס איז

ארויס דאס בוך פון פילאזאף יאקאבי „וועגען דער לעהרע פון שפינאזא, אין בריעף צו מענדעלסאנ'ען", איז ער געוואָרען זעהר צורודערט, ווייל אין דעם ווערק איז אנגעריהרט געוואָרען זיין פערזענליכקייט. ער האט זיך גענומען שרייבען א ענטפער אויף דעם בוך אונטער'ן נאמען: „צו לעסינג'ס פריינד", און דאס איז געוועזען זיין לעצט ווערק. נאכ'ן אבשרייבען דעם ענטפער איז ער זעהר דענערוויזירט געוואָרען און געשטאָרבען (4 יאנואר, 1786). ער האט איבערגעלאָזען נאך זיך א ליכטיגען אנדענקען פון א מענש א דענקער, א גרויסע מאָראלישע פערזענליכקייט, וואס האט אין זיין צייט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף פיעל קריסטען און אלס יוד געלעגט א פונדאמענט צו דער קולטורעלער אויפלעבונג פון זיין פאלק. זיינע בעגייסטערטע יודישע אנהענגער האבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה", ד. ה. פון ר' משה מיימון ביז ר' משה מענדעלסאָן איז נאך אזא מענש נישט געוועזען. אבער אויך די קריסטליכע וועלט האט געוואוסט, ווי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זיין טויט האט געמאכט אין בערלין א גרויסען איינדריק און די אנגעזעהענע שריפטשטעלער פון יענער צייט האבען זיך געאיילט מודיע צו זיין איינער דעם צווייטען די טרויעריגע ידיעה. זיינע קריסטליכע פערעהרער האבען זיך אויך משתדל געוועזען, אז מען זאל זיין דענקמאל אוועקשטעלען אויף איינער פון די בערלינער גאסען; אזוי וויינט האבען אבער אין יענער צייט געקענט אוועקגעהן נאר געצעהלטע מענשען און די מאכט האט דאס נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאר אליין געוועזען א גרויסער מענש — איהם איז בעשערט געוועזען צו שאפען א נייע שול, א נייע ריכטונג אין יודענטום; ער האט געקענט בעגייסטערן זיינע פריינד און תלמידים און ארויסרופען אין זיי א אינערליכען דראנג צו אידעאלען און מסירת-נפש; ער איז געוועזען דער שעפער פון יענער עפאכע, וואס איז בעוואוסט מיט'ן נאמען „השכלה". די אפאסטאלען פון דער השכלה-בעוועגונג זענען געוועזען מענדעלסאָנ'ס תלמידים און פריינד. איינינגע פון זיי, ווי פרידלענדער, ווייזעל, אייכעל, האבען דערנאך בעקומען א נאמען אין דער ליטעראטור, אנדערע האבען געארבייט אלס געוועהנליכע „כאלדאטען", אלס פשוט'ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער. די אלע פריינד פון דער השכלה האבען זיך אָרגאניזירט אין א בעזונדער

גרופּע, אונטער'ן נאָמען „מענדעלסאָנ'ס קרײַזעל", און דאָס דאָזיגע קרײַזעל האָט געאַרבײַט נישט אַזוי פֿאַר זיך, ווי פֿאַר'ן כלל, פֿאַר'ן גאַנצען פֿאָלק. זיי האָבען פֿאַר זיך אַוועקגעשטעלט צוויי גרויסע אויפֿגאַבען: רעפֿאָרמירען די יודישע שול-ערציהונג און אויפֿלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבײַט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פֿאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען, נאָר די תּלמידים מענדעלסאָנ'ס זענען שפּעטער אַוועק פֿיעל ווײַטער פֿון זייער רבי'ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פֿערלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפֿאָרמען אין יודענטום. לויט'ן פּלאַן פֿון מענדעלסאָנ'ס פֿרײַנד און תּלמיד דוד פֿרידלענדער (1750—1834) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פֿרײַ-שול", וואו מען האָט געלערנט אויף דער דײַטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פֿון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין-שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פֿיעל שטעדט און די תּלמידים פֿון די שולען זענען געווען די ערשטע פּיאָנערען און קעמפּפֿער פֿון דער השכּלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פֿערלויף פֿון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פֿינף הונדערט תּלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַרײַנגעטרעטען אין לעבען מיט נײַע בעגריפֿען און נײַע פֿאָדערונגען און בעשאַפֿען אַ גאַנץ נײַע אַטמאָספֿערע. אָבער עס איז ווינציג געווען צו ערציהען אין נײַעם גײַסט בלויז דעם יונגען דור; מ'האָט געמוזט אַרײַנברענגען נײַע בעגריפֿען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נײַע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פֿערבראַכט זייערע קינדער-יאָהרען אין דעם ווילדען חדר און האָבען זיך איצט געריסען צו ליכט און פֿרײַהײַט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפֿט אָנהויבען פֿון אלף-בית. מען האָט געמוזט צוגעוועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס-בעגריפֿען, צו נײַע, מעהר נאַטירליכע און פּשוט'ע בעגריפֿען. מען האָט געדאַרפֿט אײַנפֿיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפֿולע שפּראַך, אָנשטאָט דעם ווילדען סמיל פֿון דער רבּ'נישער ליטעראַטור.

נאָך פֿאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען האָבען זײַנע תּלמידים יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפֿרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שפת עבר" און אַ ליטעראַ-

ראַרישען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געוואָרען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין א יאָהר שפּעטער האָט אָנגעהויבען אַרויסגעהן דער „מאסף". דאָס רוב מיטאַרבייטער פון „מאסף" זענען געווען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאַקטאָרען פון דעם זשורנאַל זענען געווען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אַלס מיטאַרבייטער זענען דאָרט אַרויסגעטרעטען מענדעלסאָן אַליין, פרידלענדער, וויזעל, מאַרקוס הערץ און א גאַנצע רייהע אַנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואָס זענען ערשט נישט לאַנג אַליין געווען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האָבען זיך אויך געפונען צוויי פוילישע יודען, וואָס זענען געווען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סטנוב און בן־זאב. סאַטנאָוו (1732—1804) איז געווען א מייסטער צו שרייבען אין אַלערליי סטילען, אָנהויבענדיג פונ'ם תהלים־סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאָזיגען טאַלענט זיינעם פלעגט ער זיך אָפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן־זאב (מחבר פון „תלמוד לשון עבר". געבוירען אין ווין 1764 געשטאָרבען אין יאָהר 1811) איז געווען א קענער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און אויך א בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האָבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטע־לער פון האָלאַנד, פראַנקרייך, איטאַליען, ענגלאַנד, און אויף אַזא אופן האָבען די יודישע משכילים און קולטור־טרעגער פון אַלע לענדער געהאַט א אָרט, וואו זיי האָבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטאַרקען איינער דעם צווייטען און ווירקען אַלס פעראייניגטער צענטר. די אַר־טיקלען און שענע ליטעראַטור פון „המאסף" זענען געווען זעהר עלע־מענטאַר, איינפאַך און האָבען כמעט קיין ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער דוקא דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַזא גרויסען ערפאָלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אַלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאַק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פלפול־שכל.

דער פאַטריאַרך פון די משכילים איז געווען דער עלטסטער פון מענדעלסאָנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1805 — 1726), וועלכער איז געווען מענדעלסאָנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפּיעלט די אָנגעזעהענסטע ראָליע אין דער רעדאַקציע פון „המאסף". א זוהן פון א רייכער יודישער פאַמיליע אין האַמבורג, האָט וויזעל בעקו־מען א ערציהונג, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען א זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען. פון קינדווייז אָן האָט ער אָבער געפיהלט א טיעפע ליעבע צו ד'ער העברעאישער שפראַך און זיין גאַנץ לעבען איז ער איהר טריי געבליבען. ער איז ווירקליך געווען דער בעסטער כטיליסט פון יענער צייט; נאָך ר' משה חיים לוצאַטאָ איז וויזעל געווען דער ערשטער, וואָס האָט געזונגען ליעדער ביי יודען אין א פיינער ביבלישער שפראַך מיט קלינגענדע און שטאַרקע פערזען, וואָס האָבען זיי אויפגעשטעלט נאָהענט צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, נישט געווען, און זיין פּאָעטישער געפיהל קען אויף א מענשען מיט א ריינעם געשמאַק זעהר ווייניג איינדרוק מאַכען, פאַר יענער צייט זענען אָבער וויזעל'ס „שירי תפארת", ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול", „ספר המדות" און איבערזעצונג פון אַפּאָקריפישען ספר „חכמת שלמה") געווען א אוצר פון נייע געדאַנקען און געפיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען איינער פון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פריינד און מיטהעלפער. פון דעמאָלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פעהיגקייטען און מיטעלע קענטעניסען, אָנגעהויבען שפּיעלען א גרויסע ראָליע — די השכלה האָט איהם פאַר א העלד געמאַכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך וויזעל געווען א שטילער מענש און א אמת-רעליגיעזער יוד, און אין א אַנדער צייט וואָלט אפשר קיינער פון איהם נישט געוואוסט; אָבער עס איז געווען א צייט פון נייע אידעען און פערלאַנגען, א צייט פון נייע לאָזונגען און איבערקעהרענישען און אין אַזעלכע עפּאָכען ווערט דער מענש גרעסער, שטאַרקער. דאַן ווערן אמאָל פון מענשען מיט מיטעלע פעהיגקייטען העלדען און פיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געווען צו ווערן א קעמפפער אין דער צייט, ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאַנען ערב א גרויסער איבערליכער איבערקעהרעניש. דער פריידענקענדער עסטרייכישער מאָנאַרך יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז אַרויפגעטרעטען אויפ'ן טראָן נאָך דעם שווערען רעזשים פון דער פרומער קייזערין מאַריאַ טערעזיאַ, האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט אָבגעשאַפט פיעל פעאָדאַלע פריווילעגיעס, מבטל געווען די שליטה פון די קלעריקאַלען און אַרויסגעגעבען א „טאָלעראַנץ-עדיקט" לטובת די פּראָטעסטאַנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינפיהרען „רעפאָרמען אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 איז

יודען ערלויבט געוואָרען פֿרײַ צו פֿערנעהמען זיך מיט ערד=אַרבײַט, מלאכות, וויסענשאַפֿט און קונסט. עס זענען אָבגעשאַפֿט געוואָרען אַזעלכע מיטעלאַלטערישע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספּעציעלער קאָפּ=שטײַער, און יודישע קינדער איז ערלויבט געוואָרען צו בעזוכען די גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צײַט האָט דער קייזער בעפֿוילען אײַנצופֿיהרען „נאָרמאַלע שולען“ פֿאַר יודען, ד. ה. אַזעלכע שילען, וואו יודען זאָלען לערנען די דײַטשע שפּראַך און אַלגעמיינע למודים. עס האָט זאָגאַר זיך פּראָיעקטירט, צום ערשטען מאָל אין אייראָפּאַ, אײַנצופֿיהרען פֿאַר יודען מיליטער=דיענסט. אין „טאָלעראַנץ=פּאַטענט“ פֿון 1782 האָט דער קייזער אויסגעדריקט זײַן פֿערלאַנג, אַז אַלע זײַנע אונטערטאַנען, אָהן אונטערשיעד פֿון גלויבען און נאַציע, זאָלען בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלײַכבערעכטיגונג פֿון די עסטרײַכישע יודען איז נאָך, אמת, גאַנץ ווײַט געוועזען; יודען האָבען נאָך אַלץ געליטען פֿון דער אָרטיגער אַדמיניסטראַציע און נישט געהאַט קיין וואוינרעכט אין ניעדער=עסטרײַך און אין אַנדערע פּראָווינצען; עס איז זאָגאַר נישט אָבגעשאַפֿט געוואָרען דער מיאוס'ער געזעץ פֿון מאַריאַ טערעזיאַ וועגען די „פֿאַמיליאַנטען“, לויט וועלכען די צאָהל יודען, וואָס האָבען געהאַט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געוואָרען דורך אַ בעשטימטער נאָרמע. אָבער אויך דאָס, וואָס איז יאָ געטאָן געוואָרען לטובת יודען, איז פֿאַר יענער צײַט געוועזען אַ גרויסער חסד און האָט געקלונגען, ווי אַ בשורה וועגען בעסערע צײַטען פֿאַר יודען.

נישט אַלע יודען האָבען זיך אָבער גלײַך בעצויגען צו די רעפֿאָרמען, וואָס דער ליבעראַלער הערשער האָט מיט געוואָלט אײַנפֿיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אַזוי ווײַט געוועזען געוועהנט מיט זייער אָבגעשלאָסענקײַט, אַז יעדע רעפֿאָרם האָט זיי אויסגעזעהען, ווי אַ אָנפֿאַל אויף זייער אינערליכער פֿרײַהײַט און גאַנצקײַט. מעהר פֿון אַלץ האָבען די יודען זיך געשראָקען פֿאַר די „נאָרמאַלע שולען“ און פֿאַר דעם פּראָיעקט מכּח צוציהען זיי צום אַלגעמיינעם מיליטער=דיענסט. זיי האָבען געזעהען, אַז די רעפֿאָרמען פֿון קייזער אין עקאָנאָמישען לעבען פֿון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צײַט האָבען זיי געזעהען, ווי פֿרעמדע מענשען, רעגירונגס=בעאַמטע, קומען און מישען זיך אין

זייער אינערליכען לעבען און פיהרען איין מיט געוואלט רעפאָרמען. עס
איז געוועזען דעריבער גאנץ נאטירליך, ווען די יודישע מאסע האָט
געקוקט אויף די רעפאָרמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אז
דאָס אלץ טוט מען נאָר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אָבצוציי=
הען זיי פון יודישקייט און פיהרען זיי צו שמד.

די משכילים האָבען אנדערש געקוקט אויף דער זאך. זיי האָבען
נאאיוו געגלויבט, אז ווען יודען וועלען זיך אָבזאָגען פון זייער אָבגע=
שלאָסענקייט, אָננעהמען די אלגעמיינע מלוכה=שפּראך און ערווערבען
אלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען
גלייכע רעכטען מיט אלע בירגער. דאָס לעבען האָט שפּעטער בעוויזען,
אז גערעכט זענען געוועזען די אָרטאָדאָקסישע יודען, וועלכע האָבען
אינסטינקטיוו געשפּירט, מיט וואָס די געצוואונגענע רעפאָרמען שמעקען;
עס וואָלט אָבער געווען א גרויסער טעות צו גלויבען, אז אזעלכע
משכילים ווי ווייזעל, וועלכע זענען בטבע געווען זעהר קאָנסערוואטיוו
און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פון יודענטום, האָבען בע=
וואוסטזיניג געפיהרט צו אסימילאציע. זיי זענען פּשוט געווען פּאָליטיש
קורצזיכטיג און נאאיוו און האָבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השכלה“.
עס איז נאטירליך, אז די ידיעה וועגען די רעפאָרמען פון עסטרייכי=
שען קייזער האָט אין די משכיל'ישע קרייזען ארויסגערופען א אמת'ע
שמחה. ווייזעל האָט אָנגעשריבען א לויב=ליעד לכבוד דעם „קייזער=
בעפרייער“ און דערוויסענדיג זיך, אז די פרומע יודען זענען געגען די
רעפאָרמען, האָט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט א היימען אויפרוף
„דברי שלום ואמת“. אין דעם דאָזיגען אויפרוף האָט ער אין הייסע
ווערטער זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו פון שטרענג=רעליגיע=
זען שטאנדפּונקט קען מען גאָרנישט האָבען געגען די רעפאָרמען,
ווייל אָהן די עלעמענטארע ידיעות וועגען היסטאָריע, געאָגראפיע און
נאטור=וויסענשאפט קען מען נישט ווי געהעריג פערשטעהן דעם תלמוד
און בכלל דעם גייסט פון יודענטום. דער דאָזיגער אויפרוף, אין
וועלכען ווייזעל האָט מיט אזעלכע הייסע און ווארימע ווערטער זיך
געווענדעט צו זיינע ברידער מיט א בקשה אָנצונעהמען די רעפאָרם,
האָט ארויסגערופען מיטגעפיהל נאָר אין דער טריעסטער געמיינדע,
וועלכע איז בעשטאנען מעהרסטענטייל פון איטאליענישע יודען; אין די
איבעריגע יודישע געמיינדעס האָט דער אויפרוף, דאגעגען, ארויסגערו=
פען א גאנצען שטורם און א גרויסע אויפרעגונג. די פרומע יודען האָבען

מתרעם געווען אויף איינינע אונפּאַרטייאישע אויסדריקען פֿון וויזעלס אויפֿרוף און זיינע ווערטער זענען ערקלערט געוואָרען פֿאַר אפּיקורסות. אין דער שפּיץ פֿון די געגנער פֿון דער השכלה איז געשטאַנען דער בעריהמטער פּראַגער רב ר׳ יחזקאל לאַנדא. ער האָט אין די שוהלען געשטאַטען פּעך און שוועבעל אויף וויזעלס אפּיקורסישען אויפֿרוף און געסטראַשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואָס וועט צושטעהן צו די „שונאים פֿון דער אמונה״. ר׳ יחזקאל לאַנדא איז אַריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אַנדערע רבנים פֿון דייטשלאַנד און פּוילען און זיי הייס אויפֿגערופֿען אַרויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפֿעהרליכע משכילים. אויף זיינע ווערטער האָבען זיך אָבגערופֿען פֿיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געוואָרען אַ פֿערביטערטער קאַמפּף. וויזעל האָט דאַן פֿערעפֿענטליכט אַ צווייטען אויפֿרוף, וואו ער פֿערטיידיגט זיך פֿון די פֿאָרוואורפֿען אין אפּיקורסות און בעווייזט ווידער־אַמאָל די נויטיגקייט פֿון רעפֿאָרמען. דער גרעסטער טייל קהלות איז אָבער געבליבען טויב צו זיינע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האָט זיך נאָר פֿערשטאַרקט. די רעפֿאָרמען פֿון יאָזעף דעם צווייטען זענען ממילא נאָך זיין טויט (1790) בטל געוואָרען, ווייל זיינע טראָן־פֿערטרעטער האָבען זיך אומגעקעהרט צו דער אַלטער פּאָליטיק בנוגע צו יודען. אָבער דער קאַמפּף געגען דער השכלה בכלל האָט נישט אויפֿגעהערט און פֿון דער צווייטער זייט האָט נישט אויפֿגעהערט וואַקסען די צאָהל אַנהענגער פֿון דער השכלה.

אין אַ משך פֿון אַ קליינער צייט האָט די „השכלה״ שוין געהאַט אַרויסגערוקט אַ רייהע אַנגעזעהענע שריפֿטשטעלער און דענקער, וואָס האָבען פֿערנומען אַ וויכטיגען פּלאַץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מאַרקוס הערץ (1747 — 1803), אַ זוהן פֿון אַ סופֿר, אַ געוועזענער תלמיד פֿון אַ ישיבה, האָט שוין זוכה געווען צו זיין פּאָפּולער און זעהר געאַכטעט צווישען קריסטען און געלייענט אין בערלין אַ רייהע לעקציעס וועגען פֿיזיק, אויף וועלכע עס פֿלעגען קומען פֿיעל אָנגעזעהענע קריסטען, צווישען זיי אויך דער קרוינפּרינץ. אליעזר (לאַצאַרוס) בן־דוד (1726 - 1832) האָט צו יענער צייט געלייענט לעקציעס וועגען קאַנט׳ס פֿילאָזאָפֿיע אין וויענער אוניווערזיטעט און דערנאָך געווען אַ געוויסע צייט רעדאַקטאָר פֿון אַ צייטונג אין בערלין. אויסער זיי זענען געווען נאָך אַ גאַנצע רייהע יודישע יונגע לייט, וואָס זענען אין אַ קליינער צייט געוואָרען פֿון געוועהנליכע ישיבה־בחורים פֿילאָזאָפֿען און

דענקער, ווינציגסטענס פון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן, האָבען אָבער די אַלע יונגע פרישע קרעפטען, וואָס האָבען נישט געפונען פאַר זיך קיין גינסטיגען באָדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האָבען זיי כמעט קיין צייכען נישט איבערגעלאָזט, האָבען זיי פיעל אויפגעטאָן פאַר דער ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראַטור.

יודישע מענער און פרויען זענען געווען די ערשטע אין דייטשלאַנד, וואָס האָבען איינגעפיהרט דעם שענעם מנהג פון גרינדען וויסענשאַפטליכע סאַלאָנען, וואו עס פלעגען זיך פערזאַמלען די בעסטע מענשען פון דער גייסטיגער אַריסטאָקראַטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דאָרט צוזאַמען בעהאַנדלען וויסענשאַפטליכע פראַגען און פיהרען שענע געשפרעכען איבער ליטעראַטור און קונסט. דער ערשטער, וואָס האָט דאָס איינגעפיהרט, איז געווען מענדעלסאָן. זיין הויז איז געווען אַ צענטר פאַר וויסענשאַפטליכע און פילאָזאָפישע געשפרעכען און דאָרט האָט מען געקענט געפינען מענשען פון פערשידענע לענדער און פערשידענע פעלקער. נאָך זיין טויט איז דער צענטר איבערגעגאַנגען צו זיינע נאָהענטסטע פריינד פרידלענדער און הערץ, נאָר אַזוי ווי פרידלענדער איז געווען אַ שווערער גייסט און איז נישט פעהיג געווען צוצוציהען צו זיך די סימפּאַטיע פון די אַרומיגע, איז דער הויפּט-צענטר געוואָרען דאָס הויז פון מאַרקוס הערץ. אַלס אַ גרויסער אַרצט האָט ער געהאַט פיעל בעקאַנטע און פערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראָניע, וועלכע ער האָט בענוצט אין זיינע געשפרעכען, האָט ער צו זיך צוגעצויגען פיעל פריינד. אָבער נאָך מעהר האָט דאָ געהאַט צו זאָגען דאָס, וואָס הערץ האָט געהאַט זעהר אַ שענע און קלוגע פרוי, הענריעטא, וועלכע פלעגט בעצויבערן אַלע, וואָס האָבען זי געקענט. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין גייסט-מענש אין בערלין, וואָס זאָל נישט זיין בעקאַנט מיט דער דאָזיגער זעלטענער פרוי. זיין ביי איהר אין הויז האָט זיך גערעכענט פאַר אַ גרויסען כבוד, אפשר נישט ווינציגער, ווי האָבען אַ אַריינגאַנג אין קעניגליכען הויף.

הענריעטא הערץ (1764 — 1847) איז געבוירען געוואָרען אין אַ גליקליכער שעה. איהר פאָטער בנימין דע-לימוס איז געווען אַ פּאָרטוגעזישער יוד, אַ געניטער און בעליבטער אַרצט, האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודיש מיידעל פון דייטשלאַנד און אין דעם דאָזיגען שרוך, וואָס איז

דעמאָלט געווען אַ זעלטענע ערשיינונג, האָבען זיך פעראייניגט דער שטאָלץ און אַדעל פון די ספרדים מיט דער טיעפקייט פון די דייטשע יודען. ביי איהרע עלטערן האָט הענריעטאַ געזעהען נאָר גליק און פרידען. ערצויגען איז זי געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט און אַ דאַנק איהרע געבוירענע פעהיגקייטען צו שפּראַכען האָט זי אין גיכען זיך אויסגעלערענט גוט העבּרעאיש. זי איז פריה אויסגעוואַקסען און געוואָרען איינע פון די שענסטע אין סימפּאַטישסטע בערלינער טעכטער. זי האָט שפּעטער בעקומען אַ נאָמען „די טראַגישע מוזע“ און אין איהר שענקייט איז ווירקליך געווען עטוואָס טראַגישעס, ערהויבענעס. מענשען מבינים אויף שענקייט פלעגען בעוואונדער איהר זעלטען־געפאָרמטע פיגור און אונגעוועהנליך־שען געזיכט. נאָך אַלס קינד איז זי שוין אין בערלין בעריהמט געווען און פּרינצעסינס פלעגען לויפען קוקען אויף איהר. צו 15 יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט מאַרקוס הערץ. דורך איהם און דורך מענדעלסאָנ׳ס טעכטער האָט זי זיך פערפאָלקאָמט אין איהר בילדונג, ערוואָרבען אַ שענעם סטיל און דאָס האָט איהר נאָך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי אַ מלאך און פול מיט חכמה און גוטסקייט“, האָט וועגען איהר געשריבען אַ בעריהמטע פראַנצויזישע פרוי.

די דאָזיגע שענע פרוי האָט איהר הויז פערוואַנדעלט אין אַ צענטר פאַר די בעסטע מענשען פון בערלין, וואָס האָבען געהאַלטען פאַר אַ עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דאָרט פלעגען קריסטען אַרומגעהן געאָרעמט מיט יודען און מען האָט נישט געשפּירט קיין נאַציאָנאַלען אונטערשיעד. לעסינג׳ס פריינד ניקאָלאַי, דער פּאָעט ראַמלער, דער ערציהער פון קרוין־פּרינץ ענגעל, דער גענימאַלער הומבּאָלדט, שליערמאַכער, פרידריך פאָן־שלעגעל און נאָך פיעל פון די גרעסטע דייטשע מענער — אַלע זענען זיי געווען איינגעהער אין סאַלאָן פון מאַרקוס הערץ. אַרום דער ווירטין פון הויז האָבען זיך גרופּירט נאָך פיעל יודישע טעכטער, וואָס פלעגען קומען אין סאַלאָן און אויך זיך בעטייליגען אין די געשפּרעכען. צווישען די דאָזיגע פרויענצימער האָבען זיך שפּעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאָכטער פון מענדעלסאָן, דאָראָטעאַ, וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט פרידריך שלעגעל, און רחל לעווין, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט וואַרנהאַגען פאָן־ענזע. אין דערזעלבער צייט האָט אויך זיך געעפענט אַ סאַלאָן די יודישע פרוי

פאַני איטציג, די טאָכטער פון אַ יודישען באַנקיר, צו וועלכער עס פלעגען אויך קומען אָנגעזעהענע לײַט, און וועלכע האָט אויך געלעגט אַ פונדאַמענט פאַר דער גײַסטיגער פעראײניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צײַט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּילט אַזאַ ראָליע אין דער פילאָזאָפישער און וויסענשאַפטליכער וועלט און זיך געחבר׳ט מיט קריסטען, זענען זיי אַלס בירגער נאָך געווען זעהר ווײַט אָבגעשטאַנען פון זייערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פון זיי אין בילדונג און אין רײַכטום, -- ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפרים פײַטעל האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל לפּחות ערלויבען יודען צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זײַן ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען. צווישען די בערלינער אײַנוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט׳ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פון בעטלער. דער „פילאָזאָף" פרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפגעהערט פײַנט צו האָבען יודען ביז זײַן טויט. ווען רעם טראָן האָט פערנומען פרידריך-ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפען אויף אַ פערלײַכטערונג און לויט דער עצה פון דוד פרידלענדער האָבען די פאָרשטעהער פון דער געמײַנדע אָנגעגעבען אַ בקשה צום קעניג, אַז מען זאָל יודען ווינציגסטענס ערלויבען פרײַ צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאַפען דעם ספּעציעלען יודישען שטײַער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפערט מיט גוטע רעד, אַז די יודען זאָלען אויסוועהלען פון זיך „אָרענטליכע מענשען", מיט וועלכע די רעגירונג זאָל קענען אַרײַנטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ קאָמיסיע, אָבער די האָפנונג איז נישט ערפילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אַזוי קלײן, אַז די יודישע פאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערניעדריגענדע בירגערליכע בעגרענצונגען האָבען פונדעסטוועגען די משכילים נישט אָבגעשראָקען. פאַר זיי איז די השכלה געוואָרען אַ אָבגאָט, פאַר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען אײן קרבן נאָכן צווייטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשײדען דעם יודען פון די קריסטען, — איז פאַר די משכילים געווען שענדליך, מיאוס, און זייער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זיין געגליכען צו די קריסטען. דאס יודענטום איז אין זייערע אויגען נישט געווען קיין היסטאריש-נאציאנאלער פראצעס, נאר א רעליגיע, וואס איז געגרינדעט אויף איינציגע פרינציפען און פערמאגט א געוויסע מאראלישע שיטה, און אלץ, וואס שטעהט אויסער דער דאזיגער שמאלער גרעניץ, איז אין זייערע אויגען געווען נישט מעהר, ווי אבערגלויבען און נארישקייט.

אזוי זענען די טרויעריגע רעזולטאטען פון דער נעגאטיווער השכלה באלד קלאר געווארען פאר יעדען. אלס א רעאקציע געגען אלטען יודענטום, וואס האט דערשטיקט די לעבענסלוסט און דעם פרייען געדאנק, איז איצט אויסגעוואקסען א דור, וואס האט נאר געזוכט תענוגים און, בעהאלטענדיג זיך אונטער דער מאסקע פון השכלה, האבען זיי פון זיך אראבגעווארפען יעדען רעליגיעזען עול און זענען געווארען פשוט׳ע הפקר-מענשען. אזעלכע משכילים, ווי דוד פרידלענדער און לאצארוס בן-דוד, האבען געמוזט זיך קלאגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאסענהייט, וואס האבען זיך פערשפרייט צווישען יונגען דור, אבער זיי האבען נישט פערשטאנען, אז אין א געוויסער מאס זענען זיי אליין דערין שולדיג. אין גיכען האט זיך אנגעהויבען א שמד-עפידעמיע און פון דער צייט פון די פראנקיסטען האט די קריסטליכע קירך נישט געזעהען פאר זיך אזא גרויסע צאהל געטויפטע יודען. אין פערלויף פון 30 יאהר זענען אנ׳ערך א העלפט פון די בערלינער יודען אריינגעפאלען צו די קריסטען. צווישען די פעררעטער האט אויך געזאלט זיין דוד פרידלענדער. ער איז געווען א גוטער פאטער, א עהרליכער סוחר און א גוטמוטיגער מענש, דערביי אבער נישט קיין גרויסער דענקער, נישט קיין גייסט-מענש און קיין גוטער יוד א ודאי נישט. דאס פראקטישע יודענטום האט ער שוין לאנג געהאט פערלאזען, פון מצוות און מנהגים האט ער נישט געהאלטען – וואס-זשע איז געבליבען פאר אזא מענשען פון דער גאנצער יודישער רעליגיע? איהם איז נאר געבליבען די אונבעוואוסטזיניגע ליעבע צו זיינע ברידער און דער אינסטינקטיווער נאציאנאלער חוש, וואס לאזט נישט צופאלען דעם פאלקס-ארגאניזם. ער איז אבער אויך געווען א טרייער פאטער און איהם האט וועה געטאן דאס הארץ, וואס ער און זיין משפחה דארף זיין אבגעשיידט פון דער גאנצער וועלט און ליידען בעליידיגונגען. ער האט אנגעגעבען א ביטע, אז מען זאל איהם און זיין פאמיליע שענקען גלייכע רעכטען; די ביטע איז נישט אנגענומען געווארען, נאר אנשטאט

דעם, וואָס ער וואָלט אוים שטאָלץ און איינגענליעבע געדאַרפט אויף שטענדיג זיך אָבקעהרען פון יענע, וואָס ווילען איהם און זיין פאָלק נישט אָנערקענען פאַר קיין מענשען, האָט פרידלענדער בעשלאָסען צוליעב פראַקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אַליין האָט ער דאָס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער זיך געווענדעט צו איינינע אָנגעזעהענע יודען, וואָס האָבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אַלעמענס נאָמען האָט פרידלענדער אָנגעשריבען אַ בריעף צום הויפּט־גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אַז זיי זענען גרייט צו פערלאָזען דאָס יודענטום, אָבער נאָר בתנאַי, אַז מען זאָל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פערמאַסקירען זיך אַלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פּרינציפּען פון דער קירך. טעלער האָט אין אַ העפליכער פאָרם אָבגעענטפערט פרידלענדער'ן, אַז די קירך נוטיגט זיך נישט אין אַזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אָננעהמען דאָס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אַלע פּרינציפּען פון דער דאָזיגער רעליגיע און ערשט דערנאָך וועט אָבהענגען פון דער רעגיערונג, צי מען זאָל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פרידלענדער איז געבליבען אַ יוד, אָבער זיינע קינדער האָבען זיך שוין אָבגע'שמד'ט אָהן שום תנאים און אָהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבען אַ מאָדנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געוואָרען אַ גרופּע „טוגענדבונד”, וואָס האָט געפּרעדיגט פרייע ליעבע, זענען מענדעלסאָנ'ס טעכטער, די שעגע העגריעטאַ און אַנדערע אָנגעזעהענע יודישע טעכטער, געוואָרען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פון דער חברה. די שענע העגריעטאַ האָט זיך געלאָזען פערפיהרען פון פיעל קריסטען און געגעבען אַ גרונד צו פערשפּרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאַנגען. מענדעלסאָנ'ס עלטערע טאָכטער דאָראָטעאַ האָט פערלאָזען איהר מאַן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף אַ אונלעגאַלען אופן חתונה געהאַט מיט דעם פילאָזאָף פרידריך שלעגעל. זי האָט פריהער אָנגענומען די פּראָטעסטאַנטישע רעליגיע און דערנאָך די קאַטוילישע, געליטען פיעל יסורים, שפּעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אַז זי האָט געמוזט נעהמען שטיצע פון איהר פריהער׳..ען מאַן. העגריעטאַ מענדעלסאָן, די צווייטע טאָכטער, איז געוועזן נישט שען און האָט קיין ראָמאַנען נישט געפיהרט, נאָר — אַזוי זיך גע'שמד'ט. אַזוי האָט אויך

געענדיגט די גײַסטרײַכע און זעהר פֿעהיגע רחל לעווין, וועלכע האָט ערשט בײַ דער לעצטער שעה פֿון איהר לעבען, אויפֿ'ן קראַנקען=בעט, פּלוצלונג פֿערשטאַנען די גרויסע היסטאָרישע בעדײַטונג פֿון איהר פֿאָלק און ערקלערט: „דאָס, וואָס איך האָב מײַן גאַנץ לעבען געהאַלטען פֿאַר אַ גרויסע חרפּה, וואָלט איך איצט פֿאַר קײן פּרײַז נישט פֿערקויפֿט". מיט שמד האָט אויך געענדיגט הענריעטאַ הערץ, וועלכע האָט דאָס געטאָן ערשט נאָכ'ן טויט פֿון איהר מוטער און ערגעץ אין אַ קלײן שטעד=טעל, כּדי נישט מצער זײַן איהרע פֿרײַנד. פֿון די הויכע קרײַזען האָט זיך די בעוועגונג איבערגעטראָגען אויך אין די ברײטע יודישע מאַסען און באַלד האָט זיך צווישען די צניעות'דיגע יודישע טעכטער פֿערשפּרײט אַ מין עפּידעמיע פֿון שמד און ליעבע צו קריסטען; יענע יודישע פֿרויען, וואָס האָבען דאָס נישט געקענט טאָן, האָבען אין דער שטיל געזיפֿצט און בעדויערט, וואָס זײ זענען נישט „גליקליך", ווי אַנדערע. די אָרטאָדאָקסישע יודען זענען אויף זײער שטײגער געווען גערעכט, ווען זײ האָבען אַזוי שטאַרק געקעמפּפֿט געגען דער השכלה=בעוועגונג: אינ=סטינקטיוו האָבען זײ געשפּירט, אַז די „השכלה" טראָגט אין זיך אַ גע=וויסען סם פֿאַר די שענע יסודות פֿון יודענטום.

צוועלפטעס קאפיטעל.

דער חסידיזם און די השכלה.

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאנד האט זיך אלץ מעהר ענטוויקעלט די השכלה-בעוועגונג, וועלכע האט ארויסגעשטעלט פאר איהר לאזונג: פרייהייט פון געדאנק און די ראציאנעלע לאגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געווארען אנ'אנדער פאהן, — א פאהן, וואס האט גערופען צו אינערליכען גלויבען, צו טיפער אמונה, וואס שטאמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאן און ר' ישראל בעל שם טוב (בעש"ט)! — צוויי מעהר גענענזעצטע נאטורען איז שווער צו געפינען, און דאך האבען זיי געהאט א געוויסע פערוואנדשאפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאפט נאך נייע פארמען און א נייער קולטור-שאפונג. דאס אלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טויטען בוכשטאב איז געשטאנען פאר א באנקראט און עס זענען נויטיג געווען: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פארמען, און פון דער צווייטער זייט — א נייער קוואל פאר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל. אין נייע מענשליכע פארמען האט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אריסטאקראטיע, די אינטעליגענץ, און די ראליע האט בעדארפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אזועק אויף א פאלשען וועג און האט געבראכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאר'ן המון, האט געדארפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאקי געווען א אמת-דעמאקראטישע בעוועגונג. צו-שווער איז געווען דער יאך פון פארמא-

ליטטישען רבניזם, צו פערקרימט און פערשטעלט מיט טויזענדער אויסערליכע שאלעכצען איז געווען דאס ריינע רעליגיעזע געפיהל, צו גרוים איז געווען דער פרעסטיזש פון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אוועקגעשטעלט געווארען דער פשוט'ער המוניש'ער יוד, דער „עם הארץ". עס האט געמוזט קומען א רעאקציע, א מין גייסטיגע איבערקעהרעניש, און דאס איז געווען דער חסידיזם. די דאזיגע בעוועגונג האט גערעדט צום הארצען פון המון און אלע, וואס האבען געזוכט צו בעפרייען זיך פון יאך פון די רבנים און גבירים, אלע, וואס האבען געזוכט א פרישען קוואל, צו דערקוויקען זייער רעליגיעזען געפיהל, האבען זיך ארונטערגעשטעלט אונטער דער פאהן פון דעמאקראטישען חסידיזם.

דער שעפער פון חסידיזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פערקירצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געווארען אויף דער גרעניץ פון וואלאחיען און פאדאליען, ביי א ארימער יודישער פאמיליע, אין יאהר 1700 בערך. נאך אין די קינדער־יאהרען איז ער געבליבען א יתום און איבערגעגאנגען אונטער דער השגחה פון קהל. מ'האט איהם אבגעגעבען אין א חדר, נאר דער יתום איז פון נאטור געווען בעגאבט מיט א רייכער פאנטאזיע און פלעגט אפט זיצען א פער'חלום'טער, א פערטראכטער. דאס לעבען פון חדר מיט זיין מורא און קאנטשיק האט ווינציג אויסגענומען ביים פער'חלום'טען יונגעל, וואס פלעגט זיך שלעכט לערנען. נישט זעלטען פלעגט ער פלוצלונג ענטלויפען פון חדר און איינמאל האט מען איהם געפונען אליין אין וואלד, וואו ער איז געזעסען פערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האט קהל פון דעם יתום קיין נחת נישט געהאט און אין גיכען איהם אינגאנצען ארויסגענומען פון חדר. צו 12 יאהר איז ער געווארען א בעהעלפער און דערמיט פערדינט זיין שטיקעל מחיה. שפעטער איז ער געווארען א שמש פון שוהל און דא האט ער זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. ביי טאג פלעגט ער שלאפען אדער טאכען זיך שלאפענדיג, און ביינאכט, ווען אין שוהל איז קיינער נישט געוועזען, האט ער אליין מתפלל געווען און געלייענט מוסר־ספרים. מען האט איהם, נאטירליך, געהאלטען פאר א פרא־אדם, נאר ישראל איז זיך איינזאם געגאנגען זיין וועג. ער האט אנגעהויבען זיך פערטיעפען אין דער פראקטישער קבלה, געלייענט די „כתבים פון אר"י", וואס פלעגען דעמאלט ארומגעהן פון האנד צו האנד, און זיך בעקאנט מיט די פראקטישע מיטלען פון דער קבלה,

ווי בעשווערונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואנציג יאהר האט ער זיך בעזעצט אין בראד, גאליציען, און דארט חתונה געהאט מיט דער שוועסטער פון בעוואוסטען רב ר' גרשון קוטאווער. זיין שוואגער האט איהם געוואלט מאכען פאר א למדן און געפרובט מיט איהם לערנען תורה, אבער ישראל האט דערצו ארויסגעוויזען א קנאפען חשק. ר' גרשון האט זיך געשעמט צו האבען פאר א שוואגער אנ'עם־הארץ און געראטען ישראל'ן, ער זאל אבפאהרען פון בראד. יענער האט געפאלגט און איז צוזאמען מיט זיין פרוי אבגעפאהרען פון בראד און זיך בעזעצט אין א דארף צווישען קוטאוו און קאסאוו. דארט האט ער זיך ערנעהרט דערמיט, וואס ער פלעגט גראבען אין די בערג ליימען און די פרוי האט דאס אבגעפיהרט אויף א וועגעלע אין שטאדט אריין. דא, אויפ'ן שוים פון דער נאטור, צווישען די קארפאטען־בערג, האט דער בעש"ט געקענט איינגאנצען זיך אבגעבען זיין איינזאמקייט, און אונטער'ן פרייען הימעל פלעגט ער שעה'ן־ווייז מתפלל זיין, פאסטען און זיך פערטיפען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אזוי איינזאם האט ער פערבראכט צווישען די בערג גאנצע זיבען יאהר. נאכדעם האט ער געלעבט א שטיק צייט אין גאליציאנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער איז געוועזען פריהער א מלמד און שפעטער – א שוחט און א חזן. יענע צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געוועזען דער פעריאד, ווען דער בעש"ט האט געדארפט מאכען הכנות צו זיין קינפטיגער מיסיע אויף דער וועלט, נאר די ארומיגע מענשען האבען דאס נישט געוואוסט און איהם געהאלטען פאר א פראסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש"ט האט מען „פון אויבען", ווי די חסידים זאגען, צו וויסען געגעבען, אז עס איז געקומען דער מאמענט, ווען ער דארף שוין „נתגלה" ווערן פאר דער וועלט ער איז דעמאלט אלט געוועזען זעקס און דרייסיג יאהר. ער האט אנגעהויבען דערפון, וואס ער פלעגט ארומפאהרען איבער די יודישע שטעדטלעך און היילען קראנקע דורך השבעות, קמיעות און נראזען. אזעלכע וואנדערענדע טערעפערס־רופאים זענען דעמאלט געוועזען א סך און זיי פלעגען זיך רופען „בעלי שם". ר' ישראל האט פאר זיין נוטס־קייט און פראסטקייט בעקומען דעם נאמען „בעל שם טוב". ער פלעגט ארומפאהרען איבער די שטעדט און דערפער פון פאדאליען און וואהלין, און געהיילט דורך זיינע „שפרוכען" און פערשידענע גראזען נישט בלויז יודען, נאר אויך פויערען און אפילו פריצים. צו איהם פלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאָל פאָראויס נביאות זאָגען ווענ־דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש״ט פלעגט דאָס טאָן, עפּנענ־דיג דעם „זהר״ און טרעפענדיג לויט דעם אָרט, וואָס האָט זיך אויפ־געמישט פאַר זיינע אויגען.

אין גיכען איז דער געוועזענער בעל־מלאכה געוואָרען א ליב־לינג פון דער מאַסע, א גוטהערציגער און א פשוט׳ער, האָט ער געוואוסט ווי צו בענעהן זיך מיט די פּראָסטע מענשען און פערשטאַנען זייער הארץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאַנגען פון דער ראָליע פון א טרעפער צו דער ראָליע פון א פאָלקס־לעהרער. ביסלעכ־ווייז האָט ער אויך זיך אָבגעזאָגט פון די סגופים און אַרויסגעטרעטען מיט א זעלבסטשטענדיגער אָריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רע־ליגיע איז די הייסע תפילה און ניט די לומדות; א פּראָסטער יוד, מיט הייסער אמונה אין הארצען, וואָס איז הארציג, חיים מתפלל פאַר גאָט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואָס פערברענגט אַלע זיינע יאָהרען אין לערנען תלמוד.

אנ׳ערך אין יאָהר 1740 האָט דער בעש״ט אויף שטענדיג זיך בעזעצט אין מעדזשיבאָזש, א שטעדטעל אין פּאָדאָליען. דאָ איז ער שוין אינגאַנצען אַרויסגעטרעטען אַלס פאָלקס־מנהיג און געשטאַנען אין דער שפּיץ פון א גרויסע צאָהל אָנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים פלעגט דער בעש״ט לערנען אויף א אָריגינעלען אופן: דורך משלים, צופעליגע געשפּרעכען און קורצע אַפאָריזמען, וועלכע ער פלעגט אַרויסזאָגען בעת א שפּאַציר, בעת׳ן עסען און אין א נישט־סיסטעמאַ־טישער פאָרם. די דאָזיגע משלים און קורצע שפּריכווערטער זענען פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש״ט אַליין האָט גאָרנישט געשריבען.

דער גאַנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צוויי הויפּט־אידעען: אויף דער אידעע פון „אין סוף״ און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „א מענש דאַרף שטענדיג טראַכטען וועגען דעם, אַז גאָט איז אומעטום און שטענדיג מיט איהם; אַז ער איז ווי די אייִדעלסטע מאַטעריע, וואָס פערפלייצט אַלץ אַרום; אַז ער איז דער הערשער פון אַלץ, וואָס קומט־פאָר אויף דער וועלט... זאָל א מענש געדענקען, אַז בשעת ער קוקט אויף מאַטעריעלע זאַכען, קוקט ער זיך אייגענטליך אַיין אין דער געשטאַלט פון גאָט, וואָס איז אומעטום אין יעדער זאַך; האָבענדיג דאָס אין זכרון, קען א מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאָט דיענען״

דאָס איז די ערשטע גרונד־אידעע. די צווייטע גרונד־אידעע פֿון חסידיזם שטאַמט פֿון דער קבלה, וועלכע לערנט, אַז צווישען דער מאַטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט אַ אונאויפֿהערליכע געגענזייטיגע השפּעה, אַזוי אַז אויך די מענשליכע מעשים רופֿען אַרויס ענדערונגען אין רצון און אין דער שטימונג פֿון דער גאָטהייט. די דאָזיגע צוויי אידעען זענען דער גאַנצער יסוד פֿון חסידיזם און פֿון זיי פֿאָלגען אַלע וויכטיגסטע פּונקטען פֿון בעש״ט׳ס לעהרע. די הויפּט־שטרעבונג פֿון יעדען רעליגיעזען מענשען דאַרף זיין דאָס בעהעפֿטען זיך מיט גאָט. דאָס קען מען דערגרייכען דאַן, ווען דער מענש קאָנצענטרירט אַלע זיינע געדאַנקען און מעשים אויף גאָט. דער תּוך פֿון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאָר אין געפֿיהל, און וואָס פֿייערדיגער עס איז דאָס געפֿיהל, אַלץ נאָהענטער איז דער מענש צו גאָט. דאָס וויכטיגסטע מיטעל צו פֿעראייניגען זיך מיט גאָט איז די תּפֿילה, אָבער מתפּלל זיין דאַרף מען מיט אַ ברען, מיט התלהבות, אַזוי אַז בשעת דער תּפֿילה זאָל די נשמה זיך ווי אָבטיילען פֿון גוף. כּדי צו דערגרייכען צו אַזאַ ענטוזיאַסטישע שטימונג, קען מען אָנווענדען פֿערשידענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאַכען מיט די הענד, שאָקלען שטאַרק מיט׳ן קאָפּ, שרייען א. א. וו. לערנען תּורה דאַרף זיין ביים רעליגיעזען יודען אַ ביי־זאַך און האָט נאָר דאַן אַ בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ׳ן לערנען צו אַ רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דאַרף מען בעסער לערנען מוסר־ספֿרים, איידער די טרוקענע רבנישע ספֿרים. אין געגענזאַץ דעם „מוסר“, וואָס האָט געלערענט, אַז דער מענש דאַרף זיך אָבגעבען מיט תּעניתים, סגופֿים און פֿערשידענע אַסקעטישע מעשים, האָט דער בעש״ט געלערנט, אַז גאָט דינען קען מען נאָר דורך שמחה, און דעריבער דאַרף מען פֿון זיך דערווייטערען אַלץ, וואָס וואַרפֿט אַריין אין אַ מרה־שחורה. בכּלל איז אין דער רעליגיעזער וויכטיגער פֿון אַלץ די שטימונג, די כּונה און נישט די אויסערליכע צערעמאָניע. אַ חסיד דאַרף דינען גאָט נישט בלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאָר אין אַלערליי פֿאָרמען: דורך תּפֿילה, דורך מעשים טובים און זאָגאַר דורך געוועהנליכע טאָג־מעשים. וואָס מעהר דער מענש איז קאָנצענטרירט אין די געדאַנקען וועגען גאָט, אַלץ נאָהענטער ווערט ער צו גאָט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפֿט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פֿון נבואה. אַזאַ מענש איז אַ צדיק און ער שטעהט נאָהענטער צו גאָט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז א מין פערמיטלער צווישען די פראסטע מענשען און גאט. פאר'ן צדיק דארף מען מורא האבען און דורך איהם קען מען אפרייני-גען די נשמה פון זי"ר.

דער לעצטער דאגמאט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פון צדיק) האט שפעטער געשפילט א גרויסע ראליע אין דער ענטוויקלונג פון חסידיזם און זאגאר אבגערוקט אויפ'ן צווייטען פלאן אלע איבעריגע יסודות פון בעש"ט'ם לעהרע. דער צדיק אליין איז געווארען א קולט, זיין פערזענליכקייט האט אנגעהויבען שפיעלען מעהר ראליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער – האט אמאל געזאגט איינער פון זיינע תלמידים, – כדי צו הערען פון איהם תורה און שארפע הידושים, איך בין מעהר-נישט געקומען זעהן, ווי אזוי ער טוט אן און טוט אוים די שיך – דאס איז וויכטיגער. וואס איז דען די תורה? א מענש דארף אליין זיין תורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תנועות, אין זיין רעדען, אין זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפטען זיך אין גאט". אבער דער דאזיגער קולט האט זיך אנגעהויבען נישט פון ר' בער, נאר נאך א סך פריהער – פון בעש"ט אליין.

זיין לעהרע האט נאר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאסע וויעדער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין פערזאן, וואס איז ביי זיי געווארען זייער מנהיג, זייער בעסטער פריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אליין האט אלץ מעהר אנגעהויבען גלוי-בען אין זיין גרויסער מיסיע. ארום 1750, ווען זיין שוואגער ר' גרשון קוטאווער, וואס האט דעמאלט שוין מודה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האט דער בעש"ט אוועקגעשיקט אהין א מין נביאישען מאניפעסט, אין וועלכען ער האט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואס ער האט געזעהען. אין זיין בריעף האט דער בעש"ט דערצעהלט, אז אין טאג פון ראש השנה איז זיין נשמה ארויף אויפ'ן הימעל, וואו ער האט געזעהען משיח'ן און פיעל נשמות פון געשטאר-בענע. ער האט געפרעגט משיח'ן: „זאג מיר, האר מיינער, ווען וועסטו שוין אמאל אראבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האט איהם געענטפערט: „אט וועסט דו האבען א צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פערשפרייטען די קוואלען פון דיין חכמה, ווען אלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אימ-שטאנד צו מאכען אזעלכע מופתים, ווי דו, – דעמאלט וועלען

פערשוואונדען ווערן אלע מחנות פון דער קליפה און עס וועט קומען די ציים פון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געווען אויפריכטיג און גאנץ וויים פון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נארעריי; די „סודות" אבער האבען דער־וויל געווירקט אויף די מיסטיש־געשטימטע יודען. די חסידים פלעגען זאגען, אז דער בעש"ט האט בעציהונגען מיט אליהו הנביא און אז זיין רבי איז אחיה השילוני. די מאסע האט אין איהם גע־גלויבט, ווי אין א גרויסען בעל־מופת, און זיין קרייז אנהענגער און תלמידים איז אלץ מעהר געוואקסען. נישט לאנג פאר זיין טויט האט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאסען־שמד פון די פראנקיסטען. די פרומע יודען האבען זיך געפרעהט, וואס מען איז ענדליך פטור געווארען פון די געפעהרליכע אינערליכע פיינד, נאר דער בעש"ט איז טרויעריג געווען. „איך האב געהערט, ווי גאט וויינט און זאגט: כל זמן דער קראנקער אבר איז פעראייניגט מיט'ן קערפער, איז נאך פארהאן חאטש א האפנונג, אז ער וועט ווען עס איז זיך אויסהיילען; אבער אויב מען האט איהם אבגעשניטען, איז ער שוין פערפאלען אויף אייביג". אין פריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטארבען אויף די הענד פון זיינע תלמידים.

נאך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאנגען צו איינעם פון זיינע תלמידים, ר' בער פון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געווען שטארק פערשפרייט איבער פאדאליען, גאליציען און וואהלין. אבער די גרעסטע פראפאגאנדע פון חסידיזם האט זיך ערשט אנגעהויבען נאכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פון דעם חסידיזם איז איצט געווארען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאנען פיעל נידעריגער פון בעש"ט אין טיפקייט און אריגינאליטעט; ער איז אבער געווען פיעל מעהר למדן און דעריבער איז איהם געלונגען, צו געפינען פיעל אנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האט פון חסידיזם ארויסגענומען דעם פארוואורף, אז דאס איז נאר א בעוועגונג פון עם־הארצים. אין פערלויף פון צוועלף יאהר (1760 — 72) האבען זיך ארום ר' בער'ן גרופירט פיעל אנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואס זענען געקומען זאגאר פון צענטר פון לומדות — ליטא און ווייס־רוסלאנד. ר' בער האט קיין נייעס נישט אויפגעטאן. ער האט נאר פערברייטערט און ווייטער ענטוויקעלט די אידעען פון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאך מעהר פערשטארקט צווישען די חסידים דאס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאט.

א צווייטער וויכטיגער אפאסטאל פון חסידיזם איז געוועזען ר' יעקב יוסף הכהן. ער איז פריהער געוועזען רב אין שארגראד, נאך פאר זיין גלויבען אין בעש"ט האט ער געליטען רדיפות און פערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פון בעש"ט האט ער בעקומען א ארט אלס מגיד אין נעמיראוו און נאכ'ן טויט פון בעש"ט איז ער געווארען מגיד אין פאלאנאיע. ער האט אומעטום געפיהרט א ענערגישע פראפאגאנדע פאר'ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספרים. אין 1780 האט ער ארויסגעגעבען א זאמלונג פון זיינע דרשות, מיט'ן נאמען „תולדות יעקב יוסף", וואו עס ווערן געבראכט פיעל מאמרים און אפא־ריזמען, וואס ער האט געהערט פון מויל פון בעש"ט. מיט דעם דאזיגען ספר זענען דאס ערשטע מאל אין דער ליטעראטור ערקלערט געווארען די פרינציפען פון חסידיזם. דאס איז געוועזען דער ערשטער ספר פון דער חסידישער ליטעראטור, וועלכע האט מיטגעבראכט מיט זיך גאר נייע פארמען און א נייעם טאן.

אין די לעצטע יאהרען פון 18־ען יאהרהונדערט איז דער חסידיזם פערשפרייט געווארען צווישען דער יודישער מאסע אין פוילען און זאגאר אין ליטא מיט א אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פיעל שטעדט זענען געגרינדעט געווארען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האבען געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האט געדא־ווענט אויפ'ן חסידישען שטייגער, מיט א ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האבען איינגעפיהרט דעם סידור פון אר"י, וואס אונטער־שיידעט זיך פון געוועהנליכען סידור דורך פיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האבען אויך געענדערט דעם ריטואל פון שחיטה און נישט געהאל־טען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פון תפילת שחרית. געלעבט האבען זיי צווישען זיך אין גרויס אחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאט צו פערברענגען די צייט צוזאמען אין שמחות און סעודות, כדי ארויסצורופען אין זיך א התלהבות'דיגע שטימונג, ווי עס פאדערט זיך לויט דער חסידישער תורה. דער קולט פון דעם צדיק איז געווארען פערשפרייט אלץ מעהר און מעהר; ווי נאר א צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאדט, האבען צו איהם אנגעהויבען לויפען אנהענגער פון אלע זייטען. מענער און פרויען פלעגען קומען צום צדיק נאך עצות, בעטען ביי איהם א רפואה צו א קרענק, א מיטעל

קינדער צו האבען א. אז. וו. אויב עס האט זיך געמאכט, אז אין איי=
נעם פון טויזענד פעלען האט דער צדיק געהאלפען אדער מיט זיין
עצה גוט געטראפען, האט מען דאס אנגענומען פאר א מופת און די
צאהל חסידים איז אלץ גרעסער געווארען.

וואס ווייטער, איז דער קולט פון צדיק אלץ געוואקסען און צו=
זאמען דערמיט איז געוואקסען אויך די צאהל פון די צדיקים. די
אנגעזעהענסטע פון זיי האבען געשטאמט פון ר' בער'ס קלייזעל; יע=
דער איינציגער פון זיי האט אבער ארויסגעלעגט זיין אייגענעם אינ=
דיווידועלען שטעמפעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זע=
נען מיט דער צייט געווארען חסידים פון פערשידענע שיטות. די
פערשידענע שיטות אין חסידיזם קען מען איינטיילען אויף צוויי הויפט=
שטרעמונגען: ליטוויש=בעלארוסישער און פויליש=אוקראינער חסידיזם.
די פארשטעהער פון פוילישען חסידיזם זענען געווען: ר' אלימלך
ליזענסקער, ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, ר' נחום
טשערנאבאלער און ר' ברוך טולטשינער, א אייניקעל פון
בעש"ט. ר' אלימלך פון ליזענסק האט שטארק ענטוויקעלט דעם צדיק=
קולט. דאס ערשטע געבאט פאר א חסיד — פלעגט ער זאגען — איז
בוקען זיך פאר'ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען
און גאט. דורך איהם שיקט גאט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג,
קינדער, און עס איז גענוג, אז דער צדיק זאל וועלען, דאן פערמאכען
זיך אלע קוואלען פון גוטס. דעריבער דארף דער חסיד בלינד גלויבען
אין צדיק, אבטיילען איהם א טייל פון זיין פערמעגען און איהם דאנק=
באר זיין. די דאזיגע טעאריע האט געהאט א ווירקונג: די ארימע יודען
פלעגען אבגעבען זייערע לעצטע גראשענס די צדיקים, און דער צדיק
האט נישט אויפגעהערט שיקען ברכות, אויסהיילען פון קראנקהייטען,
בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פער=
וואנדעלט געווארען אין א ווילדען צדיקיזם, אין א פראקטישען געשעפט.
זיין א צדיק איז פשוט געווארען א גוטער מסחר און עס האבען זיך
נאטירליך געפונען פיעל בעלנים דערויף. די שטעל פון א צדיק האט
אנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פון פאטער צו די קינדער און צו די
אייניקלעך. עס האט זיך געמאכט, אז עס איז געשטארבען א צדיק, וואס
האט איבערגעלאזט עטליכע זיהן, און דאן איז זיין ירושה פונאנדער=
געטיילט געווארען צווישען דער גאנצער „דינאסטיע", וועלכע האט
צווישען זיך געפיהרט מיאוסע מחלוקת פאר דער בכורה.

נישט אומעטום איז אָבער דער צדיקיזם געוואָרען אַ קאַריעֶרע. צווישען די צדיקים זענען אויך געווען אייניגע אמת'ע אידעאַליסטען, התלהבות'דיגע מענשען. אַזעלכער איז געווען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האָט פריהער, אין דער ליטא, געליטען פיעל רדיפות פון די רבנים פאַר זיין גלויבען אין חסידות, נאָר דערנאָך איז ער געוואָרען צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער און איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פון אַ אײדעלען גייסט און פון אַ מענשען מיט אַ אונגעוועהנליכער ליעבע צום פּראָסטען פאָלק.

אַנדערש האָט זיך ענטוויקעלט דער חסידיזם אין ליטא און אין ביעלאָרוסיע. דאָרט האָט דער חסידיזם נישט געפונען פאַר זיך אַזא גינסטיגען באָדען, ווי אין פּוילען און אין אוקראַיינא, און האָט זיך פערשפּרייט זעהר לאַנגזאַם, נאָך לאַנגע רדיפות און ווידערשטאַנדען מצד די רבנים און לומדים. דאָרט איז דער חסידיזם אַריינגעפיהרט געוואָרען דורך די תלמידים פון ר' בער מעזשעריטשער: ר' אהרן קארלינער, ר' מענדעל וויטעבסקער און ר' זלמן שניאורסאָהן (געשטאָרבען אין 1813), דעריבער האָט ער דאָרט אָנגענומען אַנ'אַנדער כאַראַקטער. דאָ איז ער שוין נישט געווען קיין דעמאָקראַטישע בעוועגונג, צוגעפּאַסט צום געשמאַק און צו די בעדערפנישען פון דער מאסע, נאָר אַ שטרעמונג פון געצעהלטע מענשען, אַריסטאָקראַטען-קעמפפער, און אויך די לעהרע זייערע האָט דעריבער געהאַט אויף זיך דעם שטעמפּעל פון אַריסטאָקראַטיזם און פון קאָפּ-מענשען. דער אָנגעזעהענסטער פון די ליטווישע רביים, ר' שניאור זלמן, האָט בעשאַפען אַ אייגענעם סיסטעם, וואָס איז פילאָזאָפיש געווען פיעל מעהר בעגרינדעט און זיך שטאַרק אונטערשיידעט פון פּוילישען חסידיזם. זיין דעוויז איז געווען: „חכמה, בינה, דעת" (פערקירצט: חב"ד), ד. ה. חכמה, פערשטאַנד און וויסען. אין געגענטייל פון בעש"ט האָט ער נישט געפאָדערט קיין נאַאיווען גלויבען אין צדיק, נאָר גראַטען, צו קוקען אויף דעם צדיק ווי אויף אַ וועג-ווייזער. ער האָט אויך נישט געלייקענט אין דער בעדייטונג פון לערנען און טראַכטען, נאָר, פערקעהרט, געפאָדערט פון יעדען חסיד „צו דענקען און טראַכטען". ער האָט דעם חסידיזם אָבגערייניגט פון פיעל אַבערגלויבענס און נאַרישע זייטען, אָבער דערפאַר האָט דער חסידיזם אין ליטא נישט געהאַט יענע נאַאיוויטעט און פאָלקסטימליכקייט, וועלכע עס האָט געהאַט דער פּוילישער חסידיזם.

אין ליטא האט זיך אויך אנגעהויבען דער ענערגישער קאמפף פון די רבנים געגען חסידיזם. אין דער שפיץ פון די ליטווישע רבנים איז דעמאלט געשטאנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האט בעקומען דעם טיטול „גאון״ (1720—97). דאס איז געווען א מענש מיט א אייזערנעם ווילען, וואס האט פון קינדווייז אן ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פעהיגקייטען. צו זעקס יאהר האט ער שוין געלערנט גמרא אהן דער הילף פון א רבי. צו צעהן יאהר האט ער שוין זיך בעטייליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זיין בקיאות און שכל פערוואונדערט די אלטע גדולים. זיין תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אזוי גיך אויך ערוואָרבען אבגעריסענע ידיעות אין מאטעמאטיק, געאָגראפיע, אסטראנאמיע. אין ווילנא האט ער געלעבט איינזאם, אבגעשלאסען, איינגאנצען פערטיעפט אין לערנען; ערנעהרט האט ער זיך שלעכט, געשלאפען בסך הכל צוויי שעה אין מעת לעת, ווייניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, ווייניג גערעדט און נאר אין געוויסע שעה׳ן געלייענט שעורים וועגען תלמוד פאר זיינע תלמידים. פון׳ם פלפול־סיסטעם האט ער נישט געהאלטען. קענענדיג אויסענווייניג כמעט דעם גאנצען תלמוד, האט ער אהן שום מיה נעקענט פסק׳נען די הארבסטע שאלה און נישט זעלטען פלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פון תלמוד אויפ׳ן גרונד פון טיעפע קריטישע חקירות. אין אזא אבגעשלאסענקייט האט ער געשריבען פירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספרים, נאר געשריבען האט ער דאס אלץ אהן ארדנונג, מיט רמזים, האלבע ווערטער, ווייל ער אליין האט נישט גערעכענט ארויסצוגעבען קיין זאך פון זיינע כתבים און דאס נאר איבערגעלאזען פאר די קינפטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פערקערפערונג פון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאפט איז פאר איהם געווען אלץ; אין איהר האט ער געזעהען דעם גאנצען זין פון יודענטום. ער איז געווען דער אבגאט פון די רבנים אין ליטא און אין אנדערע לענדער; דער המון האט מורא געהאט פאר איהם, אבער איהם נישט פערשטאנען, פונקט ווי ער האט דעם המון נישט פערשטאנען. נאטירליך, האט אזא מענש נישט געקענט סימפאטיזירען מיט דער דעמאקראטישער חסידישער בעוועגונג. אלס אסקעט און אלס גרויסער קאפ האט דער חסידיזם אין איהם בעליידיגט זיין איינזאמען שטאלץ און זיין גאונות, געגען וועלכער די חסידישע האט אויסגעזעהען קליין און נישטיג.

נאָך אין 1772, ווען אין ליטא האָבען זיך אָנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנאָ האָט מען ענטדעקט איינינע אָנפיהרער פון די חסידים, האָט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון", ערקלערט א חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האָט מען פונאנדערגעשיקט צירקוליארען צו אנדערע רבנים מיט א אויפרוף, שטרענג ארויסצוטרעטען געגען דער „אפיקורסישער סעקטע". דאן האָבען זיך אין גאנץ ליטאָ אָנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאליציאנער רבנים, וועלכע האָבען זיך פערזאמעלט בעת א יריד אין בראָד, האָבען אויסגערופען א חרם געגען יעדען, וואָס ועט דאווענען לויט'ן חסידישען נוסח, טראָגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאָן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געוואָרען דאָס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בעריהרט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האָט זיך אין דער רבנישער וועלט ווידער אָנגעהויבען א געוואלד. פון ווילנא האָט מען געגעבען א סיגנאל, אז מען זאָל אָנהויבען א קאמפף געגען די חסידים. אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאָהרען בעת דעם יריד אין זעלווא (גראָדנער גוב.) און פון דאָרט פונאנדערגעשיקט אויפרופען צו אלע יודישע געמיינדעס, פאָדערענדיג די שטרענגסטע שטראָפען פאר די חסידים. די פרומע יודען האָבען בעקומען א בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האָבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מתחתן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראָבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון א אנדער רעליגיע. ווען אין ביעלאָרוסיע זענען ענטשטאנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס" (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאָן), האָט די אגיטאציע געגען די חסידים זיך נאָך מעהר פערשטארקט. אויף די רבנים-צוזאמענפאָהרען אין מאָהיליעוו און אין שקלאָוו זענען אָנגענומען געוואָרען א רייהע רעפרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אָנערקענט געוואָרען פאר א אפיקורס. ר' זלמן האָט געפרובט פערענטפערן זיך אין ספעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האָט זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז ער איז א איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספעציעל געפאָהרען קיין ווילנאָ, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אָנפיהרער פון די מתנגדים, דעם גאון, און איבעררעדען מיט איהם פערזענליך, אָבער

דער שטרענגער גאון האט אפילו נישט געוואלט איהם אויפנעהמען. אם ענדע פון 18-ען יאהרהונדערט איז דער קאמפף צווישעןביידע פארטייען נאך שארפער געווארען, עס האבען זיך אנגעהויבען פון ביי-דע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אזוי אז אין דעם קאמפף האט זיך געמוזט ארייננמישען די רוסישע רעגיערונג, וועלכע האט גענומען אויף זיך די ראליע פון א פערמיט-לערין צווישען די קעמפפענדע פארטייען. אבער אפילו די פיזישע מאכט האט דא ווינציג אויפגעטאן און נאך א לאנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אנדערע.

אויפ'ן חשבון פון דער השכלה מיט'ן חסידיזם צוזאמען דארף מען צורעכענען דעם פילאזאף שלמה זלמן מיימון, איינער פון די אריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאר אויך אין גאנץ איירופא. דאס איז געווען א מענש, וואס איז ערצויגען געווארען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאפען צו דער פילאזאפיע און השכלה, נאר ענדליך איבערגעוואקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דער-ווייטערט; א מענש, וואס האט זיין גאנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; א אונגעוועהנליך-בעגאבטער ארימער יודישער פילאזאף, וואס האט שטענדיג געמוזט וואנדערן פון ארט צו ארט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאר זיין מידען קערפער און פאר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימון (1750—1800) איז געבוירען געווארען ביי א פאמיליע פון א דארפס-ארענדאר אין ליטא (נעבען ניעסוויזש, מינס-קער גוב.). נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער געמוזט וואנדערן פון דארף צו דארף צוזאמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע'רודפ'ט געווארען דורך זייערע שכנים-קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אבער נישט קוקענדיג אויף דער ארימקייט, אין וועלכער ער איז ערצוי-גען געווארען, האט ער דאך בעקומען א גוטע שול לויט יענער צייט און ארויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאהר האט ער שוין גע'שמ'ט פאר אנ'עלוי און עס האבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואס האבען איהם געוואלט נעהמען פאר א איידים. זיין ארימער פא-טער האט אהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגעגרייט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויס-גע'גנב'עט דעם יונגען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער. אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם גע'גנב'עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געוועזן א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ'ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען-לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימון האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר' בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך מיאש געווען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז גע-ווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב"ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימון און ביים נאמען פון רמב"ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים" האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד'ען אנגעהויבען עפעס א נייע בע-וועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און לאזט זיך אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געוועזן, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער בארד, זעהר ארים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קע-ניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געוועזן פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פוילישע יודען, וואס האבען פערלאזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אלס אפיקורסים און האבען אומעטום ערוועקט א חשד אויף זיך. געצוואונגען אויף אזא אופן צו פערלאזען בערלין, האט מיימון זיך פערבונדען מיט עפעס א שנארער, און מיט איהם צוזאמען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט, געגאנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט א נאקעטער, קיין פויזען. דארט האט אויף איהם רחמנות געהאט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר' הירש יאנאוו, וואס איז געווען א פערברענטער געגנער פון דער השכלה, נאר ער האט נישט געפרעגט מיימאנ'ען וועגען זיינע איבערצייגונגען און פריהער פון אלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פויזען האט אבער מיימאן נישט געפונען קיין רוה אויף א לאנגע צייט און ער האט ווייטער אנגעהויבען וואנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דארט איז איהם צו דער האנד געקומען עפעס א פילאזאפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאן האט נאך דעמאלט ווינציג געקענט די דייטשע שפראך, האט ער דאך מיט זיין שארפען שכל געחאפט דאס, וואס די שפראך האט פון איהם פערבארגען. ער האט באלד בעגריפען דעם אינהאלט פון בוך, געפונען פיעל קשיות געגען דער פילאזאפיע פון דייטשען מחבר און דאס אלץ האט ער אנגעשריבען אויף א פאפיער אין העבראיש און אריינגעשיקט מענדעלסאנ'ען, וועלכער האט אין איהם דערקענט א אריגינעלען דענקער און אנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאן האט אנגעהויבען ווערן בעוואוסט, און וואלט ער געווען א פראקטישער מענש, וואלט ער געקענט מאכען א גוטע קאריערע. ער איז אבער געוועזן בטבע א סקעפטיקער, א מענש מיט זעהר א קריטישען שכל און אין אין קיין זאך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האט נאך דער שארפער איבערגאנג פון דער רבנישער ליטעראטור צו דער דייטשער פילאזאפיע און פון דעם פאטריארחאלען לעבען פון א ליטווישען יודען צו א לעבען פון א געבילדעטען אייראפעער — געמוזט מאכען א גרויסע ווירקונג אויף מיימאנ'ס נשמה. ער איז געווען א פריהצייטיגער גייסט און איז געווים שוין דעמאלט געווען איבערגעוואקסען די השכלה מיט דער גאנצער דייטשער פילאזאפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאנץ אויבערפלעכליך און נישט־טיעף. ער האט אנגעהויבען לייקענען אין אלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאראל,

נישט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גערעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האט אליין נישט געקענט ארויסשטעלען קיין נייעם, פאזיטיווען אמת געגען די אלע אנגענומענע אמת'ען, וועלכע ער האט געהאלטען פאר שקר, איז ער געווארען ציניש-ווילד, געפיהרט א לעבען אהן ארדנונג און אהן מאראל און זיך ערווארבען די אנטיפאטיע פון זיינע פריינד, וואס זענען פון איהם אבגעטרעטען. ער האט געלייקענט אין אלע מאראלישע שיטות, וואס זענען לויט זיין מיינונג געווען נישט מעהר ווי פוסטע סברות, אהן א שום גרונד; מיט זיין שארפער לאגיק האט ער אויפגעוויזען, אז אויך דער בעגריף וועגען גאטהייט איז נישט מעהר, ווי א פוסטער געדאנק אהן א אינהאלט; לויט זיין איבערציינגונג איז פאר דעם מענשען נישט געבליבען קיין אנדער זאך, ווי פארשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאך זיי אליין צעווארפען און אויפשטעלען נייע. ער האט אויך געהאט די דרייסטקייט צו צווייפלען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאנ'ען, אין וועלכער קיינער האט דעמאלט נישט געלייקענט, אבער דאס אלץ האט ער געטאן ניט פון קנאה, נישט פון קיין פערזענליכע נטיות, נאר פון ריינער איבערציינגונג. ביי אזעלכע איבערציינגונגען איז איהם געבליבען נישט קיין אנדער זאך, ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאן האט איהם גע'מוסר'ט, פארוואס ער פערנעהמט זיך ניט מיט קיין פראקטישער ארבייט און פארוואס ער האט זיך ארייינגעלאזט, לויט די קלאגען, וואס געהען וועגען איהם, בלויז אין פוסטע תענוגים, אין א חברה פון לעב-יונגען, — האט מיימאן דאס נישט אבגעלייקענט, נאר געענטפערט, אז לויט זיין שיטה זענען אלע מענשען נישט מעהר, ווי עפיקורעער.

מענדעלסאן און זיינע פריינד האבען זיך שוין מיאש געווען צו מאכען מיימאנ'ען פאר א שטיקעל „מענש". מען האט איהם אויפגעהערט שטיצען און ער האט געמוזט ווייטער וואנדערן. אין האלאנד איז ער פריהער אנגענומען געווארען מיט גרויס כבוד, נאר צוליעב זיין אויסגעלאסענעם לעבען, האבען די פרומע יודען איהם אנגעהויבען רודפ'ן אזוי וויט, אז מען פלעגט אויף איהם ווארפען שטיינער אין גאס. זיין לאגע איז געווארען אלץ ערגער און ער האט שוין געהאט בעשלאסען זיך נעהמען דאס לעבען. אין האמבורג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט א גלח און איהם פארגעלעגט צו שמד'ן זיך, אבער נאר בתנאי, אז ער זאל האבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס'ען אדער ניין. נאטירליך, האט דער גלח נישט מסכים געווען אנצונעהמען אין דער

קירך אזא אפיקורוס, וואס גלויבט אין גארנישט. צו 30 יאהר האט ער אויך געפרובט בעזוכען די גימנאזיע און זיצען אויף איין באנק מיט יונגלעך, כדי צו פערפאלקאמען זיך אין שפראכען. אבער דאס האט נאר ארויסגערופען געלעכטער און איסערדעם איז מיימאן נישט געווען געוואוהנט צו קיין דיסציפלין, אזוי אז ער האט געמוזט פערלאזען די גימנאזיע. פון האמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און מעגדעלסאן מיט זיינע פריינד האבען איהם ווידער אנגעהויבען שטיצען, נאר כדי פטור צו ווערן פון איהם, האבען זיי איהם געגעבען לפנים עפעס אליטעראַרישע ארבייט און אבגעשיקט קיין דעסוי. אין גיכען האט ער זיך צוקריגעט מיט זיינע שטיצער און ער איז פון דעסוי אבגעפאהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האט מיימאן ארויסגעגעבען אויף דייטש זיין בוך „א פראבע-פארשונג וועגען דער טראנסצענדענטאלער פילאזאפיע". נאך דעם בוך האט ער פערעפענטליכט א רייהע אנדערע ווערק וועגען מעטאפיזיק און לאגיק. וועגען זיין ערשטען ווערק האט דער בערימטער פילאזאף קאנט זיך אבגערופען אזוי: „קיינער פון מיינע געגנער האט אזוי טיעף נישט פערשטאנען דעם תוך פון מיין סיסטעם, ווי מיימאן, און בכלל זענען נישט פיעל בעגאבט מיט אזא איידעלען און טיפזיניגען שכל אין אזעלכע אבסטראקטע און קאמפליצירטע פראגען". אין 1792 איז ארויס זיין „לעבענסגעשיכטע", וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאלענט אבגעשילדערט דאס לעבען פון די פויליש-ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאגראפיע פון מחבר. מיימאנס אויטאביאגראפיע האט געמאכט א גרויסען איינדרוק אויף פיעל קריסטען, צווישען אנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאר ארויס זיין נישט-פערענדיגטער פירוש צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם, „גבעת המורה".

אין ברעסלוי האט מיימאן זיך צוזאמענגעטראפען מיט דעם פאעט אפרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאהר 1731 און געשטארבען אין 1790), וועלכער איז גייסטיג איהם געווען זעהר נאהענט. אויך אפרים קוה איז געווען א צובראכענער מענש, א צוריסענע טראגישע נשמה, וואס איז געשליידערט געווארען פון איין וועלט אין דער אנדערער. ער האט פערלוירען זיין גאנץ פערמעגען דורכדעם, וואס ער איז נישט צוגעפאסט געווען צום פראקטישען לעבען, און האט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז וויים אוועק פון יודענטום, נאר

שמד'ען זיך האט ער נישט געוואלט און געענדיגט דערמיט, וואס ער איז פון זינען אראב. מיימאן און קוה זענען באלד זעהר בעפריינדעט געווארען, נאר ביידע זענען געוועזן זעהר ארים און איינער האט דעם צווייטען נישט געקענט העלפען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זיין פרוי, וואס ער האט פערלאזען נאך מיט יאהרען צוריק, און איהם געבראכט זיין עלטערען זוהן, וואס איז שוין דעמאלט אלט געווען 20 יאהר און צו וועלכען דער פאטער האט קיין ליעבע נישט געקענט פיהלען. זיין פרוי האט פון איהם געפאדערט אדער גט, אדער אז ער זאל מיט איהר ווידער אנהויבען לעבען, און מיט מיה האט זיך איינגעגעבען צו פועל'ן ביי מאמאנ'ען, אז ער זאל געבען זיין פרוי א גט.

אין 1788 איז מיימאן ווידער אבגעפאהרען קיין בערלין. דארט האט ער פון ארימקייט ווידער געוואלט שמד'ען זיך, נאר זיינע פריינד האבען איהם געגעבען שטיצע און אבגעהאלטען פון שמד. ביז זיין טויט האט מיימאן נישט אויפגעהערט צו פיהרען זיך אנדערש און נישט אויפגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאהרען האט ער געוואוינט אין גוט פון זיין פריינד גראף קאלקרייט, וועלכער האט איהם מיט אלץ אויסגעהאלטען און איז אויסגעשטאנען זיינע אלע קאפריזען און משוגעת'ען. אין זיין גוט (אין שלעזיען) איז דער ארימער ליידענדער פילאזאף געשטארבען און בעגראבען געווארען אין גלאגוי, אהן כבוד און איינזאם, ווי איינזאם און אהן כבוד ער האט געלעבט.

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

די פראנצויזישע רעוואלוציע און די עמאנציפאציע.

דאס ערשטע לאנד אין אייראפא, וואס האט אנערקענט דעם אמת'ען פרינציפ פון פרייהייט, איז געוועזען פראנקרייך און איהר האבען די יודען צו דאנקען פאר דער גלייכבערעכטיגונג, וואס זיי האבען שפעטער בעקומען אויך אין אנדערע אייראפעאישע לענדער. אבער אויך אין פראנקרייך איז דאס נישט אזוי לייכט אנגעקומען און שוין נאכדעם ווי דאס פראנצויזישע פאלק האט זיך מיט אמאל אבגעשאקעלט פון אלע אבערגלויבענס פון דער פערגאנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען-רעכט פאר אלע, איז בנוגע צו יודען נאך אויף א לאנגער צייט פערבליבען די אלטע פאלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כלל פון „אלע מענשען" נישט אריינגענומען געווארען. די פרייהייט-יסודות פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע האבען סוף כל סוף מנצח געוועזען אויך די פאלשע טענות געגען יודען; נאר לאנג האט געדויערט דער שטרייט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פון דער יודישער עמאנציפאציע אין פראנקרייך איז אין פיעל הינזיכטען כאראקטעריסטיש און לעהר-רייך.

מליצי יושר און פערטיידיגער האט די יודען אין פראנקרייך נישט געפעהלט. נאך פאר דער רעוואלוציע האט געפיהרט א דרייסטע אגיטאציע פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד סערף בער. דאס איז געוועזען א רייכער און געלעהרטער מענש, וואס זיין אייגענע גינסטיגע לאגע אין דער מלוכה האט איהם נישט פערגעסען געמאכט אן דער טרויעריגער לאגע פון זיינע ברידער. בער פלעגט צושטעלען אמוניציע

פאר דער פראנצויזישער ארמעע און צוליעב דעם האט ער געמוזט וואוינען אין שטראסבורג, וואו יודען איז נישט ערלויבט געוועזען צו וואוינען. צוערשט האט מען איהם דארט ערלויבט וואוינען נאר איין ווינטער, נאר אזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געוועזען פאר דער רעגיערונג, האט מען איהם די ערלויבניש יעדעס מאל ווידער פערלענגערט, אזוי אז ער איז שטראסבורג געווארען א שטענדיגער איינוואוינער. ביסלעכווייז האט ער אהין אריינגעבראכט נאך עטליכע יודישע פאמיליעס, אבגעקויפט הייזער און דער קעניג לודוויג XVI האט איהם געגעבען א ערלויבניש צו קויפען אויך ערד און נחלאות. סערף בער האט אין שטראסבורג אויפגעשטעלט פאבריקען און זיך געסטארעט, אז די ארבייטער דארט זאלען זיין אויסשליסליך יודען, כדי אראבצונעהמען די אלטע בעשולדיגונג, אז יודען זענען נישט פעהיג צו קיין פראדוקטיווער ארבייט. בער איז געשטאנען אין פערבינדונגען מיט מענדעלסאן און האט זיך משתדל געוועזען פיעל מאל פאר'ן קעניג, אז מען זאל יודען ערלויבען וואוינען אין גאנץ פראנקרייך. ער האט ענדליך גע'פועל'ט ביים וויילהערציגען און גוטען לודוויג, אז עס זאל צונויפגערופען ווערן א קאמיסיע פון זעכציג אנגעזעהענע יודען, וואס זאלען אויסארבייטען א פראיעקט, ווי אזוי צו פערבעסערן די יודישע לאגע, און ווארשיינליך האט לודוויג נאר א דאנק דער דאזיגער קאמיסיע קאסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען א ספעציעלען קאפ-שטייער פאר יודען. דאס איז געוועזען דער ערשטער יודישער נצחון; נאר דער קאמיסיע איז נישט בעשערט געוועזען צו פערענדיגען איהר ארבייט, און איהרע פראיעקטען זענען נישט פערעפענטליכט געווארען.

פון די איינענע יודישע פערטיידיגער דארף מען אויך דערמאנען דעם געבילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאן י ה ו ש ע ב ע ר ב י נ ג, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אין דער ליטעראטור מיט א גרינדליכע און גייסטרייכע פערטיידיגונג פון יודען. ער האט גערעדט, ווי א שטאלצער מענש, דערמאנט דער קריסטליכער וועלט, אז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאך געצען-דיענער געוועזען, זענען ביי יודען שוין געוועזען פיעל גרויסע מענשען, און ער האט נישט קיין חסד גע־בעטען, נאר געפאדערט, אז יודען זאלען האבען דאס רעכט צו גע־ניסען פון אלע נאטירליכע מענשליכע רעכטען און אז עס זאל צער־שטערט ווערען די וואנט, וואס טיילט זיי אב פון דער גרויסער וועלט און בעליידיגט זייער כבוד.

גרויס אינטערעס האט דעמאלט ארויסגערופען דער „מעצער קאנקורס“. די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט“ אין מעץ האט אין יאהר 1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע, וואס איז דעמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס-ארדנונג און אינטערעסירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגעשיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געווען נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען: צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאוונער), אדוואקאט טיער און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס ווערק פון גרעגואר. א טיעף-איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעוועגונג, איז ער צוזאמען דערמיט געווען אויך א פערברענטער אנהענגער פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט פרייהייט פאר'ן געדריקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס זענען ארויס פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האבען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגיזישע, „ספרד'ישע“ יודען, וואס זענען פאליטיש געווען פיעל מעהר ענטוויקעלט, איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געווען פערברענטע אנהענגער פון דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין פאריז, האבען העכער הונדערט געדיענט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין דער נאציאנאל-גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי זענען געווען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען געווארען פאר וואהל-מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב-לידער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדינסטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פרייהייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די געדריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע געדריקטע, צו די יודען. ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד-בעזיצער און הרוב געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאכען, האט מען די יודען, וואס

זענען אליין געווען געדריקט דורך די ערד-בעזיצער און גייסטליכע, אנגענומען פאר פריינד פון דער קנעכטשאפט און זיי בעהאנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאס איז דער המון מיט אכזריות בעפאלען די יודען, צוראבירט זייער גוטס, חרוב געמאכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאקיט צו ענטלויפען קיין באזעל. די יודען פון עלזאס האבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואר, וועלכער איז געווען א דעפוטאט אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג; ער האט אבגעשילדערט פאר דער פערזאמלונג די מיאוס'ע אנפאלען אויף יודען און אין הייסע ווערטער געפאדערט, אז דער פארלאמענט זאל זיך אננעהמען פאר דעם גע'רודפ'טען און געדריקטען פאלק.

אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען דאס רוב דעפוטאטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאר דאך איז אוועק א שטיק צייט, איידער מען האט זיך גענומען צו דער יודען-פראגע, ווייל די פערזאמלונג האט מורא געהאט ארויסצורופען אן אויפרעגונג צווישען פאלק און זיך געסטא-רעט אויסצודרעהען פון דער אונאנגענעהמער לאגע. דעם 21-טען אויגוסט האט די נאציאנאל-פערזאמלונג אבגעהאלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאגעס-ארדנונג איז געשטאנען די פראגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפוטאטען האט פארגעלעגט אנצונעהמען אזא געזעץ: „מען טאר נישט אנריהרען קיין מענשען פאר זיינע רעליגיעזע איבערציינונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דינען גאט אויף זיין שטייגער”. די קאטוילישע גייס-טליכע האבען געמאכט א געוואלד, נאר נאך לאנגע דעבאטען איז דער דאזיגער נוסח, וואס איז פון דאן אן געווארען דער יסוד פון אלע קאנסטיטוציעס, אנגענומען געווארען. מיט דעם דאזיגען געזעץ איז פער-ענטפערט געווארען אויך א טייל פון דער יודענפראגע; די יודענפראגע אין אלגעמיין אבער האט די פערזאמלונג אלץ נאך נישט געוואלט בע-טראכטען, ווייל זי האט געהאט צו פערענטפערן פיעל פראגען, וואס זענען פאר איהר וויכטיגער געווען. דאס לעבען אליין האט אבער באלד די יודענפראגע ארויסגעשטעלט אויף דער טאגעס-ארדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאס האט נישט אויפגעהערט צו רודפ'ן יודען און צו בעקלאגען זיך, אז זי ווערט זעהר עקספלאאטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האבען יודען נישט אויפגעהערט פא-דערן גלייכע רעכטען און זאגאר געמאכט א דעמאנסטראציע פאר דער נאציאנאל-פערזאמלונג. נישט ווילענדיג האט די פאלקס-פערטרעטונג

געמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געווען זאגאר צוגעגרייט א בעריכט, איינגעקליבען א רעפערענט און דעם 23-טען דעצעמבער האבען זיך אנגעהויבען די דעבאטען. דער גרויסער מיראבא, גרעגואר, ראבעספיער און אנדערע האבען היים פערטיידיגט די יודען, אבער עס האבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואלוציאנערען פיעל דעפוטאטען, וואס האבען ערקלערט, אז עס איז א גרויסע סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט אנגעהויבען צווייפלען און ווידער אבגעלעגט די יודענפראגע אויף אנ'אנדער צייט.

דעם 29-טען יאנואר האט די נאציאנאל-פערזאמלונג זיך אומגעקעהרט צו דער יודענפראגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואס דער פארלאמענט האט געהערט פון די עלזאסישע און לאטארינגישע דעפוטאטען, אז די דארטיגע יודען בע'עולה'ן שטארק דער קריסטליכער בעפעלקערונג, האט אויף דער פאלקס-פערטרעטונג געמאכט א נישט-גינסטיגען איינדרוק. א שלעכטע ווירקונג האט אויך געהאט דאס, וואס די ספרדישע יודען פון באָרדאָ האבען זיך אבגעטיילט פון די אשכנזישע יודען און פערלאנגט בירגער-רעכטען נאר פאר זיך אליין. די פערזאמלונג האט ענדליך אנגענומען א בעשלוס, אז די פארטוגעזישע אדער ספרדישע יודען פון באָרדאָ, אוויניאן און ביאן בעקומען אלע בירגער-רעכטען. די פראגע וועגען די איבעריגע יודען, וואס האבען געלעבט אין די מזרח-פראווינצען פון פראנקרייך, איז ווידער אבגעלעגט געווארען. די דייטשע יודען האבען נאך געהאט אויסצושטעהן א לאנגען קאמפף פאר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געווען אויך אזעלכע, וואס זענען זיכער געווען, אז די „דייטשע" יודען ווילען גאר אליין נישט ווערן קיין בירגער און אז די גאנצע אגיטאציע פוהרען נאר עטליכע אינטעליגענטען-שרייער. די דייטשע יודען האבען באלד בעוויזען, אז דאס איז נישט אמת. זיי האבען אומעטום געפיהרט א שטארקע אגיטאציע, זיך דערשלאגען דערצו, אז די פאריזער געמיינדע-פערוואלטונג האט דערלאנגט א בקשה אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג לטובת יודען, און ענדליך, אין סעפטעמבער 1791, ווען עס איז אנגענומען געווארען די קאנסטיטוציע, וואו עס איז געווען א בפירוש'ער געזעץ, אז אלע בירגער זענען גלייך פאר'ן געזעץ, זענען במילא אויך בטל געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאציאנאל-פערזאמ-

לונג איז נאר פערבליבען אפען צו פראקלאמירען די יודישע גלייכבערעכטיגונג און זי האט דאס געטאן דעם 27=טען סעפטעמבער. דאס ערשטע מאל אין דער נאך=קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אנערקענט געווארען פאר גלייכע בירגער מיט אלע איבעריגע מענשען!

אויך נאכדעם ווי די יודען האבען בעקומען גלייכבערעכטיגונג אויפ'ן פאפיער, האבען זיי נאך געהאט גענוג אויסצושטעהן. פיעל פראנצויזען האבען בשום אופן נישט געוואלט מסכים זיין, אז מען זאל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זייער גלייכען. בעזונדערס האט געהערשט א שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח=פראווינצען. אין 1793 האבען די נאנטער יאקאבינער (אזא פארטיי) פארגעלעגט זייערע חברים אין פאריז, אז מען זאל גאר ארויסטרייבען יודען פון פראנקרייך. פערשידענע פאלקס=פערטרעטער האבען נישט אויפגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אז זיי פעהלט ליעבע צום פאטערלאנד, אז זיי זענען ארגאניש נישט פעהיג צו אסימילירען זיך און אז פאר געלד וועלען זיי פערקויפען די גאנצע מלוכה.

ווען דער פראנצויזישער קאנווענט האט ערקלערט א „מלחמה געגען גאט", ווען דער „שכל" איז פראקלאמירט געווארען אלס דער איינציגער הערשער איבער די מענשען און די קאטוילישע רעליגיע איז דורכ'ן קאנווענט „בטל" געווארען, האבען די יודען אויך געליטען פאר זייער רעליגיע, הגם פיעל ווינציגער פון די פרומע קאטוליקען. אין דער צייט, ווען דער קאנווענט האט אנגענומען א בעשלוס, אז „די קאטוילישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר ארט דארף מען אנהויבען דיענען דעם פערשטאנד" און אין משך פון 20 טעג זענען העכער דרייצעהן הונדערט קירכען פערוואנדעלט געווארען אין טעמפלען פאר דער פערנונפט, האט מען די יודען און די פראטעסטאנטען געלאזט צו רוה; עס האבען זיך אבער געפונען פיעל, וואס האבען פון קאנווענט געפאדערט, אז מען זאל אויך די יודען צווינגען, צו פערלאזען זייער „נארישע" רעליגיע און אויפצוהערען מתפלל זיין און מל זיין זייערע קינדער. אין איניגע שטעדט האט מען די יודען, פונקט ווי די קריסטען, פערבאטען צו דאוונען, אין אנדערע ערטער האבען די רעוואלוציאנערען זיך אריינגעריסען אין די יודישע שולען און פערברענט די ספרי תורות. ווען דער קאנוועט האט איינגעפיהרט, אז נאר דער צעהנטער טאג אין חודש דארף זיין א רוה=טאג און זונטאג ווערט א וואכעדיגער טאג, האט מען אין איניגע ערטער געפרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאר אין דעם טאג, וואס איז ערקלערט געווארען דורכ'ן פערנונפט פאר שבת. אבער נאך דעם אלעמען האבען די יודען געליטען פיעל ווינציגער, איידער די פרומע קאטוילויקען, און געוואוסט, ווי ארויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואלוציע האט אריינגעבראכט, נישט קוקענדיג אויף אלע איבערקעהרענישען, זענען יודען דאך פערבליבען ביי זייערע שוהלען, חדרים, חברה=קדישא'ס און צדקה=אנשטאלטען.

דערוויל איז אויפגעשטאנען נאפאלעאן, וועלכער האט אלץ אבגערוימט פון זיין וועג און געמאכט אין פראנקרייך א נייע איבערקעהרעניש. דער יונגער גענעראל האט גאר ווינציג געקענט די יודען און נישט געהאט וועגען זיי קיין שלעכטע מיינונגען. ער האט פערשטאנען, ווי אזוי אויסצונוצען זיי פון זיין טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אלע און אלץ, וואס ער האט בעגעגענט אויף זיין וועג. בעת ער איז געווען אין עגיפטען און אין סיריען, האט ער ארויסגעלאזען א אויפרוף צו די דארטיגע יודען, וועלכע ער האט צוגעזאגט צו בעפרייען ירושלים און ווידער שאפען א יודישע מלוכה. ער האט דערמיט געהאפט צוצוציהען צו זיך יודיש געלד און פיעל יודישע סאלדאטען. זיינע האפנונגען זענען אבער נישט מקוים געווארען, ווייל דער גרעסטער טייל יודען איז געבליבען טריי זיין פאטערלאנד; פונדעסטוועגען האבען זיינע הבטחות דאך געבראכט דערצו, אז פיעל יודען זענען אריינגעטרעטען אין זיין ארמעע און געשטריטען פאר די פראנצויזישע אינטערעסען.

נאפאלעאן איז צוריקגעקומען אלס מנצח קיין פראנקרייך. ער האט אראבגעווארפען די דירעקטארען=רעגירונג און איז געווארען דער אלייןהערשער פון דער כלומר'שטער רעפובליק. אין גיכען האט ער איינגענומען די פעראייניגטע מלוכות, וואס זענען געווען די שונאים פון פראנקרייך, און שלום געמאכט מיט עסטרייך, ענגלאנד און רוסלאנד. פאר פראנקרייך, וואס האט שוין געבענקט נאך פריעדען נאך די בלוטיגע איבערקעהרענישען, וועלכע זי האט איבערגעלעבט, האט זיך איצט אנגעהויבען א עפאכע פון שלום און רוה. דורך זיינע גלענצענדע נצחונות האט נאפאלעאן פראנקרייך גרויס געמאכט, און דאס לאנד, וואס איז שוין מיעד געווען פון די שרעקליכע שטורם=טעג און אויסגעמאטערט געווארען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האט איצט זיך גענומען צו שאפונג און צו קולטור. אין דער דאזיגער

ענטוויקלונג פון פראנקרייך האבען יודען א גרויסען אנטייל גענומען, זיך בעטייליגט מיט גרויס ערפאלג אין אלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאפט, און אויס דאנקבארקייט צו נאפאלעאנ׳ען האבען יודען פערפאסט פאר זיין כבוד פיעל לויב־ליעדער אין העברעאיש און אין אנדערע שפראכען.

נישט קוקענדיג אבער דערויף, איז נאפאלעאנס רעגיערונג פאר יודען נישט גינסטיג געשטימט געוועזען. פארטאליס האט די יודען פארגעווארפען, אז זיי זענען נישט בלויז א רעליגיעזע כתה, נאר א בעזונדער נאציע, מיט איהרע אייגענע נאציאנאלע אינטערעסען, וואס דרעהט זיך אויס פון די מלוכה־פליכטען מיט דעם תירוץ, „אז נאר גאט אליין אנערקענען זיי פאר א געזעצגעבער". די דאזיגע שלעכטע שטימונג האט אויך געווירקט אויף נאפאלעאנ׳ען, וואס איז אין יאהר 1804 געווארען קייזער פון פראנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אז די יודישע געגנער זענען נישט געווען אינגאנצען אומגערעכט, ווען זיי האבען זיך פעררופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאלק. ווירקליך, האט אין עלזאס געהערשט א שטארקע אונצופרידענהייט מיט יודען, ווייל עס האבען זיך געפונען צווישען זיי אזעלכע, וואס האבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס־צייט און עקספלאאטירט די נישט־יודישע איינוואוינער. די צאהל יודען אין עלזאס איז אלץ גרעסער געווארען. אין שטראסבורג, וואו יודען האבען פריהער נישט געטארט וואוינען איז אין יאהר 1795 שוין געווען אזוי פיעל יודען, אז זיי האבען שוין געקענט אויסהאלטען א אייגענעם רב. די יודען האבען זיך מיט א גרויס אימפעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טעראר, האבען פיעל פריצים אבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאר דעם קלענסטען פרייז. נאכדעם, ווען די פריצים האבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האבען זיי געקענט ארויסראטעווען זייער גוטס נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען. מען זאגט, אז אין א משך פון זעקס יאהר האבען די עלזאסער יודען געהאט פונאנדערגעליהען העכער 21 מיליאן מארק אויף געלד־משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פראצענט. דאס איז שטארק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האבען יודען נישט צוגענומען די פריצישע מאיאנטקעס לחלוטין, נאר אלס משכנות און דער ווערט פון אלע משכנות, וואס

האָבען זיך דאַן געפֿונען אין די יודישע הענד, האָט באמת אָנגעטראָ־
פֿען נישט מעהר פֿון צעהן טויזענד מאַרק. דאָך איז אין די דאָזיגע
בעשולדיגונגען געווען אַ געוויסע מאָס אמת.

מען האָט געגען יודען אַרויסגעשטעלט נאָך אַ בעשולדיגונג: אַז
דורך פֿערשידענע שווינדלען און פֿעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פֿון
מיליטער־דיענסט, און די שטאָדט־פֿערוואַלטונגען האָבען דורך ציפֿערען
זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין פֿערלויף פֿון זעקס יאָהר האָבען
יודען קיין איינציגען סאָלדאַט נישט צוגעשטעלט. די דאָזיגע ציפֿערען
זענען געווען זעהר ווייט פֿון אמת און אין יאָהר 1810 האָט די יודישע
געמיינדע־פֿערוואַלטונג פֿון פּאַריז אַליין צוגעשטעלט אַ רשימה פֿון פֿינף
און אַכציג יודישע סאָלדאַטען, אָפֿיצירען און אונטער־אָפֿיצירען, וואָס
האָבען נאָך דעמאָלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאָהל
פֿון יענע, וואָס זענען געפֿאַלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים
האָבען דעמאָלט געמוזט מודה זיין, אַז די בעשולדיגונג איז נאָר שייך
צו די דייטשע יודען און אַז די פּאָרטוגעזישע יודען, די ספרדים, ער־
פֿילען יאָ זייער פֿליכט. יעדענפֿאַלס האָט די בעשולדיגונג, אַז יודען
מיידען אויס מיליטער־דיענסט, געהאַט אויף נאַפּאָלעאָנ'ען אַ גרויסע
ווירקונג און בּיסלעכווייז האָט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז
יודען זענען פֿרעמד און שעדליך פֿאַר'ן לאַנד.

די קלעריקאַלען פֿון איין זייט, ווי די אַריסטאָקראַטען־רעאַקציאָנערען
פֿון דער צווייטער זייט האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ עפֿענטליכע אַגי־
טאַציע געגען יודען, און נאַפּאָלעאָנס מקורבים האָבען געראַטען דעם
קייזער, אַז מען זאָל יודען אויסשליסען פֿון כלל גלייכבערעכטיגטע
בירגער און אַרויסגעבען פֿאַר זיי ספּעציעלע אויסנאַהמס־געזעצען. איי־
ניגע צייטונגען זענען אַרויסגעטרעטען מיט אַרטיקלען צו פֿערטיידיגען
יודען, דער בישאָף גרעגואַר האָט מיט אַ זעלטענער איבערגעבענקייט
און טרייהאַפּט זיך אָנגענומען פֿאַר יודען, יודען אַליין האָבען אויך
נישט געשוויגען און מוטיג זיך פֿערטיידיגט, דאָס אַלץ האָט אָבער
נישט געהאָלפֿען. נאַפּאָלעאָן איז זיך געגאַנגען מיט זיין בעזונדערען
וועג. ער האָט נישט געוואָלט פֿאָלגען די, וואָס האָבען געראַטען
אַרויסצוטרייבען יודען פֿון לאַנד, ער האָט אָבער אויך נישט געהאַל־
טען מיט די, וואָס האָבען גערעכענט די יודען פֿאַר מענשען־גלייך און

גערדונגען, אז זיי פערדיענען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאפאלעאן האט
אנדערש געדענקט: יודען זענען נאך דערוויל נישט קיין מענשען, ווי
אלע, אבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאפאלעאן, דארף
זייער ערציהער זיין. אלס ערציהונגס=מיטעל האט ער אויסגעקליבען זיין
בעליעבטען דרך, וועלכער האט איהם געבראכט צו פיעל נצחונות, ווי
אויך צו פיעל מפלות: מאכט און געוואלט. „איך וויל אנווענדען אלע
מיטלען, אז די יודען זאלען זוכען זייער ירושלים אין פראנקרייך" —
האט נאפאלעאן געזאגט. צו דעם צוועק האט ער אויסגקליבען א גאנצע
רייהע מיטלען, אבער צווישען זיי איז דאס הויפט=מיטעל געוועזען: צווינ=
גען יעדען דריטען יודען חתונה צו האבען מיט א קריסטליכער פרוי
און יעדע דריטע יודישע טאכטער — חתונה צו האבען מיט א קריסט.

דעם 6=טען מערץ 1806 האט נאפאלעאן פארגעלעגט דעם רעגיע=
רונגס=ראט צו בעטראכטען א גאנצע רייהע אויסנאהמס=געזעצען וועגען
יודען. די געזעצגעבערישע און אדמיניסטראטיווע אבטהיילונגען פון רע=
גיערונגס=ראט האבען זיך ארויסגעזאגט געגען יעדע אויסשליסליכע גע=
זעצען פאר יודען; דאגעגען האט נאפאלעאנ'ס מקורב, גראף מאלע,
וועלכער האט אליין געשטאמט פון יודען און איז געוועזען א פערביטער=
טער יודישער שונא, איינפאך געפאדערט, מען זאל יודען ארויסטריי=
בען פון לאנד. די פראגע איז איבערגעגאנגען אויף דער בעטראכטונג
פון גאנצען רעגיערונגס=ראט און דא האבען די יודישע געגנער נובר
געוועזען. פון דעם פראטאקאל, וואס איז צוגעשטעלט געווארען נאפאלע=
אנ'ען, האט ער אנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאגט,
אז יודען זענען א אבגעזונדערט פאלק, דערצו נאך אבגעשטאנען און
פערדארבען. דער רעגיערונגס=ראט האט נישט געקענט געהן געגען דער
דאזיגער מיינונג פון מעכטיגען קייזער און דעם 30=טען מאי איז פער=
עפענטליכט געווארען א דעקרעט, וואס האט אינגאנצען איבערראשט
דער יודישער בעפעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאנען פון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל
איז געזאגט געווארען, אז אלע חובות, וואס יודען האבען אויף ערד=
בעזיצער אין די צפון=מזרח'דיגע פראווינצען, זאלען נישט קענען איינ=
געמאנט ווערן פריהער, ווי אין א יאהר ארום. דערמיט איז מען אויבען
געוועזען צו שיצען פון אונטערגאנג די פערשולדיגטע פריצים, וואס זיי=
ערע גיטער זענען געוועזען פער'משכנ'ט ביי יודען, און חאטש דאס איז
געוועזען געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז ארויסגעגעבען געווארען [illegible]

דער הסכמה פֿון דער געזעצגעבערישער קאָמיסיע, האָט דאָס דאָך קיין גרויסען איינדרוק נישט געמאַכט, ווייל צו אַזעלכע זאַכען איז מען ביי נאַפּאָלעאָנ׳ס הערשאַפט שוין געוועהנט געוועזען. פֿיעל איבעראַשענדער איז אָבער געוועזען דער צווייטער טייל פֿון דעקרעט: די יודען פֿון פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען איז דורך נאַפּאָלעאָנ׳ען בעפֿוילען געיאָרען אויסצוקלייבען פֿאָרשטעהער, וועלכע זאָלען צו אַ בעשטימטער צייט זיך צונויפֿקומען קיין פּאַריז און גרינדען אַ מין יודישען פּאַרלאַמענט, וועלכער זאָל האָבען אַ רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראַפֿט פֿאַר די יודען פֿון דער גאַנצער וועלט!

דאָס איז געוועזען אַ עכט־נאַפּאָלעאָנישער פּלאַן: זאָל די רעפֿאָרם פֿון די יודען זיך אָנהויבען פֿון די יודען אַליין, זאָל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף אַ נאַטירליכען אופֿן, אָבער דאָס אַלץ זאָל געטאָן ווערן לויט דעם ווילען פֿון מאָנאַרך און די פֿערזאַמלונג פֿון די גרעסטע יודישע פֿאָרשטעהער דאַרף ווירקען אין דעם גייסט, וואָס איז פֿאַר נאַפּאָלעאָנ׳ען ניחא.

דעם 26־ען יולי 1806 זענען אין פּאַריזער מאַגיסטראַט זיך צונויפֿגעקומען די חשוב׳סטע יודישע פֿאָרשטעהער פֿון פֿראַנצויזישען קייזערטום און איטאַליענישען קעניגרייך. די חשובים, פֿון וועלכע די פֿערזאַמלונג איז בעשטאַנען, זענען אויסגעקליבען געוואָרען דורך די בירגערמייסטערס; די הוצאות, וואָס עס האָבען געמאַכט די חשובים, האָבען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אָבער דאָס פּראָגראַם מיט אַלע גענויעסטע פּרטים איז אויסגעאַרבייט געוואָרען פֿון קייזער אַליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאַמפּאַני, וועלכער האָט גענעבען דער פֿערזאַמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואָס צו טאָן, פֿאָרגעלעגט אַ רייהע פֿראַגען און אַליין פֿאָראויס בעשטימט די תשובה, וואָס די פֿערזאַמלונג דאַרף געבען אויף יעדער פֿראַגע. די ערשטע זיצונג פֿון יודישען פּאַרלאַמענט איז בעשטימט געוואָרען פּונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פֿאָרשטעהער, וועלכע האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען מיט האַרצקלאַפּענדער ערוואַרטונג און מורא, האָבען שוין געהאַט פֿאַר זיך אַ האַרבע שאלה: זאָל מען צוליעב דעם ווילען פֿון קייזער מחלל שבת זיין, אָדער זיך אָבזאָגען? די רבנים און אָרטאָדאָקסען פֿון דער פֿערזאַמלונג האָבען אויף קיין פֿאַל נישט געוואָלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פֿאָרשטעהער, די פֿרייזיניגע, האָבען ווידער גע׳טענה׳ט, אַז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פֿון נאַפּאָלעאָנ׳ען.

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעווייז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער" פון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפונען: די רבנים און די פרומע זענען געקומען אויף דער פערזאמלונג צו=פוס און מיט גרייטע וואהל=צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פרייטאג; די פרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל=צעטלען אויפ'ן ארט פון דער פערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפילען זייער בירגערליכע פליכט.

מיט גרויס ערנסט און פארכט זענען די יודישע פארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פערשטאנען די וויכטיגקייט פון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פליכט איז ריין צו וואשען זיך פאר איירארפא און בעווייזען די פאלשקייט פון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פארזיצענדער פון דער פערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פארטוגעזישער יוד אברהם פורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פון זיי, גראף מאלע, האט געעפענט די פערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פאקטען. זיין מאיעסטעט פערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פראנצויזען". די פערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפונען קיין איינציגער פון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פון דער רעגירונג איז דער פערזאמלונג פארגעלעגט געווארען צוועלף פראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פארלאמענט" האט געדארפט געבען שוין פאראויס בעשטימטע תשובות. די פארשטעהער פון דער פערזאמלונג האבען זיך נישט גע'עקשנ'ט אין אויף דעם רוב פראגען געענטפערט אזוי, ווי די רעגירונג האט פערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פרוי איז א יודען פערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגירונג; יודען און פראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פראנקרייך, ווי אויף זייער פאטערלאנד, און די געזעצען פון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני=ממונות; די יודישע רעליגיע פערוועהרט נישט צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פראגע האבען די יודישע פארשטעהער א ביסעל זיך פער'עקשנ'ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאזיגע פראגע איז געלעזען געוואָרען אויף אזא אופן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אָבער די יודען, וואָס האָבען שוין חתונה געהאַט מיט קריסטען, ווערן פונדעסטוועגען גערעכענט פאַר יודען. אויף אזא אופן האָבען די יודישע פאָרשטעהער כמעט פאָלשטענדיג נאָכגעגעבען אַלע פאָדערונגען פון דער רעגירונג און דערביי נאָך אַזוי ווייט זיך געסטאַרעט ארויסצוווייזען זייער בעגייסטערונג פאַר'ן קייזער און זייער טריי איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אַז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב-לידער פון איינינגע פאָרשטעהער לכבוד דעם קייזער האָבען דערגרייכט צו דער מדרגה פון שגעון. די פערזאַמלונג האָט זיך אַלזאָ פאָלקאָם איינגעגעבען און די רעגירונג האָט געקענט זיין העכסט צופרידען. נאַפּאָלעאָן איז אָבער ווייטער געגאַנגען.

נאַפּאָלעאָן האָט געוואָלט, אַז די ערקלערונגען פון דער יודישער פערזאַמלונג זאָלען ווערן אַ געזעץ פאַר אַלע יודען פון זיין מדינה; ער האָט געוואָלט, אַז די בעשלוסען פון דער פערזאַמלונג זאָלען אָננעהמען אַ כאַראַקטער פון אַ רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאָס אויסצופיהרען, האָט ער זיך בעשלאָסען אויף אַ פּלאַן, וואָס האָט איבערראַשט און אַריינגעבראַכט אין גרויסער התלהבות די יודען פון גאַנץ אייראָפּאַ: ער האָט געהייסען צונויפרופען אַ „סנהדרין", וואָס איז שוין זייט צוויי טויזענד יאָהר בטל געווען. נאַפּאָלעאָן האָט דאָ געוואָלט מאַכען פון דער יודישער רעליגיע אַ פּאָליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאַנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאָר דערויף, אַז די בעשלוסען פון דער חשובים-פערזאַמלונג זאָלען דורכגעפיהרט ווערן אין לעבען. אָבער מען מוז מודה זיין, אַז די אויסערליכע פאָרם דערפון איז געווען אַ גרויסאַרטיגע און אַ גלענצענדע. די שטענדיג-פעראַכטעטע און גע'רודפ'טע יודען האָבען מיט אַמאָל דערשפירט זיך פאַר אַ קראַפט, זיך דערמאָנט אָן די אַלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען אַ שטאַרק שטאָלץ פאָלק געווען, און דאָס בעוואוסטזיין, אַז נאַפּאָלעאָן, דער גרויסער קייזער און וועלט-העררשער, מאַכט פון זיי אַזאַ וועזען, האָט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פאַר אַ גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאָס וואָרט „סנהדרין" האָט ביי יודען אַרויסגערופען אַזאַ שמחה. דעם 17-טען סעפּטעמבער האָט מאָלע אין אַ פריינדליכער רעדע איבערגעגעבען די „חשובים" דעם בעשלוס פון קייזער, און די פערזאַמלונג האָט

זיך אנגעהאפט אן דעם פלאן וועגען א סנהדרין מיט דער גרעסטער תלהבות. פון גרויס ענטוזיאזם האט מען איבערגעהאפט די מאס און לויט דעם פארשלאג פון איינעם פון די „חשובים“ האט די פערזאמלונג זיך בעשלאסען אויף א עובדא פון נידעריגער קנעכטשאפט: זי האט געשיקט א דאנק די קאטוילישע גלחים פאר דעם חסד, וואס די קירך האט געטאן מיט די יודען. מיט דער דאזיגער נידעריגער חנופה האט די פערזאמלונג די יודישע געגנער, נאטירליך, נישט ווייכער געמאכט, קיין נייע פריינד פאר זיך נישט געוואונען און דערביי גאר פערגעסען, אז די קאטוילישע ארגאניזאציע איז שטענדיג געווען די פערביטערס־סטע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים“־פערזאמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געווארען פופצעהן רבנים און זעקסאונצוואנציג בעלי־בתים, און צו זיי האט מען צוגעגעבען נאך דרייסיג אנדערע רבנים. דעם 6־ען אקטאבער האט די פערזאמלונג זיך געווענדעט צו אלע יודען מיט א אויפרוף, וואס איז געווען געשריבען אין פיער שפראכען: העברעאיש, פראנצויזיש, דייטש, איטאליעניש. דער „פארלאמענט“ האט זיך געווענ־דעט צו אלע יודען, אז זיי זאלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האט זיך אנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט־פאר א גרויסע זאך. דאס, וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאהרען, וואס מיר האבען נישט געקענט האפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פארקומען פאר דער גאנצער וועלט און אלע וועלען זעהן און ער־שטוינט ווערן“.

דעם 9־ען פעברואר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאנען, פונקט ווי דער אמאליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע־פארזיצענדע, איינער א „אב בית־דין“, דער צווייטער א „חכם“. דער גרויסער נאפאלעאן, וועלכער האט אלץ געהאט אין אויג, האט אין מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואס ער האט דאן געפיהרט, זיך גרינגל[?]ך פערנומען אויך מיט דעם כנהדרין. די רייזע־קאסטען און אל[?]ע הוצאות פאר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געווא־רען פון דער רעגירונגס־קאסע. די אונטערהאנדלונגען זענען געפיהרט געווארען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינערן־מיניסטער שאמפאני. דעם 9־ען מערץ, בעת דער 8־ער זיצונג, איז

אלץ שוין פארטיג געוועזן. דעם סנהדרין האט מען פארגעלעגט די אלע צוועלף שאלות, וואס מען האט פארגעלעגט דער חשובים-פערזאמלונג, אבער דערביי האט מען פון סנהדרין געפאדערט, אז ער זאל אויך מסכים זיין אויף דעם פונקט, געגען וועלכען עס האט זיך ארויסגעזאגט די פערזאמלונג, ד. ה. אויף דעם פונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האט דערביי אויך געגעבען אנצוהערעניש, אז אויב מען וועט נישט אננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פערלאנג פון קייזער, וועלען אלע יודען ארויסגעטריבען ווערן פון פראנקרייך, דייטשלאנד און איטאליען. דער סנהדרין האט אין א פייערליכען טאן און געשווינד איבערגע'חזר'ט, אין א פארם פון רעליגיעזע מצוות, אלע תשובות פון די חשובים, אבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האט ער אויך נישט געוואלט נאכגעבען נאפאלעאנ'ס ווילען.

דער סנהדרין איז באלד נאכדעם פערשוואונדען געווארען און אויף דער סצענע איז ווידער ארויסגעטרעטען די חשובים-פערזאמלונג. דעם 6-טען אפריל 1807 איז אויך די פערזאמלונג, נאך א עקזיסטענץ פון $8^1/_2$ חדשים, פונאנדערגעלאזען געווארען, נאר פאר דער צייט האט דערווייל די פערזאמלונג בעוויזען אבצוטאן נאך א אקט פון הכנעה און שפלות: לויט דער פאדערונג פון דער רעגירונג האט די פערזאמלונג — אמת מיט גרויס מיה — מסכים געוועזן ארויסצוזאגען איהר וואונש פאר'ן קייזער, אנצונעהמען מיטלען, „אז דער שאכער-האנדעל און דער וואוכער פון אייניגע יודען זאל מעהר נישט ארויסרופען קיין אונרוה און אונארדנונג". די דאזיגע ביטע פון יודען אליין, וועלכע מען האט פון דער פערזאמלונג מיט געוואלט ארויסגעשלעפט, איז נאפאלעאנ'ען נויטיג געוועזן אלס הכשר אויף די אויסנאהמס-געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האט שוין געהאט ביי זיך בעשלאסען און וועלכע ער האט טאקע באלד נאכדעם ארויסגעגעבען.

דערווייל האט נאפאלעאן געלאזען דורכפיהרען אין לעבען אלע פראקטישע פארשלאגען, וואס די חשובים-פערזאמלונג האט פארגעלעגט. דעם 17-טען מערץ 1808 האט ער בעפוילען, אז דער יודישער קולטוס (גאטעס-דיענסט און די גאנצע הנהגה פון די קהילות) זאל שטעהן אונטער'ן שוץ פון געזעץ. אויף צו פערוואלטען מיט די סינאגאגען, אכטונג געבען אויף די קולטוס-בעאמטע און אלע כלי-קדש האט מען פאר די 77,162 יודען אין גאנץ פראנקרייך געגרינדעט 13 קאנסיסטאריומס מיט איין צענטראל-קאנסיסטאריום אין פאריז. יעדעם קאנסיס-

טאריום איז בעשטאנען פון א ראבינער און דריי בעלי-בתים. די ראבינער זענען געדעכענט געווארען פאר בעאמטע, ווי אנדערע גייסטליכע, און האבען בעקומען א בעשטימטע פענסיע, אבער נישט פון דער רעגירונג, נאר פון די יודען גופא. אויף אזא אופן איז די יודישע רעליגיאנס-טעטיגקייט צום ערשטען מאל אנערקענט געווארען פון דער מלוכה צוגלייך מיט אלע איבעריגע קירכען און רעליגיאנען; די הנהגה פון די קהילות האט בעקומען א שטארקע ארגאניזאציע און פאר דער אויסערליכער וועלט איז דאס יודענטום מיט אמאל געווארען א קלארע אפענע זאך, אהן א שום זכר פון דער כלומר'שטער דונקעלהייט, אין וועלכער מען האט געהאלטען די יודישע רעליגיע אין פערלויף פון הונדערטער יאהרען.

אבער גלייכצייטיג דערמיט האט נאפאלעאן אויך ארויסגעגעבען א שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טייל פון די פראנצויזישע יודען איז אויף א צייט אויסגעשלאסען געווארען פון די אלגעמיינע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פון די צפון-מזרח-פראווינצען אונטערגעווארפען געווארען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זייער וואוינערט; יודישע קאפיטאליסטען, וואס האבען געהאט וועקסלען אויף קריסטען, האבען געמוזט אויסשטעהן פיעל שוועריגקייטען ביים אויפמאהנען זייערע חובות; א יוד האט אנדערש נישט געטארט האנדלען, סיידען דער בירגערמייסטער פון זיין שטאדט האט וועגען איהם פריהער חוקר ודורש געווען און דערנאך א פאטענט ארויסגעגעבען. דער דעקרעט איז ארויסגעגעבען געווארען אויף צעהן יאהר, אבער דערביי איז בפירוש אויסגערעדט געווארען, אז נאך די צעהן יאהר קען דער דעקרעט בעניימט ווערן, אויב עס וועט זיך ארויסווייזען, אז די יודישע אויפפיהרונג איז נישט בעסער געווארען.

די דאזיגע אלע גזירות און נייע געזעצען זענען ארויסגעגעבען געווארען דורך א איינפאכען בעפעהל פון קייזער, אהן דעם הסכם פון דער געזעצגעבערישער פערוואלטונג. דאס איז געווען געגען דעם יסוד פון גלייכהייט צווישען אלע בירגער, געגען דעם יסוד פון האנדעלס-פרייהייט און אויך געגען דער קאנסטיטוציע, וועלכע נאפאלעאן אליין האט געגעבען. מען דארף אבער נישט פערגעסען, אז אזעלכע זאכען האבען זיך ביי נאפאלעאנ'ען געטראפען גאנץ אפט: ער איז געווען דער מענש, וואס האט געגלויבט, אז ער שטעהט העכער פון

יעדען געזעץ און יעדע ארדנונג. דעם דאזיגען דעקרעט געגען יודען האט נאפאלעאן געהאט שוין צוגעגרייט נאך מיט צוויי יאהר צוריק, פונקט אין דער צייט, ווען ער האט צונויפגערופען די חשובים=פערזאמלונג און זי געלאזען גלויבען, אז ער, נאפאלעאן, איז גערופען צו בעניייען און צוריקשטעלען דעם שטאלץ פון יודישען פאלק. דער דעמאלטיגער מיניסטער פון אינערן האט זיך ארויסגעזאגט געגען יעדען אויסנאהם=געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אז דאס איז א אונרעכט און אנ'עולה; אויך דער רעגירונגס=ראט האט א לאנגע צייט זיך אבגעזאגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאר נאפאלעאן האט דאס געטאן אויף זיין אייגענער אחריות.

6 חדשים נאך דעם דעקרעט האט דער דעמאלטיגער מיניסטער פון אינערן, גראף גרעטע, מודיע געוועזן נאפאלעאנ'ען:

„די 2548 יודען, וואס וואוינען אין פאריז, האבען קיינמאל, גישט פאר און נישט בשעת דער רעוואלוציע, געגעבען קיין שום גרונד, מען זאל זיך אויף זיי קענען בעקלאגען. זיי האבען קיינמאל נישט געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפעקולאנטען און אויפקויפער; פערקעהרט, זיי זענען עהרליכע און נוצליכע בירגער, וואס גיבען פיעל ארבייט און פערדיענסט פאר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפט און קונסט; פון זיי קומען ארויס אויך דאקטוירים און מעדיצין=געלעהרטע. זיי זענען גוטע פאטריאטען. מעהר ווי 150 פון זיי, ד. ה. פולע 6 פראצענט, דיענען אין מיליטער". מיט א צייט שפעטער, אין יאהר 1811, האט דער נייער אינערן=מיניסטער, מאנטאליווע, מודיע געוועזן דעם קייזער, אז עס לאזט זיך בעמערקען א אויסבעסערונג פון אלע פראנצויזישע יודען: וואוכער איז וויניגער געווארען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און פערדיענען „די פאטערליכע גנאד פון זיין מאיעסטעט". פון פערשיעדענע דעפארטאמענטען און פראווינצען קומען=אן די בעסטע מיינונגען וועגען יודען און נאפאלעאן הויבט=אן ביסלעכוויז אבשאפען דעם דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 ווייטע פראווינצען איז ער איננאנצען מבטל דעם דעקרעט, ווייל דארט האבען די יודען זיך „גוט אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פראווינצען האט ער ערלויבט דעם אינערן=מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט זיין אייגענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דערקעט פערשוואונדען געווארען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאפאלעאנישע הערשאפט האט אויף אזא אופן געבראכט פאר יודען לפי שעה געוויסע גזירות, אבער עס וואלט געווען א אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואס ער האט יודען געטאן. די חשובים־פערזאמלונג און דער סנהדרין האבען געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראנקרייך און אויך פון דער גאנצער וועלט. דאס ערשטע מאל האבען יודען דערלעבט צו אזא כבוד און שעצונג פון א קריסטליכען קייזער, און דאס האט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט־געפיהל. די רעליגיעזע און מאראלע תקנות פון סנהדרין האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אין גאנץ פראנקרייך און אגב טאקע א ביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און חאטש דער סנהדרין אליין האט ארויסגעוויזען גענוג הכנעה און שפלות, האט ער דאך געהאט אין זיך דעם כח פון א פערטרעטונג און אנשטאט דער גלייכגילטיגקייט און דערשלאגענקייט, וואס האבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב־אייראפא, האט מען איצט אנגעהויבען בעמערקען א לעבעדיגקייט, א פרישקייט און א אינערליכע בעוועגונג.

פון פראנקרייך איז די יודישע גלייכבערעכטיגונג אריבערגעגאנגען אויך אין אנדערע לענדער און כמעט אומעטום, וואו עס האט געהערשט נאפאלעאנ'ס גייסט, האבען יודען עטוואס געוואונען דערפון. אין באן איז דער טאג פון דער בעפרייאונג פאר יודען געקומען מיט אויסערליכען גלאנץ און התלהבות. אין סעפטעמבער 1797 זענען די אנהענגער פון דער נייער ארדנונג מיט א פייערליכער פראצעסיע אריין אין יודען־קווארטאל. סטאליארעס מיט העק אין די הענד האבען גענומען ברעכען דעם שענדליכען געטא־טויער, און די יודען, וואס האבען דארט געוואוינט, זענען געשטאנען אנגעטאן אין די יום־טוב־קליידער און מיט פרייד־געשרייען בעגלייט די קלעפ פון די האמערס, וואס האבען צובראכען די גלות־וועגט. דאס טויער איז ענדליך איינגעפאלען און די פראצעסיע איז אין גאס אריינגעקומען. מען איז איינער דעם אנדערען אויפ'ן האלז געפאלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אבגעגעבען מזל טוב: אלע בעגרענצונגען, וואס האבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געווארען!

אין מאַינץ האָט דער קורפירסט קאַרל יאָזעף פאָן ערטהאַל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטאַרק געזאָרגט פאַר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער. אָבער אפשר טאַקע דערפאַר האָבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זאָרגען פון קורפירסט און נישט געוואָלט איינגעהן אויף דעם פאָרשלאַג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האָבען די דאָזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראַנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אָבער האָבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בעדינגונגען, גערן אָנגענומען די רעפאָרמען, וואָס די פראַנצויזען האָבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האָט שוין ענערגיש זיך בעטהייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראַנצויזען.

ביסלעכווייז זענען געפאַלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „הייליגען קעלן", אָבער מעהר ווי אומעטום האָבען יודען אויסגעשפּיעלט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאַלען. דאָס דאָזיגע קעניגרייך, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין נאָוועמבער 1807, איז בעשטאַנען פון עטליכע טהיילען. צו וועסטפאַלען האָבען געהערט טהיילען פון פרייסען, בראַונשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טהייל פון האַנאָווער און אַנדערע קליינע מדינות. אלס הערשער פון דער מלוכה האָט נאַפּאָלעאָן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראָם, וועלכער איז געווען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריידענקענדער יונגערמאַן און האָט יודען בעוואָרענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאָגט געוואָרען: „די יודען זאָלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואָס אלע איבעריגע אונטערטאַנען". מיט אמאָל האָבען יודען פריי אָבגעאָטעמט נאָך דעם לאַנג־יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב־ליעדער ווערט דער הערשער פון וועסטפאַלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האָבען פערשטאַנען ווי אַזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאַגע און באַלד אָנגעהויבען זיך אָרגאַניזירען. דערביי האָט א גרויסע ראָליע געשפּיעלט ישראל יאַקאָבסאָן (1768 — 1828).

א זוהן פון רייכע און וואָלטעטיגע יודען, איז יאַקאָבסאָן, ווי אלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געוואָרען אויף תלמוד און פוסקים. שפּעטער האָט ער אָבער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאַלען פון מענדעלסאָהנ'ס עפּאָכע איז ער זיין גאַנץ לעבען טריי געבליבען. א דאַנק זיינע קענטעניסען און האַנדעלס־

פעהיגקייטען האט דער הערצאג פון ברוינשווייג איהם געמאכט פאר זיין פערטרויטען קאמער-אגענט; אויף דעם הערצאג קוקענדיג האבען אויך אנדערע פירשטען איבערגעגעבען יאקאבסאנ'ען צו פיהרען זייערע פינאנץ-געשעפטען און זיין גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען האט יאקאבסאן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט'ן גאנצען הארצען איבערגעגעבען געווען. ער האט זיך אבער אויך גענומען צו „רעפארמען" אין יודענטום גופא. אין זעזען האט ער געגרינדעט א האנדווערקער-שול פאר יודישע קינדער, וואוהין מען האט אנגענומען אויך קריסטען, און דער מיין דערפון איז געווען איינצופיהרען געגענזייטיגע טאלעראנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאקאבסאן האט אויך אויסגעבויט א יודישען טעמפעל און האט דארט צום ערשטען מאל געדרשנ'ט אויף דער דייטשער שפראך. דערביי האט ער איינגעפיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פון א ארגעל. ביי יודען האט ער מיט די רעפארמען זעהר ווייניג אויסגענומען, אבער דערפאר איז דאס זעהר געפעלען די קריסטען: די ברוינשווייגער אוניווערזיטעט האט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאקטאר, דער קעניג זשעראם פלעגט איהם זעהר פריינדליך אויפנעהמען און אין גיכען האט ער איהם זאגאר בעשטימט פאר זיין וועסטפאלישען פינאנץ-אגענט. ער איז געווען א מענש, וואס האט ליעב געהאט כבוד, און זיינע „רעפארמען" אין יודענטום זענען געווען נישט ווייטזיכטיג, נאאיוו און זאגאר שעדליך. מען מוז אבער מודה זיין, אז ער איז אויסען-געווען די טובה פון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געווען. פון די 30 טויזענד טאלער, וואס ער האט פערדיענט א יאהר, פלעגט ער פערלעבען פאר זיך נאר 4 טויזענד און דאס איבעריגע אבגעבען פאר וואלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האט דער יונגער וועסטפאלישער מאנארך בעשטימט יאקאבסאנ'ען אלס פערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פון וועסטפאלען. לויט יאקאבסאנ'ס איניציאטיווע איז צונויפגערופען געווארען א קאמיסיע פון יודישע פארשטעהער פון אלע דעפארטאמענטען, כדי צו בעטראכטען די פראגע וועגען שאפען א יודישע ארגאניזאציע. פארזיצענדער פון דער קאמיסיע איז געווען יאקאבסאן אליין און ער איז אויך געווען דער שטענדיגער פערמיטלער צווישען דער קאמיסיע און דער רעגיערונג. לויט דעם פארשלאג פון דער קאמיסיע האט דער קעניג אין יאהר 1808 ארויסגעגעבען א דעקרעט וועגען שאפען א יודיש

קאנסיסטאריום, יודישע געמיינדעס און פארשטעהער, וועלכע האבען בעקומען דיזעלבע מאכט, ווי אלע אנדערע מלוכה=בעאמטע. פרעזי=דענט פון קאנסיסטאריום איז נאטירליך ווידער געווען יאקאבסאן אליין און כדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האט ער פארן קולטוס=מיני=סטער אין די אויגען געגעבען א שבועה טריי צו דינען דעם מאנארך. אזא שבועה האט ער אויך ארויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאקאב=סאן האט זיך געשאפען א ספעציעלען אמט=קאסטיום: א שווארצען מאנ=טעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האלז אנגעהאנגען די עשרת הדברות. דאס קאנסיסטאריום האט געעפענט א לעהרער און ראבינער=סעמינאריום, שולען פאר קינדער און דערביי אויך איינגע=פיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אזוי, למשל, זענען די תפילות, חתונות און בר=מצוות איינגעארדענט געווארען מיט גרויסע צערעמאניעס. טיילוויין איז דערביי אנגעווענדעט געווארען די דייטשע שפראך, און דאס רוב יודען זענען זעהר נישט צופריעדען געווען מיט די דאזיגע רעפארמען, וועלכע מען האט זיי מיט געוואלט אנגעהאנגען. געגען יענע פרומע קהילות, וואס האבען נישט געוואלט אננעהמען די נייע „רעפארמען", האט דאס קאנסיסטאריום, וואס איז אויסגעהאלטען געווארען אויף יודיש געלד, אנגענומען פאליציייאישע מיטלען, און דאס האט נאטירליך נאך מעהר בעליידיגט דאס רעליגיעזע געפיהל פון די פרומע יודען.

אין יאהר 1808 האט נאפאלעאן געשאפען דאס גרויס=הערצאגטום בערג, וואס איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען; א טייל האט ער אב=געריסען פון וועסטפאלען, א טייל פון העסען=נאסאאו א. ד. ג. פריהער האט ער דארט בעשטימט פאר א קעניג זיין שוואגער מוראט. שפעטער, ווען דער שוואגער איז געווארען קעניג אין נעאפאל, איז אין הערצאגטום בעשטימט געווארען אלס קעניג נאפאלעאנ'ס שוועסטער=קינד נאפאלעאן=לואי. אזוי ווי דער לעצטער איז נאך נישט מינדיג געווען, האט מען איהם בעשטימט פאר א רעגענט דעם וועסטפאלער פינאנץ=מיניסטער בענא. אין וועסטפאלען האט בענא ערווארבען די ליעבע און אכטונג פון די דארטיגע יודען און אויך אין הערצאגטום האט ער זיך באלד גענומען אבשאפען אלע בעגרענצונגען און אויסנאהמס=געזעצען געגען יודען. יודען האבען אויך דא בעקומען גלייכע רעכטען און הגם די פרומע האבען מורא געהאט, אז די פרייהייט זאל נישט שאדען דעם יודענטום, און אנגעווענדעט אלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האט דאס

נישט געהאָלפֿען און די יודישע גלײַכבערעכטיגונג איז געזעצליך אָנערקענט געוואָרען.

פֿיעל ערגער ווי אין אַנדערע דײַטשע מדינות, וואָס זענען איבערגעגאַנגען אין נאַפּאָלעאָנ׳ס רשות, איז יודען צוגעגאַנגען אין גרויסהערצאָגטום פראַנקפורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין נײַעם גרויסהערצאָגטום האָבען דאָ שוין געוואוינט פֿון לאַנגע צײַטען אָן אין זייער בעזונדער ענגען געטאָ, און די ארומיגע בעפעלקערונג איז שוין געווען געוויעהנט פון אַלטע יאָהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע בעשעפעניש׳ען, און מאַכען זיי צו שאַנד און צו שפּאָט. קיין ערד האָבען די יודען נישט געטאָרט קויפען; אין זייער וואוינרעכט זענען זיי געווען שטאַרק בעגרענצט, פונקט ווי אין זייערע בעשעפטיגונגען; אויף דער גאַס האָבען זיי געמוזט טראָגען ספּעציעלע קליידער; די עפענטליכע שפּאַציר־ערטער, קאַפעס און רעסטאָראַנען זענען פאַר זיי געשלאָסען געווען, און אין דער צײַט, ווען צווישען די פראַנקפורטער יודען זענען שוין אויסגעוואַקסען אַ גאַנצע רייהע אויפגעקלערטע און אָנגעזעהענע פאַמיליעס, וואָס האָבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער דײַטשער קולטור, האָט נאָך דער מינדסטער גאַסען־יונג געקענט אָבשפּעטען און פערוואַרפען מיט שטיינער יעדען יודען. אַלס הערשער פון פראַנקפורטער הערצאָגטום האָט נאַפּאָלעאָן בעשטימט דעם דײַטשען קורפירסט קאַרל טעאָדאָר פאָן דאַלבערג, זעהר אַ ליבער און געבילדעטער מענש, אָבער אָהן פעסטע פּרינציפּען און מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער. דאַלבערג אַליין איז געווען גענייגט צו געבען יודען גלײַכבערעכטיגונג און עטוואָס פערלײַכטערט זייער לאַגע, אָבער געגען איהם איז געווען די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט צו שענקען יודען פרײַהײַט. די פראַנקפורטער יודען האָבען מוטיג געקעמפפט פאַר זייער פרײַהײַט און פאַר זיי האָט אויך זיך שטאַרק משתדל געווען ישראל יאַקאָבסאָן, וועלכער האָט זיך געווענדעט מיט אַ מעמאָריאַל צום פירשט און איהם אָנגעוויזען אויף די איבעריגע אויפגעקלערטע פירשטען פון יענער צײַט, וואָס האָבען יודען שוין לאַנג געגעבען פרײַהײַט. באַלד האָבען אָבער די יודישע געגנער אָנגעהויבען פיהרען אַ שטאַרקע יודענפײַנדליכע אַגיטאַציע, וועלכע האָט זעהר אויסגענומען זאָגאַר בײַם גרויסען געטהע. סוף כל סוף האָבען אָבער די יודען אויסגעפיהרט. דאַלבערג האָט פערלאַנגט פאַר דער יודישער גלײַכבערעכטיגונג, אַז יודען זאָלען אַרײַנטראָגען אין דער רע־

גיערונגס-קאַסע 20 מאָל אַזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהר-ליכע שוץ-געלד. אויף פראַנקפורט אַליין האָט דאָס אויסגעמאַכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האָבען יודען אָנגעהויבען נאָכגעבען די פאָדערונג און ווי נאָר זיי האָבען בעצאָהלט די סומע, האָבען זיי גלייך בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואָס האָט געגעבען יודען אַ ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געווען קאַרל פרידריך דער הערצאָג פון באַדען. צוליעב דער נאָהנטקייט צו פראַנק-רייך און די האַנדעלס-בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באַדען געווען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דאָ איז די געזעלשאַפטליכע מיינונג דעריבער געווען געניגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ-יושר איז געווען דער גראַף ווענצעל פאָן שטערנוי. איהם האָט דער פירשט אין יאָהר 1809 בעפוילען אויסצואַר-בייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואַלטונג. ער האָט געגעבען פאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאַפט און האַנדעל. דערפון זענען אָבער געווען אויסגעשלאָסען די יודישע פראָצענטניקעס, פיה-מעקלער, הויזירער און קליינע הענדלער, וואָס האָבען געמעגט וואוינען נאָר אין די שטעדט און דאָס נאָר מיט אַ בעזונדער ערלויבניש פון דער אָרטי-גער בעפעלקערונג. אויך די אָרגאַניזאַציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעאָרדענט אַזוי, אַז די הנהגה איז פאַקטיש געלעגען אינגאַנ-צען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעאַמטעטיגטע. דער-מיט איז מען נאַטירליך אויסען-געווען נאָר די יודישע „טובה", אָבער כאַראַקטעריסטיש איז דאָ, וואָס די דייטשע פירשטען האָבען זיך אַלץ נישט געקענט אָבזאָגען פון דעם געדאַנק, אַז יודען דאַרף מען „ער-ציהען" און זאָגאַר זיי בעגליקען געגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האָט דער פירשט צוגעזאָגט צו אַכטען, „אָבער נאָר לויט תורה-משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד".

אויך די דריי האַפען-שטעדט (האַמבורג, לובעק און ברעמען), וואָס זענען געווען אונאָבהענגיגע רעפובליקען, זענען געווען געצוואונ-גען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאָדערונג פון פראַנצויזישען מיליטער. האַמבורג האָט באַלד נאָכגעגעבען די פאָדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אַלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האָבען שפעטער בעוויזען, אַז זיי האָבען דאָס עהרליך פער-

דיענט. ווען דאס פראנצויזישע מיליטער איז אוועק פון האמבורג, האט דער סענאט געמוזט עפענטליך מודה זיין, „אז ביי די אלע טובות, וואס יודען האבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געוועזן צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אדער אנדער שענדליכע זאך, פאר וועלכע מען האט פריהער מורא געהאט, נאר פערקעהרט: מען האט פון זיי געזעהען א שטיל עניוות'דיג פערהאלטען זיך צו זייערע רעכטען און אן ענערגישע אנשטרענגונג צו בעטייליגען זיך אין דער געזעלשאפטליכער ארבייט. אייניגע פון זיי האבען זיך אויסגעצייכענט מיט צדקה־זאכען און מיט גרויסער ליעבע צום פאטערלאנד".

פון לובעק זענען די יודען פערטריבען געווארען אין יאהר 1699 און נאר איין און איינציגען „שוץ־יודען" האט מען דעמאלט אנגענומען און יענער האט דערפאר געמוזט בעצאהלען גרויסע סומען. פון דער קלייגער דערביי־איגער שטאדט מאיזלינג האבען געמעגט קומען יעדען טאג קיין לובעק נאר דריי יודען אלס שלוחים פון דענעמארק אדער האלשטיין, און דאס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אבער ווען לובעק איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון פראנקרייך, זענען אלע גזירות מיט אמאל בטל געווארען און באלד האבען דארט זיך בעזעצט זעקס־און־זעכציג יודישע פאמיליעס, צום גרויסען פערדרוס פון די קריסטליכע איינוואוינער. פון דער דריטער שטאדט ברעמען זענען די יודען שוין פון יאהר 1324 פערטריבען געוועזן. איינצעלנע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך דארט פארט בעזעצט, זענען אין יאהר 1803 נאך אמאל פערטריבען געווארען. אבער אויך דארט האט דאס יאהר 1811 א איבערקעהרעניש געמאכט און אונטער דער שוץ פון די פראנצויזישע געזעצען האבען זיך דארט בעזעצט 30 יודישע פאמיליעס און אנגעהויבען פיהרען גרויסע געשעפטען.

נאר דריי דייטשע פירשטען האבען זיך איינגעשפארט און נישט געוואלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאס זענען געוועזן די הערשער פון עסטרייך, בייערן און זאקסען. מאקס יאזעף, וועלכען נאפאלעאן האט בעשטימט פאר קעניג פון בייערן, האט, אמת, ארויסגעגעבען א געזעץ, אין וועלכען ער האט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אבער דערביי זענען געמאכט געווארען פיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האבען ביז אהער נישט געוואוינט קיין יודען, האבען זיי אויך ווייטער נישט געטארט בעזעצען זיך אהן דער הסכמה פון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האבען

יאָ געמעגט וואוינען, האָט מען געדאַרפֿט זיך סטאַרען, אַז די יודישע בעפֿעלקערונג זאָל נישט וואַקסען, נאָר פֿערקלענערט ווערן. אין עכט־רייך זענען די יורשים פֿון גוטען קייזער יאָזעף דער צווייטער נישט געגאַנגען אין זיין וועג, נאָר נאָך איינגעפֿיהרט נייע גזירות. צו די אַלטע אָבצאָהלונגען איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שטייער פֿון יעדען יודען, וואָס קומט קיין וויען, און די פּאָליציי פֿלעגט נאָכשפּיאָנירען יעדען יוד, וואָס איז געקומען קיין וויען און זיך דאָרט פֿערזאַמט אַ קליינע צייט אָהן אַ ספּעציעלער ערלויבניש. מיט אַזאַ יודען איז מען זיך בעגאַנגען, ווי מיט אַ פֿערברעכער. די בעגרענצונגען פֿון די יודישע חתונות זענען געבליבען ווי פֿריהער און נאָר דער עלטסטער זוהן פֿון אַ יודישער פֿאַמיליע האָט געמעגט חתונה האָבען. זאַקסען האָט מען מיט רעכט גערופֿען „דאָס פּראָטעסטאַנטישע שפּאַניען” פֿאַר יודען; דאָרט זענען פֿערבליבען די אַלע בעגרענצונגען פֿון די אַלטע גוטע צייטען. פֿאַקטיש האָבען די יודען נישט געטאָרט וואוינען אין גאַנץ זאַקסען און נאָר אין דרעזדען און אין לייפּציג האָט מען לפי שעה ערלויבט צו וואוינען אייניגע יודען, אָבער דערביי האָט מען אויסדריק־ליך זיי געשטעלט אַ בעדינג, אַז יעדע מינוט קען מען זיי אַרויסטריי־בען. קיין עפֿענטליכע שוהלען יודען האָבען נישט געטאָרט האָבען און אויך אין די פּריוואַטע הייזער האָבען זיי נישט געטאָרט מתפּלל זיין אויף אַ הויך קול. אין האַנדעל און אין מלאכה זענען יודען געוועזען שטאַרק בעגרענצט און זאָגאַר דער קאָפּ־שטייער, וועלכער איז שוין אין גאַנץ דייטשלאַנד בטל געוואָרען, איז דאָרט נאָך געבליבען אין זיין גאַנצער קראַפֿט. עס איז געוועזען קלאָר, אַז די נאָהענטע רעאַקציע אין דייטש־לאַנד וועט אין דעם פֿאַנאַטישען פּראָטעסטאַנטישען לאַנד געפֿינען זעהר אַ גוטען באָדען פֿאַר זיך.

פיערצענטעס קאַפּיטעל.

די צײט פון דער רעאַקציע.

אין די שנײ-פעלדער פון װײטען גרױסען רוסלאַנד איז נאַפּאָלעאָנ'ס שטערען מיט אַמאָל אױסגעלאָשען געװאָרען. זײן גרױסע אַרמעע פון העכער אַ האַלבען מיליאָן מענשען איז צעשמעטערט געװאָרען און דער געניאַלער מענש, װאָס האָט אַ צײט געפיהרט נאָך זיך מיט שטאָלץ און אונבעגרענצטער הערשאַפט גאַנץ אײראָפּאַ, איז פּלוצלונג נידעריג געפאַלען און אײנזאַם געבליבען. דײטשלאַנד, פעראײניגט מיט רוסלאַנד, עסטרײך און ענגלאַנד, האָט אין אַ דרײ-יעהריגען קאַמפף צוטרעטען דעם גרױסען נאַפּאָלעאָן און צוזאַמען מיט איהם אונטערדריקט אױך פראַנקרײך. נאַפּאָלעאָנ'ען האָבען ביסלעכװײז אַלע פערלאָזען און אײנזאַם האָט ער געמוזט ענטלױפען און זיך אױסבעהאַלטען פון פאָלקס-צאָרן.

דער גרױסער מענש איז געפאַלען און דעם קאָפּ האָבען אױפגעהױבען די אַלע קלײנליכע ברואים, װאָס ציהען זײער יניקה פון יעדער מענשליכער שװאַכקײט און נפילה, די אַלע פינסטערע קרעפטען, װאָס געהען אַרום אױף דער לעבעדיגער װעלט נאָר דאַן, װען אַרום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאַפט, — אין אײראָפּאַ האָט זיך אָנגעהױבען די שרעקליכע רעאַקציע! דער ריעז, װאָס האָט אַלץ געטאָן אױף זײן אײגענער אַחריות און אָפט געטרעטען מיט די פיס די פרײהײט, איז געפאַלען, אָבער צוזאַמען מיט איהם איז אױך דערשטיקט געװאָרען די רעװאָלוציע און אַלץ, װאָס זי האָט ערװאָרבען. אײראָפּאַ איז פערזונקען געװאָרען אין אַ פיעל ערגערער קנעכטשאַפט, װי אין דער צײט פון נאַפּאָלעאָנ'ס הערשאַפט.

די מפלה פון גרויסען נאפאלעאן איז געווען א ירידה אויך פאר'ן יודישען פאלק, וואס האט דער ערשטער דערשפירט אויף זיך דעם שווערען אטעם פון דער רעאקציע, און אין ערגעץ האט די רעאקציע אזוי שווער און שנעל נישט געטראפען די יודען, ווי אין דייטשלאנד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע און פון נאפאלעאנ'ס הערשאפט איז דייטשלאנד אויסגעשטאנען די שווערסטע און ביטערסטע בעליידיגונגען. די דייטשע ארמעע איז צושלאגען געווארען, איהרע מדינות זענען צובראקעלט געווארען, איהרע פירשטען זענען ווי קנעכט בעהאנדעלט געווארען. דער נצחון, וואס די דייטשען האבען אבגעהאלטען איבער נאפאלעאנען און זיין גרויסע ארמעע, האט דעריבער זיי אליין איבערראשט און פער שכור'ט. ווי געוועהנליך נאך אזא אונערווארטעטען נאציאנאלען נצחון, האט זיך אין דייטשלאנד ענטוויקעלט א שטארקער שאוויניזם, א איבערגעטריבענע ליבע צו אלץ, וואס איז אייגענס, און זייער שטארקע שנאה צו פראנקרייך, וואס זיי האבען געטראגען אין הארצען, האט זיך פערוואנדעלט אין א שנאה צו דער גאנצער רעוואלוציע און צו אלץ, וואס איז פרעמד. אין דערזעלבער צייט זענען די דייטשען, צוטומעלט פון גרויסען נצחון, געווארען טרוימער, פאנטאסטען און מיט זייער גאנצער נשמה זיך פערזונקען אין דער פערגאנגענהייט, אין דער טראדיציע. די מיטעלאלטערישע עפאכע מיט איהרע גראבקייטען און אבערגלויבענס, מיט איהרע פערדארבענע זיטען און פרומער אויסגעלאסענקייט האט זיך די דייטשען פארגעשטעלט אין די שענסטע איידעלסטע פארבען און אזוי-ארום איז געשאפען געווארען די דייטשע רעאקציאנערע ראמאנטיק. אייניגע מיט דעם פולען בעוואוסטזיין, אנדערע אונבעוואוסטזיניג האבען געפרעדיגט זיך אומצוקעהרען צו דער אלטער פערפוילטער פערגאנגענהייט, צו דער צייט פון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז בעשאפען געווארען א טעאריע, אז די קריסט־ליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאציע און דאס עכטע קריסטענטום עקסיסטירט נאר אין דייטשלאנד. נאטירליך, האבען יודען נישט וואס צו טאן אין אזא לאנד פון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע ענערגישע אגיטאציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען די שענדליכע אגיטאציע, איז געווען דער פראפעסאר ריהס. די יודען, האט ער גע'טענה'ט, זענען פון שטענדיג אן א פערדארבען פאלק און בילדען אומעטום א מלוכה אין א מלוכה. פאר דייטשלאנד זענען זיי א גרויס אומגליק און

נאָר זײ זענען שולדיג אין דער דײַטשער לאַנגיעהריגער קנעכטשאַפֿט. אַרויסטרײַבען זײ אינגאַנצען פֿון לאַנד וואָלט אָבער געווען צו אַכזריות׳דיג און דעריבער דאַרף מען זײ נאָר אונטערדריקען און ערנידעריגען, דולדען זײ אַלס מענשען פֿון צווייטען קלאַס, בעציהען זיך צו זײ ווי צו אַ אומגליק, וואָס איז בעשערט דעם דײַטשען פֿאָלק, אָבער אויף קײן פֿאַל זײ נישט בעהאַנדלען, ווי בירגער מיט אַלע מענשען גלײַך. דער דאָזיגער בלינדער אַנטיסעמיטיזם האָט געפֿונען אַ שטאַרקען אָבקלאַנג בײַ די מאַסען; אָבער אויך די געבילדעטע לײַט, די סטודענטען־פּאַטריאָטען, פּראָפֿעסאָרען און געלעהרטע, וועלכע זענען געווען פֿערפֿיהרט דורך דעם פֿרומען מיסטיציזם און דער ראָמאַנטישער יראת־שמים, האָבען געגלויבט, אַז אין אַ רײַן־קריסטליכער מלוכה זענען יודען אַ פֿרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווײַל איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען דער וויענער פֿרידענס־קאָנגרעס, וואָס האָט געדאַרפֿט אײַנפֿיהרען שלום צווישען די פֿעלקער און אויסאַרבײַטען אַ פּראָגראַם פֿאַר אַ געמײנזאַמער טעטיגקײַט געגען דער ירושה פֿון דער רעוואָלוציע. די צוויי שטאַטס־מענער, וואָס זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון בײדע גרויסע דײַטשע מלוכות אויפֿ׳ן וויענער קאָנגרעס: דער עסטרײַכישער קאַנצלער מ ע ט ע ר נ י ך און דער קאַנצלער פֿון פּרײַסען ה אַ ר ד ע נ ב ע ר ג, האָבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט. מעטערניך איז געווען אַ אײַנגעהער אין די יודישע סאַלאָנען און האָט זיך געפֿונען אונטער׳ן בעזונדערן אײַנפֿלוס פֿון דער יודישער באַראָנעסע פֿ אַ נ י פֿ אָ ן־אַ ר נ ש ט י י ן. האַרדענבערג איז בכלל געווען אַ ליבעראַלער מענש און געהאַט צווישען יודען פֿיעל גוטע פֿרײַנד. זײ האָבען דאָס אויפֿ׳ן קאָנגרעס אויפֿגעהויבען די יודענפֿראַגע און אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ, „אַז די, וואָס געהערען צום יודישען גלויבען, זאָלען האָבען אַלע בירגער־רעכטען, אויב זײ וועלען נאָר אָבהיטען די פֿליכטען פֿון די איבעריגע בירגער“. די איבעריגע דײַטשע מלוכות האָבען געשטעלט אַ שטאַרקען ווידערשטאַנד געגען דער פֿאָדערונג. און דאַן האָבען די פֿאָרשטעהער פֿון עסטרײַך און פּרײַסען געמוזט נאָכגעבען און אײַנגעהן אויף אַזאַ הנחה: צום פּונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געוואָרען אַ בעמערקונג: „די בונדעס־פֿערזאַמלונג וועט בעטראַכטען אויף איהר פֿערזאַמלונג, ווי ווײַט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דײַטשלאַנד בירגערליכע רעכט; ביז דעמאָלט אָבער וועלען זײ דערווײַל ווײַטער

האבען די רעכטען, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען אין די בונדעס־שטאטען".

דורך דער דאזיגער בעמערקונג איז די פראגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אבגעלעגט געווארען אויף א אונבעשטימטע צייט, אבער דורך איהר זענען נצ"ל געווארען יענע רעכט, וואס יודען האבען שוין בעקומען בעת נאפאלעאנ'ס הערשאפט. די בעמערקונג איז אנגענומען געווארען און דערביי האבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאטען פון די פראנקפורטער יודען, וואס זענען געקומען צום קאנגרעס (איינער פון זיי איז געוועזען יעקב ברוך, דער פאטער פון לודוויג בערנע), ווי אויך דער קריסטליכער פערטרעטער פון די יודען, דער יוריסט קארל בוכהאלץ פון לובעק. נאך די יודישע געגנער אויפ'ן קאנגרעס האבען אויך דא געפונען א מיטעל פטור צו ווערן פון דעם אונאנגענעהמען פונקט. זיי האבען אונטערגעקויפט דעם גענעראל־סעקרעטאר פון קאנגרעס און ביי איהם גע'פועל'ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאץ פון פונקט 16 דאס ווארט „אין" און אנשטאט דעם שטעלען דאס ווארט „פון". אזוי אז דער גאנצער פונקט האט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאר א אנדער בעדייטונג: „יודען ווערען דערווייל ווייטער האבען די רעכט, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען פון (אנשטאט „אין") די בונדעס־שטאטען". דאס האט געהייסען, אז יודען האבען געקענט געניסען נאר פון יענע רעכט, וואס זיי האבען בעקומען פון די בונדעס־שטאטען אליין, אבער נישט פון נאפאלעאנען. מעטערניך און הארדענבערג האבען דעם דאזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אזא אופן האט מען איצט פראנק און פריי געקענט אבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואס זיי האבען בעקומען דורך די פראנצויזען.

מעהר פון אלע האט די רעאקציע שווער געטראפען די יודען פון פראנקפורט. די גרויסע רעגירונגען האבען, אמת, ארויסגעגעבען א בעפעהל דעם פראנקפורטער סענאט, אז „די שטאדט מוז אלטען די ערווארבענע רעכט פון אלע קלאסען איינוואוינער און יעדע רעאקציאנערע פעראָרדנונג מוז פערמיטען ווערן", אבער דער פראנקפורטער מאגיסטראט האט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען פראנקפורט, איז די ערשטע ארבייט פון דער נייער פערוואלטונג געוועזען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער־רעכט. הארדענבערג און מעטערניך האבען אומזיסט בעפוילען דעם סענאט פון

פֿראַנקפֿורט, ער זאָל נישט אָבנעהמען ביי יודען זייערע רעכטען; די פֿערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען האָבען געמוזט אָנהויבען פֿיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפּף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע ניין יאָהר.

דערווייל האָבען אויך די איבעריגע פֿריי־שטעדט אָנגעהויבען דריקען יודען, נישט ווינציגער ווי פֿראַנקפֿורט. אין לובעק, וואו עס האָבען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פֿאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך איינגעאָרדענט און אָנגעהויבען פֿיהרען אַ געמיינדע־לעבען, האָט מען זיי איצט געהייסען פֿערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך אָבגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זיי געהייסען שליסען די געשעפֿטען און די סחורות קאָנפֿיסקירט. אזאַ אַכזריות'דיגע בעהאַנדלונג האָט אַרויסגערופֿען שאַרפֿע פּראָטעסטען זאָגאַר ביי פֿיעל רעגירונגס־בעאַמטע און האַרדענבערג אַליין אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם געמאַכט שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען. ווייטער פֿון די מוסר־בריעף איז עס אָבער נישט געגאַנגען: קיין סאָלדאַטען האָט פּרייסען צוליעב יודען נישט געשיקט נישט קיין פֿראַנקפֿורט, נישט קיין לובעק — און אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פֿריינדליך און אין אַ אויפֿרוף צו דער בעפֿעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זיין האָפֿנונג, אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפֿלעבען; דער סענאַט אַליין איז אָבער געוועזען אָבהענגיג פֿון דער בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט פֿאַר דער יודישער קאָנקורענץ, און די יודען זענען צוריק אויזגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זיי זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין אַלע פּאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס און אַמטען, נישט געטאָרט זיין קיין אַדוואָקאַטען, אַפּטייקער און באַבירער, געמענט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פֿון שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקייט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע שריפֿטשטעלער, ווי משה העס, ש. ציממערן, וואַל און סאַלאַמאָן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָבגעלייקענט די אַנטיסעמיטישע בלבולים און געפֿאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום כבוד פֿון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צייט פֿון רעאַקציע האָבען זיך געפֿונען געצעהלטע קריסטען, וואָס האָבען פֿערשטאַנען די עולה, וואָס מען בעגעהט געגען יודען, און זיך אָנגענומען זייער קריוודע; אויך פֿון ענגלאַנד און פֿראַנקרייך האָט מען שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען געמאַכט די דייטשען פֿאַר זייער שאָוויניזם און פֿאַר זייער בעציהונג צו יודען, אָבער וואָס האָט דאָס אַלץ געקענט העלפֿען, ווען די יודישע פֿערטיידיגער האָט מען געזידעלט, ווי די ערגסטע, און די אַנטיסעמיטען האָבען מיט זייערע שריפֿטען פֿערפֿלייצט גאַנץ דייטשלאַנד. אויסער דעם אויבענדערמאָהנטען פּראָפֿ. ריהס האָט אויך דער פֿילאָזאָף פֿ ר י ז אַרויסגעגעבען אַ בעזונדער ווערק וועגען דער „יודישער סכנה" און זיך נישט געשעמט צו פֿערלאַנגען, אַז די יודישע נאַציע זאָל מען אינגאַנצען פֿערטיליגען פֿון דער וועלט; נאָר אַזוי ווי דאָס איז שווער אויסצופֿיהרען, זאָל מען דערווייל זיי דריקען אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאַטער־וועלט האָט דעמאָלט געמאַכט אַ גרויסען ליאַרם דער אַנטיסעמיטישער פֿאַרס פֿון דאָקטאָר קאַרל סעסאַ „די יודען־שולע", וועלכער פֿיהרט אַרוים אויף דער סצענע אַ גאַנצע מחנה קאַריקאַטורען פֿון יודען. דאָס שטיק וואָלט אפשר נישט געווען געמאַכט אַזאַ סענסאַציע, ווען נישט איינינגע יודישע פֿאָרשטעהער, צווישען זיי ישראל יאַקאָבסאָן, וואָס האָבען גע'פּועל'ט ביים קאַנצלער האַרדענבערג, אַז ער זאָל פֿערבאָטען דאָס שטיק צום שפּיעלען. ערשט דעמאָלט זענען אַלע געוואָרען נייגיריג צו וויסען, וואָס אין דעם שטיק געפֿינט זיך, און דער פֿאַרס איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער. אין 1815 האָט מען דאָס שטיק, אונטער אַ נייעם נאָמען „אונזער פֿערקעהר", שוין געשפּיעלט אין די גרעסטע שטעדט פֿון דייטשלאַנד און אומעטום האָט דער פֿאַרס געהאַט אַ אונגעוועהנליכען ערפֿאָלג. דער אַרטיסט וואורם, וואָס האָט געשפּיעלט די הויפּט־ראָליע אין דעם שטיק, איז געוואָרען ביים המון זעהר בעליעבט; די צייטונגען פֿלעגען ברענגען גאַנצע אויסצוגען פֿון דעם פֿאַרס, וואו יודען זענען מיאוס אויסגעלאַכט געוואָרען, און וואורם פֿלעגט פֿאָרשטעלען זיינע יודען־קאַריקאַטורען אויך אין פּריוואַט־הייזער אויף שמחות און בעלער און בעקומען דערפֿאַר גוט בעצאָהלט. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז בעת דער רוסישער קייזער אַלעקסאַנדער I איז געווען אין בערלין, האָט מען לכבוד איהם אויך געוואָלט פֿאָרשטעלען „אונזער פֿערקעהר", נאָר אַלעקסאַנדער האָט בפירוש געבעטען, מען זאָל דאָס נישט טאָן

און דעם פארם פאר איהם נישט שפּיעלען, פון וואס די דייטשען האבען זיך געשפּירט א ביסעל אונאנגענעהם און פערשעמט.

נאך דער ערמאָרדונג פון דייטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דייטשען פּאַטריאָטישען סטודענט זאנד זענען די רעגירונגען ארויסגעטרעטען מיט שארפע מיטלען געגען דעם שאָוויניס=טישען דייטשען פּאַטריאָטיזם. אבער דערמיט האבען די ליידענשאַפטען נאך מעהר זיך פונאַנדערגעפלאַקערט און דאָ האט אין דייטשלאנד אויסגעבראָכען א שטורם, וועלכער האט אויף א לאנגע צייט אויעק=געשטעלט א מחיצה צווישען די יודען און דער דייטשער בעפעלקערונג. די דייטשע פּאַטריאָטען זענען געווען פול מיט צאָרן אויף עסטרייך, אויף וועלכער זיי האבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פון אלע גזירות און נאַציאָנאַלע בעליידיגונגען, און אזוי ווי די רייכע יודען, איבער=הויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרייך און זי געשטיצט מיט געלד=הלואות, האט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האט זיך דאס אין ווירצבורג (דעם 2=ען אויגוסט 1819) מיט אויסרופען „העפּ, העפּ!" (ווי מען פלעגט שרייען ביים ארויסטרייבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט א מחנה סטודענטען צוזאַמען מיט א גרויסען המון בעפאלען די יודען, גערויבט זייערע געשעפטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אַנט=קעגען, האט אויסגעבראָכען א פאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געווען, אז די 400 יודען, וואס האבען דאָרט געוואוינט, האבען געמוזט פערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האט געדיענט אלס בייטפּיעל פאר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפאַלען; סוחרים, בעלי=מלאכות און קליינע הענדלער, וואס האבען געהאַט א הארץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פאַנאַטיקער און פּאַטריאָטען — די אלע פערשידענע עלעמענטען האבען זיך פעראייניגט אין קאַמפּף מיט די יודען. אין באַמבערג, פראַנקפורט, דאַרמשטאַדט, באַדען, גאַנץ, דיסעלדאָרף, האַמבורג, דאַנציג און אַנדערע שטעדט האט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הייזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. א געוויסער שווינדלער הונדט, וועל=כער האט זיך אליין גענומען דעם טיטול פאָן=ראָדאָווסקי, האט אויס=גענוצט די פּאָגראָם=בעוועגונג צוליעב געשעפט. ער האט ארויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאדערט צו מאכען פאר סריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געווארען און הונדרט האט געמאכט א פערמעגען; דאס האט נאטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטעראַרישער מארק איז פערפלייצט געווארען מיט מיאוס'ע פאמפלעטען געגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט־אן א געפעהרליכען חאראקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אבער דער זאמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געווען טיעף פערזייהט און געהאלטען אין איין וואקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קליינע דייטשע מדינות. אבער וואס האבען געטאן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס־ראט? דער עסטרייכישער קייזער פראנץ I און זיין קאנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאזען אלע פריהעריגע בעגרענצונגען, נאר אויך צוגעגעבען נייע. אמת, זיי האבען נישט ארויסגעטריבען די יודען, ווי מען האט געטאן אין לובעק און אין ברעמען, אבער זיי האבען זיי פערשפארט אין די געטא'ס אין צענטער פון עסטרייך און פון דארטען זיי נישט ארויסגעלאזען. טיראל איז פאר יודען פערשלאסען געווארען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאר אין די דערפער און אין די בערג־שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאר די גרויסע שטעדט געווען אפען פאר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאזען וואוינען נאר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין ארט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאר געלד געגעבען איניגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אבער די ארימע מאסע געבליבען זעהר ערנידעריגט און געהאט אויסצושטעהן א שווערען קאמפף פאר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין מעהרען איז יודען געווען פערבאטען צו וואוינען אין די ווילטיגסטע שטעדט, אבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאליציאנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאר אין אבגעשלאסענע געטא'ס. ביי דעם אלעם

האָט מען נאָך אויף יודען אַרויפגעלעגט אונגעהויער גרויסע אָבצאָהלונגען. די אַלע בעזונדערע אָבצאָהלונגען האָבען בעטראָפען אַ סומע פון 700,000 גולדען יעהרליך. קראָקע אויף כשר פליייש האָט בעטראָפען פונקט אַזוי פיעל, וויפיעל עס איז געווען דער פרייז פון פליייש אויפ'ן מאַרק און דער יוד האָט אַלזאָ געדאַרפט צאָהלען פאַר פליייש צוויימאָל אַזוי פיעל, ווי אַ אַנדערער. דאָס רוב פון די דאָרטיגע יודען האָבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קיין פליייש און בכלל געלעבט אין אַזאַ דחקות, אַז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אַזוי זיי האָבען ביי אַזאַ שרעקליכען דרוק גענוג ענערגיע און מוט געהאַט אויסצוהאַלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס=בעדינגונגען.

עסטרייך האָט ווינציגסטענס קיין זאַך יודען נישט צוגעזאָגט און זיי נישט פערפיהרט דורך פאַלשע הבטחות; פון פרייסען אָבער האָבען די יודען געהאַט דאָס רעכט צו ערוואַרטען אַ בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פרידריך ווילהעלם III האָט שטאַרק געהאַלטען פון דעם פרינציפ פון גלייכבערעכטיגונג פאַר אַלע פעלקער און פון איהם האָט מען געהערט פיעל שענע הבטחות. יודען האָבען אַלזאָ געקענט האָפען דאָרט אויף אַ פאָלשטענדיגער בעפרייאונג; אָבער ווי עס שיינט, זענען דאָס געווען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האָבען דאָרט די יודען נאָך שטאַרקער און טיעפער געשפירט דעם דרוק פון דער רעאַקציע. מיט'ן טויט פון ליבעראַלען האַרדענבערג האָט זיך אין פרייסען אָנגעהויבען אַ רעאַקציאָנערע פאָליטיק. מען האָט אָנגעהויבען דערפון, וואָס מען האָט פערפאַסט איין און צוואַנציג פערשידענע כללים וועגען די יודען, וואָס וואוינען אין פרייסען. די יודען זענען איינגעטיילט געוואָרען אויף פראַנצויזישע, אַלט=פרייסישע, זאַקסישע און פוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געוואָרען, אַז דאָס געזעץ פון 1812, וועלכעס האָט געבראַכט פיעל נייע רעכט אויך פאַר יודען, איז גילטיג נאָר פאַר יענע פראָווינצען, וועלכע האָבען אין יענעם יאָהר געהערט צו פרייסען, אָבער די אַלע פראָווינצען, וואָס זענען פעראייניגט געוואָרען צו פרייסען נאָך דעם שלום, בלייבען ביי די פריהעריגע בעדינגונגען. די נייע פראָווינצען האָבען בעטראָפען אַ העלפט פון דער פרייסישער מלוכה און דאָרט האָבען געוואוינט צוויי דריטעל פון אַלע פרייסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאָסען געוואָרען פון די נייע רעכטען. אָבער אויך אין די אַלט=פרייסישע פראָווינצען האָט מען דאָס געזעץ פון 1812 נישט אָנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האָט זיך גאָרנישט

וויסענדיג געמאַכט פֿון דעם געזעץ און ווען דער בעריהמטער יוריסט גאַנז האָט אָנגעהויבען פֿאָדערן, מען זאָל איהם צולאָזען צו אַ קאַטעדר אין אוניווערזיטעט, האָט מען איהם מיט אַלע תירוצים מדחה געווען און עס האָט קיין זאַך נישט געהאָלפֿען ביז גאַנז האָט זיך נישט אָבגעשמד'ט. דאָס איז געווען נאָר אַ אָנהויב און באַלד האָט מען יודען אָנגעהויבען דערווײַטערן פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס, צוגענומען בײַ זײַ דאָס וואַהל=רעכט אין די לאַנדטאַגען און נישט געלאָזען יודען טראָגען קיין אָפֿיציערען=טיטול אין דער אַרמעע אין יאָהר 1825 האָט מען בײַ די געמײַנדעס אָבגענומען דאָס פֿריהעריגע רעכט צו בויען שוהלען אָהן אַ בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמײַנדעס פֿאַר פּריוואַטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האָט די רעגירונג דאָך זיך אַרײַנגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פֿון יודען, געגען די געזעצען פֿון גלויבענס=פֿרײַהייט.

אָבער פֿיעל ערגער ווי אין אַלט=פּרײַסען איז עס צוגעגאַנגען מיט יודען אין יענע פּראָווינצען, וואָס פּרײַסען האָט נישט לאַנג ערוואָרבען. אין יאָהר 1819 האָט זיך געפֿונען אין גאַנץ פּרײַסען 250 טויזענד יודען און פֿון זײַ האָבען אין פּויזען געלעבט 55 טויזענד. פֿריהער האָט פּויזען געהערט צום וואַרשאָווער הערצאָגטום און ווען די פּראָווינץ איז איבערגעגאַנגען צו פּרײַסען, האָבען די דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען געליטען פֿון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפֿרעהט. פֿיעל יודישע יונגע לײַט זענען אַרײַנגעטרעטען אין די פֿרײַוויליגע יעגער=פּאָלקען, וואָס פּרײַסען האָט אָרגאַניזירט. אין גיכען האָבען זײַ אָבער זיך איבערצײַגט, אַז די האָפֿנונגן אויף נײַע רעכטען איז אַ פֿאַלשע און אַלץ איז געבליבען, ווי געווען. אין הערצאָגטום בערג, וואָס איז איבערגעגאַנגען פֿון פֿראַנקרײַך צו פּרײַסען, האָט די רעגירונג אָהן צערעמאָניעס אָבגענומען בײַ יודען אַלע רעכטען, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט זײַ געגעבען. בכלל האָט מען, אויסער אין אַלט=פּרײַסען, אומעטום ווי ווײַט מעגליך בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פֿון פּרײַסען האָט מען די יודען אַרויסגעשטופּט פֿון אַלע צווײַגען פֿון דער קולטור און אין דערזעלבער צײַט האָט מען זיך נישט געשעמט צו שרײַען, אַז יודען האַלטען זיך אָבגעזונדערט פֿון דער אַרומיגער וועלט און ווילען אויף קיין פֿאַל נישט צושטעהן צו דער מאָדערנער קולטור. די פֿיעל רעפּרעסיעס און בעגרענצונגען האָבען סוף כל סוף געבראַכט דערצו, אַז פֿיעל פֿון די יודען, וועלכע האָבען געוואָלט זיך בעטייליגען אין דער

ארומיגער קולטור און נישט געהאט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פעהיגקייטען און טאלענטען, האבען קיין מוט נישט געהאט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אבגעשמד'ט. אין יאהר 1822 איז אין בערלין געגרינדעט געווארען א „פעראיין אבצושמד'ען יודען". דער קעניג האט דעם פעראיין גענעבען אלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאגט צו שענקען 10 דוקאטען יעדען יודען, וואס וועט זיך לאזען טופען. די 10 דוקאטען האבען נאטירליך געקענט צוציהען נאר גאסען-יונגען, אבער פיעל מעהר האט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך", גענימען פון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געווארען, ווי א מין צווייטע שמד-בעוועגונג פון נאך מענדעלסאנ'ס עפאכע.

אויך אין פראנקרייך האט אויסגעבראכען א שטארקע ליטערארישע פאלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אבער דארט זענען די יודישע פריינד געווען אין דער מעהרהייט. א געוויסער באיל איז ארויסגעטרעטען מיט א פערטיידיגונג פון יודען אין א בעזונדער ווערק, וואס האט געהאט א ערפאלג. א געוועזענער גובערנאטאר, דקיראן, איז ארויסגעטרעטען מיט א בראשור וועגען יודען, וועלכע ער האט זעהר געריהמט אויפ'ן גרונד פון פערזענליכער ערפאהרונג און אויפ'ן גרונד פון דער יודישער רעליגיע. די בראשור איז ארויס אין פיעל אויפלאגען, איז זעהר פיעל געלייענט געווארען, און דאס האט בעוויזען, אז די פראנצויזען האבען נאך נישט פערגעסען די יסודות פון פרייהייט און גלייכהייט. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין שארפע געגנער פון יודען, אבער אויסגעלאזען האט זיך די פאלעמיק צום גונסטען פון די לעצטע, און ווען אין פארלאמענט (אין יאהר 1818) איז בעטראכט געווארען די פראגע, צי מען זאל נאפאלעאנס דעקרעט וועגען יודען, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אויף 10 יאהר, ווייטער פערלענגערען, אדער נישט, האט גובר געווען יענע גרופע, וואס איז געווען געגען פערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געווארען אויף שטענדיג. דאס צענטראל-קאנסיסטאריום פון יענער צייט האט זיך געסטארעט צו פערדינען דעם צוטרוי פון דער רעגירונג און האט צושיקט א צירקוליאר צו אלע קאנסיסטאריומס, פארצולייענען אין די שוהלען, אז יודען זאלען זיך אויפפיהרען זעהר עהרליך און טריי צום געזעץ, אליין רודפ'ן די, וואס האנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטנישען. פאקטיש זענען אין פיעל שטעדט באלד געגרינדעט געווארען יודישע פאלקס-שולען, וואו מען האט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ'ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע, ביסלעכווייז זענען די יודען איינגאנצען פערשלונגען געווארען אין דער ארומיגער קולטור, די אבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה'ס גלויבען“.

אין שכנות'דיגען ענגלאנד האבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען וועלכע עס האט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האבען נאר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אבער די סבה דערפון איז געווען נאר דאס, וואס ביים פערטרעטען א אפיציעלע שטעלע האט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת'ען גלויבען פון א קריסט“, און יודען האבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכווייז האט מען פאר יודען מבטל געווען דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האט מען אנגעהויבען אננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראפעסארען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

אויף דעם וויענער קאנגרעס איז בעשלאסען געווארען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האט געשטעלט אונטער דער רעגירונג פון דער דינאסטיע אראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, וואס די יודען האבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאר געטאן יודען נאך טובות און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאסען יודען האבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס-שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאנסיסטוציע און איז געווען א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געווען ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ-מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה-ראט. א יוד האט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה-קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאלאניעס אין אינדיען און אין דרום-אמעריקא האבען יודען בעקומען אלע רעכטען און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס-בעאמטע.

נישט ערגער איז אויך געווען די יודישע לאגע אין דענעמארק. קיין פאליטישע רעכטען האבען יודען דארט נאך נישט געהאט, אבער דערפאר האבען זיי געהאט אלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האט זיך אויך געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זיי נעצוואונגען צו בעזוכען די אלגעמיינע שולען. די פאגראמען פון 1819 אין דייטשלאנד האבען זיך אויך אריבערגעטראגען קיין דענעמארק און אין קאפענהאגען האבען זיך דאן געפונען גאסען־מענשען, וואס האבען איבערגע׳חזרט די ווילדע מעשים פון די דייטשע פאגראמשציקעס, אבער די עפענטליכע מיינונג איז באמת געווען געגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען ארויסגעטרעטען מיט ענערגישע פראטעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאגעגען איז נארוועגיען געבליבען אינגאנצען יודען־ריין. לויט דער קאנסטיטוציע פון 1814 האט א יוד דארט נישט געטארט וואוינען אפילו איין טאג אהן א ערלויבניש פון קעניג און פאר נישט אבהיטען דאס דאזיגע געזעץ איז געקומען א שטראף פון 840 טאלער. דער קנס איז ווירקליך אפטמאל ארויפגעלעגט געווארען אויף דורכרייזענדע יודען און די, וואס האבען נישט געהאט איינצוצאהלען די שטראף, זענען אריינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש. אין שוועדען, וואס איז געווען פעסט פערבונדען מיט נארוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געווען. דארט האבען זיי געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאקהאלם, גאטענבורג, נארקעפינג, קארלקראנע; זיי זענען אבער געווען שטארק בעגרענצט אין האנדעל און אין מלאכה. פאר די יודען איז נאר פערבליבען די מיאוס׳ע פרנסה פון וואוכער, אבער דאס האט מען זיי, נאטירליך, שטענדיג אויפגעווארפען אלס חטא, אלס ארגאנישען חסרון, וואס ליעגט אין דער יודישער נאטור.

אויך אין דער פרייער רעפובליקאנישער שווייץ האט מען יודען בעהאנדעלט אויפ׳ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40־ער יאהרען פון 19־ען יאהרהונדערט זענען דארט קיין יודען נישט אריינגעלאזען געווארען. אין קאנטאן באזעל האט א פרעמדער יוד אפילו א טאג נישט געטארט פערברענגען. נאר אין צוויי דערפער פון קאנטאן אארגוי האבען פון אלטע צייטען זיך אריינגעכאפט א ביסעל יודען, וועלכע האבען דארט פערנומען זעהר נישט קיין בכבוד׳יגען ארט, זענענדיג אין אלץ שטארק בעגרענצט. אפילו אין דער צייט פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע

האט מען ביי דער פריער שוועיץ נישט געקענט פועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען.

אין איטאליען האט זיך נאך נאפאלעאנ'ס מפלה וויעדער אנגעהויבען די ממשלה פון די גלחים, וואס האבען רואינירט און בערויבט דאס לאנד. זעלבסטפערשטענדליך, אז די יודען האבען דערפון פיעל פערשפיעלט. ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען רוים, איז וויעדער איינגעפיהרט געווארען דאס געטא און די יודען זענען ארויסגעטריעבען געווארען פון די אוניווערזיטעטען און פון די רעגיערונגסשטעלען. בשעת דער פויפסט פיוס VII איז אין מאי 1814 וויעדער אנגעקומען קיין רוים, האבען די יודישע סוחרים איהם פארגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאי, אז ער זאל ביי זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאס האט אבער נישט געהאלפען; אין פערלויף פון דריי חדשים האבען יודען געמוזט אברוימען אלע געשעפטען, וואס זיי האבען געהאט אויסערהאלב דעם געטא, און דאדורך זענען פיעל פאמיליעס רואינירט געווארען. פיוס האט דאך זיך בעצויגען צו יודען טאלעראנט און זיי געשיצט פון רדיפות. פיעל ערגער איז יודען געווארען, ווען אויפ'ן טראן איז ארויפגעטרעטען דער פויפסט לעא XII, וועלכער איז געוועזען פערהאסט אפילו ביי די גייסטליכע אליין. די מויערען פון געטא זענען איצט ענגער און פעסטער געשלאסען געווארען: 12 ביינאכט זענען די געטא־טויערען שוין געוועזען פערריגעלט, ווייל א יוד האט נישט געטארט אין דער צייט זיך בעווייזען אין שטאדט. אויך אין די פראווינץ־שטעדט האט מען וויעדער איינגעפיהרט די געטא'ס און פיעל רייכע יודישע פאמיליעס זענען פעראריימט געווארען און האבען געמוזט פערלאזען דאס לאנד. ביי יודען האט מען אויך צוגענומען דאס רעכט צו האבען נחלאות און די, וואס האבען אזעלכע שוין געהאט, האבען זיי געמוזט פערקויפען.

בכלל האט מיט נאפאלעאנ'ס מפלה אין גאנץ איטאליען צוריק זיך אנגעהויבען פאר יודען די פינסטערע צייט פון מיטעל־אלטער, נאר אין הערצאגטום טאסקאנא און אין הערצאגטום פארמא איז די יודישע לאגע געוועזען צום דערלייד ען. אין טאסקאנא האט די יודען פון שטענדיג אן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאך פאר דער רעוואלוציע האבען זיי דארט בעקומען בירגער־רעכטען און דורכשניטליך זענען די דארטיגע יודען געוועזען רייך און געבילדעט.

סערקווירדיג איז, וואס גראד אין דער צייט, ווען אין דעם

גרעסטען טייל פון איירָאפּא האט ווידער געזיעגט די רעאקציע, האבען יודען געפונען א שטיקעל שוץ אין פּארטוגאל, וואס איז פריהער געווען אזוי פול מיט האס געגען יודען. דארט האבען נאך אין מיטען 18-טען יאהרהונדערט זיך בעזעצט א ביסעל יודען. אין דעם הונגער-יאהר 1813 האבען די יודען אריינגעפיהרט אהין פיעל תבואה, געבראכט א ישועה פאר'ן לאנד און דערפאר האבען זיי בעקומען דאס רעכט צו בויען א שוהל אין ליסאבאן. אין 1826 איז ערלויבט געווארען אלע נישט-קאטוילישע איינוואוינער אבצוהאלטען פריי זייערע גאטעס-דינסטען, אבער נאר בתנאי, אז דאס זאל פארקומען אין איינפאכע הייזער, וואס זאלען נישט האבען קיין סמנים פון טעמפּלען און שוהלען. הגם אפיציעל האבען די יודען אין פּארטוגאל זיך גערעכענט אלס פרעמדע, האבען זיי דאך זיך שטארק בעטייליגט אין אלגעמיינעם מלוכה-לעבען און מיט טרייהאפט און פאטריאטיזם געצאהלט פאר דער שרעקליכער שנאה און אכזריות, וואס דאס אלטע פאטערלאנד האט פריהער ארויסגעוויזען צו די זיהן פון יודישען פאלק.

פופצעהנטעס קאפיטעל.

די רעפארם-בעוועגונג און די יודישע וויסענשאפט.

אין דער צייט, ווען די מויערען פון געטא האבען פארט ביסלעכ-ווייז אנגעהויבען פאלען, האט אויך אין יודענטום גופא געמוזט זיך אנהויבען א גייסטיגע שטרעבונג צו א ניי לעבען. יודען האבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאמפף פאר גלייכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פארגעשטאנען א גרויסע אויפגאבע צו בעניימען דאס גאנצע יודענטום און צו געפינען א וועג, ווי צו פעראייניגען זיך מיט דער אייראפעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואלוציע האט הרוב געמאכט די יסודות פון גאנצען פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון אייראפא און עס איז ענטשטאנען א וועלט מיט נייע געדאנקען, נייע מענשען און נייע מעשים, האבען יודען נישט געקענט בלייבען זיצען מיט פערלעגטע הענד און נאר ווייטער שארפען די מוחות דורך דעם פלפול אינ'ם מעחאנישען לערנען. עס איז געוועזען קלאר, אז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאר אויך אינערליך זיך בעפרייען פון ענגען געטא און געפינען א וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאס האט געזאלט טאן די השכלה פון מענדעלסאנ'ס צייט, אבער די פראגע איז כלל נישט געראטען. די השכלה-שטרעבונגען זענען נישט געוועזען קיין פאלקס-בעוועגונג; עס האבען זיך נאר ארויסגעריסען די רייכע און געבילדעטע, וועהרענד די פאלקס-מאסען זענען ווי פריהער געבליבען ארים און אונוויסענד, עלענד און גלייכגילטיג צו אלע פראגען און פראבלעמען פון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האט נישט געצויגען איהר יניקה פון

פאָלקס־לעבען, האָט דערייבער געמוזט זיין פלאַך און קליינליך, אָהן יעדען מאָראַלישען אָנהאַלט, אָהן אַ נשמה און טיעפע וואָרצלען אין לעבען. דער סוף איז געווען, אַז די יודישע אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ ברען אָנגעכאַפּט אָן דער השכלה, איז געבליבען אָבגעריסען פון ביידע וועלטען, זאָגאַר אויך אָהן אמת׳ער השכלה, אָהן גרינדליכער בילדונג, מיט אַ אויבערליכער, איבערפלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פיעל פון זיי זענען געוואָרען ביליגע אפּיקורסים, וואָס לאַכען אָב פון אַלע רעליגיעס צוזאַמען, וואָס גלויבען נישט אין קיין אידעאַלען, און שפּעטער האָבען זיי איבערגעריסען אויך דעם דינעם פאָדים, וואָס האָט זיי פערקניפּט מיט׳ן יודענטום, און זיך אָבגע׳שמד׳ט. אַנדערע פון זיי זענען געבליבען לעב־יונגען, מענשען, וואָס שטרעבען נאָר צו לוקסוס, צו ביליגע פערגעניגענס, מענשען, וואָס קיין זאַך איז ביי זיי נישט היילינ און זיי זענען גרייט אויף יעדער שפלות און קליינ־מוטיגער הכנעה צוליעב זייער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאָנישע השכלה האָט אַלזאָ קיין ישועה נישט געבראַכט און די לאַגע נאָך ערגער געמאַכט. מען האָט געמוזט זוכען נייע וועגען, מען האָט געמוזט זוכען אַ אויסגלייך מיט דער אַרומיגער סביבה — און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע אינטעליגענץ־שטרעבונג צו רעפאָרמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האָט אָנגעהויבען דער אַל־טער אַסימיליאַטאָר דוד פרידלענדער, וועלכער האָט פערלאַנגט, אַז דאַוונען זאָל מען אין דייטשען און אויסמעקען פון די יודישע תפילות אַלע שטעלן, וואָס האָבען אַ יודיש־נאַציאָנאַלען אינהאַלט. פרידלענדער איז געבליבען אַליין, וויל די רייכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געווען קאַלט און גלייכגילטיג צום יודענטום, און ביי די פרומע יודען האָט דאָס אַרויסגערופען אַ שטורם פון צאָרן און פּראָ־טעסטען. פרידלענדער׳ן צו הילף איז דאַן געקומען ישראל יאַקאָבסאָן. ער האָט איינגעאָרדענט אַ אייגענע שוהל, וואו מען האָט געדאַוועט אויף דייטש, אַרויסגעטריבען די אַלטע יודישע נגונים און איינגע־פיהרט דייטשען געזאַנג מיט אַ אָרגעל, און בכלל אין אַלץ נאָכגעמאַכט דער קריסטליכער קירך. ס׳האָבען זיך אויך געפונען טאַלאַנטפולע פּרעדיגער, וואָס האָבען מיט זייערע דרשות ביים דאַוונען צוגעצויגען אַ ביסעל אָנהענגער. שפּעטער האָט מען די דאָזיגע פּריוואַטע רעפאָרם־שוהל איבערגעמאַכט אויף אַ געמיינדע־סינאַגאָגע און דאָ האָבען די פרומע יודען שוין געמוזט אַרויסטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפף מיט די

רעפֿאָרמאַטאָרען. די רעגירונג איז געווען אויף דער זייט פֿון די אָרטאָדאָקסען, נאָר דאָך האָט דאָס דוקא אַ טובה געבראַכט דער רעפֿאָרם-בעוועגונג, וועלכע האָט בּיסלעכווייז אָנגעהויבען זיך פֿערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט. די רבנים פֿון יענער צייט האָבען פּראָטעסטירט געגען דער נייער רעפֿאָרם, אָבער אויך די דעמאָלטיגע רבנים האָבען שוין נישט געהאַט דעם אויטאָריטעט, וואָס אַמאָל, און יאַקאָבסאָן מיט זיינע אָנהענגער, וועלכע האָבען געהאַט אויף זייער זייט די עשירות, די בּילדונג, די השפּעה אין די געבילדעטע קרייזען, האָבען זייערס אויסגעפֿיהרט.

פֿון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואַקסען דער „פֿעראיין פֿאַר קולטור און וויסענשאַפֿט פֿון יודען". דער גרינדער פֿון פֿעראיין איז געווען דער יונגער ע ד ו אַ ר ד ג אַ נ ז צוזאַמען מיט זיינע חברים ל ע אָ פּ אָ ל ד צ ו נ ץ און מ ש ה מ אָ ז ע ר. אָט די אַלע יונגע לייט האָבען זיך געשטעלט אַ הויכע אויפֿגאַבע: דורכפֿיהרען ביי יודען אַ פֿאָלשטענדיגע געזעלשאַפֿטליכע און גייסטיגע איבערקערעניש. לויט דעם פּלאַן פֿון די יונגע אידעאַליסטען האָט מען געדאַרפֿט גרינדען שולען, סעמינאַריעס, אַקאַדעמיעס, שטיצען אַלערליי וויסענשאַפֿטליכע אַרבייטען, פֿערברייטען צווישען יודען מלאכה, פֿעלד-אַרבייט, קונסט און זאָגאַר אויסבעסערן די אויסערליכע פֿיינקייט פֿון יודען. מיט איין וואָרט, דער פֿעראיין האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט הויכע פּלענער וועגען אַ גייסטיגער רעוואָלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האָט יעדער מיטגליד פֿון פֿעראיין געדאַרפֿט געבען אַ שבועה, צו ווייזען דער וועלט אַ ביישפּיעל פֿון ווילענס-שטאַרקייט און מוט און אויף קיין פֿאַל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פֿעראיין זענען גלייך צוגעשטאַנען: פֿ ר י ד ל ע נ ד ע ר, י אַ ק אָ ב ס אָ ן, ה יי נ ר י ך ה יי נ ע און נאָך עטליכע צעהנדליג מענשען, אָבער באַלד האָבען די יונגע אידעאַליסטען געמוזט מודה זיין, אַז אַזעלכע הויכע פּלענער ווערען נישט דורכגעפֿיהרט דורך אַ הייפֿעלע מענשען, אַז אין פּראַקטישען לעבען איז פֿאַר דעם קיין אָרט נישטאָ; דען אָנשטאָט צו זוכען אַ וועג צום פֿאָלק, אָנשטאָט צו געפֿינען די וואָרצלען פֿון דער פֿאָלקס-נשמה, האָבען די גרינדער פֿון פֿעראיין, וועלכע זענען אין תוך געווען אַסימילאַטאָרען, אָנגעהויבען שיטען פּעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פֿאָלק און אין כעס געוואָרען אויף דער גאַנצער וועלט דערפֿאַר,

וואס זייערע פאנטאסטישע פלענער ווערן נישט גלייך פערווירקליכט. דער פעראיין האט מיט דער צייט געמוזט זיך אבזאגען פון זיין צו־ברייטען פראגראם און קאנצענטרירען זיין גאנצע טעטיגקייט אויפ'ן געביעט פון יודישער וויסענשאפט, „חכמת ישראל", וואו זיי דארפען ווירקליך עפעס אויפגעטאן. אבער אויך דא איז דאס יודענטום אין די אויגען פון די גרינדער פון פעראיין געוועזען נישט מעהר, ווי א אבגעשטארבענער גוף, וועלכער איז נאר אינטערעסאנט אלס מאטע־ריאל פאר וויסענשאפטליכע חקירות, און זיי האבען געגלויבט אין דער משונה'דיגער תורה פון זייער רבי, הענעל, וועלכער האט געזאגט, אז דאס יודענטום איז „א גייסט־רעליגיע, פון וועלכער דער גייסט איז פערשוואונדען געווארען", ד. ה., אז דאס יודענטום האט דערגרייכט זיין העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט אונטערגעהן. אין אזא גייסט האבען די פיהרער פון פעראיין געפיהרט אויך זייער „צייטשריפט", וואס האט אנגעהויבען ארויסגעהן אין יאהר 1823, אונטער דער רעדאקציע פון צונץ, און עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די דאזיגע „צייטשריפט" האט נישט געפונען קיין שום אבקלאנג ביי יודען. אין גיכען האבען די פיהרער געמוזט זיך איבער־צייגען, אז די יודישע געזעלשאפט איז קאלט און גלייכגילטיג צום גאנצען פעראיין, וועלכער האט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער היסטאריע און אבגעלאכט פון דער גאנצער יודישער פערגאנגענהייט. דער פעראיין האט אנגעהויבען אלץ פאלען, גאנז האט געשאסען מיט שטורמדיגע און צארניגע אויפרופען, וואס ער האט ארויסגעלאזט איינעם נאכ'ן אנדערן, אבער עס האט נישט געהאלפען: שוין אין 1824 איז דער פעראיין שטיל געשטארבען און קיינער האט דאס אפילו נישט בעמערקט. דער גאנצער פיהרער פון פעראיין, גאנז, איז געוועזען אזוי פול מיט כעס און יאוש, אז ער האט פערגע־סען זיין שבועה און זיך אבגעשמד'ט, כדי צו בעקומען די שטעל פון א פראפעסאר. ביי היינריך היינע האט דאס ארויסגערופען א גרויסען פערדרוס און צארן: „עס איז שוין לאנג אנגענומען אויף דער וועלט— האט ער דאן געשריבען, — אז ווען עס טרינקט זיך א שיף אין ים, פערלאזט עס דער לעצטער זיין קאפיטאן. אבער גאנז האט דער ערשטער זיך געראטעוועט".

פון דעם „קולטור־פעראיין" איז אבער דאך פערבליבען איין זאך, וואס האט אריבערגעוואויגען אלע חסרונות זיינע: די יודישע

וויסענשאפט. דער קאמפף פאר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפארמען אין יודענטום גופא, דער פערלאנג צו שאפען א קולטור — דאס אלץ האבען סוף כל סוף ארויסגערופען צווישען יודען א זעלבסט-בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט-ווירדע און עס איז געשאפען געווארען א דור פון געלעהרטע, פון גרויסע יודישע קענער, וואס האבען וויסענשאפט ווינציגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האט אויפגעבליהט די יודישע וויסענשאפט פון דער געשיכטע. ביז דעמאלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געווארען נאר דורך קריסטען, וועלכע האבען זי שלעכט פערשטאנען אדער בכונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האט זיך געפונען א געבילדעטער און זעהר פלייסיגער יוד, יצחק מרדכי יאסט, וועלכער האט אין יאהר 1820 אנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פון יודען פון דער צייט פון די חשמונאים". אמת, דאס ווערק איז ווייט פון פאלקאמענהייט; יאסט'ען האט געפעהלט דער היסטארישער חוש און זיין ראציאנאליזם האט איהם געשטערט צו פערשטעהן ריכטיג די היסטארישע געשעהענישען. מ'דארף אבער נישט פערגעסען, אז ער האט געהאט פאר זיך א אונגעהויערע ארבייט ביים זאמלען און צונויפשטעלען די אלע מאטעריאלען, און זיין ווערק איז דאך געוועזען זעהר נוצליך אלס פונדאמענט פאר דער יודישער געשיכטע.

פון פוילען, פון דעם לאנד, וואס איז ביי די דייטשע משכילים געוועזען אזוי פערהאסט און פעראכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואס זענען געוועזען א ציערונג פאר דער יודישער וויסענשאפט: ר' נחמן קראכמאל און ר' שלמה יהודה ראפאפארט (שי"ר). ר' נחמן (געבוירען אין בראד אין יאהר 1785 און געשטארבען אין טארנאפאל אין 1840) איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף א היסטארישען פראצעס, און ער האט אויך געוויזען, ווי אזוי מען דארף זיך בענוצען מיט דעם טייערען מאטעריאל, וואס געפינט זיך אין תלמוד, אום צו פערשטעהן פיעל זייטען פון דעם יודישען לעבען אין דער ווייטער פערגאנגענהייט, וואס זענען אהן דעם אונפערשטענדליך. ר' נחמן האט פאר זיין לעבען פערעפענטליכט נאר א קליינעם טייל פון זיינע וויסענשאפטליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאך געוועזען זעהר

פּאָפּולער און געשעצט. מיט זיין נעימות'דיגער, שעמעוודיגער, עטוואָס אַנגעשראָקענער נאַטור, האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תלמידים און אויך די דייטשע משכילים האָבען איהם שטארק געאַכט. דער בעסטער פון זיינע תלמידים, ר' שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטאָרבען אין 1867 אין פּראָג), איז געווען אַ זוהן פון אַן'אַלטער תלמודיסטען"-משפחה. ער אַליין איז אויך געווען אַ גרויסער תלמודיסט און זיין שווער איז געווען ר' אריה לייב הכהן, איינער פון די לעצטע פּוילישע גאונים, אָבער אין גיכען האָט ער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אַלגעמיינער וויסענשאַפט און בשתיקה לערנען השכלה-ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף מיט די פאַנאַטישע גאַליציאַנער חסידים; אין דעם קאַמפּף איז ער אָבער נישט געווען אַליין. אין גאַליציען זענען שוין דעמאָלט געווען קליינע קרייזלעך משכילים, וועלכע זענען געשטיצט געוואָרען דורך יוסף פּערל פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די חסידים, געעפענט אַ מוסטערהאַפטע הויך-שול פאַר יודען און אוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאַליציען די דייטשע השכלה. אין ר' נחמן קראָכמאַל האָט ראַפּאָפּאָרט געפונען אַ גוטען געטריַען לעהרער, וועלכער האָט איהם פיעל נוצען געבראַכט. ר' נחמן האָט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פאָרשונגען אויפ'ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט'ן תלמיד זענען געווען אַזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אַז זיי האָבען גע-מוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפאָהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאַפטליכע שמועסען. אין 1828 האָט ראַפּאָפּאָרט אָבגעדרוקט מיט אַמאָל זעקס ביאָגראַפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזען אַ זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאַך וועגען וועלכער ער האָט געשריבען, און איהם, צוזאַמען מיט ר' נחמן קראָכמאַל, קען מען רעכענען פאַר די פאָטער'ס פון דער יודישער וויסענשאַפט. ראַפּאָפּאָרט איז געוואָרען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאָהרען געווען רב פריהער אין טאַרנאָפּאָל דערנאָך אין פּראָג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואַקסען דער פּאָעט יצחק ערטער (געבוירען אין אַ דאָרף ביי פּרזשעמיסל אין 1792 און גע-שטאָרבען אין בראָד אין 1851), אַ גרויסער העברעאישער סטיליסט מיט אַ שענעם הומאָר און סאַרקאַסטישען געלעכטער. ער איז געווען בעפריינ-דעט מיט ראַפּאָפּאָרט'ען, האָט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיעל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטערים (1871—1807) איז געוועזען פון דערזעלבער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיעל נויט און זיך בערימהמט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפטשטעלער אויף העברעאיש און אויך מיט זיינע ארגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העברעאישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיעל אויפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין”. נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ’ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער”, וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראכמאל און ראפאפארט זענען געוועזען פאר’ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געוועזען פאר’ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געוועזען מענדעלסאנ’ס תלמיד, א בעדייטענדער העברעאישער שריפטשטעלער, א געלערנטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (שד”ל, געב. 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיעל שירים אין העברעאיש און ארויסגעוויזען פיעל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת’ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בעגנוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיעל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געוועזען פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדיענט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געווען א אויסגעצייכענטער קענער פון דער מזרח-קולטור און ער האט דער ערשטער וויסענשאפטליך בעארבייט די געאגראפיע פון פאלעסטינא. אין דערזעלבער צייט האט ער אויך אויסגעפארשט די געשיכטע פון יודען אין מיטעל-אלטער אין א גאנצער רייהע מאנאגראפיעס, וואס זענען געווען שטרענג וויסענשאפטליך בעארבייט.

אט די אלע געלעהרטע אין די פערשידענע לענדער האבען זיך פעראייניגט אין איין גרופע און צוזאמען געארבייט אין דעם זאמעלבוך „כרם חמד“, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אין טארנאפאל 10 יאהר נאכאנאנד. צוזאמען דערמיט זענען אין דייטשען ארויסגעגעבען געווארען: „איזראעליטישעס פרעדיגט אונד שולמאגאזין“, „וויסענשאפטליכע צייטשריפט פיר יודישע טעאלאגיע“ און „אלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס“. דאס אלץ זענען געווען סמנים, וואס האבען אנגעזאגט, אז דאס יודענטום איז ריהרעווידיג און לעבענס-פעהיג און אז צווישען די געבילדעטע יודען האט זיך דערוועקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט-ווירדע. אין דערזעלבער צייט האט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפארם-בעוועגונג און עס האט אויסגעוויזען, אז די אלטע רבנים און די ארטאדאקסישע יודען האבען אוועקגעלעגט שוין דאס געוועהר און אבגעטרעטען דעם פלאץ פאר נייע מענשען. וואס ווייטער, איז אלץ מעהר פערשפרייט געווארען דער מנהג, אויפצונעהמען פאר רבנים מענשען מיט אקאדעמישער בילדונג און מען האט געקאנט מיינען, אז די רעפארמאטארען האבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז אויב עס איז אבגעטרעטען פון קאמפפס-פלאץ דער אלטער יודישער דור, וואס האט מיט זיינע אויסערליכע זיטען און געטא-געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופרידענשטעלען די יודען פון דער מאדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאקען און נייע זיטען, איז אויף זיין ארט אויפגעשטאנען א נייע קראפט, וואס פעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פון דער מאדערנער קולטור מיט דער אלטער געטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאס האט זיך ארויסגעוויזען אין דעם הארטען קאמפף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואס האבען צוזאמען געלערנט אין איין אוניווערזיטעט, צוזאמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פון רבנות און זענען אין די קינדער-יאהרען געווען זעהר בעפריינדעט. אברהם גייגער און שמשון רפאל הירש זענען דאס געווען,ביידע מענשען מיט

אַבסאָלוט, און װערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאָזיגע אידעע האָט בערנע'ן בעהערשט זײַן גאַנץ לעבען און איז געװאָרען דער יסוד פֿון זײַן גאַנצער טעטיגקײַט. „װײַל איך בין געבוירען געװאָרען אַ קנעכט, ליעב איך די פֿרײַהײַט מעהר אידער איהר; יאָ, װײַל איך האָב געקענט די קנעכטשאַפֿט, װײס איך צו שעצען די פֿרײַהײַט" — פֿלעגט בערנע אָפֿט זאָגען. און, באמת, האָט ער, „דאָס יודעל פֿון פֿראַנקפֿורט", געלערנט די דײַטשען, װי צו זײַן מענשען, אָהן אויפֿהער אין זײ געװעקט דאָס זעלבסט-בעװאוסטזײַן און די ליעבע צו פֿרײַהײַט. מיט אַ װאונדערבאַרער איראָניע, מיט אַ אויסערגעװעהנליכער שאַרפֿקײַט האָט בערנע נישט אויפֿגעהערט צו שלײַדערן זײַן צאָרן דעם דײַטשטום פֿאַר זײַן קלײנליכקײַט און נאַרישקײַט. איז ער אַ אמת'ער פּאַטריאָט געװעזען? איז ער אַ דײַטש געװעזען? בערנע האָט קײנמאָל נישט (נאָך זײַן שמד'ן זיך אפילו) געלײקענט אין זײַן יודישער אָבשטאַמונג; זײַן ליעבע צום אמת, זײַן געבוירענער רעאַליזם און שכל הישר האָבען איהם קײנמאָל נישט געלאָזען װערען עהנליך צו יענע נאַרישע משומדים, װעלכע האָבען שטענדיג מורא, מען זאָל זײ נישט דערמאָנען זײער אָבשטאַמונג און סטאַרען זיך צו זײַן פֿרימער פֿון פּויפּסט אַלײן. װי װײַט ער האָט געשעצט זײַן נײַע רעליגיע קען מען זעהן דערפֿון, װאָס ער פֿלעגט אָפֿט זאָגען, אַז איהם איז אַ שאָד „די קאָסטען פֿון דער טבילה". פֿאַר איהם איז פּשוט נישט װיכטיג געװען דער אַקט פֿון איבערגעהן אין אַ פֿרעמדער רעליגיע. „איך האָב נישט ליעב דעם קריסט און נישט דעם יוד, איך ליעב זײ נאָר, אויף װיפֿיעל זײ זענען מענשען און זענען געבוירען צו זײַן פֿרײַ". אמת'ע גײַסטיגע פֿרײַהײַט — דאָס איז געװען זײַן אידעאַל. אין יודענטום האָט ער מעהר נישט געזעהן, װי אָדער געלד-דורשטיגע באַנקירען און מיאוס'ע געטאָ-געװעהנהײַטען, אָדער מאָדערנע לײַכטע אַפּיקורסים'לעך, װאָס מאַכען אין אַלץ נאָך די קריסטען. אין דײַטשטום װידער האָט ער געזעהן אָדער קלײנליכקײַט און נאַרישקײַט, אָדער מיאוס'ע שקלאַפֿערײַ. בערנע האָט דעריבער נישט געקענט שפּירען זיך גוט נישט בײַ יודען, נישט בײַ דײַטשען און ער האָט בײדע געשלײַדערט אין פּנים אַרײַן זײַן צאָרן און זײַן איראָניע. אין זײַן „אַפּאָסטאַטען דעם װיסענס און נעאָפּיטען דעם גלויבענס" קריטיקירט ער מיט אַ אונגעװעהנליכער שאַרפֿקײַט יעדעם אינערליך אָבּרײַסען זיך פֿון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פֿאָרמען פֿון דער קריסטליכער אמונה. דערפֿאַר האָט ער נישט אויפֿגעהערט אָנ-

צופאלען אויף די געגנער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „ביינזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגעפיהרט צום שאנד=סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט געגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געוועזען היינריך היינע. אויב בערנע איז געוועזען אביעקטיווער און געבילדעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינוועניג, וואס ענטפלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געוועזען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער=צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געליובט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענטום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געוועזען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה. היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליעבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער=יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט ווינציגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אומבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפגעהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האט ער באלד מיט זיין פעסימיזם און מיט דער קראפט פון זיין געניאלען וויץ דעם אידעאל אליין צו שפאט געמאכט. די אויסערליכע זייטען פון אלטען טראדיציאנעלען יודענטום האבען איהם פונקט אזוי אבגעשטויסען, ווי די גענג פון די קריסטען און די מאדערנע יודען, וואס מאכען זיי נאך. אין הארצען האט ער אבער נישט אויפגעהערט צו טראגען א הויכע מיינונג וועגען דער וועלט-בעדייטונג פון יודענטום. ער איז געווען א טעטיגער מיטגליד פון „קולטור-פעראיין" און אויך אבגעגעבען עטליכע שטונדען אין וואך פאר פוילישע יונגלעך, וואס האבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אבער אין דערזעלבער צייט האט ער צו שפאט געמאכט פרידלענדער'ן מיט זיינע חברים און זייערע רעפארם-שטרעבונגען. „מיר זענען שוין מעהר נישט אימשטאנד צו פערלאזען זיך א בארד, פאסטען, פיינד האבען און טראגען אונזער יאך מיט דער קראפט פון דער שנאה. דאס איז דער זין פון אונזער רעפארמאציע". „אויך איך — האט היינע אפענהערציג מודה געווען — האב קיין קראפט נישט צו פערלאזען זיך א בארד און לאזען זיך צו שפאט מאכען אויף די גאסען". די קריסטליכע צערעמאניעס, וועלכע די יודישע רעפארמאטארען האבען איינגעפיהרט אין די שוהלען, האבען ביי היינע'ן ארויסגערופען עקעל און ער האט פערשטאנען, וויפיעל שענקייט עס ליגט אין דער אלטער יודישער רעליגיע און ווי נאריש עס איז, ווען מען טוישט-אויס די גרויסע יודישע אידעאלען אויף דעם „עוואנגעלישען קליין-קריסטענטום". די דאזיגע שנאה צו די, וואס געהען איבער פון יודענטום אין לאגער פון שונא, האט היינע אויסגעדריקט אין זיין דראמא „אלמאנזאר", וועלכע האט אין דייטשלאנד געמאכט א געוואלדיגען רושם, אבער די דייטשען האבען קיינמאל נישט געקענט שענקען דעם יוד היינע, וואס ער האט געוואגט אין פרעכטיגע ריימען צו שילדערן די אלע מיאוס'קייטען, וואס ווערן אבגעטאן אין נאמען פון קריסטענטום.

אין יענער צייט האט היינע שטארק זיך פערנומען מיט דעם שטודיום פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „רבי פון באכראך" האט ער געוואלט שילדערן די גאנצע יודישע טראגעדיע אין דער פארם פון א היסטארישען ראמאן. אין גאנג פון דער יודישער געשיכטע, וואס איז אזוי רייך מיט פאקטען, יסורים און מסירת-נפש, האט היינע געזעהן עפעס א העכערע השגחה. בעזונדערס האט ער זיך אבגעשטעלט

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעל-אלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען ווייטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט, אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערזועלבער צייט, ווען היינע איז געווען אזוי פערנומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך-ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגע׳שמד׳ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאלטען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגיערונגס-שטעל. אבער נאכ׳ן שמד׳ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך — האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט׳ן געזעץ געמענט גנב׳נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט געשמד׳ט". איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט-שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעמזועלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריעדען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן-דוד זענען שוין אלטע מענשען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און האטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען".

שפעטער האט היינע נישט ווינציג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי געגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מאראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט" — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט אין געדאנקען אויך צום יודישען פאלק; פאקטיש איז ער אבער דאך געבליבען ביי פרעמדע און זיינע געניאלע ווערק האבען בערייכערט יענער פרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האט געטראגען אין הארצען א בעהאלטענע שנאה ביז זיין לעצטען אטעם-צוג.

זעכצעהנטעם קאַפּיטעל.

די עלילת־דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848.

די רעוואָלוציע פֿון יולי 1830, דער קאַמפּף אויף די פּאַריזער באַריקאַדען, די מפּלה פֿון דער בורבאָנען־דינאַסטיע אין פֿראַנקרייך, — אַט די אַלע פֿאַקטען, וועלכע זענען פֿאַר אייראָפּאַ געקומען ווי אונער־וואַרטעט, האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די פֿעלקער, וואָס זענען געווען מיעד נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און אויף אַ לאַנגע צייט איינגעשלאָפֿען, האָבען איצט ערוואַכט פֿון שלאָף. די אונטערדריקטע האָבען אומעטום אויפֿגעהויבען דעם קאָפּ. די בעלגיער האָבען געמאַכט אַ אויפֿשטאַנד געגען קעניג פֿון האָ־לאַנד, די פּאָליאַקען — געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאַליענער און דייטשען — געגען זייערע קליינע טיראַנען. וואָס האָבען די יודען געוואונען פֿון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציע?

אין פּוילען, וואו די רעוואָלוציאָנערע מרידה האָט זיך פֿער־שפּרייט מיט אַ גרויסער קראַפֿט, האָט נאָך אַלץ געהערשט דער אַלטער פֿאַנאַטיזם און אַבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געווען צווישען דער אַריסטאָקראַטיע און די דעמאָ־קראַטישע פּאַרטייען. בשעת דער מרידה האָבען אַ טייל יודען פֿון וואַרשאָ דערלאַנגט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי צולאָזען אין די רייהען פֿון די קעמפּפֿער פֿאַר דעם פֿאָטערלאַנד, אָבער דער אָנפֿיהרער פֿון דער אַרמעע, גראַף ליובענסקי, האָט די בקשה אָבגעזאָגט. די פּאַטריאָטישע התלהבות פֿון פֿיעל יודישע יונגע לייט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז הונדערט אָנגעזעהענע יודען האָבען ווידער דערלאַנגט אַ בקשה,

מען זאָל זיי צונעהמען צו מיליטער־דיענסט און דערפאַר שפּעטער זיי געבען גלייכע רעכטען. ווען מען האָט בעטראַכט די פראַגע אין סיים, האָט דאָס אַרויסגערופען הייסע דעבאַטען. איינצעלנע דעפּוטאַטען זענען געווען דערפאַר, אַז מען זאָל יודען שוין געבען גלייכע רעכטען און זיי צונעהמען אין מיליטער, וואו זיי קענען פיעל נוצען ברענגען, אָבער דאָ איז אויפגעשטאַנען דער קריעגס־מיניסטער מוראַווסקי און אויסגעשריען מיט פּאַטאָס: „ווי קענען מיר דערלאָזען, אַז יודיש בלוט זאָל זיך אויסמישען מיט'ן איידעלען בלוט פון די פּאָליאַקען? און וואָס וועט זאָגען אייראָפּאַ, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אַז אום צו דערשלאָגען זיך צו פרייהייט, האָבען מיר געמוזט אָנקומען צו יודען?“ דער דאָזיגער פאַלשער פּאַטריאָטישער פּאַטאָס האָט געמאַכט אויף די דעפּוטאַטען אַ איינדרוק. דעם 31־ען מאַי 1831 איז אַרויסגעגעבען געוואָרען דאָס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפרייט“ פון מיליטער־דיענסט און דערפאַר ווערט אויף זיי אַרויפגעלעגט אַ מיליטערישער אָבצאָהל פיער מאָל אַזוי גרויס, ווי פריהער. אַלס פרייוויליגע איז יודען יאָ ערלויבט געוואָרען צו בעטייליגען זיך אין דער מלחמה, אָבער נישט צוזאַמען מיט אַלע סאָלדאַטען, נאָר אין אַ ספּעציעלען פאָלק. און נאָך דעם אַלעמען האָבען די פּאָליאַקען געפאָדערט פון די יודען איבערגעגעבענהייט און טרייהייט, און ווען צווישען זיי האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז יודען דיענען אַלס שפּיאָנען ביים רוסישען מיליטער, האָט מען זיך אָן די פערדעכטיגע שרעקליך נוקם געווען און דער'הרג'עט אַזויערנאָך פיעל יודען.

נאָכדעם ווי וואַרשאַ איז געפאַלען און דאָס רעשט פון דער פּוילישער אַרמעע איז אַריבער קיין פּרייסען, איז די פּוילישע מרידה שוין אינגאַנצען געווען אונטערדריקט. פּוילען האָט ענדגילטיג פערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקייט און איז געוואָרען אַ רוסישע פּראָווינץ. די פּאָליאַקען זענען מאַסענווייז ענטלאָפען קיין פּאַריז און פון דאָרט נישט אויפגעהערט צו פערשפּרייטען רעוואָלוציאָנערע אויפרופען איבער גאַנץ אייראָפּאַ און אַגיטירען פאַר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון זייער פאָטערלאַנד. ערשט דאָרט האָבען זיי זיך אַרומגעזעהן, וואָס פאַר אַ פעהלער זיי זענען בעגאַנגען דערמיט, וואָס זיי האָבען פון זיך אָבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פון פאָלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמיגראַנטאַן, וואָס זענען אויך אַנטלאָפען קיין אויסלאַנד, זענען געוואָרען גרויסע חשובים ביי די פּאָליאַקען און די גרעסטע פּוילישע פירשטען

זענען זיך בעגאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה-איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען גערריקטען פאלק, וואס איז געווען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק", וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער אייביג-גע'רודפ'טער יודישער אומה, דריקען-אויס יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אין'ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געווען ג ב ר י א ל ר י ס ע ר. ער איז געווען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863), אין אמת געלערנט, — זעהר וויים פון יודישקייט; ער איז אבער געווען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט-ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרויס עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר-עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואט-דאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגיערונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלס-אדוואקאט אין זיין געבורט-שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער-רעכט — האט מען איהם אויך דאס נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער. מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אן א נייע עפאכע אין דעם קאמפף פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאלט פלעגט מען פערטיידיגען יודען אויפ'ן גרונד פון חקירות און פון די געזעצען און רעדען אין נאמען פון רחמנות און גענאד. ריסער האט געהאט נאר א אנדער גאנג. מיט א אונגעוועהנליכען פייער האט ער גערעדט וועגען דעם מענשליכען שטאלץ און מענשליכע רעכט, ארויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואס די וועלט איז אייביג בעגאנגען געגען יודען, און געפאדערט האט ער נישט קיין ברעקלעך, נאר פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג. ער האט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי א חסד, נאר מוטיג געפאדערט דאס, ווי א זאך, וואס קומט יודען, ווי א חוב פון די פעלקער. צו די דייטשע יודען האט ער זיך געווענדעט, זיי זאלען אויפהערען זיצען מיט פערלעגטע הענד, נאר אהן אויפהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פערלאזען אויף גוטע מענשען, ווייל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אזוי מיאוס, ווי פחדנות, און אויב דער שטארקער מעג זיך דאס ערלויבען, טאר דאס נישט טאן דער שוואכער, דער אונטערדריקטער. אין דער זעלבער צייט האט ריסער געפאדערט פון די יודען אליין, זיי זאלען אויפהערען מאכען דעם קאמפף פאר זייערע רעכטען פאר „א עסק", נישט קויפען קיין רעכט פאר געלד אדער פאר הכנעה-געפיהלען. צו די אסימילאטארען האט ער זיך געווענדעט מיט א אויפרוף, אז אויב אפילו זיי געפעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טארען זיי זיך נישט אב'שמד'ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אליין, כל זמן יודען וועלען זיין די געדריקטע.

אזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין א שענער שפראך און מיט דער קראפט פון גרויסער איבערצייגונג, האבען אומעטום געמאכט א גרויסען איינדרוק. צוזאמען מיט זיין ברען און צארן האט ריסער'ס שפראך געהאט אין זיך פיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאס האט צו איהם צוגעצויגען די סימפאטיע פון אלע. פיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געווארען ריסער'ס פריינד און צוזאמען דערמיט אויך יודישע פריינד. אפילו די געגנער זענען געוועזען גערירט און נישט געקענט בייסטעהן געגען ריסער'ס אייזערנער לאגיק. נאך שטארקער איז געוועזען די ווירקונג פון ריסער'ס שריפטען אויף דער יודישער גאס; עס האט זיך געשטארקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין און עס איז פעסטער געווארען דאס געפיהל פון מאראלישער גערעכטיגקייט און פון גלויבען אין

א גילען נצחון. ריסער׳ס ערשטע שריפט האט ארויסגערופען א גרויסען כוח אין דער דייטשער ליטעראטור און דערביי איז געוועז צו בעמערקען, אז אפילו ביי די געגנער איז שוין פערשוואונדען דער פריהעריגער האס און די פערביסענהייט, און די פאלעמיק ווערט געפירט אין א רוהיגען טאן. שוין דאס אליין איז געווען א גרויסער שריט פאראויס!

אין דאס רוב לענדער האט די רעוואלוציע פון 1830 נישט געהאט קיין גרויסע בעדייטונג פאר דער יודישער עמאנציפאציע; אבער געוויסע הנחות האבען יודען דאך בעקומען. דער קאמפף געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג איז געווארען שוואכער, טעארעטיש האט מען שוין כמעט גארנישט געהאט געגען דעם, אז מען זאל יודען געבען רעכטען, נאר „דאס הארץ” האט עס נישט דערלאזען און פראקטיש האט מען זיך געדונגען, ווי גרויס עס זאלען זיין די רעכטען. עס איז געווען קלאר, אז די פראגע וועגען גלייכבערעכטיגונג פאר יודען אין אייראפא איז נאר א פראגע פון צייט און וועט סוף כל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גיכען געשעהען עטוואס אזעלכעס, וואס האט בעוויזען, אז יודען זענען א גרויסע קראפט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אז מען קאן שוין מעהר די יודענפראגע נישט אוועקמאכען מיט דער האנד. דאס איז געווען דער בלוט־בלבול אין דמשק.

אין דמשק, עגיפטען, וואו עס האבען זיך דאן געפונען ביז 20 טויזענד יודען, איז איינמאל (דעם 5־ען פעברואר 1840) פלוצלונג פערשוואונדען געווארען דער מאנאך טאמאס. וואס מיט איהם איז פארגעקומען האט קיינער נישט געוואוסט, נאר עס זענען געגאנגען קלאגען, אז טאמאס האט נישט לאנג פאר דעם געהאט א שארפען וכוח מיט א טערק און ווען דער מאנאך האט אבגעשפעט פון דעם נביא מחמד, האט דער טערק געשוואוירען צו דער׳הרג׳ענען „דעם קריסטליכען הונט”. איינער א טערקישער סוחר וואס איז געשטאנען דערביי, האט זיך נישט געקענט איינהאלטען און באלד דער׳הרג׳עט אויפ׳ן ארט דעם מאנאך און דערנאך זיך אליין גענומען דאס לעבען. נישט קוקענדיג אבער דערויף, האבען די מאנאכען בעסער געגלויבט, אז דער׳הרג׳עט טאמאס׳ען האבען יודען, און זיי האבען געפאדערט פון פראנצויזישען קאנסול, דעם אוואנטוריסט ראטי־מענטאן, ער זאל געפ..ן דעם מערדער. ראטי־מענטאן, וועלכער האט פערשטאנען, אז דא קען מען אבלעקען א ביין, האט זיך אנגעהאפט אן דעם חשד, אז טאמאס איז

געהרג'ט געווארען דורך יודען. אזוי ווי אין עגיפטען האט דעמאלט א גרויסען איינפלוס געהאט די פראנצויזישע רעגירונג, האט שאריף-פאשא, דער גובערנאטאר פון דמשק, געמוזט אין אלץ פאלגען דעם פראנצויזישען קאנסול. דער לעצטער האט אלזא געקענט טאן אלץ, וואס ער האט געוואלט, באלד האבען זיך געפונען קריסטען, וואס האבען עדות געזאגט, אז זיי אליין האבען געהערט, ווי יודען האבען גערעדט וועגען פארשטעהענדען מארד, און אויפ'ן גרונד פון די עדות האט מען אנגעהויבען שלעפען יודען צום געריכט. מען האט פריהער ארעסטירט איינעם א יודישען שערער, איהם שרעקליך געפייניגט און ענדליך איהם איבערגערעדט, אז ער זאל עדות זאגען אויף זיבען אנגעזעהענע יודען, דאס זיי האבען דער'הרג'עט דעם מאנאך, מיט'ן צוועק צו בענוצען זיין בלוט אויף פסח. די זיבען יודען האט מען ארעסטירט און געפייניגט; פריהער האט מען זיי אלע אוועקגעשטעלט אונטער א וואך און זיי האבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאכאנאנד אויף די פיס אהן עסען און טרינקען און אהן שלאפען. דערנאך האט מען זיי געשמיסען מיט ריטער און ווען זיי זענען געפאלען אין חלשות, האט מען זיי אבגעמינטערט און ווידער געשלאגען, נאר אויך דאס האט נישט געהאלפען. דאן האט מען גענומען אנ'ערך 60 יודישע קינדער, זיי אריינגעזעצט אין א פינסטערן קעלער און געלאזען אהן עסען; דערמיט האבען די מערדער געהאפט צו ווירקען אויף די מאמעס פון די קינדער און זיי צווינגען צו זאגען פאלשע עדות. האט דאס אויך נישט געהאלפען: קיין איינציגע פון די מוטערס האט זיך נישט בעשלאסען אויף קיין פערראט, און נאר איינע פון זיי האט פון וועהטאג זיך אבגע'שמד'ט. ראטי-מענטאן איז דאן אריין אין גרימצארן און געסטראשעט אויסצוקוילען אלע יודען.

נאך דעם האט ער זיך געחאפט פאר דעם לעצטען מיטעל. מען האט ארעסטירט דעם בעדינטען פון איינעם פון די אנגעזעהענע יודען, דוד אררי, און מען האט איהם אזוי לאנג געפייניגט און געשונדען פון איהם די הויט, ביז דער בעדינטער, א טערק, האט זיך מודה געווען, אז ער אליין האט דער'הרג'עט דעם מאנאך, אין דער אנוועזענהייט פון דוד אררי און אנדערע אנגעזעהענע יודען. אויף אזא אופן איז אלץ שוין געווען פערטיג. איצט האט מען זיך גענומען ווידער פייניגען די פערדעכטיגע יודען און פערלאנגען פון זיי, אז זיי זאלען אנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאס פלעשעל מיט בלוט, וואס מען האט

כלומר'שט ארויסגעצאפט פון ערמארדעטען. פון די שרעקליכע ענוים איז איינער פון די יודען געשטארבען, א צווייטער האט אנגענומען דאס מחמר'נישע גלויבען און די איבעריגע האבען שוין קיין כח נישט געהאט אויסצוהאלטען און זיך מודה געוועזען אין אלץ, וואס מען האט פון זיי פערלאנגט. ווייל אבער זיי האבען דאך פארט נישט געקענט אנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאס פלעשעל מיט בלוט, האט מען זיך ווידער גענומען צום בעדיענטען פון דוד ארדי. לויט זיין געצוואונגענער אנווייזונג האט מען ארעסטירט נאך עטליכע חשוב'ע יודען און עס האט זיך אנגעהויבען א נייע סדרה פון אכזריות'דיגע ענוים.

די געשיכטע האט געדראהט אנצונעהמען א שרעקליך=טראגישען חאראקטער. דער רוצח'ישער קאנסול איז נישט מיעד געווארען צו געפינען אלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האט אויך איבערזעצט א שענדליך ווערק וועגען עלילת=דם און דאס פערשפרייט צווישען די מושלמענער. פון די ארעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטארבען און די איבעריגע איז פארגעשטאנען טויט=שטראף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פארגעקומען נאך איין עהנליכער בלוט=בלבול אויף דער אינזעל ראדאס, וואס האט געהערט צו טערקיי. דארט האט זיך אליין דערווארגען א יונגעל פון 10 יאהר, א קינד פון א גרעק, נאר דער חשד איז געפאלען אויף א יודען, אז דאס האט ער ערמארדעט דאס קינד. מען האט דעם יודען ארעסטירט, געפייניגט, און ווען ער איז שוין געוועזען האלב=טויט, האט ער „מודה" געוועזען, אז ער און נאך 7 יודען זענען בעגאנגען דעם מארד. מען האט די 7 יודען ארעסטירט און דערנאך אבגעשלאסען דעם גאנצען געטא=קווארטאל, געהאלטען דריי טעג און דריי נעכט אלע יודען אהן עסען, און דאס אלץ איז געטאן געווארען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאפעלטען מארד האבען ארויסגערופען א שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפיינדליכע אונרוהען.

אט די אלע רציחות האבען ארויפגעווארפען א טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראפא; זיי האבען דערזעהן, אז אין מיטען 19=ען יאהרהונדערט מוזען זיי נאך זיך פערטיידיגען פון אזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראטי=מענטאן האט זיך געסטארעט, אז אלע פרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאלען פערעפענטליכט ווערן אין דער פראנצויזישער פרעסע, פון וואנען די ידיעות זענען איבערגעגאנגען אין דער איבעריגער אייראפעאישער פרעסע און אונטערגעכאפט געווארען אלס ריינער אמת. עס האט אויסגעזעהן, אז יודען לעבען נישט אין 19-טען יאהרהונדערט, נאר אין שרעקליכען מיטעל-אלטער און עס שטעהען ווידער פאר אלע אמאליגע שרעקען און בלוט-פערגיסונגען. עס האבען זיך אבער געפונען מוטיגע יודען, וועלכע האבען זיך גענומען ארויסצורייסען די פאלשע מאסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאזיגע יודען זענען געוועזען אדאלף קרעמיע אין פראנקרייך און באראן נתנאל ראטשילד מיט סער משה מאנטיפיארע אין ענגלאנד. אין איין און דעמזעלבען טאג זענען אוועק: קרעמיע צום פראנצויזישען קעניג לואי פיליפ, און א יודישער דעפוטאציע צום לארד פאלמערסטאן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פאר די יודען אין דמשק.

דער פראנצויזישער קעניג האט געענטפערט נישט קלאר, אז ער איז גרייט זיך אנצונעהמען פאר די „אונגליקליכע יודען", אבער די גאנצע מעשה איז איהם נישט בעקענט. דער ענגלישער מיניסטער האט געענטפערט קלארער און קאטעגארישער און צוגעזאגט תיכף צו בעפוילען די ענגלישע פארשטעהער אין טערקיי און אין עגיפטען אבצושטעלען די אכזריות. פון דער דריטער זייט האבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאנסול אין דמשק, מערלאטא, איז געוועזען דער איינציגער, וואס איז שארף ארויסגעטרעטען נעגען דער אכזריות פון פראנצויזישען קאנסול און ער האט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג א גענויען בעריכט וועגען דער גאנצער געשיכטע. מעטערניך, צי ווייל ער האט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האט געוואלט אויסנעהמען ביי ראטשילדען, האט בעפוילען זיינע אגענטען אין עגיפטען, אז זיי זאלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפוטאטען, צווישען זיי אויך ראטשילד, געקומען קיין קאנסטאנטינאפאל און גע'פועל'ט ביים סולטאן, ער זאל ארויסגעבען א פירמאן, לויט וועלכען די גריכען האבען געדארפט שיקען דריי בעפאלמעכטיגטע, וואס זאלען ארויסטרעטען אלס בעשולדיגער פון יודען אין מארד אין ראדאס, און די יודען זאלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אזא ארט איז נעגרינדעט געווארען

א בעזונדער געריכט און נאך דריי חדשים ארבייט האָט דאָס געריכט אנערקענט, אז יודען זענען אונשולדיג. דער פערוואלטער פון אינזעל ראָדאָס איז אבגעזאָגט געוואָרען פון דער שטעל און די ארעסטירטע יודען זענען ארוים פריי. אויך ביי׳ם פאשא פון עגיפּטען, מאחמעד-אלי, האָט מען גע׳פועל׳ט, ער זאָל הייסען אבשטעלען די ענוים פון די ארעסטירטע יודען און בעשטימען א געריכט פון די קאָנסולען פון עסט-רייך, פּרייסען, ענגלאנד און רוסלאנד, וואָס זאָלען בעטראכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פראנצויזישער קעניג האָט זיין וואָרט נישט געהאלטען. די אינערליכע פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען האָבען דעמאָלט געפאָדערט, אז מען זאָל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פאר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואָלט געווען א גרויסער קלאפּ, און דעריבער ווען אין פּארלאמענט איז ארייגעטראָגען געוואָרען א אנפראגע וועגען ראטי-מענטאָן, האָט דער מיניסטער טיער פריהער געדרעהט מיט דער צונג און דערנאָך געזאָגט, אז ער האָט ידיעות, דאָס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפעלקערונג אין פּאריז איז אויך געווען פערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האָט מען איינגערעדט, אז די יודען אין דמשק זענען מענשען-פרעסער. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז איינע א פראנצויזישע צייטונג איז ארוים מיט א פאָרשלאג צו די גע׳שמד׳טע יודען, אז זיי זאָלען זאָגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פסח, צי נישט. אויף דעם פאָרשלאג האָט זיך אבגערופען נאָר איין יודישער משומד, וועלכער האָט גע-שוואוירען מיט א קרייץ אין האנד, אז אין דעם בלבול איז נישטאָ קיין טראָפּען אמת. די איבעריגע האָבען געשוויגען. דערפאר האָט זיך אוים-געצייכענט דער ענגלישער פּארלאמענט, וועלכער האָט ענערגיש פּראָ-טעסטירט געגען דער אכזריות אין דמשק און פיעל דעפּוטאטען האָבען געלויבט דעם מיניסטער פּאלמערסטאָן דערפאר, וואָס ער האָט זיך אנגענומען פאר יודען.

ענדליך איז אין לאָנדאָן פאָרגעקומען א גרויסע בעראטונג פון אלע אנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען ארויסצושיקען קיין עגיפּטען דעם אנגעזעהענעם משה מאָנטיפיאָרע מיט אראָלף קרעמיע און נאָך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפגעקליבען געוואָרען א גרויסע סומע געלד און מען האָט בעשטימט א מתנה פון 1000 פונט שטערלינג פאר דעם, וואָס וועט געפינען דעם אמת׳ען רוצח פון טאָמאך

טאמאס. מיט רעקאמענדאציעס פון גרויסע לייט אין די הענד און מיט מיליאנען ברכות אויפין וועג האט מאנטיפיארע מיט זיין קאמפאניע זיך געלאזען אין וועג אריין. ער האט מיטגענומען מיט זיך זיין איידעלע פרוי יהודית און דעם ד"ר לואי לעווי, א קענער פון שפראכען. די ענגלישע קעניגין וויקטאריע האט ארויסגעוויזען פיעל מיטגעפיהל צו יודען און זי האט פאר'ן אבפאהרען אנגענומען משה מאנטיפיארע אויף א אודיענץ און איהם געגעבען א רעגירונגס=שיף אריבערצופאהרען דעם לאמאנש. פאר'ן אבפאהרען פון מאנטיפיארע האבען די לאנדאנער רבנים עפענטליך געשוואוירען, אז אין תלמוד איז נישטא קיין זכר פון בענוצען קריסטליך בלוט און אז דאס האט בכלל נישט קיין שום גרונד אין לעבען פון די יודען. דאן האבען די ענגלענדער אויך ארויסגעוויזען זייער הויכע קולטור און זייער הומאניזם; זיי האבען צונויפגערופען א גרויסע עפענטליכע פערזאמלונג אין לאנדאן, אויף וועלכער עס זענען געקומען פיעל געלעהרטע, דעפוטאטען, גייסטליכע, סוחרים און פיעל רעדעס זענען געהאלטען געווארען וועגען די מעלות פון די ענגלישע יודען, וועגען דער גרויסקייט פון דער יודישער רעליגיע און וועגען דער עלילת=דם אין דמשק, וואס איז א שאנדע פאר אייראפא. די רעזאלוציעס, וואס זענען אנגענומען געווארען אויף דעם מיטינג, זענען אבגעשיקט געווארען צו אלע אייראפעאישע רעגירונגען און האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק, — אזוי וויט, אז אויך דער רוסישער קייזער ניקאליי האט ארויסגעזאגט זיין פראטעסט נעגען די ענוים פון די יודען.

מאנטיפיארע און קרעמיע זענען געקומען קיין קאהיר דעם 4=ען אויגוסט. זיי האבען זיך באלד גענומען צו דער ארבייט. און דעם 6=ען אויגוסט איז מאנטיפיארע שוין אנגענומען געווארען אויף א אודיענץ ביי מאחמעד=אלי. מאנטיפיארע האט פערלאנגט פון מאחמעד=אלי, ער זאל איהם געבען א ערלויבניש צו פאהרען קיין דמשק און מאכען דארט א אויספארשונג און דערנאך זאל דער פאשא בעשטעטיגען די רעזולטאטען פון דער אויספארשונג. צום דעם צוועק האט ער געבעטען ביים פאשא, ער זאל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפ'ן וועג, בעווארענען דאס רעכט צו רעדען און אויספרעגען די ארעסטירטע יודען און עס זאל אויך וועגען דעם פערעפענטליכט ווערן אין די גאסען א ספעציעלער פירמאן. דאס האט מאחמעד=אלי'ן שטארק צומישט. ער איז געווען גרייט צו ערפילען די בקשה פון מאנטיפיארע, אבער ער האט מורא געהאט

פאַר דעם פראַנצויזישען הויפּט-קאָנסול, וועלכער איז געווען געגען דעם. די יודישע דעפּוטאַטען האָבען זיך אָבער נישט מיאש געווען און נאָך דריי וואָכען וואַרטען האָבען זיי זיך געווענדעט צו אַלע אייראָפּעאישע קאָנסולען מיט אַ בקשה, אַז זיי זאָלען ווירקען אויף מאַחמעד-אַלי, מען זאָל בעפרייען די אַרעסטירטע יודען. אַלע ניין קאָנסולען, אויסער דעם פראַנצויזישען, האָבען מסכים געווען און מאַחמעד אַלי האָט געמוזט נאָכגעבען און אַרויסגעבען אַ בעפעהל צו בעפרייען די אַרעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פון דער יודישער דעפּוטאַציע איז געווען זעהר גרויס, נאָר אַזוי ווי אין יענער צייט האָבען פיער אייראָפּעאישע מלוכות אָנגע-הויבען אַ מלחמה מיט מאַחמעד-אַלי און מען האָט געקענט פאָראויסזעהן, אַז סיריען, וואָס איז פריהער אָבגעריסען געוואָרען פון טערקיי, וועט ווידער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האָבען די יודישע דעפּו-טאַטען אויך גע'פועל'ט ביים טערקישען סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פירמאַן, אַז אויף ווייטער זאָל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בע-נוצען בלוט. קרעמיע און מאָנטיפיאָרע זענען צוריקפאָהרענדיג אומע-טום בעגעגענט געוואָרען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האָט געהאַלטען פאַר איהר חוב אָבצוגעבען כבוד די, וואָס האָבען מציל געווען אַזוי פיעל יודען פון טויט און אַראָבגענומען דעם שאַנד-פלעק פון גאַנצען יודישען פאָלק. די יודען פון גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפייערט זייער נצחון און אין אייניגע ערטער האָט מען דעם טאָג פון דער בעפרייאונג פון די יודען אין דמשק געמאַכט פאַר אַ נאַציאָ-נאַלען יום-טוב. מאָנטיפיאָרע איז אויך אָנגענומען געוואָרען ביים פראַנצויזישען קעניג, וועלכען ער האָט איבערגעגעבען דעם פירמאַן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פון די יודען, און לואי פיליפּ האָט געמוזט פון העפליכקייט וועגען אָנגעהמען דעם יודישען דעפּוטאַט און איהם גראַטולירען מיט זיין ערפאָלג. נאָך גרעסער איז געווען דער כבוד, וואָס מאָנטיפיאָרע האָט געהאַט ביי דער ענגלישער קעניגין; זי האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און געשאַנקען אַ הויכען אָרדען צוזאַמען מיט אַ ספּעציעלען רעסקריפּט אויף זיין נאָמען.

אַ גרויסען אָרט אין דער יודישער געשיכטע פערנעהמט אויך דאָס יאָהר 1848. די רעוואָלוציע פון פעברואַר 1848 האָט געמאַכט

א סוף צו דער הערשאפט פון לואי פיליפ און זיך שנעל פערשפרייט אויך איבער דייטשלאנד, עסטרייך-אונגארן און איטאליען. אין בייערן האט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אבזאגען פון טראן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאנד האבען די ליבעראלען פערהאפט די מאכט. נאכדעם איז די בעוועגונג אריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואפענטע פאלקס-מאסען האבען דעם 13-טען און 14-טען מערץ אראבגעווארפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראפעאישער רעאקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-טען מערץ האט אויך דער קעניג פערדינאנד IV געמוזט נאכגעבען דעם פאלק, וואס האט געמאכט א אויפשטאנד אין בערלין, און ערפילען אלע זיינע פאדערונגען.

אומעטום האבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאלק. אין בערלין האט זיך געעפענט די פרייסישע און אין פראנקפורט אם מאין די דייטשע נאציאנאל-פערזאמלונג אויפ'ן גרונד פון אלגעמיינעם, גלייכען וואהל-רעכט אהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאטער פון וואהל-רעכט צום פארלאמענט איז געווען גבריאל ריסער. ער איז אויך געווען דער בעגרינדער פון פאליטישע רעכט פאר זיינע ברידער. די יודען האבען בעקומען דאס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאר דעפוטאטען. איינמאל פאר אלע מאל האבען די יודען אין דייטשלאנד און אין עסטרייך בעקומען דאס וויכטיגסטע פאליטישע רעכט. דאס דאזיגע רעכט איז טאקע באלד פראקטיש בענוצט געווארען. קיין פראנקפורט זענען געקומען אלס דעפוטאטען: גבריאל ריסער און ד״ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאריץ הארטמאן און איגנאץ קוראנדא. אין דער בערלינער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען געזעסען: יאהאן יאקאבי, ד״ר קאש און בריל. ווי ווייט די שטימונג איז דעמאלט געווען פאר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואס ריסער איז מיט א מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געווארען פאר'ן צווייטען וויצע-פרעזידענט פון דער נאציאנאל-פערזאמלונג. וואס-זשע איז נאכדעם אין דער ווירקליכקייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאלקס-בעוועגונג האט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאנד ארויסגערופען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאס כפרה-הינדעל, האט מען זיך גענומען ראבעווען יודיש פערמעגען. די רעאקציאנערען האבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון,

פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז די גאַנצע רעוואָלוציע איז מעהר נישט ווי אַ יודישע זאַך און איז געמאַכט געוואָרען נאָר אין די אינטערעסען פֿון די יודען. אין פֿיעל ערטער האָט מען אָפֿען אַגיטירט פֿאַר פּאָגראָמען און עס איז טאַקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אָבער די אמת'ע שטימונג פֿון פֿאָלק האָט זיך נישט אָבגעשפּיגעלט אין די פּאָגראָמען. דעם צווייטען אַפּריל 1848 האָט זיך אין בערלין צוזאַמענגעקליבען דער „אַלגעמיינער לאַנדטאַג", וועלכער האָט בעשלאָסען צונויפֿצורופֿען אַ פּרייסישע גרינדונגס־פֿערזאַמלונג און צונויפֿשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג אַ נייע קאָנסטיטוציע פֿאַר'ן לאַנד. אין דעם פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע, וואָס די רעגירונג האָט אַריינגעטראָגען, האָבען זיך געפֿונען אויך פֿאָלגענדע פּונקטען: „אַלע בירגער פֿון דער מדינה זענען גלייך פֿאַר'ן געזעץ", „דאָס בענוצען זיך מיט פּאָליטישע רעכט איז נישט אָבהענגיג פֿון אמונה און גלויבען". די דאָזיגע תקנות זענען אַריינגענומען געוואָרען אין די פּרייסישע קאָנסטיטוציעס און דערמיט האָבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

ווי אין דייטשלאַנד, האָט אויך די עסטרייכישע פֿרייהייט געקאָסט יודען נישט ווייניג בלוט. אין פּראָג זענען פֿאָרגעקומען יודישע פּאָגראָמען, וועלכע זענען דערשטיקט געוואָרען מיט מיליטערישער מאַכט. די פּאָגראָמען האָבען ווייטער פֿון פּראָג זיך נישט פֿערשפּרייט. אין דער ווינער מרידה פֿון 15־ען מאַי האָבען זיך בעטייליגט פֿיעל יודען און ווען פֿערדינאַנד IV האָט געמוזט ענטלויפֿען און אין ווין איז געעפֿענט געוואָרען דער עסטרייכישער פּאַרלאַמענט, זענען דאָרט געווען אַלס דעפּוטאַטען פֿיעל יודען. אין פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע איז געווען אַ פּונקט, אַז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פּאָליטישע רעכט, און אויף אַזאַ אופֿן האָט אויך דער האַלבער מיליאָן יודען אין עסטרייך בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאַליען, וואו די יודישע לאַגע איז געווען זעהר אַ טרויעריגע, האָט די רעוואָלוציע פֿון 1848 אַראָבגענומען פֿון די יודען זייערע שווערע קייטען. אין מילאַן און ווענעדיג האָבען די קאָנסטיטוציאָנאַליסטען, נאָך אַ שווערען קאַמפּף, אין וועלכען עס האָבען זיך אויך בעטייליגט פֿיעל יודען, פֿערהאַפּט די מאַכט און צווישען די 34 פֿאָדערונגען, וואָס דאָס פֿאָלק האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּויפּסט, איז אויך געווען די פֿאָדערונג פֿון יודישער גלייכבערעכטיגונג. דעם 17־ען אַפּריל 1848 האָט דער פּויפּסט שוין בעפֿוילען צו צערשטערען די טויערן

פֿון געטאָ, אין קעניגרייך סאַרדיניען זענען די יודען מיט אַמאָל פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון פֿערשקלאַפֿטע מיטעל־אַלטערישע אַלטוואַרג־הענדלער און פּראָצענטניקעס אין פֿרייע בירגער מיט אַלע רעכטען. די יודען האָבען דערפֿאַר אָבגעדיענט מיט זייער האָב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואָס זיי האָבען געאָפּפֿערט פֿאַר די אינטערעסען פֿון דער מלוכה.

בכלל האָט דאָס יאָהר 1848 געבראַכט פֿאַר יודען אַ טייל־ווייזע אָדער פֿאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג כמעט אין גאַנץ אייראָפּאַ, אפילו שפּעטער, ווען די רעוואָלוציע איז אונטערדריקט געוואָרען און די רעאַקציע האָט ווידער אויפֿגעהויבען דעם קאָפּ, האָבען די יודען ווייניג דערפֿון געליטען און בּיסלעכווייז זענען די רעכטען, וואָס זיי האָבען פֿריהער בעקומען אויפֿ'ן פּאַפּיער, דורכגעפֿיהרט געוואָרען אין לעבען.

פֿון יאָהר 1848 האָט פֿאַר יודען זיך אָנגעהויבען אַ בעסערע צייט אויך אין קונסט, וויסענשאַפֿט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האָט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האָבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פֿערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גייסטיגען לעבען האָבען די אייראָפּעאישע יודען קיין גרויסע פֿאָרשריטען נישט געמאַכט. יענע יאָהרען האָבען זיך נאָר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רייסעניש, צווישען די רעפֿאָרמער, אָרטאָדאָקסען, חסידים, און פֿון גרויסען פֿעראייניגטען יודישען פֿאָלק זענען געוואָרען קליינע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אָבער ביי אַלע אינוועניגסטע סכסוכים האָבען דאָך די בעסטע יודישע קרעפֿטען נישט אויפֿגעהערט אַרבייטען לטובת די אַלגעמיין־יודישע אינטערעסען. נאָך לאַנגע בעמיהונגען איז ענדליך פֿערווירקליכט געוואָרען דער פּלאַן וועגען אַ יודיש־טעאָלאָגישען פֿאַקולטעט, וואָס האָט זיך געעפֿענט אין 1854 פֿאַר'ן געלד, וואָס ס'האָט איבערגעלאָזען דער רייכער סוחר יונה פֿרענקעל. דאָס איז געוועזען די ערשטע וויסענשאַפֿטליכע ראַבינער־שול אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון גרויסען געלעהרטען זכריה פֿרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געוואָרען דער „דייטש־איזראַעליטישער געמיינדע־בונד", אין וועלכען עס זענען באַלד אַריינגעטרעטען 113 יודישע געמיינדעס. אין דעמזעלבען יאָהר האָט זיך געעפֿענט די בערלינער ראַבינער־שול. אין יאָהר 1860 איז אין פּאַריז געגרינדעט געוואָרען די „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפּט־ציעל איז געוועזען צו פֿערטיידיגען יודען אין אַלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

און פערשפרייטען צווישען יודען בילדונג. אין דער שפיץ פון דער חברה איז געשטאנען קרעמיע. די יודישע פארשטעהער אין אנדערע לענדער האבען מורא געהאט, אז דער נאמען „יודישער וועלט-פעראיין" זאל נישט אויפרייצען די שונאים, וואס טענה'ן שוין לאנג, אז יודען וועלען דורך זייער אחדות פערהאפען די גאנצע מאכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופרידען געווען, וואס די „אליאנס" בעמיהט זיך אין אלע איהרע שולען צו פערשפרייטען די פראנצויזישע שפראך און דעם פראנצויזישען גייסט, און דעריבער האבען זיך פון איהר אבגע-טיילט: די ענגלישע חברה „אנגלא דזשואיש אסאסיאיישען", די עסטרייכישע „איזראעליטישע אליאנס אין וויען" און די דייטשע „איזראעליטישע אליאנס אין דייטשלאנד".

זיעבּעצעהנטעס קאַפּיטעל.

די יודען אין רוסלאַנד.

דאָס אַלטע „מאָסקווער רוסלאַנד״, וואָס איז געוועזען אָבגעשלאָסען מיט אַ חינעזישער וואַנט פון מערב־איירופּא, האָט פון שטענדיג אָן געציטערט פאַר יודען, ווי פאַר מכשפים און מחבלים. דאָס אָבגע־שטאַנענע רוסלאַנד מיט זיין האַלב־באַרבאַרישער קולטור האָט נישט געקענט פערשטעהן און בענעהמען די ריהרעווידיגקייט און קולטורעלע קראַפט פון די יודען — עס האָט פאַר זיי מורא געהאַט. די יודישע סוחרים פון ליטא פלעגען אַמאָל אַריינפאָהרען קיין רוסלאַנד, נאָר וואוינען האָבען זיי דאָרט נישט געטאָרט. אין 1545 זענען אין מאָסקווא פערברענט געוואָרען די סחורות, וואָס די יודישע סוחרים האָבען אַהין געבראַכט פון בריסק. ווען דער פּוילישער קעניג סיגיזמונד־אויגוסט האָט געפאָדערט פון רוסישען קייזער יאָהאַן גראָזני, מען זאָל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האַנדלען אין רוסלאַנד, האָט דער צאַר געענט־פערט אַזוי: „די זשידעס קענען נישט אַריינגעלאָזען ווערען קיין רוסלאַנד צו פיהרען האַנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס אַרוים, ווייל זיי פיהרען אַריין קיין רוסלאַנד פערגיפטעטע מעדיקאַמענטען און רעדען אָב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואָלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט גערעדט מעהר״. אין 1563, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט פערנומען די פּוילישע שטאָדט פּלאָצק, האָט יאָהאַן גראָזני געהייסען אַלע יודען אוים׳שמד׳ען אָדער דערטרינקען אין טייך. די דאָזיגע באַרבאַרישע פּאָליטיק האָט אין רוסלאַנד זיך נאָך

לאנג געהאלטען. נאר אין גיכען איז די רוסען פארט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאס מאסקווער מיליטער אין פערבאנד מיט די אויפגעשטאנענע קאזאקען האט פערפלייצט ביעלארוסיע, ליטא און אוקריינא, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאלק, וועגען וועלכען זיי האבען געהאט אזא אונקלארען בעגריף און וואס האבען זיך אין זייער פאנטאזיע פארגעשטעלט אלס משונה'דיגע מענשען. אלעקסיי מיחיילאוויטש האט אנגעהויבען בעל-הבית'עווען אין די איינגענומענע פוילישע פראווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאהילעוו האט מען יודען גע'הרג'עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האט מען זיי בערויבעט און גע'שחט'ען; אין גיכען איז אבער פוילען צוריק פריי געווארען. לויט דעם אבמאך פון 1667 האבען די יודען אויפ'ן לינקען ברעג פון דניעפר וואס איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, געהאט דאס רעכט אדער זיך איבערקלייבען קיין פוילען, אדער בלייבען אויפ'ן ארט — נאר נאטירליך מיט דעם הסכם פון דער ארטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט זענען אביסעל יודען פערבליבען אין סמאלענסק, דעם נאהענטסטען פונקט צו מאסקווא, און די רוסישע רעגירונג האט דא געהאט פאר זיך א שווערע אויפגאבע: ווי אזוי אבצוהיטען די הייליגע מאסקווא פון הייפעל יודען. עס איז ארויס א בעפעהל, אז יודען טארען נישט קומען קיין מאסקווא האנדלען, און אין די אבמאכען מיט פוילען איז אויסגענומען געווארען א תנאי, אז קיין מאסקווא מעגען קומען אלע מענשען „חוץ די זשידעס".

די רעפארמען פון פיאטער דעם גרויסען האבען יודען נישט אנגעריהרט. אלץ איז געבליבען ווי געוועזען. מען דערצעהלט, אז ווען פיאטער איז געוועזען אין האלאנד, האבען די יודען פון אמסטערדאם געבעטען דעם בורגמייסטער וויטסען, וואס איז געוועזען זעהר בעפריינדעט מיט'ן רוסישען קייזער, ער זאל אויף איהם ווירקען, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין רוסלאנד. דערויף האט פיעטר געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער כאראקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאזיגע ביידע פעלקער. ניט-איבער יודען, אז איך בין זיי דאנקבאר פאר

זייער פאָרשלאַג און פערשטעה, ווי גוט עס וואָלט געווען אויסצונוצען זיי, נאָר איך וואָלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואָלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאָזט זיך ווירקליך גלויבען, אַז פּיעטר, וועלכער האָט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אַזוי זיי קוקען אויף יודען, האָט געדעכענט פאַר געפעהרליך אַריינצולאָזען יודען קיין רוסלאַנד. עס איז בעקאַנט, אַז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האָט פּיעטר דער גרויסער אָבגעהאַלטען פון אַ גרויסען מיליטערישען פּאָגראָם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען געגען יודען אין שטאָדט מסטיסלאַוו.

ביי די נאָהענטסטע יורשים פון פּיעטר דעם גרויסען האָט די פּאָליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אַנשטאָט פערטיידיגען זיך פון די „שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאַנגען אין אַגרעסיווע אָנפאַלען. אין סמאָלענסקער אויעזד האָבען די ביעלאָרוסישע יודען געלעבט פון נעהמען אין אַרענדע די צינזען אויף משקאות און טאַמאָזשנע. איינער פון די דאָזיגע יודען, אַ געוויסער ברוך לייבאָוו, האָט זאָגאַר געהאַט די העזה אויסצובויען פאַר יודען אַ שוהל אין דאָרף זוועראָוויטש. דאָס האָט זעהר אויפגערעגט דעם דאָרטיגען פּראַוואָסלאַוונעם גלח, וועלכער האָט בתמימות געמיינט, אַז די יודישע שוהל איז אַ גרויסע סכנה פאַר דער פּראַוואָסלאַוויע. עס האָבען אָנגעהויבען פליהען אָנקלאָגען קיין פּעטערבורג, די זקנים פון הייליגען סינאָד האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען און באַלד האָט יעקאַטערינאַ די ערשטע אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז ביי ברוך לייבאָוו און זיינע חברים זאָל מען אָבנעהמען די פּרנסה און אַרויסשיקען פון די גרעניצען פון רוסלאַנד (מערץ 1727). אין אַ חודש אַרום האָט די קייזערין שוין אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל וועגען אַלע יודען אין אוקראַינאַ: עס איז בעפוילען געוואָרען אַלע יודען אַרויסצוטרייבען פון רוסלאַנד, מעהר זיי נישט אַריינלאָזען און איינאָרדנען אַ פעסטע שמירה געגען זיי. די אַרויסגעטריבענע האָבען נישט געטאָרט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאָלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאָר קופּער-געלד.

דער דאָזיגער ווילקיר פון דער צענטראַל-רעגירונג האָט זאָגאַר אַרויסגערופען אַ פּראָטעסט ביי די אויטאָנאָמישע קאָזאַקען, וועלכע האָבען זיך מיט קיין יודענפריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאָמען פון דעם „זאַפּאָראָזשער מיליטער פון ביידע זייטען דניעפּר" האָט דער

העטמאַן אַפּאָסטאָל אָנגעגעבען אַ ביטע קיין פּעטערבורג, מען זאָל לאָזען יודען אַריינפאָהרען קיין מאַלאָרוסיע, ווייל זיי זענען נוצליך פאַר'ן מסחר. אַלס ענטפער אויף דער בקשה איז אין נאָמען פון מינדעריעהריגען קייזער פּיעטר II אַרויסגעגעבען געוואָרען אַזאַ פּונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאַלאָרוסיע, אָבער פערקויפען זייערע סחורות קענען זיי נאָר אין הורט און נישט אין איינצעל. פאַר דעם געלד, וואָס זיי בעקומען פון די פערקויפטע סחורות, מעגען זיי קויפען אַנדערע סחורות, אָבער אַרויספיהרען פון רוסלאַנד גאָלד אָדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין רוסלאַנד בלייבט אין דער פריהעריגער קראַפט.

אין 1731 איז דער דאָזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פערשפּרייט געוואָרען אויך אויף כמאָלענסקער גובערניע און אין דריי יאָהר אַרום האָט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאָך איין הנחה. די פאָרשטעהער פון סלאָבאָדסקער אוקריינאַ (איצט חאַרקאָווער גובערניע) האָבען זיך משתדל געווען פאַר דער רעגירונג, אַז די יודען אויף די ירידים זאָלען מעגען פערקויפען נישט נאָר אין הורט, נאָר אויך אויף איינצעל. די קייזערין אַננאַ יאָאַנאָוונאַ האָט די בקשה צופרידענגעשטעלט און שפּעטער איז דער דאָזיגער חסד גענעבען געוואָרען אויך פאַר אַלע איבעריגע יודען אין מאַלאָרוסיע.

פּלוצלונג האָבען זיך די דאָזיגע „חסדים" אָבגעשטעלט און עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רייהע רעפּרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפון איז געווען די אַלטע מורא פון די רוסען פאַר די „זשידאָווסטוואָווישטשי", ווייל צו יענער צייט האָט זיך ווירקליך געטראָפען אַזוינס, וואָס האָט געקענט אָנוואַרפען אַ גרויס פחד אויף די רוסען מיט זייערע אַלטמאָדישע השגות. דער אויבענדערמאָנטער סוחר ברוך לייבאָוו האָט אויך נאָך דעם פערבאָט צו קומען קיין רוסלאַנד נישט אויפגעהערט צו האָבען געהיימע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאָסקוואַ האָט ער זיך נאָהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאָנירטען פלאָטס-קאַפּיטאַן וואָזניצין און איהם „איבערגערעדט". וואָזניצין, וועלכער איז פון נאַטור-אויס געווען גענייגט צו געדאַנקען וועגען רעליגיע, האָט אונטער דער אָנפיהרונג פון זיין יודישען פריינד אָנגעהויבען לערנען די ביבעל און דאָ האָט ער מיט אַ מאָל פערשטאַנען, אַז די אַלטע יודישע לעהרע וועגען אַ איינציגען גאָט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

פון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געווארען. דאן האט ער בעשלאסען זיך מגיר צו זיין, און ער האט זיך נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די סכנות און גרויסע שוועריגקייטען, וואס זענען איהם פארגעשטאנען. ער איז אוועק קיין דובראוונא, מאהילעווער גוב., וואו עס האט געוואוינט לייבאוו'ס זוהן, און דארט זיך מל געוועזען און אנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האט די געשיכטע אבער ענטדעקט און וואזניצינען צוזאמען מיט לייבאוו'ן איבערגעגעבען צום געריכט. מען האט זיי געבראכט אין דער שרעקליכער „קאנצעלאריע פון געהיימע אויספארשונגען" און דא האבען זיי נאך שרעקליכע עינוים זיך מודה געוועזען אין זייער פערברעכען. דאס אינקוויזיציאנס-געריכט האט ארויסגעגעבען זיין אורטייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געווארען דורכ'ן קייזער (1738):
„ביידע טויטען דורך שרפה, כדי אז, קוקענדיג דערויף, זאלען אנדערע עם-הארצים און אפיקורסים פון קריסטליכען געזעץ נישט איבערטרעטען, און אזעלכע מסיתים ווי יענער ושיד ברוך, זאלען נישט וואגען אבצורעדען פון קריסטענטום".

עס איז גענוג געוועזען דער איינער צופאל, אז די אלטע שנאה צו די יודען זאל זיך פונאנדערפלאקערן. אין 1739 האט דער סענאט פעראָרדנעט, אז פון מאלאראסיע זאלען ארויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואס האבען זיך דארט געגען געזעץ בעזעצט און זיך פערנומען מיט מסחר און שענקעריי. דעם דאזיגען בעפעהל האט מען נישט באלד דורכגעפיהרט צוליעב מיליטערישע סיבות: רוסלאנד האט דעמאלט געפיהרט מלחמה מיט טערקיי און מען האט מורא געהאט, אז די ארויסגעשיקטע יודען זאלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער ארמעע. אבער ווי נאר די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז ארויס א בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. בסך הכל זענען ארויסגעשיקט געווארען 573 יודישע נפשות, און דאס דאזיגע קליינע הייפעלע האט דאס אנגעווארפען אזא פחד אויף דער רוסישער רעגיערונג!

ביים קעניגען פון י ע ל י ז א ב ע ט א פ ע ט ר א ו ו נ א האבען די רדיפות אויף יודען זיך פערשטארקט. אין יענער צייט האט מען אנגעהויבען מיט געוואלט פערשפרייטען די פראוואסלאווע צווישען די אינאראדצעס אויפ'ן מזרח; יענע, וואס האבען, אונטער דער ווירקונג פון די טאטערען, אנגענומען די מוסולמאנישע אמונה, זענען געצוואונגען געווארען אריבערצוגעהן אין פראוואסלאוויע; די מוסולמאנישע מעטשעטען זענען אין פיעל דערפער פון קאזאנער און אסטראחאנער גובערניעס

צערשטערט געוואָרען, און אויך מיט יודען האָט מען זיך אָנגעהויבען בּעגעהן אויף אַ נײַעם אופן: מיט איין האַנט האָט מען זיי געטריבען און מיט דער צווייטער געשלעפּט אין די קלויסטערס. ענדע 1741 האָט די קייזערין יעליזאַבעטאַ אין אַ אוקאַז געמוזט מיט גרויס צער מודה זיין, אַז אַלע מיטלען פּטור צו ווערן פון די יודען האָבען נישט געהאָלפען און דורך פערשידענע קונצען האָט זיי זיך דאָך איינגעגעבען צו בּעזעצען זיך אין רוסלאַנד, און דעריבער בּעפעהלט די קייזערין, אַז מען זאָל אַלע יודען ווידער אַרויסטרײַבען און נאָר איבערלאָזען די, וואָס וועלען זיך אָב׳שמד׳ען. אויף די יודען האָט דאָס נישט געווירקט און קיין איינציגער פון זיי האָט נישט מסכים געווען צו שמד׳ען זיך, נאָר אויך די רוסישע אונטערטאַנען, וועמענס טובה די רעגירונג איז אויסען געווען, זענען גאָר נישט געווען צופרידען מיט דעם בּעפעהל, און די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסיע און ליפלאַנד האָבען ערקלערט, אַז דאָס אַרויסטרײַבען יודען וועט זיי נאָר רואינירען. פון מאַלאָראָסיע האָבען די גריכישע אָבקויפער פון די קאַזיאָנע אָבצאָהלונגען ערקלערט, אַז דאָס אַרויסטרײַבען יודען, וועלכע זענען פערבונדען מיט קריסטען דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט ברענגען אַ חורבן פאַר בּיידע צדדים. אויך די גובערנסקע אַדמיניסטראַציע און דער מאַגיסטראַט פון שטאָדט ריגאַ האָבען מודיע געווען דעם סענאַט, אַז דאָס אַרויסטרײַבען יודען פון ליפלאַנד וועט בּרענגען אַ גרויסען שאָדען דער קאַזנאַ און די סוחרים, ווײַל די פּוילישע סוחרים, וואָס האָבען יודישע פערמיטלער אין ריגאַ, וועלען איצט אויפהערען דאָרט קויפען סחורה און אָנהויבען קויפען דורך דיזעלבּע יודען אין אויסלאַנד. דער סענאַט האָט געמוזט זיך אָבשטעלען פאַר די אַלע וויכטיגע טענות און אין אַ דאָקלאַד דער קייזערין האָט דער סענאַט פערלאַנגט צופרידענצושטעלען די בּקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבען יודען ווינציגסטענס קומען קיין מאַלאָראָסיע און קיין ליפלאַנד אויף די ירידים. אויף דעם דאָקלאַד האָט די קייזערין געענטפערט קורץ און שאַרף: „פון די שונאים פון קריסטוס׳ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האָבען!" — דער רעליגיעזער פאַנאַטיזם האָט גובר געווען. דער סענאַט האָט געמוזט נאָכגעבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין אַ אוקאַז פון יאַנואַר 1744 ווערט בּעפוילען אַרויסצושיקען אַלע יודען, מעהר זיי נישט אַרײַנלאָזען און אויך מעהר ווענען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז אַ סברה, אַז אין יענער צײַט זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען בּיז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואס האבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד און ווי-עס-איז איינארדנען זייער פרנסה.

די פרומע קייזערין יעליזאבעטא האט גוט נאכגעשפירט, אז פון יודען זאל אין רוסלאנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פעטערבורג האט פון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אנטאניא סאנשעס — ווי עס שיינט, א ספרדישער מאראן, וועלכער האט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דא ארויסגערופען געווארען פון אויסלאנד קיין פעטערבורג, וואו ער האט פערנומען די שטעל פון א הויף-דאקטאר, אנגעפיהרט מיט די מעדיצינישע אנשטאלטען אין דער ארמעע און איז דערנאך געווארען א מיטגליד פון דער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע. אין 1749 איז סאנשעס פליצלונג אבגעזאגט געווארען פון זיין שטעל און געמוזט פערלאזען פעטערבורג. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז די קייזערין האט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואס ער איז א יוד, און עס איז געוועזען געגען איהר געוויסען, „אז אין דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט זאל זיך געפינען א מענש, וואס האט אוועקגעווארפען די פאהן פון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פון די קעמפפער אונטער דער פאהן פון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאטעמאטיקער איילער, דער-וויסענדיג זיך וועגען סאנשעס'עס דימיסיע, האט דאן געשריבען: „איך צווייפעל, אז אזעלכע וואונדערליכע פאקטען זאלען צוגעבען כבוד דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט".

II זאגאר די געבילדעטע און אייראפעאישע קייזערין יעקאטערינא האט נישט געקענט בייטען די פאליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאל-טיגע אינערליכע לאגע אין רוסלאנד האט געפאדערט, אז די קייזערין זאל שפיעלען א ראליע פון א נאציאנאלער הערשערין, און כדי צו געפינען חן ביי דער רעאקציאנערער געזעלשאפט און ביי די גייסט-ליכע, האט זי געמוזט געהן געגען איהרע אייגענע ליבעראלע אי-בערצייגונגען און פיהרען א עכט-רוסישע פאליטיק. זי אליין דערצעהלט וועגען דעם אין איהרע מעמוארען: „אויפ'ן 5-ען אדער 6-ען טאג פון איהר ארויפטרעטען אויפ'ן טראן, איז יעקאטערינא די צווייטע געקומען אין סענאט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פראגע, צי מען זאל יודען ארייַנלאזען אין רוסלאנד, האבען אלע איינשטימיג אנערקענט, אז דאס איז נוצליך פאר'ן לאנד. נאר יעקאטערינא

האט, צוליעב די דעמאלטיגע אנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען איהר הסכמה דערויף. איהר האט מיטגעהאלפען דער סענאטאר פירשט אדאיעווסקי; ער האט זיך אויפגעשטעלט און געזאגט: „אפי-דער מען נעהמט אן א בעשלוס, וועט אפשר אייער מאיעסטעט נישט בעווילליגען צו זעהן די רעוואלוציע, וועלכע די קייזערין יעלי-זאבעטא פעטראוונא האט ארויסגעגעבען אין אזא פאל". אדאיעווסקי האט דא דערלאנגט די רעזאלוציע, וואס יעליזאבעטא האט אנגע-שריבען מיט איהר אייגענער האנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדיענסטען נישט האבען". ווען מען האט אנגע-הויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראגע און מען איז צו-געגאנגען צו יעקאטערינא, האט זי געזאגט: „איך פערלאנג, אז די פראגע זאל אבגעלעגט ווערן אויף א אנדער צייט". „אויף אזא אופן — זאגט יעקאטערינא ווייטער אין איהרע מעמוארען — איז ווינציג צו זיין געבילדעט, האבען די בעסטע כוונות און זאגאר א מאכט אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאטערינא האט געמוזט פאלגען דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאט און נאך אין דעמזעלבען יאהר האט זי אויפ'ן מאניפעסט וועגען אריינלאזען אויסלענדער קיין רוסלאנד צוגעגעבען די בעריהמטע פארמעל „אויסער זשידעם".

אין צוויי יאהר ארום האט די שליאכטע צוזאמען מיט דעם העטמאן פון מאלאראסיע דערלאנגט א בקשה צו יעקאטערינא וועגען צוריק איינפיהרען זייערע אמאליגע אויטאנאמישע רעכטען. אין דער פעטיציע, וועלכע האט ענטהאלטען צוואנציג פונקטען, איז אויך געווען א פונקט וועגען יודען. די פארשטעהער פון מאלאראסישען פאלק ערקלערען, אז דער פערבאט פאר יודען צו וואוינען אין מא-לאראסיע ברענגט א גרויסען שאדען דעם האנדעל, נאר בעטען וועגען ערלויבען די יודען איינגאנצען וואוינען אין מאלאראסיע וואגען זיי נישט און זיי בעטען לפחות, אז מען זאל יודען ערלויבען קומען אויף די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געווארען.

אבער אין גיכען איז געשעהען אזוינס, וואס האט ארויסגערו-פען א גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און איינגאנצען געביטען זייער גורל: רוסלאנד האט אנגעהויבען אב'ירשנ'ען דאס אונ-טערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פארגעקומען די ערשטע איינטיי-לונג פון פוילען און די גרויסע צאהל יודען אין ביעלאראסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה", וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויסגעגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעלקערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען הייליג און אונבעריהרבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייסטער געוועזען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגיערונג געמוזט זיך פערנעהמען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגיערונג איינגעפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענטשטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער-צעכען), אדער צוליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט-פערוואלטונג, לויט זייער אייגענעם איינזעהן? די פראגע איז געוועזען צו א שווערע, א פערפלאנטערטע און די רוסישע רעגיערונגס-לייט האבען זיך דא לאנג געבראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס-אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געוועזען נוצליך פאר דער רעגיערונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און ז'ער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונדער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פוילען, א געריכטליכע מאכט. נאר פראצעסען צווישען יודען און קריסטען האבען געדארפט בעטראכט ווערן אין די אלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האבען געדארפט זיך לאדען פאר'ן קהל און אלס העכערע געריכט-אנשטאלטען פאר אפעלאציע זענען געגרינדעט געווארען אויעזדנע און גובערנסקע קהילות. אין 1783 האט די רעגירונג געמאכט א ענערגישען שריט אין א אנדער ריכטונג: יודען, וואס זענען געוועזען פערשריבען צו דער „קופיעטשעסטווא", האבען בעקומען דאס רעכט צו בעטייליגען זיך אין דער אלגעמיינער שטאדט-פערוואלטונג, וועהלען און אליין געוועהלט ווערן אלס מיטגליעדער פון מאגיסטראט, ראט-הויז און שטאדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז געוועזען געוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון א נידעריגערען קלאס, האט זיך נישט געאיילט איינצוגעהן אויף אזא זאך, אז יודען זאלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאדט-פערוואלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאגיסטראט און ראטהויז האבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאלעגען" מיט אפענער שנאה און שפאט.

פון דער צווייטער זייט האט מען יודען אנגעהויבען שטארק דריקען אין עקאנאמישען לעבען. די פעטיציע, וואס א יודישע דעפוטאציע האט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאהר 1784, בעווייזט, אין וואס פאר א שווערער לאגע יודען האבען זיך דאן געפונען. די יודען בעקלאגען זיך, אז די אדמיניסטראציע האט ביי זיי צוגענומען זייער הויפט-קוועלע פון פרנסה: ביער-ברויערייען און שענקערייען אין די שטעדט; אז דער יודענפיינדליכער גענעראל-גובערנאטאר פאסעק האט פערבאטען די פריצים אבצוגעבען די יודען אין ארענדע די שיינקען אין די דערפער און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאמיליעס; אז דאס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען פון שטאדטישער זעלבסט-פערוואלטונג האט נישט געבראכט די ערווארטעטע טובה, ווייל דארט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט, דערלאזען נישט די קריסטען קיין איין יודישען קאנדידאט אויף דער שטעל פון ריכטער, אזוי אז אין די פראצעסען צווישען קריסטען און יודען קומט אוים יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט די רוסישע שפראך און האבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואָס זאָל זיך פאַר זיי אָננעהמען. ווייטער בעקלאָגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פון די פריצים, וואָס נעהמען צו אַ הויכען צינש ביי די יודען, וועלכע האָבען אויסגעבויט הייזער אויף זייער ערד, אַז מען נעהמט אָפּט אָב ביי יודען הייזער צוליעב קאַזיאָנע אינטערעסען א. אז. וו.

יעקאַטערינאַ האָט די דאָזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראַכטונג פון סענאַט און דערביי געפונען פאַר נויטיג צו ערקלערען, אַז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאַנד, מוזען זיי גערעכענט ווערן פאַר בירגער מיט אַלע גלייך און קיין אונגעזעצליכקייטען טאָרען נישט דערלאָזען ווערן. דער סענאַט האָט די פעטיציע בעטראַכט און אַ טייל פון די בקשות נאָכגעגעבען, אַ טייל אָבגעוואָרפען. דערביי האָט אויך דער סענאַט ערקלערט, אַז עס דאַרף געהיט ווערן דער פרינציפּ פון גלייכהייט פאַר אַלע מיטגלידער פון יעדען קלאַס און עס דאַרפען געהיט ווערן די רעכטען, וואָס דער קלאַס האָט. דאָך איז צוזאַמען מיט די דאָזיגע ליבעראַלע פראַזען וועגען גלייכהייט אין גיכען (1786) אַרויס דער אוקאַז וועגען „טשערטאַ", דאָס הייסט וועגען פערפעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואָס זענען איבערגענומען געוואָרען פון פוילען, אָהן דעם רעכט איבערצוקלייבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פון רוסלאַנד. אויף אַזאַ אַרט איז צום ערשטען מאָל פעסטגעשטעלט געוואָרען דער שענדליכער פרינציפּ פון דער ווייטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאָר אויב די ערשטע יאָהרען נאָך דעם איינעהמען ביעלאָראָסיע האָט די רעגירונג זיך נאָך פערהאַלטען צו יודען פערהעלטניסמעסיג ליבעראַל, האָט זיך דערנאָך אָנגעהויבען אַ עפּאָכע פון אויסנאַהמס-געזעצען און בעגרענצונגען. די אַלגעמיינע רעאַקציאָנערע פּאָליטיק, וועלכע האָט אין רוסלאַנד זיך אָנגעהויבען די לעצטע יאָהרען פון יעקאַטערינאַ'ס הערשאַפט, האָט געהאַט אויך אַ ווירקונג אויף דער בעציהונג צו יודען. צו יענער צייט זענען פאָרגעקומען די צווייטע און דריטע איינטיילונגען פון פוילען (1793—95) און די רוסישע רעגירונג האָט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאַפט הונדערטער טויזענדער נייע יודען פון ליטאָ, וואָהלין, פּאָדאָליען. די רעגירונג, וואָס האָט אַמאָל אַזוי געציטערט און נישט געוואָלט האָבען ביי זיך אפילו קיין איין יודען, האָט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האָבען

בײַ זיך אַ יודישע מיליאָנען־בעפעלקערונג מען האָט געמוזט זוכען אַ וועג פון צוזאַמענלעבען, פון אַ פרידליכער פשרה צווישען די קריסטען און יודען. אָבער אָנשטאָט דעם האָט זיך געגען יודען אָנגעהויבען אַ נײַע דײַר בעגרענצונגען, עס איז פאַר זיי געשאַפען געוואָרען אַ ספּעציעלע געזעצגעבונג, און צו דער געשיכטע פון יודען אין 19־ען און אין 20־ען יאָהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאָס סאַמע טרויעריגסטע בלאַט.